

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 64

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 1 від 04.09.2023 р.

Видавничча рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Громовенко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р. юрид. наук, проф.; **Я. В. Петруненко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **А. М. Тимчишин**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Шумський І. К.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Стаття присвячена питанню соціальних регуляторів у первісному суспільстві. Вказуючи на нерозривну взаємодію гуманітарних наук (етнології, культурології, етнографії тощо) з правовою наукою, робиться визначення соціальних регуляторів, які з часом набували дедалі більше ознак юридично зобов'язуючих норм. Розкривається покладання теорії про існування мононом, їх виникнення та функціонування. Вказується на важливість розвитку норм, що з'явилися їх ритуалів та обрядів і надалі стали нормами релігійного характеру. Надалі релігійні норми виконуватимуть роль регулятора суспільних відносин через призму «божественного», що є особливістю цього виду норм – їх «невидимість».

Говориться про існування «табу» як про одного з найдавніших соціальних регуляторів суспільства періоду первісно-общинного ладу. Розкривається питання виникнення моральних норм, що були засновані на власному переконанні та авторитеті. Суть моральних норм базувалося на співвідношенні «своїх» та «чужих», «добро» та «зло», «добре» та «погано» тощо.

Говориться про процес виникнення звичаєвого права, як результат «індивідуальної правосвідомості» людини. Вказується наявність загальних рис між нормами простого правничий та класичними правовими нормами. Норми права та звичаї мають ряд загальних ознак, притаманних усім соціальним нормам: є загальними, обов'язковими правилами поведінки людей, вказуючи якими мають чи можуть бути людські поступки на думку певних колективів.

Водночас звичаї та норми права відрізняються один від одного за походженням, формою вираження, способом забезпечення реалізації. Якщо звичаї з'явилися одночасно з людським суспільством, то норми права існують у державно-організованому суспільстві; якщо звичаї не закріплюються у спеціальних актах, а містяться у свідомості людей, то норми права існують у певних формах; якщо звичаї забезпечуються силою громадської думки, то норми права можуть реалізовуватися і з урахуванням можливості державного примусу.

Проводиться порівняльний аналіз існування однакових регуляторів життя первісного суспільства на різних куточках землі. Насамкінець говориться про те, що багато із залишків первісності дожили до нового часу, а значення частини їх у життях сучасних народів стає предметом наукових дискусій.

Ключові слова: первісне суспільство, правовий регулятор, правовий звичай, право, табу, мононом.

Постановка проблеми. Найчастіше наукові дослідження життя первісних народів представляють нам їх культуру розчленовану на ряд складових компонентів у відповідності з

різними сторонами людської діяльності і людських взаємин. Ми дізнаємося про технічні досягнення, про господарство, про сімейне і політичної організації, про релігійні вірування і релігійній практиці.

Однак такі дослідження майже не проливають світла на свідомість, на духовне життя індивіда. Замість думок і дій первісної людини ми бачимо тільки чітко розмежовані явища культури. Ми майже нічого не дізнаємося про його раціональне мислення, про його симпатії, дружні почуття, конфлікти з оточуючими. Особиста сторона життя індивіда практично розчиняється в систематизованому описі культурного життя [1, с. 47].

В цей же час для дослідження правової свідомості, культури, розвитку та становленню права, як явища, нам надзвичайно важливим є знання про те, яким чином відбувалось регулювання поведінки у первісному суспільстві, які механізми використовувалися й провести чітку лінію розвитку права від тих, прадавніх часів до сьогодення.

Стан дослідження. Треба зазначити, що питання пов'язані з первісним суспільством не є однією з центральних тем для вивчення юридичними науками (мова йде про теорію держави та права, а також про історію права). Це можна пояснити тим, що власне предмет дослідження є надзвичайно віддаленим від сьогодення, не має і не може мати жодних письмових пам'яток. Це ускладнює для будь-якого дослідника проникнути в царину права даної доби. Тому характерним є широке використання досліджень з інших, не юридичних наук (культурології, етнографії, етнології, палеографії, антропології тощо). На їх основі, компілюючи матеріали та виокремлюючи з них необхідне – вдається отримати бажане, використовуючи при цьому методи, способи та поняттєвий апарат фундаментальної юридичної науки – теорії права.

Серед іноземних та вітчизняних дослідників варто відзначити таких як: К. Леві-Стросс, М. Мосс, Ф. Боас, Л. Леві-Брюль, Л.С. Куббель, М.О. Косвен, А.І. Першиць, А.Л. Монгайт, О.Ю. Артемова, А.І. Сколово, О.Б. Ганьба, Д.А. Овчаренко, Н.О. Рижєва, К.В. Горбенко, В.В. Кузовов, Д.В. Філатов, А.В. Шевчук, А.П. Заєць та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні кримінально-правових проблем заміни довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі з формулюванням пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Багато в чому наслідком обмеженості здебільшого етнографічних описів є довгоіснуючі погляди, згідно з якими первісні люди були позбавлені індивідуальних особливостей в характерах, нездатні діяти на власний розсуд, не усвідомлювали себе окремо від інших членів колективу.

Висловлювалося навіть думка, що в первісному суспільстві була відсутня особистість і що її виникнення слід відносити тільки до епохи розкладання первіснообщинного ладу. Іншою основою подібних поглядів послужило уявлення про те, що для докласового суспільства характерна надзвичайно жорстка і дріб'язкова регламентація всіх сфер життя, яка не залишає жодних можливостей для формування різних типів особистості, для реалізації індивідуальних відмінностей між людьми; що низький рівень розвитку продуктивних сил з тотальною неминучістю вимагає тісної згуртованості людей і безмежного підпорядкування індивіда колективу.

Не усвідомивши особливостей зародження та розвитку певного явища, його поділу на певні види за конкретними об'єктивними критеріями та пізнання еволюції протягом тривалого часу, неможливе всебічне й об'єктивне дослідження його специфіки та зрізів прояву в сучасних умовах, а тим більше прогнозування шляхів його розвитку в майбутньому. Однаковою мірою це стосується і правовідносин як головного засобу реалізації права та досягнення мети соціального регулювання [2, с. 8].

Дійсно, етнографічні матеріали, отримані у народів, що вели до недавнього часу первісний спосіб життя, свідчать про те, що первісного суспільства притаманні соціальні норми, в ряді відносин значно жорсткіше і детально регламентують поведінку, ніж соціальні норми товариств, стадіально пізніших.

Життя первісної громади, попри її примітивний характер, потребувала врегулювання. Воно здійснювалося за допомогою певних соціальних норм, в основі яких люди організовували спільну працю, розподіл продуктів, встановлювали процедури вирішення спорів, правила ведення міжплемінних воїн. Єдині, загальні для всіх правила поведінки того періоду в літературі називають мононормами.

Найчастіше вони мали вигляд табу – заборон [3, с. 29].

Мононорми виявлялися в ритуалах, обрядах, міфах, звичаях. Термін мононорми ввів вчений А.І. Першиц, виходячи з того, що в ті часи характеризуються синкретичність, нерозчленованість норм первісної моралі, релігійних, ритуальних та ін. норм.

Синкретичність і мононормативність правил поведінки в первісному суспільстві характеризує їх внутрішню сторону, зовні синкретична норма проявляється у формі звичаю, традиції. Залежно від того, яку сферу суспільного життя первісного суспільства даний звичай регулює, в кожному конкретному випадку його можна умовно віднести до релігійного, морального і т.п.

Можна виділити певні загальні риси притаманні усім мононормам. По-перше, одні види вчинків люди сприймали як «дозволені» або «нормальні»: наприклад, поведінка згідно з правилами, які склалися у результаті багаторазового їх застосування (звичаї, агрокалендарі) та які передавалися із покоління в покоління і мали зовнішнє виявлення у формі обрядів (традицій і т.д.) [4, с. 64].

Так само можна говорити про те, що в первісному суспільстві з деякого часу його існування можуть функціонувати і специфічні звичаї первісного суспільства, які можна умовно вважати юридичними звичаями. До їх числа можна віднести звичаї, що регулюють в первісному суспільстві ті сфери суспільного життя, які в державному суспільстві регулювалися б

нормами права. І, в першу чергу, підкреслено специфічну юридичне забарвлення несуть звичаї, що регулюють вже на ранніх стадіях розвитку первісного суспільства шлюбно-сімейні відносини, спадкування, порядок судочинства тощо. Але завжди слід враховувати ту обставину, що і ці звичаї в класичному первісному суспільстві мають синкретичний характер і тісно переплетені з релігією, етикою, ритуалом, мораллю тощо., а також з модельними поведінковими установками [5, с. 64].

Але ідея мононорм не єдина прийнята в науці та виходячи з цього все-таки можливо привести деяку класифікацію соціальних норм в первісному суспільстві: ритуали, обряди, міфи, звичай, релігійні норми й норми первісної моралі.

Ритуали та обряди – правила поведінки, в яких робиться акцент на зовнішній формі їх виконання і ця форма була суворо регламентована. Вони мали масовий характер і виконували регулятивну і виховну функції.

Міфи своєю чергою виконували пізнавальну функцію, поряд з регулятивною й ідеологічною. Поступово основним способом регуляції поведінки став звичай – правило поведінки, якого історично склалося та отримало загальний характер в результаті його багаторазового повторення.

Становлення звичаїв є природним процесом. Їх формування і функціонування пояснюються тим, що люди свідомо прагнули до зміцнення і неухильного дотримання тих чи інших соціальних норм.

Суспільство в усі часи потребувала системи традицій і звичаїв, в яких закріплювалися сформовані і зарекомендували себе форми суспільних відносин в способі життя людей. Для їх утворення необхідний якийсь історично певний відрізок часу, протягом якого повторюються форми діяльності людей, набували традиційний характер. Вони передавалися від покоління до покоління, виховували необхідні для сім'ї, колективу, суспільства звички і виступали конкретними регуляторами поведінки людей.

У виникненні традицій і звичаїв, в їх становленні та розвитку переважало свідоме начало. Вони оточують людину від народження і до останнього дня життя, «придумати» або «скасувати» які окрема людина не в змозі. Історії невідомо жодного суспільства, яке не мало б стійких звичаїв і традицій.

Звичай регулює найбільш стійкі суспільні відносини. Стають загальними в силу багаторазового застосування. Входить до тями людей як стереотип поведінки. У звичаї втілюється авторитет всього суспільства. Звичай висловлює якусь життєву закономірність, порушення якої загрожує серйозними наслідками для людського роду. Звичай є універсальним засобом регулювання первісного суспільства.

Звичайне право, виникає як результат «індивідуальної свідомості, інтересів людини, під впливом якого визначається той чи інший спосіб його дії. В його основі – особистий інтерес. Якщо дії особистої волі різних осіб будуть однакові в однакових випадках і їх накопичиться значна маса, виникає друга сила, що спонукає всіх, хто знає про існування відомого способу дії відомої практики діяти так само. Образ дії, обраний деякими, завжди більш енергійними людьми, стає загальною нормою, звичаєм. Звичай йде не від загального, а від індивідуального переконання. Наявність відповідного переконання всіх і кожного не є необхідною умовою дії звичаю. Люди слабкі будуть діяти за звичаєм, хоча і не переконані в його доцільності. Якщо звичай йде від дії окремих осіб, то зрозуміло, що перши-

ми діями звичаєвого права були люди енергійні і сильні, а початкове звичайне право – правом сильного.

Релігійні норма ґрунтувалися на тому, що під силу природи людина приписував божественну силу. Норми, які зміцнюють духовний союз з божественними силами. Надалі також грає регулятивну функцію, яка дозволяє правила поведінки через призму божественного начала. Особливість релігійних санкцій полягає в тому, що вони часто мають невидимий характер.

Норми первісної моралі – уявлення про добро і зло. Були засновані на власному переконанні а авторитетом була совість. Зміст моральних норм базувалося на співвідношенні «своїх» і «чужих».

Норми моралі не діяли поза свого племені. Виходячи з жорстокості, характерною для людини первісного суспільства, моральні норми не отримували широкого поширення і не були в свою чергу основним регулятором суспільних відносин. Тим не менш провівши екскурс в історію виникнення людства, а з ним і феномена моралі, можна констатувати, що в первісній епосі вже закладені підвалини майже всіх зрозумілих нам моральних принципів, цінностей і почуттів, які стали надбанням сьогодення в результаті належного їх закріплення й охорони уже в ті далекі часи [6, с. 78].

Тим не менш, протягом усього первісного періоду все більшу роль відіграє саме звичай, який своїм корінням міг йти як в норми – табу, так і в норми релігійного характеру. Саме звичай в майбутньому став основною для юридичної норми.

Правовий звичай історично був першим джерелом права. Перші законодавчі акти, прийняті державою на ранній стадії його розвитку, являли собою звід звичаєвого права. Міжнародне право формувалося також на основі міжплеменних звичаїв, до числа таких звичаїв відносяться недоторканність представників іншої сторони, вірність даному слову і ряд інших правил поведінки.

У родовому суспільстві у всіх народів звичаї і моральність перебували в тісному зв'язку, а з виникненням і розвитком релігії склалися погляди, що звичаї є заповідями богів, тому порушення звичаю – проступок проти бога. Дотримання звичаїв стало забезпечуватися не тільки суспільною відповідальністю, а й мораллю, релігійною свідомістю, а надалі і національно етнічним чинником [7, с. 257].

Норми права і звичаї мають ряд загальних ознак, притаманних усім соціальним нормам: є загальними, обов'язковими правилами поведінки людей, вказуючи якими мають або можуть бути людські вчинки на думку певних колективів.

Разом з тим звичаї і норми права відрізняються один від одного за походженням, формою вираження, способу забезпечення реалізації. Якщо звичаї з'явилися одночасно з людським суспільством, то норми права існують в державно-організованому суспільстві; якщо звичаї не закріплюються в спеціальних актах, а містяться в свідомості людей, то норми права існують в певних формах; якщо звичаї забезпечуються силою громадської думки, то норми права можуть реалізовуватися і з урахуванням можливості державного примусу.

Як ми вже бачили, у відносинах спорідненості і сусідства велику роль грали норми взаємодопомоги, взаємозахисту і взаємної відповідальності. Вони чимало полегшували працю і побут широких верств населення, але вони ж уявляли відносини експлуатації або полегшували класове примушування. Родинна і сусідська взаємодопомога за економічною суттю

мало різнилися між собою, бо не тільки сусіди, але і родичі жили різними домогосподарствами і матеріальні відносини між ними або будувалися на взаємній основі, або нерідко вели до встановлення кабали. Найважливішою нормою відповідальності була кровна помста, що дожила в частині відсталих у своєму розвитку класових товариств (Південна Італія, Корсика, Югославія, Албанія, Кавказ, арабські країни, Китай, Японія) до Новітнього часу.

Для остаточних норм кровної помсти характерні такі риси, як звуження кола месників і відповідачів (наприклад, у албанців тільки до членів сім'ї вбивці), заміна самої помсти компенсацією (наприклад, сотнею верблюдів по законам шариату), отримання дозволу на помсту від влади (наприклад, в китайському і японському праві). Кровна помста тут представлена в трансформованому вигляді. Зазвичай бувало так, що вищі стани або касты мстилися, але самі помсти не підлягали, відбуваючись композиціями, або композиції за їх кров були в багато разів знищ тельнее, ніж композиції за кров осіб нижчестоящого статусу.

Норми внутрішньогрупової взаємодопомоги доповнювалися нормами міжгрупової гостинності. Воно могло бути приватним – окремих сімей і патронімії, і офіційним – місцевої влади. Прагнучи впорядкувати суспільно-політичне життя, влади нерідко забороняли приватну гостинність, і в цих випадках приватна форма поступово витіснялася офіційною. Норми гостинності так само піддавалися класового перетворенню: так, у кавказьких горян князі і дворяни змушували селян утримувати свиту своїх гостей, у них же гостинність стала одним з джерел відносин патронату.

Роль залишків первісності в новітній час. Багато із залишків первісності дожили до новітнього часу, а значення частини їх в життя сучасних народів навіть стало предметом суперечок. Свого часу російські народники висували помилкову ідею про громаду як зародком соціалізму, що дозволяє уникнути капіталістичний шлях розвитку. Пізніше, вже за радянських часів вчені висловили думку, що в СРСР община зіграла роль опорних пунктів початкових аграрних перетворень і тільки подальше тоді вона позбавила змоги реалізувати закладений в ній потенціал. Це, можливо, почасти так: до деяких законів яких з молодих незалежних держав общинні традиції не без успіху використовуються в кооперуванні селянства. Але стосується це все-таки не громади в цілому, а саме позитивних общинних традицій, та й то лише на перших порах кооперування в селі [8, с. 191; 9].

По-різному оцінюють такі зберігаються в б ту багатьох народів (головним чином не пройшли капіталістичної стадії розвитку) залишки первобитності, як шлюбний викуп, багатоженство, уникнення. У середовищі самих цих народів, на них нерідко дивляться як на народні традиції, що є невід'ємною частиною етнічної культури. Так само вважають культурні релятивісти, на думку яких культури і їх елементи не бувають більш-менш просунутими – всі вони однаково повноцінні [10, с. 140].

Таким чином, первісна спадщина ще відіграє певну роль для широкого кола народів, при чому не тільки первісних, а й зберігають залишки первісності.

Висновки. У підсумку можна зазначити, що питання соціальних регуляторів у первісному суспільстві потребує більшого вивчення та більшої уваги до цього саме науковців-юрис-

тів. Це дасть змогу у майбутньому краще зрозуміти природу виникнення права як унікального явища та універсального регулятора суспільних відносин, встановити його генезу з часів первісного суспільства й до сьогодення та вивести лінію розвитку форми побутування права – від табу, релігійно-обрядових норми та звичаїв до писаного права у сучасному розумінні. Не зважаючи на віддаленість у часі, дані, отримані від подібних досліджень можуть бути у пригоді в царині юридичної психології, криміналістики та інших юридичних наук.

Більш достовірними висновки щодо природи і суті регуляторів людської поведінки первісного суспільства можуть бути при використанні здобутків суміжних наук, у тому числі палеонтологів, археологів, істориків, краєзнавців, істориків права, оскільки, як стверджував Ніцше, «поки правознавство не обіпреться на новий ґрунт порівняльно-правового вивчення, з безплідними зіткненнями між абстрактними системами, що видають себе за філософію права, покінчено не буде» [11, с. 14].

Література:

1. Рижева Н.О., Горбенко К.В., Кузовков В.В., Філатов Д.В. Історія Стародавнього світу (доба первісності): Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2018. 185 с.
2. О.Б. Ганьба. Особливості класифікації архаїчних відносин родового суспільства. *Правова позиція*. № 4 (25), 2019. С. 7-12.
3. Sigmund Freud. Totem und Tabu. Hamburg, 2014. 192 s.
4. Д.А. Овчаренко. Покарання в первісному суспільстві. *Держава і право*. вип. 49. С. 62-69.
5. O. Artemova. Monopolization of Knowledge, Social Inequality, and Female Status: A Cross-Cultural Study/Cross-Cultural Research. *The Journal of Comparative Social Science*. 2003. Vol. 37. Feb. P. 62-80.
6. А.В. Шевчук. Первісна мораль. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 4. 2014. С. 75-78.
7. V.R. Kabo. Die Geschichte der Urgesellschaft und die Ethnographie (Zum Problem der Rekonstruktion der Vergangenheit aus ethnographischem Material). *Ethnographisch-Archaeologische Zeitschrift*. 1976, Jg. 17, H. 2. S. 253-269.
8. V.R. Kabo, The Problem of Ethnographic Reconstruction of Primeval Hunter-Gatherer Society. *Problems of the European Ethnography and Folklore. II Congress of the International Society for European Ethnology and Folklore*. 1982, pp. 191-192.
9. Mongait, A.L., *Archaeology in the USSR*. Foreign Languages Publishing House, 1959; 2nd edition, translated and adapted by M. W. Thompson, Baltimore-Maryland, 1961. 428 p.
10. V.R. Kabo, The eternal present: the people and power. *ASEES*. Vol. 23, Nos. 1-2, 2009, pp. 131-150.
11. А.П. Заєць. Первісне суспільство і право. *Наукові записки нау-КМа. Юридичні науки*. 2018. том 2. С. 13-19.

Shumskiy I. On the issue of social regulators of primitive society: historical and legal dimension

Summary. The article is devoted to the issue of social regulators in primitive society. Pointing to the inextricable interaction of humanitarian sciences (ethnology, cultural studies, ethnography, etc.) with legal science, the definition of social regulators is made, which over time acquired more and more signs of legally binding norms. The foundation of the theory about the existence of mononorms, their emergence and functioning is revealed. The importance of the development of norms that appeared in their rituals and rites and later became norms of a religious nature is indicated. In the future, religious norms will play the role of a regulator of social relations through the prism of the «divine», which is a feature of this type of norms – their «invisibility».

To talk about the existence of «taboo» as one of the most ancient social regulators of society in the period of the original communal system. The question of the emergence of moral norms based on one's own conviction and authority is revealed. The essence of moral norms was based on the ratio of «own» and «others», «good» and «evil», «good» and «bad», etc.

To talk about the process of the emergence of customary law, as a result of «individual legal awareness» of a person.

It is indicated the presence of common features between the norms of simple law and classical legal norms. Norms of law and customs have a number of common features inherent in all social norms: they are general, mandatory rules of human behavior, indicating what human concessions should or can be according to the opinion of certain groups.

At the same time, customs and norms of law differ from each other in terms of origin, form of expression, and method of implementation. If customs appeared simultaneously with human society, then legal norms exist in a state-organized society; if customs are not fixed in special acts, but are contained in people's minds, then legal norms exist in certain forms; if customs are ensured by the force of public opinion, then the norms of law can be implemented taking into account the possibility of state coercion. A comparative analysis of the existence of the same regulators of the life of primitive society in different parts of the earth is carried out. In the end, it is said that many of the remnants of primitiveness have survived to modern times, and the significance of some of them in the lives of modern peoples is becoming the subject of scientific discussions.

Key words: primitive society, legal regulator, legal custom, law, taboo, mononorms.

*Афанасьєва М. В.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЮРИДИЧНИЙ ДИЗАЙН ТА «НАМАЛЬОВАНІ» ЗАКони

Анотація. Стаття присвячена проблематиці юридичного дизайну, нового орієнтованого на людину підходу викладення юридичної інформації у різних сферах права. Юридичний дизайн розглядається як втілення принципів дизайн-мислення в юридичну теорію та практику, що спрямовані на легше сприйняття юридичної інформації як пересічною людиною, так і фахівцями в галузі права. Це людиноцентристський підхід до розв'язання юридичних проблем, оскільки тримає у центрі уваги користувачів юридичних продуктів, пропонує рішення відповідно до їх потреб.

В статі розглянуті текстуальні (структура, шрифти, акценти, таблиці, списки, нумерація та ін.) та візуальні (інфографіки, блок-схеми, таймлайни, діаграми, креслення, зображення та ін.) інструменти юридичного дизайну, які допомагають зробити юридичну інформацію простою та зрозумілою. Наводяться загальні рекомендації з їхнього застосування, щодо необхідності структурування інформації, текстуального пояснення візуального елемента, використання простих інструментів юридичного дизайну, які нескладно розшифрувати користувачу; звернення уваги на колористику, стилістику, естетику текстуальних та візуальних елементів, щоб їхня присутність мала значення та не відвертала увагу.

Досліджується використання інструментів юридичного дизайну в нормативно-правових актах міжнародного та національного рівнів. Знаки, символи, зображення, що використовуються в них, як правило, широко відомі та зрозумілі, мають узгоджене, уніфіковане, стандартизоване значення в межах певної культури або контексту; засновані на знайомих предметах, об'єктах, формах, яким притаманне певне значення, ці елементи є загальнозживаними і часто зустрічаються. Вони дозволяють швидко та ефективно передавати складну інформацію без докладних пояснень, допомагають спростити повідомлення та сприяють їхньому кращому запам'ятовуванню; дозволяють подолати мовні та культурні бар'єри.

У статті робиться висновок, що мета юридичного дизайну – знайти текстуально-візуальний спосіб пріоритизації інформації, щоб зробити її доступною та зрозумілою для користувача; допомогти простіше виявити закономірності, взаємозв'язки, послідовність та наслідки, які не завжди чітко видно в юридичних документах; сприяти зосередженню уваги, покращити здатність розв'язувати проблемні питання та приймати зважені рішення.

Інструменти юридичного дизайну можуть стати важливим ресурсом для юристів в різних сферах, які прагнуть за допомогою дизайн-мислення покращити навички комунікації, підвищити якість наданих послуг та підтримати культуру інновацій.

Ключові слова: юридичний дизайн, дизайн-мислення, інструменти юридичного дизайну, людино-орієнтований підхід, проста мова, структура юридичного документа.

Постановка проблеми. Юридичні документи – це, як правило, не прості для сприйняття тексти. Нормативно-правові акти, пояснювальні документи до проєктів законів, правові роз'яснення та висновки, договори та процесуальні документи – всі вони і серед фахівців в галузі права іноді викликають неоднакове розуміння та необхідність тлумачення, не говорячи вже про просту людину. Це обумовлено не тільки складністю правової інформації, але і тим наскільки простою та зрозумілою мовою вона викладена, як структурована, текстуально та візуально представлена.

Слова – основний інструмент юриста, але не єдиний. Тому сьогодні мало знати теорію права, правову доктрину, матеріальне та процесуальне право, не менш важливим є вміння подати читачам юридичну інформацію у зручному та зрозумілому для сприйняття форматі. Щоб документ було просто читати, необхідно подбати про правильне текстуальне та візуальне оформлення інформації, чітку структуру тексту, змістовні акценти та просту мову. Все це допомагає зробити юридичні документи зрозумілішими та переконливішими, і відповідно, задовольнити потреби читачів у швидкому й ефективному ознайомленні з ними.

Для цього необхідно змінити усталені, традиційні підходи не лише до практичного розроблення юридичних документів, але першою чергою до мислення, яке має стати людино-орієнтованим, спрямованим на задоволення потреб користувачів. На допомогу в цьому приходять юридичний дизайн (Legal Design).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика поєднання дизайн-мислення та права бере свій початок у працях зарубіжних вчених: А. Кольмайєр і М. Клемола автори «Книга про юридичний дизайн: законотворчість у 21 столітті» (The Legal Design Book: Doing Law In The 21st Century, 2021); М. Коралес Компаньуччі, Х. Хаапін, М. Хаган, М. Доєрті автори книги «Юридичний дизайн. Інтеграція бізнесу, дизайну та правового мислення з технологіями» (Legal Design. Integrating Business, Design and Legal Thinking with Technology, 2021); Р. Дукаато та А. Строуел автори книги: «Перспективи юридичного дизайну: теоретичні та практичні висновки з практики» (Legal Design Perspectives: Theoretical and Practical Insights from the Field, 2021) та інші. Серед вітчизняних дослідників та юристів тематику юридичного дизайну висвітлювати: В. Пряміцин, Д. Чесницький в науковій статті «Тенденції розвитку юридичного дизайну в Україні та світі», А. Костенко в статті «Візуалізація права».

Мета статті дослідити юридичний дизайн як явище, визначити його складові елементи та особливості їхнього застосування.

Вклад основного матеріалу дослідження. Юридичний дизайн (Legal Design) – це перехрестя права та дизайну, але мова не лише про візуальний контент, насправді це зміна

способу комунікації та практики права. В основі юридичного дизайну лежить емпатія, зручність та підвищення рівня взаємодії з читачем, користувачем юридичною інформацією. Повідомлення, засноване на принципах юридичного дизайну, має бути адаптовано до адресата, тобто враховувати, хто є цільовою аудиторією і які в неї знання та потреби.

Маргарет Хейган (Лабораторія юридичного дизайну Стенфордського інституту дизайну) визначила юридичний дизайн як застосування дизайну до світу права, щоб зробити юридичні системи та послуги більш орієнтованими на людину, зручними у використанні. Іншими словами, щоразу, коли фізична чи юридична особа зустрічається з труднощами у розумінні договору, закону чи будь-якої іншої юридичної інформації, це сигналізує про те, що повідомлення занадто складне для адресата, така інформація не орієнтована на людину, тому її можна і потрібно подавати по-іншому. При використанні принципів дизайн-мислення одним із рішень, безумовно, є використання текстуальних та візуальних елементів, простої мови та нових технологій [1].

Юридичний дизайн – це послідовний процес мислення та практичний набір інструментів, які дозволяють фахівцям у галузі права цілеспрямовано розробляти юридичні продукти, послуги та системи, які роблять юридичні тексти більш людьми, доступними та зрозумілими.

Юридичний дизайн не є заміною юридичних текстів та документів. Навпаки, це інструмент, який доповнює юридичний документ і полегшує його розуміння як фахівцем, так і простою людиною. За такого підходу інформація у документах подається читачеві у вигляді тексту та графічно: через візуалізацію даних і понять.

Доцільне використання інструментів юридичного дизайну приводить до того, що:

- документ буде простим, корисним, привабливим, що заохочуватиме читача ознайомитися з ним;
- інформація буде подана логічніше, а концептуальні зв'язки між положеннями буде легше знайти та зрозуміти;
- документ буде швидше та точніше сприйматися читачем, що дозволить простіше прийняти зважене рішення.

Один із простих способів змінити подання юридичної інформації – це використати текстуальні та візуальні інструменти дизайну. Навіть з урахуванням вимог, які висувають законодавчі акти до форми юридичних документів, можна використовувати ці елементи, щоб допомогти читачам зрозуміти інформацію краще [2, 93].

«Спроби адвокатів робити дизайн документів: коли є певний розподіл за розділами, їх назви, інфографіка (якщо вона дійсно ілюструє суть, а не для привернення уваги), таблиці, нумерація тощо» [3] допомагають в сприйнятті інформації.

Перелік текстуальних та візуальних елементів, які можуть бути використані у юридичних документах, широкий. Який саме використовувати, залежить від контексту і того, що саме потрібно прояснити. Але слід пам'ятати, що юридичний дизайн – це не створення гарних картинок, застосовувати його потрібно не заради прикраси чи модних тенденцій, а для того, щоб вирішити конкретне юридичне завдання.

Розглянемо окремі текстуальні та візуальні інструменти юридичного дизайну та їх призначення.

Текстуальні інструменти юридичного дизайну. Все починається зі структури інформації. Структура – це внутрішній

устрій юридичного тексту, способи з'єднання його частин. Правильне структурування документа підвищує його якість, робить легким для прочитання незалежно від обсягу тексту. Структура підбирається автором юридичного документа незалежно від того, які завдання він розв'язує.

Структура юридичного документа подібна на дорожню карту. Через структуру ви повідомляєте читачеві, де він зараз перебуває у вашій логіці, як він досягнув цього місця та куди далі прямує. Більшість юридичних документів все ще є одноманітними полотнами, суцільними рядками тексту, в яких адресат сам повинен відшукати сенс. Якщо структурні елементи неефективні, то читач почувається розгубленим або не відразу розуміє, про що тема розділу, чим він відрізняється від попереднього [2, 77].

Структура документа з розбивкою на частини (розділи, підрозділи), із заголовками, підзаголовками є критично важливою для ясності та зрозумілості. Також зручності в користуванні текстом додає нумерація абзаців, пунктів тощо. Нею, наприклад, послуговуються у своїх рішеннях ЄСПЛ та Верховний Суд.

Використовуйте списки та таблиці як елемент текстуального юридичного дизайну. Списки використовуються для виділення важливої інформації, наприклад, низку кроків, вимог або фрагментів інформації [4]. Таблиці – щоб полегшити розуміння складного матеріалу, адже вони створюють наочну структуру, зручну для вибору та сортування інформації. Таблиці допомагають побачити зв'язки, які часто приховані в щільному тексті. Можна скоротити та уточнити об'ємний матеріал за допомогою таблиць і це надасть юридичному документу вільного простору, роблячи його більш привабливим для читача.

Шрифти й акценти. Оберіть шрифт для заголовка, підзаголовка та основного тексту. Це може бути шрифт із засічками (наприклад, Times New Roman) або без засічок (наприклад, Arial), але головне завдання, щоб він був читабельним, легким для сприйняття. Наприклад, ДСТУ «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» пропонує шрифт Times New Roman розміром 12–14 друкарських пунктів, 14–16 – для назви [5]. Який шрифт ви не обрали б, недоцільно змішувати різні їх види по тексту. Використовуйте жирний шрифт лише для виділення заголовків та підзаголовків. Непотрібно по тексту виділяти слова чи речення жирним шрифтом чи підкресленням, щоб звернути увагу на головне. Написання речень, всього абзацу жирним шрифтом чи підкреслюючи його – це не відповідна техніка акцентування. Кращим способом підкреслити важливу інформацію є використання належної структури.

Візуальні інструменти юридичного дизайну різноманітні, їх вибір та застосування залежить від типу інформації та поставленого завдання. Показати послідовність юридичних дій, подій допоможе графік часу (таймлайн) – це візуальна схема, де можна відзначити дату, подію, дію та суб'єкта, якщо потрібно. Хронологія важливих подій, дій, дає вашому читачеві уявлення про те, як саме вони розвиваються. В процесуальних документах таймлайн допоможе показати зміни, які з часом відбулися у становищі особи; в договірних – строки та послідовність виконання зобов'язань.

Блок-схеми ілюструють структуру чи систему, послідовність дій або складові процедури, можливі напрямки дій та їх наслідки або пояснення того, що відбувається у випадку затримок.

Органограма – це графічне зображення, яке допоможе показати структуру організації, співвідношення між посадами або пояснити стосунки між власниками юридичних осіб, перелік ролей, прав і обов'язків учасників спору тощо.

Діаграми та графіки – це візуальні елементи, які показують зв'язок між показниками та їх вплив на результат. Вони допомагають, коли у юридичному документі багато чисел і не одразу зрозуміло, які і з чим варто порівнювати, і на що саме вони впливають, коли є динаміка розвитку та зміни.

Ілюстрації допоможуть донести складну технічну інформацію або якщо мова йде про зображення торгових знаків, реклами, порівняння продукції тощо. Креслення часто використовуються з винаходами для електричних чи механічних пристроїв.

Карти – підходять для демонстрації розташування у просторі учасників правовідносин або місць, де відбувалися важливі події. Схеми – графічне зображення, креслення будинку, дороги, місцевості тощо, зручні у швидкому переданні головної, важливої інформації про локацію.

Загальні рекомендації з застосування візуальних елементів юридичного дизайну у документах, зводяться до такого:

- поясніть заздалегідь візуальний елемент текстом, щоб читач міг пропустити зображення, якщо не захоче з ним знайомитися, але при цьому не пропустив важливу інформацію;
- перемістіть візуальний матеріал у додаток, якщо він об'ємний. Однак якщо він важливий саме в контексті, то його можна відформатувати (зменшити) та залишити по тексту;
- колір має значення, використовуйте його, щоб показати контрасти, схожість і групування, але не вибирайте випадково. У відкритому доступі можна знайти багато готових шаблонів візуальних елементів, збалансованих за кольором;
- продумайте стилістику, естетику та змістовність візуальних елементів, а також текстового опису, щоб їхня присутність мала значення та не відвертала увагу;
- використовуйте прості візуальні елементи, складні важко розшифрувати [2, 100].

Важливо перш ніж закінчити дизайн юридичного документа уважно подивіться на його вигляд: текст має привертати увагу і бути структурованим, потрібно переконатися, що він не виглядає візуально заплутаним, дайте критичну відповідь: чи не зловживали ви текстуальним або візуальним дизайном.

«Намальовані» закони. Інструменти юридичного дизайну використовуються і в нормативно-правовій сфері: як на національному, так і на міжнародному рівнях та в різних сферах: торгівля, транспорт, охорона здоров'я, безпека тощо.

Візуальні елементи юридичного дизайну, що використовуються в нормативних актах (знаки, символи, зображення) як правило, широко відомі та зрозумілі, мають узгоджене, уніфіковане, стандартизоване значення в межах певної культури або контексту; засновані на знайомих предметах, об'єктах, формах, яким притаманне певне значення, ці елементи є загальноживими і часто зустрічаються.

Найбільш відомий приклад це дорожні знаки – стандартизовані графічні кольорові зображення, певної форми, розмірів та забарвлення, які повідомляють встановлені правила та заборони учасникам дорожнього руху. Європейська система дорожніх знаків встановлена Конвенцією про дорожні знаки та сигнали, що прийнята у 1968 році. Нею передбачається, що користувачі дороги повинні виконувати приписи дорожніх знаків

і сигналів, світлових дорожніх сигналів або розмітки дороги, навіть якщо згадані приписи видаються такими, що суперечать іншим правилам руху [6].

В законодавстві України «Про захист прав споживачів», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про дитяче харчування», «Про порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів» та інші, зустрічаємо положення про знаки маркування, тобто умовні позначення, малюнки, які нанесені на пакування і містять необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію для споживачів про продукцію, зокрема про їх якість, безпеку та інші характеристики.

В багатьох країнах світу для позначення умов транспортування також використовують прийняті графічні знаки. В Україні умовні позначення транспортування продукції регламентуються ДСТУ ISO 780-2001 «Пакування. Графічне маркування щодо поводження з товарами». Існують і інші знаки маркування, які в цілому діляться на групи за своїми цілями: знаки якості, відповідності, попереджувальні, маніпуляційні, експлуатаційні, екологічні тощо.

Такі візуальні інструменти юридичного дизайну дозволяють швидко та ефективно передавати повідомлення, складні ідеї та концепції, не потребуючи докладних пояснень; допомагають спростити інформацію та запам'ятати її; дозволяють покращити комунікацію, долаючи мовні та культурні бар'єри; прості в ідентифікації та навігації важливих об'єктів, місць, понять тощо.

Висновки. Юридичний дизайн поєднує юридичний досвід з підходами професії дизайнера, через використання: текстуальних та графічних елементів, зрозумілої, простої мови та нових технологій. Мета юридичного дизайну – знайти текстуально-візуальний спосіб викласти юридичний текст так, щоб він став простим та доступним для користувача, дозволяючи йому зрозуміти закономірності, взаємозв'язки, послідовність та наслідки, які не завжди чітко видно в юридичних документах; допомагаючи зосередитися на засвоєнні та запам'ятовуванні важливої інформації; покращуючи здатність вирішувати юридичні завдання та приймати усвідомлене, зважене рішення.

Юридичний дизайн – це перетин творчості та практичності, коли структурування, лаконізм, інструменти дизайну тощо приходять на допомогу юристам. Можна покращити подання юридичної інформації, наприклад, за допомогою макета сторінки та типографіки, перетворити слова на інфографіку, блок-схеми, графіки часу, зображення, знаки, символи, таблиці чи діаграми. Але мова не про прикраси та додавання кольору і картинок, це про спосіб зробити юридичну інформацію інтуїтивно зрозумілою, доступною та простою.

Юридичний дизайн дозволяє пріоритетувати юридичну інформацію та робить її більш доступною та зрозумілою за допомогою візуального читання. Це людино-орієнтований підхід до розв'язання юридичних проблем. Він тримає користувачів у центрі уваги та розробляє рішення відповідно до потреб особи.

Інструменти юридичного дизайну можуть поповнити професійний арсенал юристів-практиків, вчених, державних службовців, які зможуть за допомогою дизайн-мислення покращити навички комунікації, підвищити якість наданих послуг та продуктів, розвинути нові ідеї та підтримувати культуру інновацій.

Література:

1. Margaret Hagan. Law By Design. URL: <https://lawbydesign.co>
2. Афанасьєва М.В. Правова аргументація та юридичне письмо: монографія / Мар'яна Афанасьєва. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – 124 с.
3. Обов'язок влади спілкуватися з суспільством мовою, зрозумілою для суспільства. Інтерв'ю з Аркадієм Бущенко, суддею Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Loyer. 28.10.2020. URL: <https://loyer.com.ua/uk/obov'язok-vlady-splukuvatysya-z-suspilstvom-movoju-zrozumiloyu-dlya-suspilstva/>
4. Federal Plain Language Guidelines. March 2011 Revision 1, May 2011. URL: <https://www.plainlanguage.gov/media/FederalPLGuidelines.pdf>
5. Національний стандарт ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів»: наказ ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 01.07.2020 №144. URL: <https://zakon.help/article/nacionalnii-standart-dstu-41632020-derzhavna?menu=82>
6. Конвенція про дорожні знаки та сигнали. Відень, 08.11.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_902#Text

Afanasyeva M. Legal design and "drawn" laws

Summary. The article is devoted to the issue of legal design, a new human-oriented approach to the presentation of legal information in various areas of law. Legal design is understood as the implementation of the principles of design thinking in legal theory and practice, aimed at the easier perception of legal information by both the average person and specialists in the field of law. It is a human-centred approach to solving legal problems, as it focuses on the users of legal products and offers solutions according to their needs.

The article examines textual (structure, fonts, accents, tables, lists, numbering, etc.) and visual (infographics, flowcharts,

timelines, charts, drawings, images, etc.) legal design tools that help make legal information simple and understandable. There are general recommendations for their application, regarding the need to structure information, textual explanation of the visual element, use of simple legal design tools that are easy for the user to decipher; paying attention to colour, style, aesthetics of textual and visual elements, so that their presence is important and does not distract attention, and in general, not to abuse legal design.

The use of legal design tools in regulatory legal acts at the international and national levels is studied. Signs, symbols, and images used in them are usually widely known and understood, and have an agreed, unified, standardized meaning within a particular culture or context; based on familiar subjects, objects, and forms that have a specific meaning, these elements are commonly used and often found. They allow you to quickly and effectively convey complex information without detailed explanations, help to simplify messages and contribute to their better memorization; allow to overcome language and cultural barriers.

The article concludes that the goal of legal design is to find a textual-visual way of prioritizing information to make it accessible and understandable to the user, to help to more easily understand patterns, relationships, sequence and consequences that are not always clearly visible in legal documents, to contribute focus, improve the ability to solve problems and make informed decisions.

Legal design tools can be an essential resource for lawyers in various fields who seek to use design thinking to improve communication skills, improve the quality of services provided, and support a culture of innovation.

Key words: legal design, design thinking, tools of legal design, human-oriented approach, plain language, structure of a legal document.

Qaracayev C. Ja.,
LLD, Judge

*Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan,
Member of the CPT (European Committee for the Prevention
of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)*

DUE PROCESS AS CONSTITUTIONAL CONTROL'S SUBJECT: THEORY AND PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF AZERBAIJAN AND EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary. The aim of the article is to describe the theory of how due process is viewed as a subject of constitutional control and to illustrate this theoretical concept with examples from the practice of the Constitutional Court of Azerbaijan and the European Court of Human Rights.

It is generalized, that in contemporary law, the principle of due legal process, in the context of judgments by the European Court of Human Rights, has become a crucial legal procedural condition for protecting individuals from arbitrary state intervention. It serves as the foundation of an effective mechanism for investigating human rights violations. This principle is one of the objects of protection by constitutional control bodies as well. In addition, a characteristic of due legal process is its equitable nature in relation to the implementation of substantive constitutional rights.

It is summarized, that due process as a subject of constitutional control is essential for upholding the rule of law, protecting individual rights, and ensuring that governments act fairly and within the boundaries of their authority. Constitutional control mechanisms play a crucial role in maintaining the balance between governmental power and individual freedoms. So, "due process" as a subject of constitutional control plays a vital role in maintaining the integrity of legal systems and protecting individual rights. It's a dynamic field that evolves to address new challenges and ensure that justice and fairness prevail in the face of changing societal, legal, and governmental contexts.

It is concluded that in general, constitutional courts, in establishing due procedures for such cases, can fully utilize the standards of the CPT, which are available on their official website. There is no doubt that the enforcement of court decisions is part of the judicial process. In conclusion, as the law evolves, it complicates legal procedures. Various legal interests of a wide range of subjects of legal relations emerge abuses of rights occur, and, consequently, due legal procedure requires an assessment of fairness from the standpoint of its constitutional meaning.

Key words: due process, principle of due process, constitutional principles, constitutionalism, constitutional control, European standards, Council of Europe, European Court of Human Rights.

The introduction. In contemporary law, the principle of due legal process, in the context of judgments by the European Court of Human Rights, has become a crucial legal procedural condition for protecting individuals from arbitrary state intervention. It serves as the foundation of an effective mechanism for investigating human rights violations.

This principle is one of the objects of protection by constitutional control bodies as well. In addition, a characteristic of due legal process is its equitable nature in relation to the implementation of substantive constitutional rights.

Currently, most countries extensively regulate administrative, criminal, and in some cases civil procedures to ensure a transparent and fair mechanism for limiting rights and freedoms. However, sometimes established legal practices or the incorrect implementation of new legal provisions in a country compel constitutional courts to intervene in matters of procedural justice.

The literature reviews. There are some researches on this topic in the Ukrainian literature (see [1-4]) as well as in the foreign literature (see [5-7]), by the way, not only European authors pay attention to this problem in terms of the ECtHR functioning. But the relevant theory was never illustrated by the examples from the Republic of Azerbaijan – so in this part this article is innovative.

The aim of the article is to describe the theory of how due process is viewed as a subject of constitutional control and to illustrate this theoretical concept with examples from the practice of the Constitutional Court of Azerbaijan and the European Court of Human Rights.

Main text. "Due process" as a subject of constitutional control refers to the examination and oversight of the fairness and legality of governmental actions, including legislative, administrative, or judicial decisions, by constitutional courts or similar institutions. The term is most commonly associated with the legal systems of countries that adhere to the rule of law and respect for individual rights.

Here are some key aspects to consider when discussing "due process" as a subject of constitutional control.

1. **Preservation of Fundamental Rights.** One of the primary functions of constitutional control is to ensure that fundamental rights and liberties of individuals are protected. "Due process" involves scrutinizing actions by the government to ensure they do not infringe upon these rights.

2. **Legal and Procedural Fairness.** "Due process" requires that all legal proceedings and actions are conducted fairly and in accordance with established legal procedures. This includes the right to a fair trial, the right to be heard, and the right to legal representation.

3. **Protection Against Arbitrary Actions.** Constitutional courts assess governmental decisions to ensure that they are not arbitrary or capricious. This is especially important in systems where the rule of law is a fundamental principle.

4. Checks and Balances. "Due process" is often closely tied to the concept of checks and balances in a government. Constitutional control mechanisms provide a check on the actions of the executive, legislative, and administrative branches to prevent any overreach or abuse of power.

5. Judicial Review. In many countries, constitutional courts have the authority to engage in judicial review. They can examine the constitutionality of laws and government actions to determine if they conform to the constitution's principles, including those related to "due process."

6. Remedies and Redress. When a constitutional court identifies a violation of "due process," it may provide remedies or redress for the affected parties. This can include overturning unconstitutional laws, invalidating government actions, or awarding damages to victims of due process violations.

7. International Standards. Many constitutional courts also consider international standards and treaties related to human rights and due process when evaluating the actions of their governments. When it comes about the Constitutional Court of Azerbaijan, most often the standards of the Council of Europe are taken into the account.

8. Public Trust and Accountability. The oversight of "due process" by constitutional control bodies contributes to public trust in the legal system and ensures that governments are held accountable for their actions.

So, due process as a subject of constitutional control is essential for upholding the rule of law, protecting individual rights, and ensuring that governments act fairly and within the boundaries of their authority. Constitutional control mechanisms play a crucial role in maintaining the balance between governmental power and individual freedoms.

The procedural theoretical aspects on the subject of "due process" as it pertains to constitutional control, include some of the consideration as follows.

It is very important to pay attention to the existing types of due process. Due process typically consists of two main components: substantive due process and procedural due process. Substantive due process involves evaluating whether the content of a law or government action is fair and just. Procedural due process focuses on the fairness of the legal procedures followed in specific cases, especially in legal proceedings and administrative actions.

Then, it is very important to pay attention to the balance of interests: constitutional courts must often strike a balance between government interests, such as public safety or national security, and the protection of individual rights. This balancing act is a complex task in constitutional control, requiring courts to consider the context and circumstances of each case.

In the legal literature there is thesis about the legal remedies, it should be also taken into the consideration. When constitutional courts find a due process violation, they may prescribe legal remedies to rectify the situation. Remedies can include the striking down of unconstitutional laws, injunctions against government actions, compensation to affected individuals, or orders to retry cases under fair procedures. It is essential to underline the connection between the due process and so called 'preventative role': constitutional control mechanisms also have a preventive role. By examining proposed legislation and administrative regulations, they can prevent unconstitutional actions before they occur, rather than just addressing violations after the fact.

Last but not least in brief:

- public awareness and education: the principles of due process and the role of constitutional control in safeguarding them are crucial for public awareness and legal education. Ensuring that citizens understand their rights and the mechanisms available to protect them is essential for a functioning democracy;

- complex cases: due process issues can become highly complex, especially in cases involving new technologies, national security, or novel legal challenges. Constitutional courts must grapple with these complexities while upholding core principles;

- evolution of due process: the interpretation and application of due process evolve over time. Constitutional courts often adapt to changing social norms, technologies, and legal developments to ensure that due process remains effective and relevant;

- international comparisons: the principles of due process can vary among countries, but many nations are guided by international standards, such as those set forth in the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, or regional agreements. Constitutional courts often consider these international standards in their evaluations.

So, "due process" as a subject of constitutional control plays a vital role in maintaining the integrity of legal systems and protecting individual rights. It's a dynamic field that evolves to address new challenges and ensure that justice and fairness prevail in the face of changing societal, legal, and governmental contexts.

One of the practical examples of the case with the due process as a subject of constitutional control in the Republic of Azerbaijan is the case of Ms. Khalilova.

In the case of Gabala District Court to the Constitutional Court, in its decision dated April 15, 2011, essentially established a new fair procedure for involuntary psychiatric treatment in psychiatric hospitals and the mechanism for appealing it.

S. Khalilova was criminally charged with assaulting her mother but was declared mentally ill in court and sent for involuntary treatment. Although, according to the legislation, the assessment of S. Khalilova's health status was formally conducted every six months, the duration of her stay in the psychiatric clinic practically exceeded the statutory term under the Criminal Code, for which she was supposed to serve her sentence (for information: the maximum penalty for the relevant article was 6 months, and the applicant was held for over 2 years) [7].

Treatment and assessment of her health condition were carried out by the chief physician of the psychiatric hospital. Therefore, the applicant had the impression that involuntary treatment was carried out with violations, including the principle of due process.

In the Resolution, it was noted that the concept of a "medical-psychiatric commission", as mentioned in Article 98.1 of the Criminal Code, does not envision a medical consultation commission of the medical institution that administers involuntary treatment. Instead, it implies that the assessment should be provided by an independent medical-psychiatric commission [7].

Thus, it was concluded that there is a need for the establishment of independent professional medical-psychiatric commissions, and the court, on its own initiative when considering the extension, replacement, or revocation of the application of involuntary medical measures, should utilize or has utilized the right to appoint a reexamination by these independent commissions.

Actually, the Constitutional Court reinstated or laid the foundations for establishing a proper and fair procedure for involuntary psychiatric treatment.

Alongside the improvement of legal procedures, there is a question about the observance of the principle of fairness in their implementation. This issue was addressed by the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan in 2015. It appears that the problem that arose at that time and the practice of its resolution may be of interest to many post-Soviet constitutional courts.

The problem involved the formal application of the judicial control institute at the pre-trial stage of criminal proceedings. A local court approached the Constitutional Court, which perceived a formality in the judicial control when law enforcement agencies began to conduct urgent seizures of physical evidence (such as narcotics) more frequently and only formally sent the seizure protocol to the court. Moreover, the court's consent for conducting operational-search measures was not required.

The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan noted that, in case of a formal approach to the issue, the court should render an appropriate decision, while assessing the necessity of conducting operational-search measures in accordance with the law. A copy of this decision is sent to the body conducting operational-search activities and to the prosecutor in charge of the preliminary investigation. Furthermore, when considering the merits of the case, the results of this operational measure are reviewed in the standard manner. In other words, the results of operational-search measures are examined and evaluated, just like any other evidence.

The formality of judicial control can resemble the function of "passive legitimization". For this reason, the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, considering that there are virtually no procedural legal powers of a judge in terms of judicial control before the consideration of the case on its merits (pre-trial stage) in the criminal procedural legislation, noted in the aforementioned decision that a judge, in the process of pre-trial judicial control, possesses the following powers:

- to authorize the conduct of operational-search measures and to grant or reject petitions related to the conduct of such measures;
- to extend the duration of a ruling on the lawful restriction of a person's constitutional rights and freedoms;
- to request additional materials on the grounds for conducting operational-search measures;
- to hear the person whose rights and freedoms have been restricted and, when necessary (depending on the covert or overt conduct of operational-search measures), to inform the applicant of the reasons for conducting such measures;
- to take other measures aimed at guaranteeing the person's constitutional rights and freedoms.

Today for European countries, particularly for post-soviet countries the question of due legal procedure in connection with the effective investigation of cases of inhuman treatment of detainees or convicts (in terms of ensuring the right to be free from torture under Article 3 of the ECHR) remains relevant.

Literally in a new case of *Shahzad v. Hungary* 5 October 2023, EHRC found that the investigating authorities' failure to interview the applicant, order a forensic medical assessment of his injuries, and take all the necessary investigative measures to resolve the factual contradictions and uncertainties with which they were faced rendered the investigation into the applicant's alleged ill-treatment ineffective, that there has been a violation of Article 3 of the Convention in its procedural aspect [8]. As we know, the relevant general principles are summarized in *Bouyid v. Belgium* [9] as well.

Conclusions. In general, constitutional courts, in establishing due procedures for such cases, can fully utilize the standards of the CPT, which are available on their official website. There is no doubt that the enforcement of court decisions is part of the judicial process. In conclusion, as the law evolves, it complicates legal procedures. Various legal interests of a wide range of subjects of legal relations emerge abuses of rights occur, and, consequently, due legal procedure requires an assessment of fairness from the standpoint of its constitutional meaning.

Bibliography:

1. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 63. С. 34-37.
2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2022. № 57. С. 24-27.
3. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник.* 2023. № 3. С. 146-151.
4. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case *Koretsky and Others v. Ukraine.* *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса, 2022. Т. 31. С. 57-63.
5. Searchinger T. The Procedural Due Process Approach to Administrative Discretion: The Courts' Inverted Analysis. *The Yale Law Journal.* 1986. Vol. 95, No. 5. P. 1017-1042.
6. Brockelbank W. J. Role of Due Process in American Constitutional Law (reprint). 2020. 39 Cornell L. Rev. URL: <http://scholarship.law.cornell.edu/clr/vol39/iss4/1>
7. Decision on case of Ms. Khalilova. Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, April 15, 2011. URL: <https://constcourt.gov.az/en/decisions>
8. Case of *Shahzad V. Hungary* (Application no. 12625/17). Judgment of the European Court of Human Rights, 08/10/2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>
9. Case of *Bouyid v. Belgium* (Application no. 23380/09). Judgment of the European Court of Human Rights, 28/09/2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>

Гараджаєв Дж. Належний процес як предмет конституційного контролю: теорія і практика Конституційного суду Азербайджану та Європейського суду з прав людини

Анотація. Метою статті є охарактеризувати, як належний процес розглядається як предмет конституційного контролю, і проілюструвати цю теоретичну концепцію прикладами з практики Конституційного Суду Азербайджану та Європейського Суду з прав людини. Узагальнено, що в сучасному праві принцип належного судового процесу в контексті рішень Європейського суду з прав людини став вирішальною правовою процесуальною умовою захисту особи від свавільного втручання держави. Це є основою ефективного механізму розслідування порушень прав людини. Цей принцип є одним із об'єктів захисту й органів конституційного контролю. Крім того, характеристикою належного судового процесу є його справедливий характер щодо реалізації основних конституційних прав.

Підсумовується, що належний процес як предмет конституційного контролю має важливе значення для підтримання верховенства права, захисту прав особи та забезпечення того, щоб органи публічної влади діяли

чесно та в межах своїх повноважень. Конституційні механізми контролю відіграють вирішальну роль у підтримці балансу між державною владою та особистими свободами. Таким чином, «належний процес» як предмет конституційного контролю відіграє життєво важливу роль у підтримці цілісності правових систем та захисту прав особи. Це динамічна сфера, яка розвивається, щоб вирішувати нові виклики та гарантувати, що справедливість і справедливість переважають перед обличчям мінливих суспільних, правових та державних умов.

Зроблено висновок, що загалом конституційні суди, встановлюючи належні процедури для таких справ, можуть повною мірою використовувати стандарти

ЄКПТ, які доступні на їхньому офіційному веб-сайті. Немає сумніву, що виконання судових рішень є частиною судового процесу.

Підсумовуючи, автор аргументує: оскільки закон розвивається, він ускладнює судові процедури. Виникають різноманітні правові інтереси широкого кола суб'єктів правовідносин, виникають зловживання правами, а отже, належна судова процедура потребує оцінки справедливості з позицій її конституційного змісту.

Ключові слова: належний процес, принцип належного процесу, конституційні принципи, конституціоналізм, конституційний контроль, європейські стандарти, Рада Європи, Європейський суд з прав людини.

*Недохлебов І. І.,**здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз зовнішніх загроз інформаційній безпеці України. Автор обґрунтовує доцільність розгляду загроз інформаційній безпеці держави через призму характеру їхнього виникнення (внутрішні та зовнішні). Запропоновано розглядати зовнішні загрози інформаційній безпеці як сукупність явищ, чинників та подій, які виникають і формуються на міжнародному рівні, а реалізуються – на внутрішньодержавному, пов'язані з негативним зовнішнім впливом на інформаційну систему та загрожують національним інтересам в сфері інформаційної діяльності. Автор доходить висновку, що сфера інформаційної діяльності є достатньо вразливою та постійно стикається з різними зовнішніми загрозами, які негативно, впливають на стан захищеності інтересів держави, суспільства та особистості. Аргументовано, що зовнішні загрози пов'язані з деструктивним впливом, наслідками якого є втрата відомостей, порушення чи обмеження права на інформацію, формування викривленого уявлення про події та процеси, які відбуваються в державі, порушення цілісності інформації у відповідних національних та глобальних інформаційних системах. Доведено, що природа зовнішніх загроз пов'язана з неправомірними діями суб'єктів, які спрямовані на досягнення такого результату, який суперечить національним інтересам в інформаційній сфері. Автор звертає увагу на те, що зовнішні загрози перебувають в площині окремих видів інформаційної діяльності (одержання, використання, поширення та зберігання інформації). Встановлено, що зовнішні загрози пов'язані з процесом задоволення інформаційних потреб, адже негативно впливають на нього шляхом неправомірних обмежень або використання наративів, які формують у суспільстві деструктивні настрої. З'ясовано, що стан інформаційної безпеки залежить, у тому числі, від ефективної системи попередження зовнішніх загроз.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційна діяльність, інформаційні потреби, зовнішні загрози, національні інтереси, національна безпека, протидія та попередження, правове регулювання.

Постановка проблеми. В умовах тотальної інформатизації суспільства та зовнішньої агресії з боку РФ, актуальним питанням є попередження зовнішніх загроз інформаційній безпеці України. На даний час в державі відсутні комплексні наукові праці з цієї проблематики. Це значно знижує ефективність правового регулювання відповідної сфери. Розуміння природи та змісту зовнішніх загроз дасть змогу розробити систему заходів протидії негативним впливам на національну інформаційну систему. Тому, аналіз зовнішніх загроз інформаційній безпеці України може вважатися актуальним напрямом наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в різні часи досліджу-

вали: Ю. Я. Андрусішин, В. В. Бараннік, Є. М. Білоусов, В. М. Брижко, О. О. Золотар, І. А. Коваленко, Н. В. Лесько, А. В. Логінов, Б. Д. Леонов, С. Я. Лихова, В. Г. Михайличенко, В. О. Ніколаєва, Т. С. Перун, І. В. Трубін, В. О. Тімашов, В. В. Шемчук, І. В. Яковюк та інші вчені. Однак, з урахуванням динамічних змін в інформаційній сфері та появи нових викликів, їхні праці частково втратили актуальність.

Метою статті є дослідження правової природи та сутності зовнішніх загроз інформаційній безпеці України.

Виклад основного матеріалу. У своїх працях науковці досліджують загрози інформаційній безпеці переважно через особливості самої інформації. Зокрема, О. О. Золотар та І. О. Трубін пропонують усі загрози об'єднати в рамках наступних груп: 1) загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, дезінформації) на особистість, суспільство, державу; 2) загрози несанкціонованого й неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію і інформаційні ресурси (їх виробництво, системи формування й використання); 3) загрози інформаційним правам і свободам особистості [1, с. 109]. В свою чергу А. В. Логінов пропонує поділяти загрози інформаційній безпеці на наступні три групи: розкриття інформаційних ресурсів; порушення цілісності інформаційних ресурсів; збій або втручання в роботу інформаційних систем та обладнання [2, с. 61].

В. В. Шемчук зазначає, що загрози інформаційній безпеці України розглядаються як детермінуючі фактори, що зумовлюють і породжують негативні явища, які посягають на національні інтереси в інформаційній сфері, організацію та функціонування національного інформаційного простору загалом. Вони мають або можуть мати широкомасштабне значення, пов'язані із ризиками і небезпеками в інших сферах [3, с. 293]. Тобто, науковець також виходить з особливостей інформації, але пропонує враховувати характер впливу на неї, зокрема масштабність загроз. На нашу думку, подібний підхід дещо звужує перелік загроз та не дозволяє більш детально розкрити їхню природу та алгоритми негативного впливу. Саме тому, ми пропонуємо виходити з поділу загроз на внутрішні та зовнішні, з урахуванням інших їхніх ознак.

Аналіз наукових джерел доводить, що поняття «зовнішні» загрози не уніфіковано навіть на рівні системи національної безпеки. Тобто, окремі науковці формують власні дефініції, які корелюються зі сферою їхнього наукового пошуку. У зв'язку з цим, пропонуємо під зовнішніми загрозами інформаційній безпеці розглядати сукупність явищ, чинників та подій, які виникають і формуються на міжнародному рівні, а реалізуються – на внутрішньодержавному, пов'язані з негативним зовнішнім впливом на інформаційну систему та загрожують національним інтересам в сфері інформаційної діяльності.

Надалі пропонуємо окремо проаналізувати найбільш актуальні зовнішні загрози інформаційній безпеці держави.

1. Інформаційний тероризм з боку держави-агресора.

І. В. Яковюк, Є. М. Білоусов зазначають, що агресія РФ стосовно України – це не просто регіональна війна з глобальними наслідками, вона також передбачає оформлення нових ліній протистояння. Так, наступною «мішенню» російської агресії можуть стати Молдова, Грузія, країни Центральної Азії і навіть країни Балтії, хоча вони і є членами НАТО. У цьому випадку російська агресія, ймовірно, почнеться повільно, у неконвенційній манері, тобто з кібератак, політичного втручання за допомогою інформаційних операцій, розпалення невпевненості і страху – ідеального живильного середовища для популізму, який, за задумом держави-агресора, зруйнує ліберальну демократію зсередини, і спроб розпалити громадянські війни в цих країнах [4, с. 11].

Ця теза доволі комплексно розкриває природу інформаційного тероризму з боку РФ, яка має політико-правове підґрунтя та втілена у зовнішній політиці держави-агресора. Означена загроза має високий рівень суспільної небезпеки та негативно впливає на стан захищеності національних інтересів в інформаційній сфері. З приводу цієї загрози Б. Д. Леонов та С. Я. Лихова зазначають, що інформаційний тероризм є формою деструктивного впливу, спрямованого на маніпуляцію чи залякування населення або заподіяння з використанням інформаційних технологій шкоди суспільству, державі чи окремим особам з метою примусити органи державної влади, міжнародну організацію, юридичну чи фізичну особу вчинити якусь дію. Традиційно, залежно від спрямованості, можна виділити два види інформаційного тероризму: 1) психологічний (пропаганда тероризму, створення атмосфери страху і паніки в суспільстві); 2) технічний (контролювання або блокування каналів передачі інформації, порушення функціонування об'єктів інформаційної інфраструктури) [5, с. 174].

Слід припустити, що ця загроза актуальна для різних рівнів інформаційної безпеки (держава, суспільство, особистість). При чому є певна особливість, яку визначають Ю. Я. Андрушишин та В. В. Бараннік. Науковці стверджують, що небезпека інформаційного тероризму полягає насамперед у відсутності географічних і національних меж, адже терористичні дії можуть вчинятися з будь-якої точки світу, а також у складності ідентифікації особи терориста в інформаційному просторі та встановлення місця його перебування, адже кібер- і медіа-атаки хакери здійснюють опосередковано через використання комп'ютерної техніки [6, с. 12].

2. Неконтрольованість контенту в глобальних інформаційних мережах.

Означена загроза безпосередньо пов'язана з проблемою захисту інформації в мережі Інтернет. На думку Н. В. Лесько та М. Р. Малець, характерною ознакою мережі Інтернет є те, що географічні кордони не відіграють ніякої ролі. Саме тому, забезпечити ефективне правове регулювання мережі Інтернет досить складно, адже відсутнє систематизоване законодавство, що регулює відповідні види відносин у всесвітній мережі, окрім того, існують об'єктивні особливості функціонування Інтернету. Тому, з проблемою забезпечення законності в мережі Інтернет тісно пов'язана проблема державного контролю за процесами, що відбуваються в цій мережі [7, с. 189].

Отже, існування досліджуваної загрози є об'єктивним та обумовлене технічними особливостями побудови глобальних

інформаційних мереж. Це дозволяє майже безперешкодно поширювати будь-яку інформацію, у тому числі ті відомості, які негативно впливають на суспільство та особистість. І. А. Коваленко зазначає, що проблема захисту авторського та суміжних прав в Інтернеті у наш час стає дедалі актуальною, оскільки досі не вироблено однозначної та єдиної для всіх держав позиції. Інтернет як глобальна комп'ютерна мережа складається з менших мереж, і є відносно новим засобом комунікації. Законодавство просто не встигає за стрімким рухом нових технологій, тому окремі задачі так і залишаються не вирішеними [8, с. 54]. Ця теза вказує на інституційні зв'язки між різними рівнями інформаційної безпеки, оскільки негативний вплив на особистість, неминуче призведе до більш глобальних наслідків на рівні суспільства і держави.

Ще одним аспектом прояву цієї загрози, є небезпека соціальних мереж. З цього приводу В. М. Брижко зазначає, що існує три основні групи ризиків у соціальних мережах при використанні персональних даних: повна інформація про особу; повідомлення персональних даних злочинцям; відсутність у користувача реального контролю над персональними даними. Тому, глобальні соціальні мережі та Інтернет є потенційною загрозою для багатьох користувачів, які наражають свої персональні дані на небезпеку [9, с. 31].

3. Міжнародна кіберзлочинність.

З приводу цієї загрози О. Буров наголошує, що негативний вплив кіберзлочинності на національну безпеку та її інформаційну складову проявляється у наступному: 1) організованість та наявність джерел фінансування кіберзлочинів, спрямованих на політичну та економічну дестабілізацію країн; 2) високий ступінь вразливості онлайн-сервісів, користувачам яких складно захистити персональну інформацію; 3) розвиток ринку «програмних вразливостей», який є додатковою загрозою безпеці інформації в телекомунікаційних мережах [10, с. 42]. В умовах тотальної інформатизації та цифровізації суспільства, ця загроза стає дедалі актуальнішою та змушує державу постійно удосконалювати системи захисту інформації.

На сьогодні у Стратегії кібербезпеки України від 2021 року закріплені наступні загрози, які негативно позначаються на інформаційній безпеці: гібридна агресія РФ проти України у кіберпросторі (використання кіберзброї наступального призначення); кіберзлочинність, яка завдає шкоди інформаційним ресурсам, суспільним процесам, особисто громадянам; організовані та спонсоровані урядами інших держав кібератаки, що пов'язані з викраденням у політичних, економічних або військових цілях чутливої інформації (кібершпигунство); використання терористичними організаціями кіберпростору для вчинення актів кібертероризму, фінансової та іншої підтримки терористичної діяльності [11].

В Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 року. № 2163-VIII деталізовані об'єкти кібербезпеки та кіберзахисту, які охороняє держава. Мова йде про: 1) конституційні права і свободи людини і громадянина; 2) суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища; 3) держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; 4) національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави; 5) об'єкти критичної інфраструктури; 6) комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні

ресурси; 7) об'єкти критичної інформаційної інфраструктури; 8) комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб [12].

4. Дезінформаційні кампанії проти України.

Щодо природи цієї загрози Т. С. Перун наголошує, що відсутність міжнародних домовленостей і взаємних зобов'язань держав із питань заборони інформаційної зброї і демілітаризації світової інформаційної сфери відкривають широкі можливості перед спеціальними службами і збройними силами щодо використання потенціалу інформаційних технологій на шкоду інтересам миру, стабільності й міжнародної безпеки. На думку науковця проблема ускладнюється тим, що специфіка інформаційної сфери дозволяє віддалено і приховано впливати на критично важливу інформаційну інфраструктуру, порушити роботу систем управління енергетикою, транспортом, зв'язком, фінансовою сферою, викликати техногенні аварії, завдати серйозної шкоди підприємствам і установам, а також підірвати основи обороноздатності країни [13, с. 135].

Якщо зосередитися за сутності категорії «дезінформація», то слід звернути увагу на тезу В. О. Тімашова та Л. В. Ніколаєвої які стверджують, що дезінформація – це цілеспрямована, умисна діяльність з метою надати завідомо хибну інформацію про певні події чи речі. До дезінформації належить сфабрикована, змішана з фактами та реальними подіями інформація, яка суттєво відрізняється від будь-яких схожих на новини даних, а також це автоматизовані облікові записи, які використовують для функціонування мереж прихильників фейкових новин, зрештовані відео чи цільова реклама [14, с. 291].

Чинники існування цієї загрози доволі комплексно окреслює О. Самчинська яка переконана, що обов'язковими ознаками дезінформації є: умисел створення, модифікації та/або поширення недостовірної інформації; умисел введення в оману; заздалегідь визначена мета та порушення або можливість порушення прав та законних інтересів особи чи держави як наслідок такої діяльності. Тобто, уся дезінформація за своєю природою є недостовірною інформацією, але не уся недостовірна інформація може вважатися дезінформацією [15, с. 41].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Таким чином, сфера інформаційної діяльності є достатньо вразливою та постійно стикається з різними зовнішніми загрозами. Вони по-різному, але негативно, впливають на стан захищеності інтересів держави, суспільства та особистості в інформаційній сфері. Переважно, мова йде про деструктивний вплив, наслідками якого є втрата відомостей, порушення чи обмеження права на інформацію, формування викривленого уявлення про події та процеси, які відбуваються в державі, порушення цілісності інформації у відповідних національних та глобальних інформаційних системах. Характер проаналізованих загроз розкриває їхню природу, яка пов'язана з неправомірними діями суб'єктів, які спрямовані на досягнення такого результату, який суперечить національним інтересам в інформаційній сфері. Проведене дослідження показало, що усі загрози перебувають в площині інформаційної діяльності, точніше її окремих видів (одержання, використання, поширення та зберігання інформації). Також означені загрози слід пов'язати із процесом задоволення інформаційних потреб, адже вони негативно впливають на нього. Це стосується неправомірних обмежень або використання наративів, які формують у суспільстві деструктивні

настрої. Проаналізовані загрози свідчать про достатню умовність належного стану інформаційної безпеки, який залежить від багатьох чинників. З огляду на це, перспективним напрямком подальших наукових пошуків є систематизація засобів попередження зовнішніх загроз інформаційній безпеці.

Література:

1. Золотар О. О., Трубін І. В. Класифікація загроз інформаційній безпеці. *Інформаційне право*. 2013. № 3 (9). С. 105–112.
2. Логінов А. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2005. 186 с.
3. Шемчук В. В. Загрози інформаційній безпеці: проблеми визначення та подолання. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1. С. 285–296.
4. Яковюк І. В., Білоусов С. М. Національна безпека України в умовах нових викликів європейській та євроатлантичній солідарності: монографія. Харків: «ФО-П Рубан В. В.». 2022. 148 с.
5. Леонов Б. Д., Лихова С. Я. Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України. *Юридичний вісник*. 2021. № 2 (59). С. 170–176.
6. Андрусишин Ю. Я., Бараннік В. В. Інформаційний тероризм як сучасна загроза інформаційній безпеці людини, суспільства, держави. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2021. № 1. С. 6–15.
7. Лесько Н. В. та Малець М. Р. Правова характеристика глобальної мережі Інтернет. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 186–189.
8. Коваленко І. А. Актуальні проблеми захисту й охорони прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет в умовах глобалізації суспільства та сучасних технологій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2018. № 3. С. 52–55.
9. Брижко В. М. Захист персональних даних: реалії та практика сучасності. *Інформація і право*. 2013. № 3 (9). С. 25–34.
10. Буров О. Кіберзлочинність як загроза інформаційному суспільству. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2008. № 3. С. 39–44.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 65.
12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. *Голос України*. 2017. № 208.
13. Перун Т. С. Забезпечення інформаційної безпеки в зоні бойового конфлікту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 5. С. 131–138.
14. Тімашов В. О., Ніколаєва Л. В., Михайличенко В. Г. Правовий захист суспільства від дезінформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 288–293.
15. Самчинська О. А. Дезінформація: поняття та сутність. *Адміністративне право і процес*. 2022. № 3 (38). С. 32–45.

Nedokhliev I. Theoretical and legal analysis of external threats to information security of Ukraine

Summary. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of external threats to Ukraine's information security. The author substantiates the expediency of considering threats to the information security of the state through the prism of the nature of their occurrence (internal and external). It is proposed to consider external threats to information security as a set of phenomena, factors and events that arise and are formed at the international level, and are implemented at the domestic level, are associated

with a negative external influence on the information system and threaten national interests in the field of information activities. The author comes to the conclusion that the field of information activity is quite vulnerable and constantly faces various external threats that negatively affect the state of protection of the interests of the state, society and the individual. It is argued that external threats are associated with destructive influence, the consequences of which are loss of information, violation or limitation of the right to information, formation of a distorted view of events and processes taking place in the state, violation of the integrity of information in the relevant national and global information systems. It has been proven that the nature of external threats is related to the illegal actions

of subjects, which are aimed at achieving such a result that contradicts national interests in the information sphere. The author draws attention to the fact that external threats are in the plane of certain types of information activities (receiving, using, distributing and storing information). It has been established that external threats are related to the process of satisfying information needs, because they negatively affect it through illegal restrictions or the use of narratives that create destructive attitudes in society. It was found that the state of information security depends, among other things, on an effective system for preventing external threats.

Key words: information security, information activity, information needs, external threats, national interests, national security, countermeasures and prevention, legal regulation.

ПРИНЦИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Автором узагальнено, що на сучасному етапі розвитку української держави та суспільства надзвичайно важливим є питання інтенсифікації європейської інтеграції. Цьому можна сприяти на різних рівнях – і одним з таких рівнів є рівень нормативний. Звісно зусиль лише нормотворців недостатньо для того, щоб здійснити мрію українців про європейську інтеграцію. Але, належна нормативно-правова база, адаптація законодавства України до права Європейського Союзу є важливим чинником такої інтеграції. Проміжним етапом для такої адаптації є імплементація стандартів Ради Європи у національне законодавство. Послідовність такої адаптації забезпечує дотримання низки відповідних принципів, у тому числі принципів місцевого самоврядування в Україні.

Метою статті є аналіз стану розробленості питання імплементації принципів із стандартів Ради Європи в адміністративне законодавство України.

Констатовано, що принципи місцевого самоврядування виступають як принципи одного з інститутів галузі адміністративного права. Також, вони можуть мати «точки дотику» з так званими «принципами європейського адміністративного права» – у залежності від змістовного наповнення цього поняття. Виявлено, що при згадці про принципи європейського адміністративного права найбільш ймовірним є те, що йдеться про принципи адміністративного права ЄС. Адже саме ЄС у процесі свого розвитку вимагало на основних його етапах конвергенційних процесів щодо функціонування органів публічної влади (переважно державних органів). Підкреслено, що принципи, сформульовані у стандартах органів Ради Європи, розроблялись для більшої кількості країн, ніж принципи, сформульовані у законодавстві ЄС. Таким чином, імплементація у законодавство України, у т.ч. в адміністративне, принципів, що містяться у стандартах органів Ради Європи, є справою більш легкою, ніж імплементація аналогічних принципів ЄС.

Ключові слова: адміністративні проблеми муніципального права, місцеве самоврядування, муніципальне управління, територіальний колектив, принципи місцевого самоврядування в Україні, аксіологія, адміністративна аксіологія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави та суспільства надзвичайно важливим є питання інтенсифікації європейської інтеграції. Цьому можна сприяти на різних рівнях – і одним з таких рівнів є рівень нормативний.

Звісно зусиль лише нормотворців недостатньо для того, щоб здійснити мрію українців про європейську інтеграцію. Але, належна нормативно-правова база, адаптація законодавства України до права Європейського Союзу є важливим чинником такої інтеграції. Проміжним етапом для такої адаптації є імплементація стандартів Ради Європи у національне законодавство. Послідовність такої адаптації забезпечує дотримання низки відповідних принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання європейзації галузевих принципів достатньо часто досліджується фахівцями з конституційного права (дивись, наприклад, [1-4]). Аналогічні дослідження поки що не набули поширення у галузі адміністративного права, хоча з цього питання наразі наявне одно монографічне дослідження та низка статей, які як раз і проаналізовані автором (це праці Пухтецької А.А.), а також позиції з цього питання, які належать авторству таких фахівців з адміністративного права, як Пахомов І.М., Бояринцева М.А., Ярмач В.Х. та інші дослідники.

Метою статті є аналіз стану розробленості питання імплементації принципів із стандартів Ради Європи в адміністративне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. М.А. Бояринцева у своїй статті на тему «Принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації в країнах Європейського Союзу та Україні» сформулювала, що «фундаментальні засади адміністративного права, розроблені юридичною наукою на підставі глибокого аналізу європейських стандартів публічного адміністрування, мають зрештою стати реальним та основоположним базисом формування вітчизняного адміністративного законодавства й правозастосовної практики» [5, с. 119]. Варто повністю погодитись з таким підходом.

На думку вчених, «адміністративне право сьогодні є однією з найрозвиненіших і найпотужніших галузей права. Це зумовлено тим, що воно відіграє системоутворювальну роль, охоплює великий і дуже різноманітний нормативний масив, призначений для регулювання різних сфер державного і суспільного життя» [6, с. 100]. Таким чином, питання подальшого інтенсивного розвитку адміністративної аксіології є важливим. Адже «принципи є спрямовуючим, організуючим і синхронізуючим чинником усього механізму регулювання правових відносин» [7, с. 179].

У процесі такого розвитку слід спиратись на ті, які вже є у значній кількості, розробки з питань принципів адміністративного права, поглиблюючи, доповнюючи чи та систематизуючи їх.

В якості вихідної дефініції поняття «принципи адміністративного права» можна взяти запропоноване видатним фахівцем з адміністративного права В.Б. Авер'яновим визначення. Відомий дослідник уважав, що «під принципами адміністративного права розуміють засадничі (основні) ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративного права, відображають закономірності його розвитку і визначають напрями і механізми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин» [8, с. 80].

Варто зазначити, що це визначення так чи інакше у своїх основних рисах повторюється іншими дослідниками.

Наприклад, А.А. Шарая у своїй статті «Принципи адміністративно-процедурного права: з'ясування змісту» вважає за

доцільне «запропонувати визначення принципів адміністративно-процедурного права як універсальних основоположних зумовлених соціальними закономірностями, моральними засадами й правовими звичаями, закріплених в адміністративно-процедурних нормах фундаментальних ідей і керівних засад, які є підґрунтям для відносин суб'єктів публічної адміністрації з приватними та іншими особами під час вирішення індивідуальних адміністративних справ у сфері публічного адміністрування» [7, с. 181]. Тут відтворено такі ідеї професора Авер'янова щодо принципів адміністративного права, як їх засадничий характер, програмний характер та керівний характер (А.А. Шарая веде мову про принципи адміністративно-процедурного права, які співвідносяться з принципами адміністративного права як частина і ціле, а отже – мають ознаки «цілого», тобто принципів адміністративного права, разом з притаманними лише ним ознаками).

Важливий внесок у розвиток адміністративної аксіології внесли ті фахівці з адміністративного права України, які висловлювали свою думку щодо побудови системи принципів адміністративного права, насамперед, звертаючи увагу на можливості їхньої класифікації. Наприклад, Т.О. Коломоєць та П.О. Баранчик підкреслюють, що «важливим є поділ усіх принципів адміністративного права на загальні принципи, принципи підгалузей та інститутів» [9, с. 31–32]. Принципи місцевого самоврядування виступають, відповідно до цієї класифікації, як принципи одного з інститутів галузі адміністративного права.

Слід, однак, зазначити, що ця класифікація не є єдиною наявною в юридичній літературі, хоча й належить до числа найбільш поширених. З цього приводу А.А. Пухтецька у своїй праці на тему «Актуальні проблеми оновлення змісту, класифікації принципів адміністративного права України» ще у 2017 році зазначила, що «проблеми доктринального перегляду системи принципів адміністративного права в Україні обговорюються провідними українськими вченими-адміністративістами вже понад десять років, проте до цього часу не вдалося прийти до єдиного розуміння системи, власне галузевих принципів та принципів інститутів адміністративного права» [10, с. 160].

Продовжуючи аналізувати це питання, авторка констатує «нерозроблення положень про зміст, правову природу, систему принципів адміністративного права у національній адміністративно-правовій доктрині» [10, с. 161], а також «відсутність єдиної наукової позиції щодо бачення системи принципів адміністративного права, внутрішньосистемних взаємозв'язків, взаємодії з принципами адміністративно-правового характеру, що належать до наднаціонального рівня» [10, с. 161]. Висновки авторки ґрунтуються на вагомих напрацюваннях, результати яких вона виклала у численних статтях у наукових фахових виданнях України, а також у своєму монографічному дослідженні.

І дійсно, питання класифікації постійно еволюціонують в усіх сферах наукових знань, і адміністративна аксіологія не є виключенням. Віддаючи належне цьому твердженню, А.А. Пухтецька наголошує на необхідності «всебічного дослідження нових для вітчизняної правової думки принципів, що об'єднуються у підсистеми правових принципів актами європейських регіональних організацій. Зокрема, це стосується Рекомендацій Ради Європи» [10, с. 163]. Це свідчить про актуальність обраного нами предмету дослідження.

На сучасному етапі розвитку української юридичної науки саме А.А. Пухтецька є дослідницею, яка присвятила найбільшу увагу як принципам адміністративного права України, так і принципам європейського адміністративного права. «Принципи європейського адміністративного права» – саме таке словосполучення вона ввела у науковий обіг. Вона також започаткувала наукові дослідження у цьому напрямі.

Так, у своїй науковій статті на тему «Поняття та принципи європейського адміністративного права» А.А. Пухтецька на самому початку зазначила, що ці принципи зараз є надзвичайно важливими для усієї української юридичної науки у цілому, у тому числі для науки адміністративного права – а саме, їх необхідно враховувати «для оновлення розуміння принципів діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» [11, с. 79]. Варто погодитись з цією думкою, а так саме і з тим, як дослідниця визначила актуальність та необхідність аналізу цих принципів – на її думку, це «сприятиме не тільки удосконаленню доктринального розуміння вимог, основоположних засад діяльності органів публічної адміністрації у взаємовідносинах із громадянами, а значною мірою визначатиме подальшу правотворчу та правозастосовчу практику, напрями трансформації вітчизняної правової системи в цілому» [11, с. 79]. Все це було актуальними науковими завданнями на момент написання аналізованої наукової праці, залишається актуальним в умовах воєнного стану, і буде актуальним у післявоєнні часи.

Важливим для того, щоб оцінити можливість застосування розробок А.А. Пухтецької та її послідовників у нашому дисертаційному дослідженні, слід з'ясувати, що є саме мається на увазі під «європейськими» – принципами, адміністративним правом тощо. Доцільно уточнити, чи дослідниця звертається до стандартів і практики органів Ради Європи, чи Європейського Союзу.

Висновок про це можна зробити на підставі її розробок – адже сама авторка прямо не вказує відповідь на це запитання.

Так, А.А. Пухтецька визначає, що європейське адміністративне право – це «самостійна наука і галузь права, що почала виокремлюватися наприкінці 80-х рр. ХХ століття як закономірний результат європейських адміністративних конвергенційних процесів, спрямованих на зменшення розбіжностей та невідповідностей в адміністративній структурі та налагодження зв'язків між формально відокремленими публічними адміністраціями європейських країн» [11, с. 79]. Виходячи з цього, найбільш ймовірним є те, що йдеться про принципи адміністративного права ЄС. Адже саме ЄС у процесі свого розвитку вимагало на основних його етапах конвергенційних процесів щодо функціонування органів публічної влади (переважно державних органів).

На користь такого висновку свідчить також і те, що А.А. Пухтецька посилається на те, що запозичила аналізований нею перелік принципів європейського адміністративного права «у праці Юргена Шварце *«Europaisches Verwaltungsrecht»* (з нім. – «Європейське адміністративне право»), 1988 р.» [11, с. 79]. Наприкінці 1980-х років подібні переліки існували лише по відношенню до права Європейського Союзу, а не Ради Європи. Адже саме тоді у праві Європейського Союзу формувалось підґрунтя для більшої уніфікації права та подальшого розширення ЄС. Зі свого боку, цей період для органів Ради Європи не відрізнявся від інших активною нормотворчістю, іншими

бурхливими подіями (хоча слід наголосити, що у 1985 році було прийнято Європейську хартію місцевого самоврядування).

Нарешті, про те, що йдеться саме про принципи адміністративного права ЄС свідчить те, що А.А. Пухтецька визначає «принципи європейського адміністративного права» як «перелік ключових вимог до діяльності європейської адміністрації на європейському та національному рівнях» [11, с. 79]. Рада Європи охоплює своїми стандартами національний (але не європейський) рівень.

Те, що авторка писала саме про принципи адміністративного права відповідно до стандартів ЄС, можна проілюструвати і тим, що у 2017 році часопис «Право України» випустив її статтю на тему «Принципи адміністративного права у країнах Європейського Союзу та в Україні». Що ж до органів Ради Європи, то авторка поки що не присвячувала статей їх аксіологічній активності.

Варто відмітити, що принципи, сформульовані у стандартах органів Ради Європи, розроблялись для більшої кількості країн, ніж принципи, сформульовані у законодавстві ЄС. Таким чином, імплементація у законодавство України, у т.ч. в адміністративне, принципів, що містяться у стандартах органів Ради Європи, є справою більш легкою, ніж імплементація аналогічних принципів ЄС.

Щодо того, наскільки швидко можна імплементувати в адміністративне законодавство України принципи адміністративного права ЄС в національній юридичній літературі існують різні точки зору. Серед них багато обережних висловлювань. Частково вони пов'язані з тим, що «одним із найбільш дієвих засобів подолання перешкод на шляху із здійснення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу вважається забезпечення достатньо розгалуженого та багаторівневого інституційного механізму даного процесу» [12, с. 253].

У 2007 році відомий фахівець з адміністративного права професор І.М. Пахомов сформулював, що «надмірно ініціативні представники адміністративної науки намагаються якнайскорішого вступу України до Європейського Союзу. Темпи євроінтеграції, вказують вони, залежать від введення в національне законодавство багатьох директив Євросоюзу, які визначають високий рівень європейських економічних, соціальних, гуманітарних та інших стандартів» [13, с. 25]. Погоджуючись у цілому з цією загальною тезою, відомий дослідник висловив певні побоювання щодо того, що надто активний та штучно пришвидшений процес не призведе до позитивного результату.

А саме, професор І.М. Пахомов продовжував: «нам, пишуть вони, необхідно зафіксувати ці стандарти, не вказуючи, які саме, в українському законодавстві й передусім у Конституції. При цьому автори не беруть до уваги, що директиви Євросоюзу в нашій реальності не будуть діяти, бо менталітет, добробут людей і ступінь розвитку громадянського суспільства України суттєво відрізняються від розвинутих країн Європейського Союзу» [13, с. 25]. З 2007 року пройшло доволі багато часу, і міркування відомого вченого-адміністративіста щодо менталітету громадянського суспільства в Україні вже істотно змінилися б, якби він сформулював їх в умовах сьогодення. Розвитку громадянського суспільства сприяла консолідація української нації в умовах воєнного стану. А ось питання добробуту залишається актуальним – в умовах воєнного стану дійсно доволі

важко виконати усі необхідні умови тому, що немає необхідних коштів на забезпечення соціальних стандартів на тому рівні, який забезпечений у ЄС.

Нарешті, професор І.М. Пахомов зазначав, що «втілення європейських стандартів у нашу реальність повинно здійснюватися поступово, у залежності від наукової обґрунтованості їх корисності для соціально-економічного розвитку України, підвищення рівня цивілізованості народу, не принижуючи при цьому національної гідності та не відкидаючи все позитивне, що було в минулому» [13, с. 25]. Безперечно, це застереження відомого вченого – фахівця з адміністративного права слід взяти до уваги, адже воно є аргументованим та не втратило своєї актуальності і на сучасному етапі розвитку української держави та суспільства.

У 2007 році ще один відомий вчений – фахівець з адміністративного права, В.Х. Ярмач, у своїй науковій статті «Адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу як складова європейської інтеграції України» проаналізував ситуацію, яка склалась у цій сфері, з точки зору нормативно-правового підґрунтя для цієї інтеграції. Він проаналізував нормотворчу роботу у сфері адаптації адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (дивись його статтю, де детально та послідовно описано кожний етап та охарактеризовано кожний документ) та дійшов висновку, що вже станом на 2007 рік «в Україні створено організаційну структуру та правову основу для адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [14, с. 109].

Висновки. Адміністративна аксіологія на сучасному етапі є надзвичайно актуальною як сама по собі, так і (особливо) для адміністративно-правових досліджень різних явищ. Зокрема, в умовах адміністративної модернізації та європейської інтеграції стає дуже важливим те, які ж саме цінності та принципи закладені в основу правового регулювання сучасних процесів у державі та суспільстві. Адміністративна аксіологія – це галузь науки, яка вивчає цінності та ціннісні аспекти в адміністративному праві та діяльності державних органів. Основною метою адміністративної аксіології є аналіз, визначення та врахування ціннісних принципів, які лежать в основі адміністративного права та регулюють взаємодію між публічною владою та громадянами. При цьому, важливе значення мають принципи місцевого самоврядування – одного з двох видів органів публічної влади в Україні. В їхньому подальшому адміністративно-правовому аналізі полягають перспективи подальших досліджень у вказаному напрямі.

Література:

1. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №3. С. 135-138.
2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24-27.
3. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146-151.
4. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case Koretsky and Others v. Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. Т. 31. С. 57-63.

5. Бояринцева М. А. Принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації в країнах Європейського Союзу та Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2(2). С. 115-120.
6. Лук'янова Г. Роль та значення принципів права у формуванні сучасного адміністративного права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 1 (25). С. 99-106.
7. Шарая А.А. Принципи адміністративно-процедурного права: з'ясування змісту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 179-181.
8. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / В. Б. Авер'янов ; упорядники: Андрійко О.Ф. (керівник колективу), Нагребельний В.П., Кисіль Л.С., ін.; за заг. ред.: Ю.С. Шемшученка, О.Ф. Андрійко. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
9. Коломоєць Т.О., Баранчик П.О. Принципи адміністративного права : монографія. Запоріжжя : Поліграфічний центр «Сору Арт», 2012. 203 с.
10. Пухтецька А.А. Актуальні проблеми оновлення змісту, класифікації принципів адміністративного права України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск. Ч.1. С.160-164.
11. Пухтецька А.А. Поняття та принципи європейського адміністративного права. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. Т. 129. С. 78-80.
12. Кравчук І.В., Парапан М.В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. 320 с.
13. Пахомов І.М. Проблеми розвитку інститутів адміністративного права України та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 21-25.
14. Ярмак В.Х. Адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу як складова європейської інтеграції України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 107-111.

Barvinenko V. Principles of European administrative law and principles of local self-government of Ukraine

Summary. The author summarizes that at the current stage of the development of the Ukrainian state and society,

the issue of intensifying European integration is extremely important. This can be facilitated at various levels – and one of these levels is the regulatory level. Of course, the efforts of the legislators alone are not enough to realize the Ukrainians' dream of European integration. However, the proper regulatory and legal framework, the adaptation of Ukrainian legislation to the law of the European Union is an important factor of such integration. An intermediate stage for such adaptation is the implementation of Council of Europe standards into national legislation. The consistency of such adaptation ensures compliance with a number of relevant principles, including the principles of local self-government in Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the state of development of the implementation of the principles from the Council of Europe standards into the administrative legislation of Ukraine.

It was established that the principles of local self-government act as the principles of one of the institutes of the field of administrative law. Also, they may have "points of contact" with the so-called "principles of European administrative law" – depending on the content of this concept. It was found that when the principles of European administrative law are mentioned, it is most likely that the principles of EU administrative law are mentioned. After all, it was the EU that, in the course of its development, demanded at its main stages convergence processes regarding the functioning of public authorities (mainly state authorities). It is emphasized that the principles formulated in the standards of the Council of Europe bodies were developed for more countries than the principles formulated in the EU legislation. Thus, implementation into the legislation of Ukraine, including administratively, the principles contained in the standards of the bodies of the Council of Europe is an easier matter than the implementation of similar principles of the EU.

Key words: administrative problems of municipal law, local self-government, municipal administration, territorial collective, principles of local self-government in Ukraine, axiology, administrative axiology.

*Варгуляк О. Г.,**доктор філософії, доцент,**доцент кафедри соціального адміністрування та гуманітарних комунікацій
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету*

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ АВТОРИЗОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ОПЕРАТОРА В УКРАЇНІ

Анотація. В статті розглядаються передумови запровадження в Україні інституту авторизованого економічного оператора на підставі виконання Україною вимог міжнародно-правових актів таких як, Конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур 1973 р., Рамкових стандартів безпеки та спрощення міжнародної торгівлі 2005 р., Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом 2014 р. тощо.

У статті зазначено, що основою запровадження та функціонування інституту Авторизованого економічного оператора в Україні так й у більшості країн світу є правила, норми та стандарти Всесвітньої митної організації. Автором проаналізовано відповідні міжнародні та вітчизняні законодавчі акти, які регулюють діяльність інституту авторизованого економічного оператора та зазначено, що відповідне законодавче регулювання цього інституту здійснюється на двох рівнях: світовому та національному.

Набуття підприємством статусу Авторизованого економічного оператора підтверджує найвищий рівень довіри митниці до підприємства і, як наслідок, надає можливість застосовувати певні спеціальні спрощення при здійсненні митних формальностей відносно товарів, які переміщуються через митний кордон України такими підприємствами.

У статті розглянуто останні зміни у законодавстві у сфері функціонування інституту Авторизованого економічного оператора на виконання Україною зобов'язань, передбачених Угодою між Україною та ЄС щодо надання суттєвих спрощень митних формальностей для підприємств з високим ступенем довіри та виявлено певні прогалини.

Ключові слова: авторизований економічний оператор, Всесвітня митна організація, митні адміністрації, митні органи, митні формальності, Рамкові стандарти безпеки та спрощення міжнародної торгівлі.

Постановка проблеми. Вже декілька років не втихає інтерес до діяльності інституту Авторизованого економічного оператора як підприємства, що отримує від Державного органу виконавчої влади, що реалізують митну політику певні спрощення при здійсненні митних формальностей. Передбачається, що запровадження та функціонування цього інституту сприятиме наближенню митного законодавства України до європейських стандартів, що не тільки спростить та полегшить міжнародну торгівлю, але й забезпечить участь українських авторизованих економічних операторів у формуванні безпечних ланцюгів постачання товарів та підвищить їх конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Подібна

практика функціонування цього інституту вже реалізовано у 83 країнах світу, ще 19 країн знаходяться в активній стадії впровадження, крім того, у світі вже укладено 78 Угод про взаємне визнання авторизованого економічного оператора. За даними ЄС, понад 80% усіх митних оформлень здійснюється підприємствами, які використовують інструменти програми для підприємств зі статусом Авторизованого економічного оператора.

Дані інтеграційні процеси, а також членство України у Всесвітній митній організації набувають все більшої актуальності, що є найголовнішими вектором зовнішньої політики української держави. У зв'язку із цим, аналіз впливу факторів на запровадження та функціонування інституту Авторизованого економічного оператора має наукове та практичне значення та дозволяє встановити певні параметри митного співробітництва між Україною та ЄС у сучасних умовах.

Стан дослідження. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів запровадження та функціонування інституту Авторизованого економічного оператора присвячено праці відомих вчених та практиків. Серед них необхідно виділити праці Бережнюка І.Г., Білоус-Осін Т.І., Вакульчик О.М., Дубицького Д.П., Ільницької Л.Ю., Мазура А.В., Терещенко С.С., Левченко С.Г., Пашка П.В., Прус Л.Р. та ін.

Мета статті полягає у розгляді передумов запровадження в Україні інституту Авторизованого економічного оператора та сучасного стану його функціонування.

Вклад основного матеріалу. Інтеграційні процеси в Україні стають ефективним інструментом, що дозволяють комплексно вирішувати завдання у сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД). На сьогоднішній день Всесвітньою митною організацією встановлено нові правила здійснення митного регулювання. З одного боку, щорічно збільшуються обсяги товаропотоків, що переміщуються через митний кордон України, що, у свою чергу, зумовлює необхідність здійснення дієвого контролю з боку держави. А з іншого – зменшення обсягу контролю та втілення партнерських довірчих взаємовідносин між митними адміністраціями та учасниками ЗЕД із активним застосуванням систем аналізу та управління ризиками, а також пост-митного аудиту тощо.

Відповідно до статті 84 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [1], з іншої сторони, українське митне законодавство має поступово наближуватися до митного законодавства ЄС на основі принципу найкращих зусиль, при цьому, одним із етапів адаптації є запровадження в Україні інституту Авторизовано-

го економічного оператора (далі – АЕО), по аналогії того, що функціонує у країнах ЄС.

Інститут АЕО отримав широке застосування як в країнах ЄС, так і в багатьох інших розвинених країнах. Вперше він був запроваджений відповідно до Рамкових стандартів безпеки міжнародної торгівлі Всесвітньої митної організації, прийнятих у 2005 р. [2]. На сьогоднішній день програми АЕО діють у країнах ЄС, США, Австралії, Канаді, Чилі, Швейцарії, Норвегії, Індії, Ізраїлі, Японії, Туреччині, США, Китаї тощо. Зокрема, в ЄС інститут АЕО був введений з 1 січня 2010 р. відповідно до директив Європейської комісії: 648/2005, 1875/2006, 1192/2008, 197/2010.

Початковим документом, яким вперше передбачено інститут АЕО стала Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур у 1973 р., яка визначила поняття уповноважених осіб та перелік спрощень, що надаються їм у разі дотримання відповідних умов [3]. Так, у Конвенції зазначено, що митна адміністрація встановлює та підтримує офіційні відносини консультативного характеру з учасниками зовнішньої торгівлі для розвитку співробітництва та сприяння їх участі у впровадженні методів роботи, що є найбільш ефективними та узгоджуються з національним законодавством та міжнародними договорами. Для осіб, які відповідають встановленим митною адміністрацією критеріям, включаючи додержання вимог законодавства у сфері митної справи та використання задовільної системи ведення документації, митною адміністрацією передбачено надання певних спрощень. По-перше, це випуск товарів із представленням мінімуму даних, які є необхідними для ідентифікації товарів. По-друге, митне оформлення товарів на об'єктах декларантів або в інших місцях, визначених митною адміністрацією тощо.

Подальшого розвитку інститут АЕО набуває з прийняттям у 2005 р. Рамкових стандартів безпеки та полегшення міжнародної торгівлі. На 105/106 сесії 23 червня 2005 р. у штаб-квартирі Всесвітньої митної організації (далі – ВМО) в Брюсселі головами національних митних служб, які представляли 166 країн – членів ВМО, в тому числі України, були прийняті Рамкові стандарти безпеки та спрощення міжнародної торгівлі, які становлять собою набір принципів і стандартів діяльності митних адміністрацій [2]. Однією з чотирьох основ Рамкових стандартів є надання пільг які митні служби надаватимуть компаніям, що дотримуються мінімальних стандартів безпеки міжнародного ланцюга поставок товарів і використовують ефективні методи роботи. Компанії, що застосовували сучасні інформаційні технології у роботі з міжнародними товаропотоками і здійснювали постійний контроль за експортно-імпортними операціями, повинні отримати значні переваги. Таким компаніям надається статус Авторизованих економічних операторів, що позитивно впливає на їх репутації.

З того часу програми втілення інституту АЕО широко використовуються більшістю розвинених країн світу (зі станом на 2018 р. в США статус АЕО отримали більше ніж 10 тис., в ЄС – близько 14 тис. підприємств) [4], а відповідні положення закріплені не лише у міжнародних актах, а й у національному законодавстві розвинених країн. Наприклад, відповідно до Угоди про спрощення процедур торгівлі (ратифікована Україною в кінці 2015 р.), держави-члени зобов'язані забезпечити додаткові заходи щодо спрощення процедур торгівлі для операторів, які відповідають певним критеріям, тобто для «авторизованих операторів» [5].

АЕО, відповідно до Рамкових стандартів – це учасник зовнішньоекономічної діяльності, чия діяльність отримала схвалення митної адміністрації як відповідна нормам Всесвітньої митної організації (ВМО) чи стандартам забезпечення безпеки ланцюга поставки товарів. По-перше, поняття «авторизований економічний оператор» включає, зокрема: виробників, імпортерів, експортерів, брокерів, перевізників, консолідаторів, посередників, операторів портів, аеропортів, терміналів, інтеграційних операторів, складських операторів та дистриб'юторів.

По-друге, вказаний міжнародний документ передбачає основні стандарти таких відносин, зокрема це: партнерство, безпека, уповноваження, технологія, комунікація, полегшення. Митні адміністрації взаємодіють із учасниками ЗЕД шляхом надання їм певних пільг та преференцій, контролюють діяльність тих учасників, які здійснюють ЗЕД із високим ступенем ризику порушень законодавства у сфері митної справи.

Таким чином, Рамкові стандарти безпеки та полегшення світової торгівлі встановили основні принципи, завдання та напрями взаємодії митних адміністрацій з АЕО.

Слід зазначити, що у червні 2006 р. ВМО прийняла міжнародні директиви стосовно АЕО. Понад 140 членів ВМО висловили свій намір імплементувати їх в національне законодавство. ВМО розроблено та щорічно оновлюється «Збірник програм уповноваженого економічного оператора» з метою аналізу існуючого стану функціонування цього інституту. Протягом останніх років цей документ є єдиним джерелом інформації про партнерство між суб'єктами ЗЕД, митними адміністраціями та іншими учасниками. Як зазначається у «Збірнику програм уповноваженого економічного оператора», виданому ВМО в 2016 р., концепція АЕО стала провідною програмою для членів ВМО, вона надала можливість митним адміністраціям передати частину своєї відповідальності за забезпечення безпеки приватним підприємствам, надаючи йому переваги щодо спрощення процедур. У той же час, слід зазначити, що отримуючи спеціальні спрощення, підприємство повинно відповідати цілій низці вимог.

Збірник програм АЕО включений до Пакету SAFE Всесвітньої митної організації являє собою ресурс з інструментами для запровадження та функціонування цього інституту. Аналіз діючих програм свідчить про їх щорічний зріст та популярність розвитку у всьому світі.

Створення інституту АЕО було також однією з основних поправок до Митного кодексу Європейського Співтовариства (Постанова ЄС 648/2005) [6]. На підставі п. 5-а Постанови держави-члени змогли надавати статус АЕО будь-якому підприємству, що відповідає відповідним критеріям як дотримання митних формальностей, відповідальне ведення обліку, фінансова спроможність, дотримання належних стандартів безпеки та надійності (у визначених випадках) тощо.

Відповідно до зобов'язань перед МВФ, Україна ще у 2016 р. мала запровадити відповідний інститут АЕО. Відповідний проект закону про внесення змін до Митного кодексу України [7] щодо підприємств-операторів та спрощення митних формальностей було підготовлено Міністерством фінансів за участю експертів і громадських організацій, а вже 06.04.2016 р. Уряд України його схвалив.

Зазначений законопроект розроблявся на виконання та згідно з Угодою про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС [8]. Зокрема, ст. 80 розд. IV Угоди про Асоціацію зазначає, що

сторони застосовують, де це доцільно, митні прототипи ЄС як керівний орієнтир, а також взаємно визнають, де це прийнятно і доцільно, уповноважених трейдерів та митні контролю. Зазначений підхід виступає одним з основних засад митного співробітництва між Україною та ЄС.

З огляду на вищезазначене було розроблено проект концепції функціонування системи УЕО. Як було відповідно до статті 38 Митного кодексу ЄС, статус АЕО може надаватись особам, які користуються митними спрощеннями, здійснюють надійну охорону та безпеку операцій або їх взаємне поєднання [9]. При цьому, кожен тип авторизації передбачає різні види пільг, які пов'язані із зобов'язаннями щодо додержання норм господарського законодавства, які бере на себе економічний оператор ЄС [10].

В Україні інститут Авторизованого економічного оператора вперше було введено у Митному кодексі України (далі – МК України), прийнятого 13 березня 2012 р. [11], у якому було визначено правовий статус Авторизованого економічного оператора (тоді ще Уповноваженого економічного оператора), порядок отримання, зупинення дії і анулювання сертифікатів, перелік спеціальних спрощень, якими може користуватись підприємство, що отримало цей статус у встановленому законом порядку.

З цього часу АЕО став новим суб'єктом митних правовідносин. Правовий статус АЕО, порядок надання такого статусу зацікавленим особам, а також спеціальні спрощення, що надаються АЕО, визначені МК України та іншими підзаконними нормативними та міжнародними актами. Однак, аналіз зазначених норм МК України щодо функціонування інституту АЕО дає підстави стверджувати, що вони не в повній мірі відповідають міжнародним стандартам функціонування цього суб'єкта та є певні упущення.

Слід відзначити, що суттєвих змін зазнав інститут діяльності АЕО у 2019 та 2022 роках. Так, по-перше, Законом України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо деяких питань функціонування авторизованих економічних операторів» від 02.10.2019 р. № 141-IX, доповнено ч. 1 ст. 4 МК України новим пунктом 1, в якому зазначено, що авторизований економічний оператор – це підприємство, якому митними органами надано авторизацію АЕО згідно з МК України. Але, на жаль, законовцем не розкрито поняття та зміст відповідної авторизації.

По-друге, Законом України «Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» зазнала суттєвих змін Глава 2 МК України «Авторизований економічний оператор. Спрощення та переваги». Так, у ст. 12 МК України зазначено, що підприємство, яке виконує будь-яку роль в міжнародному ланцюзі постачання товарів (виробник, експортер, імпортер, митний представник, перевізник, експедитор, утримувач складу) та отримало авторизацію відповідно до встановлених законодавством вимог, набуває статус АЕО, а частиною 3 ст. 12 МК України передбачено п'ять критеріїв відповідності підприємств для надання авторизації АЕО [12].

У МК України передбачено авторизацію АЕО наступних типів: 1) про надання права на застосування спрощень (АЕ-

О-С); 2) про підтвердження безпеки та надійності (АЕО-Б) [13].

Таким чином, на сьогодні в Україні триває нормотворча робота щодо вироблення національних стандартів регулювання діяльності АЕО. У цьому процесі максимально враховуються критерії й вимоги законодавства ЄС, якими регулюються питання оцінки підприємств для надання статусу АЕО. Так, урядом нашої держави прийнято Порядок ведення Єдиного державного реєстру авторизованих економічних операторів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 р. № 50 [14], який визначає процедуру ведення Єдиного державного реєстру авторизованих економічних операторів. Ведення Реєстру здійснює Держмитслужба за допомогою відповідного програмно-інформаційного комплексу Єдиної автоматизованої інформаційної системи митних органів, що забезпечує: внесення та відображення інформації про підприємство, яке отримало авторизацію авторизованого економічного оператора (найменування та код підприємства згідно з ЄДРПОУ, його місцезнаходження); внесення та відображення відомостей про тип авторизації авторизованого економічного оператора, дату її надання (скасування або анулювання); актуалізацію внесеної до Реєстру інформації; накопичення і збереження інформації в електронній формі та створення її електронного архіву.

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно зауважити, що підприємство при одержанні статусу АЕО отримує вигоди у вигляді додаткових доходів, а також зменшенні вартості імпортованих товарів. Проте, одержання такого статусу вимагає здійснення певних витрат на стадії приведення підприємства у відповідність до вимог, які висуваються до АЕО. Тобто, на стадії планування одержання статусу АЕО необхідно розуміти, який саме ефект буде досягнуто за рахунок його впровадження. Так, наприклад, Дубицький Д.П., наголошує про необхідність розробки методики оцінки ефективності одержання статусу АЕО, яка б дозволяла управлінському персоналу здійснювати обґрунтовані управлінські рішення щодо одержання статусу АЕО або відмови від нього через економічну недоцільність. Порівняння можливих доходів і витрат підприємства надасть можливість оцінити ефективність одержання даного статусу [15].

В Рекомендаціях АЕО пропонується митним адміністраціям держав ЄС приймати рішення на підставі наявної інформації, якщо особа, яка відповідає за заявника або керує ним, створена або перебуває у третій країні або період створення заявника менший за три роки. При цьому, не заперечується отримання позитивного результату при наявності незначних порушень митного і податкового законодавства заявником з огляду на їх кількість або обсяг операцій та, якщо митна адміністрація не має сумнівів у добропорядності заявника [16].

Далі з цього питання прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2021 р. №70, якою затверджено форму, опис та правила використання національного логотипу АЕО та форми сертифіката АЕО [17]. Так, національний логотип АЕО є перевагою, встановленою Митним кодексом України, яка діє для обох типів авторизації АЕО (АЕО-С та АЕО-Б).

Підприємство може наносити логотип на: бланки службової документації; печатки підприємств; транспортні засоби, що переміщують товари підприємства; будинки та споруди підприємства; інші місця, які використовуються у діяльності підприємства, на власний розсуд.

Існують й заборони використання логотипа. Так використання логотипу забороняється підприємствам, у разі анулювання наданої йому авторизації АЕО та які не отримали авторизацію АЕО, а також громадянам.

Затвердження логотипа АЕО на законодавчому рівні закріплює для підприємств, які отримали авторизацію, можливість позиціонувати себе як АЕО та внутрішньому та зовнішнім ринках, що дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності, покращити свій авторизований статус та покращити стан зовнішньої торгівлі тощо.

Висновки. Запровадження інституту АЕО є одним із головних напрямків розвитку митної справи в Україні, який запроваджено Рамковими стандартами безпеки та спрощення міжнародної торгівлі 2005 р., розроблені Всесвітньою митною організацією.

Набуття підприємствами, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність статусу АЕО означає, що відповідні підприємства отримують найвищий рівень довіри митниці та здійснюють свою діяльність, надаючи, таким чином, найбільший перелік пільг та преференцій при здійсненні митних формальностей. Отримання відповідного статусу являє собою запровадження довірчих стосунків між митницею та підприємством, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність та втілюються з метою відкриття нових перспектив прозорості та взаємної довіри.

Інститут АЕО в Україні вперше запроваджено у 2012 р. з прийняттям Митного кодексу України, але не набув належної впізнання та реалізації. Деякий час інститут АЕО знаходився на низькій стадії розвитку, але з прийняттям на протязі останніх років певних законодавчих актів, даний інститут набув нового модернізуючого характеру.

Проведений аналіз міжнародних та вітчизняних програм заснування та функціонування інституту АЕО дозволив відмітити, що інститут АЕО здійснюється на двох рівнях: світовому та національному. При цьому необхідно відзначити, що за основу, у більшості країн світу, у тому числі й України, покладено принципи, задекларовані Всесвітньою митною організацією.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Рамкові стандарти безпеки та спрощення міжнародної торгівлі (ВМО, 2005) URL: www.kmu.gov.ua/dmsu/control/uk/publish.
3. Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18.05.1973 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
4. То коли «заживе» уповноважений економічний оператор? URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/to-koli-zazhive-upovnovazheniy-ekonomichniy-operator.html>
5. Угода СОТ про спрощення процедур торгівлі від 16.09.2015 р. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=83aeb378-6e87-48f7-9359-feda79596aa6&title=UgodaProSproschenniaProtseduTorgivli>.
6. Регламент (ЄС) N 648/2004 Європейського Парламенту та Ради "Про митні засоби" від 31 березня 2004 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=83aeb378-6e87-48f7-9359-feda79596aa6&title=UgodaProSproschenniaProtseduTorgivli> https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_961/card6#Public.

7. Проект Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо уповноваженого економічного оператора та спрощень митних формальностей» № 4777 від 3.06.2016 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59320
8. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>
9. Regulation (EU) 952/2013 of the European Parliament and the Council, 9 October 2013, laying down the Union Customs Code. Official Journal of the European Union, L269/1, 10.10.2013, pp. 1-101.
10. Микитенко Т.В., Смець А.В. Набуття статусу уповноваженого економічного оператора: організаційний аспект. *Економіка та управління національним господарством*. Том 28 (67). №1. 39-46. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2017/28_67_1/11.pdf.
11. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-48. Ст. 552.
12. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо деяких питань функціонування авторизованих економічних операторів: Закон України від 2.10.2019 р. № 141-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 49. ст. 328.
13. Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 15.08.2022 р. № 2510. *Офіційний вісник України*. 2022. №71. Ст. 4290.
14. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру авторизованих економічних операторів: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2021 р. № 50. *Офіційний вісник України*. 2021. №11. Ст. 455.
15. Дубицький Д.П., Желякова А.В. Оцінка ефективності одержання статусу уповноваженого економічного оператора. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5256>.
16. Authorised Economic Operators [Guidelines, Approved by the CCC-GEN (AEO subsection) on 11 March 2016]. *Authorised Economic Operators/DG Taxud*. 2016. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/customs/policy_issues/customs_security/aeo_guidelines_en.pdf.
17. Про затвердження форми, опису та правил використання національного логотипа авторизованого економічного оператора та форми сертифіката авторизованого економічного оператора: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.02.2021 р. №70. *Офіційний вісник України*. 2021. №13. Ст. 536.

Varhuliak O. Introduction and current state of functioning of the Institute of Authorized Economic Operator in Ukraine

Summary. The article considers the prerequisites for the introduction of the Institute of Authorized Economic Operator in Ukraine based on Ukraine's compliance with the requirements of international legal acts such as the Convention on Simplification and Harmonization of Customs Procedures of 1973, Framework Standards for Security and Simplification of International Trade of 2005, Association Agreements between Ukraine and the European Union in 2014, etc.

The article states that the basis of the introduction and functioning of the Institute of Authorized Economic Operator in Ukraine and in most countries of the world are the rules, norms and standards of the World Customs Organization. The author analyzed the relevant international

and domestic legislative acts that regulate the activities of the Institute of Authorized Economic Operator and stated that the relevant legislative regulation of this institute is carried out at two levels: global and national.

The enterprise's acquisition of the status of Authorized Economic Operator confirms the highest level of trust of the customs authorities in the enterprise and, as a result, provides an opportunity to apply certain special simplifications in the implementation of customs formalities regarding goods that are moved across the customs border of Ukraine by such enterprises.

The article examines the latest changes in the legislation in the field of the functioning of the Institute of Authorized Economic Operator for the fulfillment by Ukraine of the obligations provided for in the Agreement between Ukraine and the EU regarding the provision of significant simplifications of customs formalities for enterprises with a high degree of trust, and certain gaps are identified.

Key words: authorized economic operator, World Customs Organization, customs administrations, customs authorities, customs formalities, Framework standards of security and facilitation of international trade.

*Горун О. Ю.,**головний науковий співробітник**Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ СТВОРЕННЯ КІБЕРВІЙСЬК НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ ДЕРЖАВ НАТО

Анотація. У статті досліджуються передумови утворення кібервійськ на теренах НАТО. Визначено засади безпекової політики НАТО у кіберпросторі. Актуалізуються питання забезпечення кібероборони, захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі у рамках нормативних документів НАТО. Розглянуто концепцію кібероборони (Cyber Defense) НАТО та узагальнено здобутки Альянсу у цій площині. Визначено роль та місце кібербезпеки у системі національної безпеки під егідою НАТО. Особлива увага приділяється французькій моделі створення та функціонування кібервійськ. Визначено структуру та склад, нормативно-правове регулювання практичної діяльності кіберкомандування Франції. Розкрито напрями проведення оборонних дій у кібердомені. Деталізовано порядок та особливості здійснення наступальних операцій. Окреслено питання подальшої розбудови структурних підрозділів кібервійськ та фінансування діяльності кіберкомандування. Визначено основні завдання у сфері інформаційно – психологічної боротьби за участю кіберпідрозділів Франції. Деталізовано пріоритети у сфері розвитку системи кібероборони французьких збройних сил до 2025 року. Підсумовано, що у Франції створено компактну вузькоспеціалізовану структуру кібервійськ вищого стратегічного рівня. Визначено переваги кібервійськ Франції, порівняно з США та Великобританією. Розглянуто сучасний польський досвід інституційного створення кібервійськ. Акцентовано, що процес створення польських сил оборони кіберпростору ґрунтується на досвіді створення польських спеціальних підрозділів. Унормовано та визначено штатну чисельність підрозділів кібервійськ Польщі. Визначено поняття, структуру та спеціалізовану компоненту військ оборони кіберпростору Польщі. Окреслено законодавчі основи, стратегічні завдання та перспективи діяльності підрозділів кібервійськ Польщі. З'ясовано, що сили оборони кіберпростору Польщі відповідають за безпеку кіберпростору, включаючи оборону, розвідку та наступ, а також протидію психологічним та інформаційним операціям. Висвітлено питання партнерської взаємодії сили оборони кіберпростору Польщі та НАТО. На підставі проведеного аналізу підсумовано, що кібервійська є новим компонентом у складі Збройних сил провідних країн НАТО, які здійснюють як оборонні, так і наступальні операції у кіберпросторі, реалізують заходи інформаційно – психологічної боротьби. Узагальнено, що як французька так і польська моделі інституційного створення кібервійськ можуть бути використані за основу під час утворення кібервійськ в Україні, що є одним із першочергових завдань сектору безпеки та оборони в умовах тотальної кібервійни з РФ.

Ключові слова: кібероборона, кібервійська, кібербезпека, кібердомен, кіберзахист, безпекове середовище, національна безпека, НАТО.

Постановка проблеми. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) ще у 2016 році визнала кіберпростір одним із можливих театрів воєнних дій, нарівні з повітрям, сушею та морем. Як наслідок, у НАТО на даний час триває процес створення загальних для всього Альянсу кібервійськ (кіберсил). До їх завдань належить не лише забезпечення кібероборони, захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, що включає виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури супротивника шляхом руйнування інформаційних та комунікаційних систем, які управляють такими об'єктами, реалізація доктрини когнітивного ефекту, тобто використання методів, які потенційно можуть посягати на довіру, знизити моральний дух і послабити здатність противника ефективно планувати та проводити свою діяльність у кіберпросторі. Таким чином, концепція кібероборони (Cyber Defense) є частиною головного завдання НАТО щодо стримування і оборони. У лютому 2017 року міністри оборони Альянсу схвалили оновлений План дій щодо кіберзахисту, а також дорожню карту впровадження кіберпростору як сфери операцій. На саміті НАТО в Брюсселі 2018 року лідери Альянсу погодилися створити новий Оперативний центр у кіберпросторі як частину командної структури НАТО. У лютому 2019 року міністри оборони країн НАТО схвалили керівні рекомендації, які містять низку інструментів для подальшого зміцнення здатності Альянсу реагувати на зловмисні дії у кіберпросторі.

На виконання стратегічних наративів НАТО у 2020 році в Туреччині з'явилися власні кібервійська (Türk Siber Ordusu) у кількості орієнтовно 13 тис. осіб. До складу кібервійськ Туреччини увійшли військові та цивільні особи, які є фахівцями у сфері кібербезпеки, а переважну більшість складають хакери, які перейшли на роботу до державного сектора [1, с. 160]. На саміті НАТО 2021 року схвалили Всеосяжну політику кіберзахисту НАТО, на виконання якої Альянс має стримувати, захищатися та протидіяти повному спектру кіберзагроз. Члени Альянсу визнали, що вплив значної зловмисної сукупної кіберактивності за певних обставин може розглядатися як збройний напад. У вересні 2021 року Північноатлантична рада призначила першого головного інформаційного директора НАТО (СІО) для сприяння інтеграції, узгодженню та згуртованості систем інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на теренах Альянсу.

На саміті НАТО у Вільнюсі 2023 року члени Альянсу схвалили нову концепцію посилення внеску кіберзахисту в загальну систему стримування та оборони НАТО. Зміцнення кіберстійкості має ключове значення для того, щоб зробити Альянс більш безпечним і здатним пом'якшувати потенціал значної шкоди від кіберзагроз. При цьому НАТО та її союзники покладаються у реалізації цих завдань на потужну та стійку систему кіберзахисту для виконання трьох основних завдань Альянсу: стримування та оборона, запобігання та врегулювання криз, а також спільна безпека. Ключовими оборонними політичними та військовими процесами й функціями, пов'язаними з підтримкою, розвитком і впровадженням стримування, є оборонне планування на теренах НАТО, успішне виконання спільних оборонних завдань НАТО, у тому числі й проведення результативних операцій у кіберпросторі.

Таким чином, кібербезпека в країнах НАТО визнана важливою складовою національної безпеки, забезпечення якої здійснюється на підставі єдиної скоординованої політики у цій сфері, що ґрунтується на засадах поваги до норм і принципів міжнародного права, забезпечення національних пріоритетних інтересів у кіберпросторі, побудови ефективної протидії у кібердоміні. Загальною усталеною практикою цих країн стає чітке доктринальне визначення концептуальних засад державної політики у сфері забезпечення безпеки у кіберпросторі у відповідних документах стратегічного планування. При цьому важливе місце відводиться розбудові саме кібероборони та її забезпеченню.

Не можна не погодитися з позицією С. Демедюка та О. Користіна, які вказують, що на теренах НАТО сформувалися системні підходи щодо посилення стійкості на основі запобігання та протидії кіберзагрозам. Високий рівень кіберстійкості забезпечується участю усіх суб'єктів системи кібербезпеки, формуванням надійних та ефективних інституцій, структур, агенцій та місій, що сприяють кібербезпеці та реагують на кібератаки [2, с. 78].

Таким чином, враховуючи необхідність та доцільність мілітаризації кіберпростору на виконання програмних документів НАТО, останнім часом під егідою Альянсу в державах-членах активно створюються та функціонують спеціальні підрозділи – кібервійська, які використовуються як для військових, так і для розвідувальних цілей, проведення оборонних та наступальних операцій у кіберпросторі. За таких умов можна констатувати про загальносвітову тенденцію нарощування спроможностей щодо розбудови кібервійськ у тій чи іншій державі Альянсу. За таких умов детальний розгляд інституційного утворення та організаційно-правових засад функціонування кібервійськ у таких країнах НАТО як Франція та Польща заслуговують на увагу.

Результати аналізу останніх досліджень і публікацій.

Проблематику створення кібервійськ вивчали у своїх працях: І. Діордица [3], Л. Котихова [4], В. Чевардін та О. Мазулевський [5], В. Фіца [6]. Організаційно-економічні заходи створення кібервійськ досліджували: Н. Аванесова, Н. Сергієнко, Ю. Любушин [7]. У зарубіжних джерелах інституційне забезпечення кібервійськ перебували у фокусі уваги: М. Смитса [8], Г. Дімітрова [9] та інших. Проте жоден із цитованих авторів предметно не розглядав досвід та особливості нормативного забезпечення й інституційного формування кібервійськ (кіберсил) у таких країнах НАТО як Франція і Польща, що перекон-

ливо засвідчує тематичну актуальність цього наукового дослідження.

Метою статті є дослідження нормативно-правових засад інституційного створення кібервійськ (кіберсил) у деяких провідних країнах НАТО (Франція, Польща) та на його підставі узагальнення сучасних тенденцій політики у сфері кібероборони Альянсу та окреслення пропозицій з метою прискорення інституційного утворення кібервійськ (кіберсил) в Україні, особливо в умовах кібервійни.

Виклад основного матеріалу. Перш за все доцільно розглянути особливості французької моделі створення та функціонування кібервійськ. Відповідно до положень «Білої книги з питань національної безпеки і оборони» цієї країни інституційне формування системи кіберзахисту у складі національних збройних сил є одним з пріоритетних напрямків військового будівництва, а кіберпростір розглядається як сфера глобального протиборства. З урахуванням викладених у положеннях Воєнній доктрині Франції концептуальних основ, у травні 2017 року було створено кіберкомандування Збройних Сил Франції. Відповідний Декрет «Про зміни організаційно штатної структури Збройних Сил» [10] підписав міністр оборони країни. Загальне керівництво покладається на військову посадову особу у ранзі дивізійного генерала (з вересня 2019 року – Д. Тісейр).

Загалом до складу кіберкомандування Франції входять:

- Кіберштаб (м. Париж), при якому функціонує Центр операцій (Centre des operations CYBER);
- Аналітичний Центр кіберзахисту (м. Париж та м. Ренн, Centre d'analyse en lutte informatique defensive);
- Центр контролю та безпеки інформаційних систем (м. Мезон-Лаффіт, Centre d'audit et de sécurité des systèmes d'information);
- Центр оперативної підготовки та резерву кіберзахисту (м. Гер);
- Центр міжвидової сертифікації (м. Париж, Centre des homologations principales interarmées);
- спеціальні підрозділи кіберзахисту ВМС та ПКС.

Загальна чисельність регулярних формувань складає 4,2 тис. військовослужбовців, з них резервістів – 400 осіб. Кіберкомандування Франції вирішує такі основні функціональні завдання: – адміністративне та оперативне керівництво кіберсилами; – поточне забезпечення захисту інформаційно-телекомунікаційних систем військового відомства, планування та керівництво кіберопераціями; – формування підходів до ведення бойових дій у кіберпросторі у взаємодії з іншими профільними структурами міністерств та відомств країни. Практична діяльність кіберкомандування регламентується нормативно-правовою базою, що включає Наставлення до оборонних (Lutte informatique defensive, затверджене у 2018 році) та наступальних (Lutte informatique offensive – 2019 року) дій у кіберпросторі, а також Доктрину «Інформаційно-психологічної боротьби» (Lutte informatique d'influence – 2021 року) [11].

У рамках оборонних дій у кібердоміні вирішуються завдання щодо попередження, виявлення та реагування на реальні та потенційні кіберзагрози, а також щодо захисту інформаційно-комунікаційного середовища (ІКС) військового відомства від несанкціонованого доступу до систем військового управління або виведення їх з ладу, запобігання нештатним ситуаціям. Наступальні операції здійснюються кіберсилами у взаємодії з традиційними військовими засобами для кіберне-

тичного впливу на інформаційно-комунікаційні системи ворога з метою максимального досягнення поставлених цілей (порушення та виведення з ладу працездатності операційних систем, отримання доступу до конфіденційної інформації тощо).

Основними завданнями у сфері інформаційно – психологічної боротьби за участю кіберпідрозділів Франції є: – інформаційна підтримка збройних сил та військових формувань, у тому числі під час виконання гуманітарних або миротворчих операцій за кордоном; – тотальна дискредитація дій супротивника, введення його в оману щодо характеру діяльності власних кіберсил; – перманентний моніторинг кіберпростору та інформаційного простору тощо. Операції подібного роду проводяться переважно за кордоном і виключно в рамках обмежених військових кампаній, затверджених урядом країни.

Аналітичний центр кіберзахисту (АЦКЗ) є черговим компонентом системи забезпечення безпеки інформаційних систем Міністерства оборони Франції. До його функціональних повноважень відносяться постійний моніторинг цифрового простору, виявлення та ліквідація кіберзагроз, відбиття кібератак, оперативне поновлення працездатності виведених з ладу вузлів та агрегатів ІКТ. Для вирішення практичних завдань та забезпечення належного рівня безпеки ця структура проводить плідну співпрацю та взаємодію з Групою реагування на кіберінциденти (Groupes d'intervention en cyberdefense) (CERT-FR). У випадку відсутності можливості усунути наслідки кіберінциденту віддалено, спеціальна група реагування у сфері кіберзахисту направляється до місця з метою фізичного усунення проблеми.

Центр контролю та безпеки інформаційних систем відповідно до функціональних завдань призначений для забезпечення безпеки технічної основи ІС та недопущення витоку конфіденційної та службової інформації навіть через ймовірні випадки побічних випромінювання радіоелектронної апаратури. Функціональні підрозділи цієї структури фізично розташовані у містах: Брест, Орлеан, Тулон, Ренн.

Центр оперативної підготовки та резерву кіберзахисту забезпечує взаємодію військових та цивільних спеціалістів, сприяючи обміну досвідом та розвитку їхніх професійних навичок. Ця структура є відповідальною за набір, підготовку та розподіл спеціалістів з кіберзахисту в рамках потреб військового відомства, бере участь в організації національних та міжнародних профільних навчань, у тому числі, щорічного стратегічного тренінгу з кібербезпеки «DevNet» Збройних Сил Франції з метою відпрацювання процедур забезпечення стабільного та безперебійного функціонування інформаційної інфраструктури в умовах масованих кібератак. «DevNet» – це інтегрована площадка, яка у навчальних цілях використовується програмістами та яка допомагає розробникам та фахівцям у ІТ – галузі розвивати інтеграцію з продуктами, інтерфейсами, надає змогу обмінюватися досвідом та навичками. Також ця площадка надає можливість використовувати віртуальні інструменти та пісочниці на кшталт (sandboxes) для написання та тестування своїх програм та додатків. У підпорядкуванні цього Центру перебуває оперативний резерв кіберзахисту, представники якого, за необхідності, можуть комплектувати профільні підрозділи Збройних Сил та брати участь у проведенні операцій у кібердоміні.

Резервний компонент включає два сегменти. Перший – «резерв реагування» (Réserve d'intervention, головним чином

це співробітники профільних підприємств) служить для здійснення моніторингу кіберпростору та виявлення кіберзагроз на ранній стадії. Другий – «резерв поновлення» (Réserve de reconstruction, переважно студенти вищих навчальних закладів старших курсів) виконує нескладні завдання з метою ліквідації наслідків нескладних кібератак.

Центр міжвидової сертифікації є відповідальним за питання контролю виконання програм у сфері інформаційних систем та мереж зв'язку, а також сертифікації технічних засобів, що використовуються у військовому відомстві. В інтересах організації навчання спеціалістів з кіберзахисту у Збройних Силах Франції була створена спеціалізована комісія з питань підготовки у сфері кібербезпеки (CAF Cyber – Commission d'adaptation à la formation Cybersécurité), яка відповідальна за розробки навчальних програм та визначення нормативів для слухачів за відповідними обліковими спеціальностями. Основним навчальним закладом Збройних Сил Франції є військова школа зв'язку (м. Лаваль), яка має у своїй структурі два центри підготовки. У цьому навчальному закладі готують військовослужбовців та цивільний персонал для підрозділів кіберзахисту. Школа перебуває в оперативному підпорядкуванні командування зв'язку та інформаційних систем Збройних Сил Франції.

Пріоритетними завданнями у сфері розвитку системи кібероборони французьких Збройних Сил до 2025 року є нарощування потенціалу наступальних операцій в кіберпросторі, системне удосконалення їх проведення, системна підготовка професійних кадрів, здатність впроваджувати інноваційні технологічні рішення та програми штучного інтелекту у питаннях забезпечення кібербезпеки, розширення кооперації та співпраці з партнерами НАТО та ЄС. При цьому, фінансування діяльності кіберкомандування Франції планується збільшити у 2024 році до показника у розмірі 1,6 млрд. євро на рік.

Таким чином, в структурі Збройних Сил Франції функціонує командування кіберзахисту (COMCYBER), яке безпосередньо підпорядковане начальнику штабу оборони країни (CEMA) та є оперативним командуванням, яке об'єднує всі сили кіберзахисту міністерства оборони під спільним керівництвом. Його місія – захист інформаційних систем, а також розробка, планування та проведення військових операцій у кіберпросторі. Для виконання своїх місій «COMCYBER» має дві структури: Штаб кіберзахисту (EM-CYBER) та армійську групу кіберзахисту (GCA), яка розташована в м. Ренні та у м. Париж. На відміну від широкомасштабного підходу, який практикується в США та у Великобританії, саме комбінування кібероперацій з можливостями радіоелектронної розвідки, радіоелектронною протидією, у Франції було створено компактну вузькоспеціалізовану структуру кібервійськ вищого стратегічного рівня. Переваги кібервійськ Франції полягають у зменшеному розмірі штату таких кіберсил та відповідно у зменшеному розмірі фінансових витрат на його утримання. На цьому фоні, на переконання військових експертів, недоліком виступає мінімізація сил, що обмежує кількість завдань, що виконуються.

Заслуговує на увагу сучасний польський досвід інституційного створення кібервійськ. У 2016 році, під час саміту НАТО у Варшаві було констатовано, що захист кіберпростору є одним із основних завдань колективної оборони НАТО, визнавши кіберпростір зоною військових операцій. Наприкінці 2017 року Польща, як активний член НАТО

анонсувала виділення 2 мільярдів злотих (близько 465 млн євро) на створення та інституційного забезпечення власного кібервійська. 5 липня 2018 року у Польщі ухвалено закон «Про національну систему кібербезпеки» [12], за наслідками реалізації якого в державі створено відповідні структури, основними з яких стали Національний центр кібербезпеки, Національна група реагування на комп'ютерні інциденти, Національний центр безпеки кіберпростору міністерства оборони Республіки Польщі, галузеві структури кіберзахисту, тощо. На виконання рекомендацій НАТО, у 2019 році затверджено Концепцію організації та функціонування Сил оборони кіберпростору (WOC) [13], положення якої спрямовані на підвищення безпеки держави та громадян у кіберпросторі та засновані на чотирьох стратегічних рівнях. Перший – це консолідація та побудова власне структур кібербезпеки, другий – освіта, навчання та тренінги спеціалістів, третій – співпраця та побудова міжнародної позиції із країнами партнерами, четвертий – підвищення рівня безпеки відомчих і військових мереж та систем Польщі. Одночасно було створено групу формування командування сил оборони кіберпростору (СОК).

18 березня 2022 року Президент Польщі підписав закон «Про оборону» [14], відповідно норм до якого війська оборони кіберпростору – це спеціалізована компонента збройних сил, призначена для виконання повного спектру завдань в кіберпросторі, зокрема не лише в реактивних діях, але й проактивного захисту (постійного виявлення інструментів, методів, мотивації і процедур потенційних противників) та активної оборони (розпізнавання потенційних небезпек, загроз у кіберпросторі, безпосередніх дій). Стаття 23 вказаного законодавчого акту регламентує повноваження та функціональні завдання польського кібервійська.

Таким чином, у Польщі законодавчо визначені підстави створення нового компоненту Збройних сил країни – Сил оборони кіберпростору (Wojska Obrony Cyberprzestrzeni). Передбачено, що сили (війська) оборони кіберпростору Польщі є регулярною армією, яка має згідно із компетенцією оборонні можливості, функції виявлення, а також здійснення наступальних дій, якщо буде така потреба. Перед силами кібероборони як новим родом спеціальних військ ставляться досить конкретні завдання – ведення оборонних, наступальних та розвідувальних дій у кіберпросторі. Сили оборони кіберпростору Польщі, остаточно формування яких планується завершити до 2026 року, стануть спеціальним компонентом Збройних сил Польщі. Процес створення польських Сил оборони кіберпростору ґрунтується на досвіді створення польських підрозділів спецназу, які на початку також були спеціальним компонентом Збройних сил Польщі, проте згодом були трансформовані в окремий військовий рід військ. Сили оборони польського кіберпростору в мирний час підпорядковуватимуться безпосередньо Міністерству оборони, а під час мобілізації та війни підпорядковуватимуться головнокомандувачу, обраному президентом країни. Передбачено постійний штат кібервійськ Польщі у кількості 1 тис. осіб. Необхідні фахові оперативні спроможності кіберсил під керівництвом міністра оборони, повинні бути сформовані до кінця 2024 року, та у перспективі будуть передані в підпорядкування начальнику генерального штабу ЗС Республіки Польща. Сили оборони кіберпростору Польщі відповідають за безпеку кіберпростору та здатні про-

водити повний спектр операцій, включаючи оборону, розвідку та наступ, а також протидію психологічним та інформаційним операціям. Цей підрозділ відповідає за:

- Забезпечення кібербезпеки Міністерства оборони;
- Планування, організацію та використання кіберпростору;
- Проведення оборонних та наступальних операцій у кіберпросторі;
- Створення, підтримку та захист критичної інфраструктури та інформації в кіберпросторі;
- Забезпечення підтримки військових операцій, що проводяться Збройними Силами Польщі та операцій, які проводяться в рамках Альянсу;
- Координація з іншими державними установами, відповідальними за оборону;
- Проведення досліджень та підготовка інноваційних рішень для виявлення інцидентів у кіберпросторі;
- Проектування, створення, впровадження та використання національних криптологічних технологій і рішень для забезпечення інформаційної безпеки;
- Розробка нових рішень у сфері сучасних технологій та криптографії;
- Проведення освітніх та навчальних заходів;
- Нагляд за роботою CSIRT MON, яка відповідає за моніторинг мереж МО 24/7 та захист польського кіберпростору.

У 2022 році Сили оборони кіберпростору Польщі підписали Меморандум про взаєморозуміння з НАТО щодо створення цілодобових контактних пунктів, відповідальних за координацію політики кібербезпеки та технічний аналіз кіберзагроз [15]. Крім того, налагоджено співпрацю з Центром передового досвіду НАТО з питань кіберзахисту, розташованим в Естонії. Таким чином, Польща демонструє та впроваджує виважену й послідовну державну політику боротьби із сучасними кіберзагрозами у військовій сфері, свідченням чого є сформовані законодавчі та організаційні засади функціонування військ (сил) оборони кіберпростору.

Узагальнюючи викладене вище, заслуговує на увагу позиція Є. Живиля про те, що створення колективних систем протидії кіберзагрозам є перспективним напрямком подальших досліджень з метою створення потужних систем кібервпливу [16, с.42].

Висновки. Світова тенденція сучасності – кожна провідна держава світу динамічно розвиває власні кібервійська. У більшості країн НАТО діє власна модель нормативного забезпечення та інституційного створення кібервійськ (кіберсил). Як правило, створення кібервійськ задекларовано у спеціальних нормативних актах переважно військового спрямування (стратегіях, концепціях, доктринах) провідних держав світу, на підставі яких розроблюються локальні документи, присвячені актуальним питанням функціональності та компетенції кібервійськ, їхнього фінансування та підготовки відповідних кадрів. Основними питаннями, які потребують нормативного врегулювання під час інституційного створення кібервійськ у досліджуваних країнах НАТО стали: правові засади, штатна чисельність створеного кіберпідрозділу, склад та структура кіберкомандування, функціональні завдання та повноваження кібервійськ, стратегічні та функціональні завдання та повноваження кібервійськ, обсяги щорічного фінансування. Остання тенденція сучасних кібервійськ (кіберсил) – прове-

дення наступальних операцій у кібердоміні, використання методів та практик інформаційно-психологічних операцій (впливу) на ворога (супротивника) з метою його психічної дестабілізації та тривалого розладу психічного здоров'я. Проаналізований зарубіжний досвід деяких країн НАТО (Франція, Польща) переконливо доводить, що національні кіберсили є ключовим компонентом в інтегрованому підході щодо посилення стану забезпечення національної безпеки. Вбачається, що вивчення, опанування та впровадження кращих практик країн НАТО (Франція, Польща) щодо інституційного створення кібервійськ надасть змогу прискорити запуск та подальшу розбудову в Україні власних кіберсил в умовах тотальної війни з метою запровадження механізмів кіберстимування збройної агресії та надання відсічі агресору у кібердоміні, успішного проведення превентивних наступальних кібероперацій.

Література:

- Красніков С.А. Організаційно-правові засади посилення спроможностей держави у сфері забезпечення кібероборони. *Інформація і право*. 2021. № 4(39). С. 155-161.
- Демедюк С.В., Користін О.Є. Стійкість системи кібербезпеки та її забезпечення в НАТО. *Наука і правоохоронна*. 2023. №1 (59). С. 77-85.
- Діордиця І.В. Адміністративно-правовий зміст національної системи кібербезпеки як складника системи національної безпеки України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. №1. С. 79-83.
- Котихова Л.Д. Дослідження використання ІТ для протидії поширенню російської дезінформації в медіапросторі в умовах війни. *Вісник Приазовського Державного Технічного Університету. Серія: Технічні науки*, (44), 5–9. <https://doi.org/10.32782/2225-6733.44.2022.1>
- Чевардін В.Є., Мазулевський О.Є. Аналіз структур кіберкомандувань розвинутих країн. *Збірник наукових праць ВІПІ*. 2020. № 2. С. 121-128.
- Фіца В.М. Інституційне забезпечення створення кібервійськ в Україні. *Інформація і право*. 2021. № 3 (38). С.109-114.
- Аванесова Н., Сергієнко Ю., Любушин Р. Посилення кіберзахисту держава та створення кібернетичних військ: стан, проблеми та організаційно-економічні заходи для України. *Економічні інновації*. 2022. №1(82). С.25-40. URL: [https://doi.org/https://doi.org/10.31520/ei.2022.24.1\(82\).25-40](https://doi.org/https://doi.org/10.31520/ei.2022.24.1(82).25-40)
- Smeets Max. No Shortcuts: Why States Struggle to Develop a Military Cyber-force. *Oxford University Press. Hurst*, 2022. 296 p. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197661628.001.0001>
- Gueorgui Dimitrov. A Brief history of Cyber Intelligence: How did Computer Data Evolve to Be Used for Intelligence Operations. *American Intelligence Journal*. 2020. Vol 37. №1. P. 107-114.
- Arrêté du 4 mai 2017 modifiant l'organisation de l'état-major des armées URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFT-EXT000034581382/2021-07-15/>
- Éléments Publics de Doctrine Militaire de lute informatique d'influence URL: https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/ema/doc-trine_de_lutte_informatique_dinfluence_l2i.pdf
- Ustawa «O krajowym systemie cyberbezpieczeństwa» 05.07.2018 URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/krajowy-system-cyberbezpieczenia-18746756>
- Міністерство оборони Польщі. Концепція організації та функціонування Сил оборони кіберпростору (CYBER.MIL.PL). URL: <https://www.cyber.mil.pl>
- Ustawa «O obronie Ojczyzny» 11.03.2022 URL: <https://eli.gov.pl/eli/DU/2022/655/ogl>
- Polish cyber claws. Building of the cyber army of the rising military power in Europe URL: <https://pulaski.pl/polish-cyberclaws-building-of-the-cyberarmy-of-the-rising-military-power-in-europe-2/>
- Живило С.О., Шевченко Д.Г., Черноног О.О. Типологія систем кібербезпеки в інформаційно-телекомунікаційних системах військового (спеціального) призначення. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2021. №3 (42). С. 37-44.

Horun O. The foreign experience of legal security and features of the creation of cybertroops on the example of some NATO states

Summary. The article examines the prerequisites for the formation of cyber troops on NATO territory. The principles of NATO's security policy in cyberspace are defined. The issues of ensuring cyber defense, protecting critical information infrastructure from cyber-attacks, conducting preventive offensive operations in cyber space within the framework of NATO normative documents are updated. The concept of cyber defense (Cyber Defense) of NATO is considered and the achievements of the Alliance in this area are summarized. The role and place of cyber security in the national security system under the auspices of NATO is defined. Special attention is paid to the French model of creation and functioning of cyber forces. The structure and composition, regulatory and legal regulation of the practical activity of the French cyber command have been determined. The directions of conducting defensive operations in the cyber domain have been revealed. The order and features of offensive operations are detailed. The questions of further development of structural units of cyber forces and funding of cyber command activities is outlined. The main tasks in the field of information and psychological warfare with the participation of French cyber units have been determined. The priorities in the field of development of the cyber defense system of the French Armed Forces until 2025 are detailed. It was concluded that a compact highly specialized structure of cyber troops of the highest strategic level has been created in France. The advantages of France's cyber forces compared to the USA and Great Britain are determined. The modern Polish experience of the institutional creation of cyber troops is considered. It was emphasized that the process of creating Polish cyber defense forces is based on the experience of creating Polish special units. The number of units of Poland's cyber forces has been normalized and determined. The concept, structure and specialized component of the Polish cyberspace defense forces are defined. The legislative foundations, strategic tasks and prospects of the activities of the units of the Polish cyber forces are outlined. It is understood that the Polish Cyber Defense Force is responsible for cyber security, including defense, intelligence and offensive, as well as countering psychological and information operations. The issue of partnership cooperation between the cyberspace defense force of Poland and NATO is highlighted. On the basis of the conducted analysis, it was concluded that cyber troops are a new component of the Armed Forces of the leading NATO countries, which carry out both defensive and offensive operations in cyberspace, implement measures of informational and psychological combat. It is summarized that both French and Polish models of institutional creation of cyber troops can be used as a basis for the formation of cyber troops in Ukraine, which is one of the primary tasks of the security and defense sector in the conditions of a total cyber war with the Russian federation.

Key words: cyber defense, cyber military, cyber security, cyber domain, cyber defense, security environment, national security, NATO.

*Маєрودیєва М. В.,**здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ

Анотація. У статті визначено, що юридичними гарантіями захисту учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій доцільно є багатовекторна система, яка включає в себе, юридичні акти, організаційно-правову діяльність учасників у сфері відносин містобудування, а також правотворчі, правореалізуючі та контрольно-наглядові процеси. Підкреслено, що під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина також варто розуміти систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Зазначено, що містобудівна сфера вагоме значення відіграє у соціально-економічному становищі населення, сприяє зростанню підприємницької діяльності тощо. *Метою* дослідження визначено здійснення характеристики системи гарантій реалізації та захисту учасників правовідносин у сфері містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій. Методологія дослідження полягає у використанні як загальнонаукових методів наукового пізнання (індукції, дедукції, синтезу, аналізу), так і спеціальні наукові методи здійснення юридичних досліджень (порівняльно-правовий, метод структурного нормативного аналізу тощо). Обґрунтовано, що гарантіями захисту учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій доцільно розуміти передбачені чинним законодавством засоби, способи та умови діяльності, пов'язаної з виконанням дозвільних та реєстраційних функцій у будівництві, спрямованої на здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду за дотриманням законодавства учасниками у сфері відносин містобудування. На підставі систематизації гарантій учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій та проведеної класифікації виокремлено такі ознаки гарантій: 1) вони (гарантії) є інструментом, за допомогою якого забезпечуються та охороняються права, свободи та інтереси учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій; 2) функціонування гарантій забезпечується всією системою права, зокрема дією інших правових механізмів; 3) обсяг та зміст гарантій залежить від суб'єкта, якому вони притаманні та може змінюватись залежно від конкретних адміністративно-правових відносин; 3) доцільно виділити загальні та спеціальні гарантії; 4) виконують охоронну, забезпечувальну та превентивну функції; 5) мають обов'язкове законодавче закріплення; 6) мають нормативний, організаційний, матеріально-технічний чи правоохоронний характер.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративно-господарські санкції, гарантії, містобудування, захист прав, класифікація, систематизація.

Постановка проблеми. Впровадження європейської моделі системи публічного адміністрування пов'язується із розбудовою належно функціонуючою системою взаємодії та взаємозв'язків «держава-суспільство-людина» в цілому, і зокрема, у сфері забудови населених пунктів та здійснення містобудівної діяльності. Правове регулювання містобудівної діяльності в Україні характеризується доволі розгалуженим відомчим нормативним спрямуванням; триваючою у часі є кодифікаційна діяльність із створення Містобудівного кодексу України та закріплення у ньому норм, стандартів, уніфікованих вимог відповідності критеріям прозорості та безпечності забудови населених пунктів, ухвалених в країнах ЄС, що пов'язується із успішністю реалізації євроінтеграційних процесів в нашій державі.

Стан наукової розробки проблеми. Питання встановлення системи гарантій захисту та реалізації прав людини в цілому у її взаємовідносинах із державою, питання досягнення балансу публічних та приватних інтересів актуалізувалось із прийняттям ряду ключових законодавчих актів, зокрема, таких, як Закон України «Про адміністративні послуги», Закон України «Про адміністративну процедуру», Закон України «Про захист персональних даних», але при цьому прозорість обігу інформації у сфері забудови населених пунктів, визначення змісту та специфіки реалізації прав особи характеризується фрагментарністю науково-практичних підходів, та вимагає звернення дослідницької уваги на таку проблематику. Здійснення даного дослідження спирається на наявні наукові результати публікацій таких вчених, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, І.П. Голосніченко, Є.О. Легеза, Ю.О. Легеза та інших вчених [1].

Метою дослідження є здійснення характеристики системи гарантій реалізації та захисту учасників правовідносин у сфері містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій.

Вклад основного матеріалу. Перш ніж перейти безпосередньо до визначення прав учасників учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій в процесі реалізації державної політики у сфері містобудування, доцільно, в першу чергу, з'ясувати зміст поняття «гарантії прав особи»; а у подальшому, проаналізувати сутність адміністративно-правових відносин, які виникають внаслідок реалізації державної політики у сфері містобудування та охарактеризувати види та зміст гарантій прав учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій за допомогою застосування методу індукції та інших загальних і спеціальних методів наукового пізнання.

Починаючи аналіз, варто вказати, що тлумачні словники містять такі значення поняття гарантія: 1) «порука, забезпечення, застава, умови, що забезпечує що-небудь» [2, с. 344]; 2) «запорука виконання зобов'язань, здійснення прав» [3, с. 173]; 3) «надання чи створення матеріальних засобів; охорону кого, чого-небудь від небезпеки; гарантування чогось» [4, с. 42]. Безпосередньо поняття «гарантія» пов'язане з процесами забезпечення та охорони, а існування цих процесів забезпечує захист об'єкту, щодо якого вони встановлені.

Зокрема, у юридичній літературі поняття «правові гарантії» тлумачиться як: «закріплені в юридичних нормах правові засоби, які безпосередньо спрямовані на забезпечення правомірної поведінки учасників будь-яких суспільних відносин або нормального функціонування того чи іншого інституту» [5, с. 132]. Окремі автори вказують, що в такому разі вони включають усі чинники та фактори, які стосуються забезпечення безперешкодної реалізації прав, свобод і законних інтересів особи, а також нейтралізації причин і умов їх порушень [6, с. 129].

Юридичні гарантії захисту учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій доцільно розглядати як багатовекторну систему, яка включає в себе, юридичні акти, організаційно-правову діяльність учасників у сфері відносин містобудування, а також правотворчі, правореалізуючі та контрольно-наглядові процеси [7, с. 159]. Окремі дослідники під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміють систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [8, с. 203; 9, с. 38].

Варто вказати, що містобудівна сфера вагоме значення відіграє у соціально-економічному становищі населення, сприяє зростанню підприємницької діяльності тощо [10]. Зокрема теорія адміністративного права розкриває сутність поняття права та свободи людини і громадянина в Україні, відносячи до нього природні потреби та інтереси індивіда, які визнані та закріплені державою в Конституції та інших законах України, установлюють певні можливості, що дозволяють кожній людині обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними, політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [5, с. 91].

Адміністративно-правове гарантування захисту учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій – це зовнішній механізм забезпечення закріплених чинним законодавством природних інтересів і потреб учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій, яке здійснюється публічною адміністрацією, адміністративними судами та судами загальної юрисдикції у справах щодо правозастосування адміністративно-господарських санкцій за правопорушення у сфері містобудування.

Таким чином, гарантії захисту учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій визначаються як передбачені нормами права засоби забезпечення, застосування та реалізацію прав учасників у сфері відносин містобудування.

Чинні норми адміністративного права визначають певні способи захисту учасників у сфері відносин містобудування, відносячи до них право на звернення до суду, оскарження в адміністративному порядку незаконних рішень, дій чи безді-

яльності суб'єктів владних повноважень. Саме така задача законодавця має на меті гарантування прав учасників у сфері відносин містобудування, визначення рівності у правовідносинах та інтересах між учасників у сфері відносин містобудування та державою.

У зв'язку з цим, під гарантіями захисту учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій доцільно розуміти передбачені чинним законодавством засоби, способи та умови діяльності, пов'язаної з виконанням дозвільних та реєстраційних функцій у будівництві, спрямованої на здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду за дотриманням законодавства учасниками у сфері відносин містобудування.

Зокрема окремі автори слушно зазначають, що юридичні гарантії захисту учасників у сфері відносин містобудування варто розглядати як складну систему [7, с. 159; 8; 9; 10].

Проте варто пам'ятати, що така система може бути застосована як при виконанні контролюючої функції суб'єкта владних повноважень, так і під час здійснення публічно-сервісної діяльності. Наведене дозволяє зробити висновок, що система гарантії захисту учасників у сфері відносин містобудування під час здійснення публічно-сервісної діяльності у сфері містобудування складається з таких складових: 1) законодавче регулювання такої діяльності; 2) організаційно-правова діяльність учасників у сфері відносин містобудування з публічно-сервісної діяльності; 3) спеціальні способи впливу на організацію та ведення публічно-сервісної діяльності у сфері містобудування.

Таким чином, гарантії – це певні засоби, які отримали нормативне закріплення за допомогою яких охороняються права, свободи та законні інтереси громадян, у тому числі тих, які виникають внаслідок їх участі у правовідносинах. Разом з тим, доцільно акцентувати увагу на обов'язковому законодавчому закріпленні певних гарантії, оскільки саме така умова забезпечує їх існування, функціонування, стабільність та дієвість.

Підсумовуючи наведене варто дійти наступних проміжних висновків щодо гарантії як певної юридичної категорії: 1) гарантії – це обов'язковий елемент, що утворює сукупність об'єктів, спрямованих на забезпечення та охорону основоположних прав, свобод та інтересів особи; 2) гарантії завжди пов'язані з конкретною особою та її правовим статусом; 3) зміст гарантії змінюється в залежності від видів правового статусу особи та тих відносин, учасником яких вона є; 4) незважаючи на те, що основною метою встановлення гарантії є забезпечення та захист прав, свобод та законних інтересів особи, що відображається в їх охоронній і забезпечувальній функціях, у тому числі вони виконують й превентивну функцію; 5) в механізмі забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи вони стають динамічними в процесі настання певних факторів, як-то, посягання чи порушення прав, свобод та законних інтересів, до цього моменту вони перебувають у статистичному стані; 6) гарантії мають законодавче закріплення задля того, щоб виконувати свої функції, у протилежному випадку вони втрачають юридичні властивості та у повному обсязі не можуть виконувати власні функції; 7) функціонування гарантії не потребує будь-яких спеціальних правових умов, тому що воно забезпечується системою права в цілому.

Специфічних рис загальні правові гарантії особи набувають в залежності від виду правовідносин, учасниками яких є особи, а також від сфери, в якій ці правовідносини виникають.

Доцільно враховувати, що гарантії учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій містяться в чинному законодавстві, тобто мають законодавче закріплення. Крім того, варто вказати, що такі гарантії не упорядковані у повній мірі, а розосереджені в різних законах і підзаконних нормативно-правових актах. Саме тому для їх систематизації у спеціальній літературі, у переважній більшості досліджень, проводиться класифікація. Зокрема, основною класифікацією гарантії є їх поділ на загальні, які об'єднують соціальний, економічний, політичний і ідеологічний види гарантії та спеціальні, якими позначаються виключно юридичні [11, с. 99]. У дослідженнях можна побачити й інші класифікації, відповідно яких окремі автори пропонують поділяти гарантії за сферою їх дії на національні та міжнародні гарантії [11]. Деякі дослідники виокремлюють юридичні гарантії прав, свобод та інтересів особи за таким критерієм, як форми забезпечення (гарантії реалізації, охорони та захисту) [12, с. 75], а юридичні гарантії поділяються на юридичні умови, правові способи та організаційно-правові засоби [12, с. 497].

Більш ґрунтовні класифікації юридичних гарантії можна знайти у дослідженнях, в яких наявна класифікацію гарантії на: загальні (економічні, політичні, ідеологічні, соціальні) та спеціальні (юридичні) гарантії. В свою чергу, юридичні гарантії поділяють на: нормативні, інституційно-організаційні та організаційно-правові гарантії [13, с. 99-100]. Зокрема пропонується класифікувати господарсько-правові гарантії у системі правових обрати: 1) за критерієм функціонального призначення: гарантії реалізації, охорони, захисту та відновлення суб'єктивних прав та законних інтересів; 2) за критерієм типу правових норм-гарантії: матеріально-правові та процесуально-правові гарантії; 3) «за критерієм учасника господарських правовідносин, право якого гарантується, на: гарантії прав суб'єктів господарювання, споживачів, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадян та організацій, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності» [14, с. 7].

Переважає більшість гарантії прав учасників учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій зводиться до: 1) прийняття обов'язкових до виконання рішень суб'єктів владних повноважень; 2) незалежності в процесі здійснення власної професійної діяльності судами, прокуратурою, органами місцевого самоврядування та прийняття ними рішень; 3) отримання інформації, що стосується стану містобудівної діяльності у випадках, якщо не встановлено спеціальних режимів її використання чи поширення; 4) належного рівня матеріально-технічного забезпечення функціонування окремих суб'єктів, які реалізують державну політику в сфері містобудування, систематичної оплати праці посадових осіб таких суб'єктів і здійснення їх соціального захисту; 5) проведення громадської експертизи правових актів, участь в їх обговоренні, в процесі парламентських слухань, подання до них своїх висновків і пропозицій; 6) права на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у випадку, якщо права, свободи та інтереси учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій порушено діями суб'єктів інституцій громадянського суспільства; 7) обов'язку нести юридичну відповідальність у випадку, коли один із учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій своїми діями чи бездіяльністю завдає

шкоду іншому; 8) можливості звернутися до суду у випадку або під час імовірності порушення їх прав, свобод і інтересів у сфері містобудування; 9) залучення до формування містобудівної політики держави, підготовки стратегічно важливих нормативно-правових актів у сфері містобудування.

Висновки. Зважаючи на множинність учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій у сфері реалізації державної політики у сфері містобудування та відмінний зміст гарантії їх прав, варто запропонувати класифікацію юридичних гарантії за наступними критеріями:

1) за сферою дії: 1) загальні, якими користуються всі без виключення учасники у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій (як-то, обов'язок нести юридичну відповідальність чи у випадках, коли діями чи бездіяльністю суб'єкта завдано шкоду) та 2) спеціальні, які характерні для окремих суб'єктів (як-то, прийняття обов'язкових до виконання рішень, незалежність при здійсненні власної професійної діяльності);

2) в залежності від суб'єкта, якому належить така гарантія: 1) гарантії прав вищих органів державної влади; 2) гарантії прав центральних органів виконавчої влади; 3) гарантії прав органів місцевого самоврядування; 4) гарантії прав інституцій громадянського суспільства;

3) за характером: 1) нормативні; 2) організаційні; 3) матеріально-технічні; 4) правоохоронні.

На підставі систематизації гарантії учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій та проведеної класифікації можемо виокремити такі ознаки гарантії: 1) вони (гарантії) є інструментом, за допомогою якого забезпечуються та охороняються права, свободи та інтереси учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій; 2) функціонування гарантії забезпечується всією системою права, зокрема дією інших правових механізмів; 3) обсяг та зміст гарантії залежить від суб'єкта, якому вони притаманні та може змінюватись залежно від конкретних адміністративно-правових відносин; 3) доцільно виділити загальні та спеціальні гарантії; 4) виконують охоронну, забезпечувальну та превентивну функції; 5) мають обов'язкове законодавче закріплення; 6) мають нормативний, організаційний, матеріально-технічний чи правоохоронний характер.

Таким чином, під гарантіями прав учасників у сфері відносин містобудування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій доцільно розуміти сукупність нормативно-закріплених положень, які забезпечують можливість суб'єктів владних повноважень та інституцій громадянського суспільства, які вступають в адміністративно-правові відносини у сфері містобудування, охороняти та захищати власні права та безперешкодно здійснювати професійну діяльність, отримувати належне матеріально-технічне забезпечення, приймати нормативні та управлінські рішення; здійснювати заходи організаційного характеру та, у разі їх порушення, звертатися за захистом до суду.

Література:

1. Лебеза С.О., Лебеза Ю.О. Напрями вдосконалення законодавства України в частині адміністративно-правового забезпечення реалізації економічної функції держави. *ScienceRise : Juridical Science*. 2019. Volume 2 (8). С. 28-33.
2. Глумачний словник сучасної української мови. К.; Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.

3. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. К.: МАУП, 2003. 240 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. К.: Аконті, 200. Т. 2. 912 с.
5. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Коросед, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єшук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галунька. Херсон: Гринь Д.С., 2015. 272 с.
6. Мазур О. В. Засоби забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного: поняття і система. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4(16). С. 128-135.
7. Кудрявцев О.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2017. 252 с.
8. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
9. Пономаренко А.В. Поняття «юридичні гарантії» в трудовому праві. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО». 2013. Випуск 20. С. 37-41.
10. Концепція публічного управління у сфері містобудівної діяльності: Збірник аналітичних матеріалів. К., 2019. 369 с. URL: <http://vin.gov.ua/images/doc/vin/dep-dmba/news/Conc.pdf>.
11. Кудрявцев О.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2017. 252 с.
12. Дожанин В. М. Класифікація гарантій адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. No 1. С. 98-106.
13. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
14. Войнарівський М. М. Гарантії прав та законних інтересів суб'єктів господарювання при застосуванні адміністративно-господарських санкцій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2014. 22 с.

Mavrodiieva M. Guarantees of implementation and protection of the rights of participants in relations in the field of urban development when applying administrative and economic sanctions

Summary. The article determines that a multi-vector system, which includes legal acts, organizational and legal

activities of participants in the field of urban planning relations, as well as law-making, law-implementing and control-supervision processes. It is emphasized that guarantees of the rights, freedoms and responsibilities of man and citizen should also be understood as a system of socio-economic, political, legal conditions, methods and means that ensure their actual implementation, protection and reliable protection. It is noted that the urban planning sector plays an important role in the socio-economic situation of the population, contributes to the growth of entrepreneurial activity, etc. The purpose of the study is to characterize the system of guarantees for the implementation and protection of participants in legal relations in the field of urban planning when applying administrative and economic sanctions. The research methodology consists of using both general scientific methods of scientific knowledge (induction, deduction, synthesis, analysis) and special scientific methods of legal research (comparative legal, method of structural normative analysis, etc.). It is substantiated that guarantees for the protection of participants in the field of urban planning relations when applying administrative and economic sanctions are appropriate to understand the means, methods and conditions of activities provided for by current legislation related to the performance of permitting and registration functions in construction, aimed at implementing state architectural and construction control and supervision of compliance legislation by participants in the field of urban planning relations. Based on the systematization of guarantees of participants in the field of urban planning relations when applying administrative and economic sanctions and the classification carried out, the following features of guarantees are highlighted: 1) they (guarantees) are a tool through which the rights, freedoms and interests of participants in the field of urban planning relations are ensured and protected when applying administrative-economic sanctions; 2) the functioning of guarantees is ensured by the entire legal system, including the operation of other legal mechanisms; 3) the scope and content of guarantees depends on the entity to which they are inherent and may vary depending on specific administrative and legal relations; 3) it is advisable to distinguish general and special guarantees; 4) perform security, security and preventive functions; 5) have mandatory legislative support; 6) are of a regulatory, organizational, logistical or law enforcement nature.

Key words: administrative procedure, administrative and economic sanctions, guarantees, urban planning, protection of rights, classification, systematization.

*Меленко О. С.,**аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Анотація. Формування системи стратегічних комунікацій відбувається в рамках нових реалій зміни світопорядку, так званого перезавантаження. Роль міжнародних інституцій у збереженні національної стійкості та балансу міжнародної безпекової архітектури значно підірвана, їх дієвість стає дедалі більш неочевидною та сумнівною. Аналогічні висновки стосуються і права: його використовують залежно від сили та авторитету держави, такі цінності, як справедливість, права людини, гуманізм, добро – більше зміщуються у книжну площину і все менше впроваджуються у практику. Право перетворилося на інструмент сильних для вирішення власних інтересів за рахунок більш слабких.

На цьому тлі стратегічні комунікації мають стати для українських правників та взагалі вчених окремим предметом серйозних теоретико-прикладних системних міжгалузевих досліджень. Адже від цього залежить наше стратегічне виживання як державотворчої нації і унітарної держави.

Значна кількість публікацій дисонує із чіткістю та парадигмальністю визначення та розуміння ключового поняття. За таких умов постає потреба у зверненні уваги на теоретичному осмисленні та науковому визначенні дефініції поняття «стратегічні комунікації».

У статті здійснено аналіз існуючих думок до визначення поняття страткому. Проаналізовано нормативно-правові акти, виділено тенденції до нерозуміння у нормотворців призначення страткому, відсутність гіперв'язків як в актах стратегічної правотворчості, так і в інших актах щодо страткому. Акцентовано на відсутності сформованої суб'єктної системи і взагалі системи страткому, чим порушено ряд чинних нормативних актів, де дане завдання було визначено, але не виконано.

Акцентовано увагу на слабкій словниково-енциклопедичній репрезентації даного питання. Відмічено, що нині в Україні існує лише один фундаментальний словник за редакцією В. Ліпкана і два відомчі словники-довідники, присвячені саме страткому. Доведено необхідність активізації наукових досліджень у цьому напрямі.

Аналіз доктринальних джерел мав на меті виявити домінуючі тенденції та методологічні підходи, якими послуговуються автори при конструюванні дефініції. На підставі проведеного дослідження сформульовано та подано вперше типологічну модель наукових підходів до визначення поняття «стратегічні комунікації», що становить суттєвий елемент наукової новизни.

Виділено наступні підходи, складові розробленої типологічної моделі: 1) комунікаційний; 2) інформаційно-інтеракціоністський; 3) діяльнісний; 4) процесний; 5) політико-управлінський; 6) безпековий; 7) інструменталістський. Виділено ключові ознаки, які характеризують визначення по кожному з визначених нами підходів.

Внаслідок проведеного дослідження, в якості наукової дискусії сформульовано наступне авторське визначення: стратегічні комунікації – індоктринація стратегічними

архітекторами у свідомість національних і зарубіжних суб'єктів українських національних цінностей, стратегічних інтересів, стратегічних цілей на всіх рівнях стратегічного управління через цілеспрямовану, узгоджену синхронізацію діяльності всіх суб'єктів страткому із відповідним системним супроводженням та реалізацією в рамках національної стратегії.

Ключові слова: стратегічні комунікації, стратком, комунікаційні стратегії, поняття, дефініція, категорійно-понятійна система, правовий дискурс, правові основи, адміністративно-правове регулювання, державна політика.

Постановка проблеми. Формування системи стратегічних комунікацій потребує передусім чіткого визначення ключового поняття. Незважаючи на тривалу гібридну війну проти України, відкриту агресію та варварську війну Росії, ключові наукові дослідження, а також відповідні державні інститути передусім НІСД, зосереджені на інших, «більш важливих», на їхню думку питаннях.

Різноманітні оратори, спікери, державні чиновники, прес-секретарі, ключові лідери, лідери громадської думки, блогери, артисти, розвідники – цей перелік так званих «провідників» державної політики можна продовжувати. Кожен із них вважає себе частиною систему страткому. Це стало можливим через прикру помилку і калькування невірних і хибних кліше щодо визначення онтологічного змісту нерозривної словосполучки «стратегічні комунікації», яку домінуюча більшість авторів аналізують через індуктивну логіку.

Чисельні наукові конференції, присвячені страткому, так і не сприяли появі не то що цілісної теорії, а й навіть парадигмальної дефініції.

Є певна провина у цьому і вчених-правників, які самоусунулися від вивчення стратегічних комунікацій і ледве можна знайти принаймні до десяти маститих публікацій правничого змісту, в яких би стратком виступав та аналізувався в якості правової категорії.

Непослідовна державна політика, відсутність стратегічного управління, неможливість досягнення стратегічної мети, незрозуміле ставлення до стратегічних партнерів, знехтування актами стратегічної правотворчості, їх анемія, відсутність стратегічно виважених рішень, заснованих на аналізові на стратегічному плануванні – все це і є актуальним полем і середовищем, в якому потрібно і нагально розглядатися стратегічні комунікації в якості системи, складового елемента державного управління і державної безпекової політики, пов'язаних із реалізацією стратегічних національних інтересів і національної стратегії розвитку.

Тому актуальність теми полягає в необхідності визначення поняття стратегічних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками проблематика стратегічних комунікацій дедалі частіше

порушується дослідниками різних напрямів. Утім визначальною рисою і вектором розвитку думок та аналітики виступають домінуючі підходи щодо ототожнення стратегічних комунікацій із комунікативною політикою, інтерпретації її в якості засобу, інструмента, функції, процесу або діяльності, що супроводжує інші процеси і позбавленої власного змісту. До категорії дослідників, які досліджують на сучасному етапі дану тему не спорадично (написання однієї статті), а системно можемо віднести: А. Баровська, В. Ліпкан, Г. Почепцов, Т. Сивак, С. Соловйов, М. Шклярчук.

Але визначальною рисою таких публікацій виступає застосування фрагментарного підходу, через що стратком аналізується, виходячи не з його сутнісних системних ознак, а через застосування методології тих наук, в рамках яких відбувається дослідження: комунікативні технології, публічне управління.

Відтак досліджуються не стратегічні комунікації, а демонструються спроможності тих чи інших наук щодо вивчення значимих для цих наук аспектів страткому. Незастосування системного чи синергетичного підходів унеможливило досліджувати саме стратегічні комунікації в якості системи.

У цій публікації нам буде сформульовано модель вирішення даного питання.

Метою статті є формулювання підходів до визначення поняття стратегічних комунікацій.

Основними завданнями виступають: аналіз визначень поняття в нормативних актах; аналіз визначення понять страткому в наукових публікаціях; формулювання типологічної моделі підходів до визначення страткому; формулювання власної дефініції стратегічних комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Трендовість розгляду страткому дисонує із рівнем розробленості даної категорії в рамках адміністративного права. Незважаючи на важливість даного питання, можемо відзначити на відсутність єдиних та уніфікованих підходів до розуміння страткому, незначну кількість безпосередньо правових досліджень.

Так, проведений нами аналіз наукових джерел уможливив виділити такі підходи, що **стратегічні комунікації** це: вид державної політики [1]; складова публічного управління, основа державно-управлінського процесу [2]; комплексний інструментарій забезпечення «національної сили», «національної могутності», який використовуються у таких сферах: дипломатичній, економічній, інформаційній та воєнній [3]; засіб, діяльність, процес, який лежить в основі забезпечення національної безпеки, просування стратегічних національних інтересів [4]; інструмент формування / досягнення / реалізації: національної стійкості [5-6]; стратегії розвитку [7]; воєнної політики; вид комунікативної політики, пов'язаний із впровадженням наративів [8], інноваційний тип комунікаційного інструментарію [9-10]; складова інформаційної політики та інформаційної безпеки [11].

Очевидним є нині, що основне призначення страткому не обмежується однією інструментальною функцією, навіть якщо йдеться про *безпекову функцію*. Хибність векторів наукового пошуку окремих авторів стосовно страткому полягає в тому, що вони починають аналізувати системне явище, яке описується двома словами, аналізуючи кожне слово окремо. Однак це невірно, оскільки «*комунікація + стратегія*» не дорівнює «*стратегічні комунікації*».

Отже аналізувати стратком через окремих підходів до вивчення комунікації, а потім стратегії є невірним і хибним.

Стратегічні комунікації – це термін, нерозривна словосполучка, яка описує в своїй єдності одне явище і не зводиться до свого опису одним із означень однієї лексеми.

Саме тому, аналізуючи об'єкт дослідження як цілісний, потрібно оперувати адекватною його опису термінологією, якою і виступає нерозривна словосполучка «*стратегічні комунікації*».

Отже ми вважаємо, що наразі слід відходити від звуженого трактування стратегічних комунікацій чи то як складової комунікаційної політики, чи то в якості системи урядових комунікацій, чи то синхронізованого інформаційного впливу. Більше того: синхронізація вивчення страткому лише із комунікативним напрямом є деконструктивною.

Коріння такого розуміння лежать в тих підходах, які були озвучені США в 2006 році, коли сутність стратегічних комунікацій була описана через необхідність узгодження програм і заходів та синхронізація слів і дій офіційними структурами, спрямованих на інформаційну взаємодію з цільовими аудиторіями, що є постійним комунікаційним процесом («Інтегрована концепція стратегічних комунікацій» МО США (2009) [12]; доповідь Федерального уряду США «Національна структура стратегічних комунікацій» (2009) [13].

Така ж позиція тиражувалася і окремим українськими дослідниками, які впроваджували такого формату наративи, що згідно з аналітичним дослідженням 2015 року, підготовленим Центром інформації та документації НАТО в Україні, до сфер державних комунікацій, які потребують розвитку, належать: 1) розробка національної стратегії в даній сфері; 2) налагодження комунікацій між державними органами; 3) підготовка кваліфікованих кадрів у сфері страткому [14].

Згодом слід акцентувати на відмові від даної словосполучки в рамках воєнної політики США і оперуванням на сучасному етапі терміном «*синхронізація комунікацій*» [15]. Причому, якщо занурюватись у теорію соціальної комунікації, то можемо чітко встановити, що будь-які комунікації виступають засобом інтеграції і відповідно координації діяльності. Адже, відповідно до теорії комунікативної дії Ю. Габермаса, комунікативна поведінка є основою порозуміння між людьми та шляхом самореалізації, через що комунікації відіграють координуючі та інтегративну ролі [16]. Тож заміна американцями одного терміну на інший, не є зміною парадигми, а слугує орієнтиром звуження термінологічного значення певних процесів у сфері державної політики до рівня однієї функції синхронізація комунікацій.

Адже, якщо звернутись до першого в Україні словника термінів з державної інфраструктурної політики, підготовленого професором В. Ліпканом, то знаходимо таке цікаве визначення: **синхронізація комунікацій** – процес координації й узгодження програм, планів, наративів, повідомлень, образів, операцій і дій на підтримку державних стратегічних завдань для забезпечення цілісності та послідовності повідомлень до найнижчого рівня шляхом інтеграції й узгодженості комунікаційної діяльності всіх суб'єктів публічного управління [17, с. 158].

Однак в рамках європейської безпекової культури і розвитку подій в Україні, особливо із активізацією активної фази війни Росії проти України, термін «стратегічні комунікації», як і сама політика набули нових форм і нового значення, забарвлені національною специфікою і реальним практичним досвідом протистояння агресивному та безпринципному ворогу на різних рівнях державного управління.

Для логічності викладу матеріалу, основні підходи було подано у вигляді типологічної моделі, яка складається з двох базових блоків: 1) нормативна група; 2) доктринальна група (включаючи словниково-енциклопедичну).

В рамках доктринальної групи було сформовано типологічну модель підходів до визначення ключового поняття, де основним критерієм виступала наукова методологія, якою послуговувались автори при дефінітивному дизайні.

Відмітимо, що в сучасних дослідженнях детально питання типології розглянула лише Т.В. Сивак, яка для з'ясування специфіки та відмінностей у трактуваннях терміну «стратегічні комунікації» згрупувала та узагальнила їх за *діяльним, процесним та системно-синергетичним підходами*, а також також можна виокремила об'єктно- та суб'єктно-орієнтований підходи, ресурсний [18, с. 19-31].

У нас інший підхід, оскільки були обрані інші критерії виділення та проаналізовано інший масив даних.

Нормативне визначення страткому

В Україні вперше легальне визначення поняття «стратегічні комунікації» було здійснено у Воєнній доктрині України та Доктрині інформаційної безпеки України 2017 року за часів президента П. Порошенка. Зокрема було надано наступне визначення: *стратегічні комунікації* – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави [19-20].

Після скасування даних документів, визначення даного терміну було продубльовано лише в Стратегії інформаційної безпеки. Натепер воно не міститься в оновленій Стратегії воєнної безпеки України, а також в будь-якому іншому акті стратегічної правотворчості.

У щорічному посланні Президента України 2022 року вказується на те, що утворено Національний координаційний центр кібербезпеки при Раді національної безпеки і оборони України та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України, налагоджено співпрацю з Європейським центром з протидії гібридним загрозам. На регулярній основі працює Робоча група Україна – ЄС зі *стратегічних комунікацій*, у рамках якої започатковано новий формат співпраці – Діалог з питань кібербезпеки [21]. Утім поняття стратегічних комунікацій, його складові також не знайшли свого визначення в даній аналітичній доповіді, підготовленій НІСД.

Не відзначено на стратком і в найбільш свіжих на момент написання даної статті аналітичних доповідях НІСД 2023 року «Культурна спадщина та національна безпека» [22], «Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України» [23]. Тобто навіть на рівні НІСД стратегічні комунікації не ідентифікуються в якості стратегічного інструментарію та компонента стратегічної політики, що є вельми спірним і не відповідає стрімкому розвитку відповідних суспільних відносин, а головне їх значенню і реалізації стратегічних національних інтересів, збереженню та підтриманню національної стійкості в умовах нестаціонарності. Таку позицію цього державного закладу ми не можемо підтримати і тиражувати.

Аналізуючи єдине легальне визначення поняття *стратегічних комунікацій*, а також використовуючи метод екстраполяцій, доходимо наступних проміжних важливих висновків:

1) *стратком* – феномен соціально-політичної реальності, принципово суб'єктивної, створеної цілеспрямованими та професійними свідомими діями суб'єктів суспільних відносин;

2) *стратком* становить серцевину стратегічної політики, яка має пріоритетне значення у визначенні стратегічних наративів та смислів розвитку в умовах нестаціонарності (миру та війни);

3) *стратегічні комунікації* – окремий вид суспільних відносин;

4) *стратегічні комунікації* – ширші за комунікативну політику, урядові, кризові, антикризові та будь-які інші види комунікацій (які повністю охоплюються комунікативною політикою та відповідними можливостями компетентних суб'єктів);

5) *стратком* – безперервний систематичний процес використання комплексних можливостей держави, що потребують свого правового забезпечення;

6) *стратегічні комунікації* – це система (у класичному розумінні, викладеному в таких наука і теоріях, як: теорія систем, системний підхід, синергетичний та кібернетичний підходи);

7) *стратегічні комунікації* – це складова державної політики, не охоплюються лише безпековою політикою, а й включають комплекс інших заходів стратегічного характеру, які потребують правового регулювання;

8) *стратком* – комплексний інструментарій, спрямований на підвищення національної стійкості;

9) *стратком* включає наступні складові компоненти: 1) публічну дипломатію; 2) зв'язки з громадськістю; 3) військові зв'язки; 4) інформаційні та психологічні операції; 5) системні, скоординовані заходи, спрямовані на просування стратегічних цілей держави. Відповідно до даних компонентів можна моделювати п'ять груп суспільних відносин, що в цілому можуть бути об'єднані до загальної групи, яку ми назвали: *суспільні відносини у сфері стратегічних комунікацій*.

Наукові підходи до формування правової категорії

Відтак, наступним логічним етапом нашого дослідження виступає звернення до наукових визначень поняття стратегічних комунікацій.

Одразу ж зробимо ремарку.

В Україні на рівні енциклопедичних та словникових видань, тезаурусів, глосаріїв, стратегічні комунікації не стали об'єктом окремого наукового розгляду. Тому відзначимо лише на перший в Україні словник основних понять і термінів у сфері стратегічних комунікацій під редакцією В. Ліпкана [24], а також словник термінів з державної інфраструктурної політики, в якому автор надає визначення ключових понять дендриту «стратегічні комунікації» [25, с. 176-181]; а також акцентуємо увагу на доробку у термінологічну сферу фахових дослідників із МО, якими підготовлено глосарій зі стратегічних комунікацій на 12 сторінок [26], а також термінологічний довідник НАТО зі страткомом на 22 сторінки [27].

Тому, нашу увагу далі буде зосереджено на аналізові наукових публікацій, з метою виявлення ключових підходів, якими послуговуються автори для конструювання дефініції із подальшим виділенням ключових його ознак. результатом стане пропозиція власного наукового обґрунтованого бачення щодо визначення поняття стратегічних комунікацій.

Для логічності викладу, дані визначення буду нами згруповані залежно від ключових наукових парадигм, на підставі яких

вони були сконструйовані, що уможливить виділити інтегративні ознаки із подальшим формулюванням авторських дефініцій. Відтак нижче буде подано *типологічну модель наукових підходів до визначення поняття стратегічних комунікацій*, що може розглядатися як елемент наукової новизни.

Комунікаційний підхід

Представники даного напрямку чітко відзначають, що страткому виступає *одним із видів комунікації*.

Н.М. Драгомирецька вказує: стратегічні комунікації – один із перших чотирьох глобальних *напрямів комунікації* в державному управлінні, на ряду з кризовими, масовими та міжособистісними комунікаціями і визначаються як вид діяльності [28, с. 93].

К. Пол визначає *стратком* як: 1) узгоджені дії, повідомлення, образи та інші форм представлення або взаємодії, призначених для інформування, впливу або переконання суспільства з метою підтримки національних інтересів; 2) систематична *серія довготривалих і послідовно пов'язаних між собою дій* [29, с. 28], що проводяться через стратегічні, операційні і тактичні рівні, які дозволяють зрозуміти цільові аудиторії і канали, де може бути розміщене повідомлення для встановлення потрібних типів поведінки цільової аудиторії [30, с. 11].

Г.Г. Почепцов визначає *стратегічні комунікації* як вид інформаційно-комунікаційної діяльності: з майбутнім часовим циклом; з об'єктами, які будуть сформовані у визначеній часовій точці, в тому числі завдяки стратегічним комунікаціям; з урахуванням діяльності опонента / противника; направлена на вузькі цільові групи, які здатні внести зміни в потрібні типи об'єктів [31, с. 13].

К. Халахан вказує, що *стратком* – це цілеспрямовані комунікації, що здійснюються на виконання своєї місії [32, с. 4].

Стратком – постійний комунікаційний процес, а не набір можливостей, організацій або окремих заходів [33].

Д. Коник взагалі зводить *стратком* до комунікації по зміні поведінки, розроблені комунікаційні програми, що мають впливати на добровільні ставлення, поведінку та практику цільових аудиторій для досягнення стратегічних цілей [34, с. 26-27].

Окремі дослідники вважають, що *стратком* – комунікація, яка забезпечує розробку і реалізацію стратегії соціального суб'єкта з допомогою своїх особливих – комунікаційних – ресурсів, засобів, інструментів [35].

Якщо зазначений дослідник звертає увагу на комунікаційні ресурси, то Є. Макаренко апелює до комунікативних технологій, визначаючи *стратком* як інтегровані комунікативні технології, спрямовані на забезпечення міжнародної взаємодії і формування тривалих формальних і неформальних зв'язків між урядовими інститутами, міжнародними акторами, дипломатичними установами і політичними лідерами з метою реалізації політичних, економічних, безпекових, культурних, соціальних і гуманітарних ініціатив і проектів [36-37].

Також відзначають, що в основі страткому лежать комунікаційні стратегії і група інших дослідників [38].

Таким чином, узагальнюючи позиції представників даного напрямку, *стратком* – це: напрям, вид цілеспрямованої інтегрованої комунікації (комунікативні технології), зміст яких полягає в інформуванні, впливі та переконанні з метою: 1) реалізації національних інтересів; 2) досягнення стратегічних цілей; 3) реалізації політичних, економічних, безпекових, культурних, соціальних і гуманітарних ініціатив і проектів.

Інформаційно-інтеракціоністський підхід

В окремий від комунікаційного підходу, групу ми виділили дослідження, в яких стратком презентується в якості певного виду *інформаційної взаємодії*.

Стратком – синхронізація слів та вчинків і як вони будуть сприйматися окремими аудиторіями, а також програми і заходи, свідомо спрямовані на інформаційну взаємодію з цільовою аудиторією, в тому числі ту, що реалізується за допомогою суспільно-політичних зв'язків, публічної дипломатії та через фахівців з інформаційних операцій [39].

Окремі дослідники, вивчаючи досвід страткому в ЄС акцентують увагу на іманентності синхронізації при визначенні поняття страткома, констатуючи, що *стратком* – синхронізація діяльності урядових структур в комунікаційній активності з метою проектування у свідомість національних і зарубіжних аудиторій інтересів, цінностей і цілей шляхом адекватної синхронізації різнобічної діяльності у всіх сферах суспільного життя з її професійним комунікаційним супроводом [40]. У даному визначенні взагалі відбувається логічна помилка, адже стратком визначається як «синхронізація шляхом синхронізації», що є порушенням дефінітивного дизайну.

У 2021 році Д.С. Пономарьова розглядаючи *стратегічні комунікації*, відзначила, що вони за своєю сутністю є *видом інформаційної взаємодії*, суб'єкти якої прагнуть досягати своїх цілей за допомогою арсеналу спеціальних засобів, найбільш важливим з яких є стратегічний наратив; організаційні та нормативно-правові аспекти стратегічних комунікацій однозначно охоплюються *методологічним апаратом правової науки* [41].

Змістовною виступила, підготовлена у 2020 році, публікація І.М. Шопіної, в якій стратегічні комунікації інтерпретуються в якості правової категорії [42]. Однак авторка одразу ж чітко звулила стратком до «інформаційної діяльності суб'єктів публічного адміністрування» [42, с. 159]. По тексту статті аналізуються питання виняткову комунікативного характеру, так само як і відповідні ним НПА, які регулюють відповідні суспільні відносини, наводяться результати соціологічних досліджень ефективності різноманітних комунікаційних стратегій. Відтак, по суті поняття «стратегічні комунікації» було підмінено аналізом понять «комунікативної політики» та комунікаційні стратегії. Результатом такої підміни і виступило пропонуване авторкиною визначення *страткому*: визначені Конституцією та міжнародними договорами України, законами України та підзаконними НПА види інформаційної діяльності суб'єктів публічного адміністрування та інститутів громадянського суспільства, спрямовані на досягнення їх цілей глобального характеру [42, с. 161].

Висновки:

- 1) стратком визначається видом інформаційної взаємодії;
- 2) метою страткому визначено досягнення інформаційної взаємодії;
- 3) ознакою, яка притаманна більшості визначень, які ми помістили до даної групи є «синхронізація».

Діяльнісний підхід

Представники даного напрямку визначають поняття стратегічних комунікацій через активну формулу *діяльності*.

Стратегічні комунікації – система взаємопов'язаних дій, що здійснюються на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях управління, яка направлена на досягнення розуміння інтересів і потреб цільових аудиторій і яка виявляє ефективні

методи і механізми активації і підтримки певних типів поведінки з боку цих аудиторій [43].

С.А. Тазем визначає *стратком* – комплекс заходів, направлених на управління цільовими аудиторіями як всередині країни, так і за її межами, що складається з трьох частин: зв'язки з громадськістю, суспільна дипломатія і інформаційні операції [44, с. 2].

Формулу визначення поняття страткому через позначення його ознак як цілеспрямованої і скоординованої діяльності органів державної влади для інформаційного впливу на внутрішні і зовнішні цільові аудиторії знаходимо і в інших публікаціях [45-46].

Висновок: визначальним для представників даної групи виступає акцент на діяльності, яка становить чи то систему дій, чи то комплекс, які є цілеспрямованими і скоординованими. Метою такої діяльності визначено: інформаційний вплив та взагалі управління цільовими аудиторіями.

Процесний підхід

У дану групу ми окремо виділили тих дослідників, які, на відміну від дослідників із попередньої групи дослідників, при визначенні аналізованого поняття, акцентують увагу на тому, що *стратком – це процес*. Підкреслимо, що на протигагу позиціям представників попередньої групи, дані дослідники чітко зазначають і акцентують саме на безперервності діяльності і позначають її терміном «*процес*».

Так, вивчаючи питання інформаційного супроводження соціальних ініціатив Президента України, деякі автори відзначають, що *стратегічні комунікації* являють процес, який базується на основі фактичних даних, орієнтованих на встановлення довгострокових відносин з громадянами, нерозривно пов'язаних зі стимулюванням позитивних та вимірюваних поведінкових і соціальних змін [47, с. 48].

Зокрема, Т. Сивак відзначає, що *стратком – процес* узгодження слів і справ з метою впливу та надання інформації і результат цього процесу [48, с. 80]; *процес* координації та синхронізації комунікацій і дій суб'єктів публічного управління, спрямованих на встановлення довіри до держави (органів публічної влади) та довготривалих взаємозв'язків між державою та її внутрішніми і зовнішніми аудиторіями; як технологію публічного адміністрування (складової публічного управління) [18, с. 31].

В схожому руслі надає своє бачення і Д. Гейдж, який інтерпретує *стратком в якості процесу* синхронізації дій, образів й слів, що має на меті досягнення бажаного ефекту [49]. Акцентуючи на синхронізації поняття страткому визначається і в деяких інших джерелах з певними уточненнями: процес синхронізації наративів, тем, послань, образів, операцій і дій в межах всієї пов'язаної комунікаційної діяльності [50].

Стратком – процес, призначений для координації комунікацій (словами та вчинками) між міжвідомчими акторами з метою зміцнення їх стратегічного ефекту. Для цього стратегічні комунікації використовують весь існуючий досвід та знання, які можна знайти в різноманітній інформації та відділах комунікацій. Мета стратегічних комунікацій – це сприяння формуванню поведінки цільових аудиторій, яка є сприятливою для цілей суб'єктів діяльності і, таким чином, формування операційного середовища [51, с. 10].

В якості процесу і *функції забезпечення* інтерпретує *стратком* В. Ліпкан, який визначає стратком як процес

інформаційного супроводження формування стратегічного мислення [52].

Висновок:

1) ключовою ознакою процесу більшість авторів даної групи визнають «синхронізацію»;

2) тавтологічно ознакою процесу помилково називають «комунікацію», «супроводження», які апіорі за своєю суттю та змістом становлять процес;

3) мета страткому визначена в якості або конкретного досягнення певної поведінки цільовими аудиторіями, або абстрактно и вигляді словосполучки «досягнення стратегічної мети».

На наш погляд даний підхід найменш науково обґрунтований, в його рамках не існує достатніх аргументів на користь формулювання підходів до визначення поняття страткому саме через пропоновану формулу «процес». Адже і синхронізація і комунікація і узгодження є процесами, відтак описувати процес за допомогою процесу є помилковим.

У цьому зв'язку більш ґрунтовно виглядають пропозиції авторів, які ми об'єднали до наступної групи, умовно назвавши її «*політико-управлінський підхід*».

Політико-управлінський підхід

Цілком слушно конкретизувати дане визначення, через парадигмальний підхід до формування дефініцій через смислоутворення іманентних та системоутворювальних ознак, що всебічно його описують. Адже означення страткому лише в якості чи то «діяльності» чи то «процесу», певним чином нівелює та вихолощує зміст, не утворює самостійного об'єкта дослідження, особливо в рамках адміністративного права. Тому нам резонує позиція вітчизняного вченого В.А. Ліпкана, який визначає та розглядає стратком в якості *виду державної політики*, причому саме *державної*, а не публічної [53-54].

Такий підхід відмічаємо і в колективній монографії «Інформаційно-комунікативна діяльність органів публічної влади», в якій стратком розглядається крізь призму *державного управління*. Утім з'ясування змісту даного поняття відбувається через аналіз стратегічного наративу і комунікативної політики місцевих органів влади [55], тобто опис феномену відбувається через дослідження окремих його фрагментів без виходу на аналіз системних зв'язків.

Солідаризуючись із даними концепціями О. Кушнір наголошує на необхідності використання проактивного підходу, який має бути покладено в основу формування *системи стратегічних комунікацій* [56, с. 31].

Т. Сивак також відзначає, що стратком становить певну сукупність дій, що мають бути послідовно, належним чином із використанням конкретних засобів і прийомів реалізовані суб'єктом публічного управління для досягнення стратегічної мети, реалізації *державної політики* та захисту національних інтересів [18, с. 31]. Тобто авторкиня, хоча і дотично згадує про «суб'єктів публічного управління», врешті-решт, за її ж визначенням вони реалізують «державну політку».

Відтак нами пропонується виділити в окрему групу ті дослідження, в рамках яких стратегічні комунікації розглядаються складовою державного управління, метою якого є ефективна реалізація стратегічних національних інтересів в рамках стратегічного державного управління [57-58]. Відповідно формуємо назву, згідно з методологією, яку було покладено

в основу визначення розглядуваного нами поняття «*політико-управлінський підхід*».

До даної групи включаємо дослідження, в яких стратком презентувався крізь призму як *державного*, так і *публічного управління*, відповідно, виділивши *дві підгрупи*.

М. Шклярчук визначає *стратегічні комунікації* як окремих *стратегічний напрям державної політики*, метою якого є забезпечення високої ефективності державно-управлінських рішень шляхом упровадження комплексної системи зовнішньої та внутрішньої комунікативної взаємодії органів державної влади й суспільства, забезпечення доступу до інформації та широкого залучення громадськості до процесів підготовки, ухвалення та реалізації цих рішень, підвищення рівня легітимності державної влади, її спроможності до протистояння будь-яким зовнішнім агресивним впливам (інформаційна, економічна, військова агресія тощо) та формування позитивного міжнародного іміджу держави [60, с. 4].

Д. М'юрфі також відзначив на ту обставину, що стратком передусім спрямований на роботу із цільовими аудиторіями з метою створення, зміцнення і збереження сприятливих умов для *просування національних інтересів* і цілей через реалізацію скоординованої інформації, комплексних планів, програм і дій і синхронізації з іншими елементами національної влади [60].

В. Хамільтон визначає *стратком*: використання слів, дій, зображень чи символів для впливу на масову свідомість для формування мотивації і усвідомлення політичних інтересів міжнародних акторів або для досягнення поставлених цілей [61, с. 4].

Стратком – сфокусовані зусилля, спрямовані на розуміння та залучення ключових цільових аудиторій у створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для розширення інтересів, політики і завдань через реалізацію координаційних програм, планів, тем, ключових повідомлень і синхронізованих продуктів з використанням всіх інструментів державної влади [44].

В. Ліпкан визначає *стратком* як скоординовані урядом держави зусилля, спрямовані на розуміння цільової аудиторії з метою створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для просування національних інтересів, політики та цілей держави через використання узгоджених концепцій, стратегій доктрин і програм, планів, тем, меседжів і продуктів, поєднанні та синхронізовані з діями усіх елементів національної могутності [24, с. 350].

У цьому ж році згадування про *правовий аспект страткому* знаходимо і в науковій публікації І. Остапенко, який вказує, що стратком, виступає складовою національного спротиву. Зокрема дослідник відзначає: «Подальша розбудова стратегічних комунікацій в умовах стрімкого розвитку інформатизації суспільства та високого рівня інформаційних викликів і загроз є необхідною та невід'ємною умовою правового забезпечення національного спротиву в Україні» [62, с. 118].

Також згадаємо дослідження Д. Дубова і А. Баровської, в яких автори здійснили спроби окреслення організаційно-правових проблем впровадження системи стратегічних комунікацій [63]. Утім далось взяти суб'єктивне розуміння та інтерпретація засад системного підходу, відсутність впровадження синергетичного підходу і взагалі уникнення навіть теоретичних згадувань про нелінійність світу і непрогнозованість багатьох проблем, керуючись застарілою методологією.

Адже, як вірно відзначає В. Ліпкан під редакцією якого було підготовлено і видано перший в Україні словник стратегічних комунікацій, «у трактуванні ключової термінології відбувається злиття законодавчого, мовно-лексикографічного і доктринального тлумачення; враховувалася динаміка змін у законодавстві, доповнення чинних нормативних актів новими поняттями або модернізації вже існуючих» [24, с. 18]. Відтак, вченим наголошується на тому, що система страткому є відкритою, тобто вона постійно змінюється і адаптується до умов як зовнішнього середовища, так і збереження власних суттєво важливих характеристик для свого ефективного функціонування.

Водночас виділимо і тих дослідників, котрі вивчають вплив роль страткому саме в *публічному управлінні* [64-66].

Зокрема, Т. Сивак наголошує, на не ефективному використанні комунікаційного потенціалу стратегічних комунікацій в публічному управлінні, основними причинами якого є: відсутність стратегічних комунікацій в діяльності органів публічної влади; несистемність використання комунікаційних стратегій і неузгодженість їх зі стратегіями розвитку, відсутність ефективного стратегічного управління; низький рівень компетенції фахівців із комунікацій в органах публічного управління [67, с. 57].

Стратегічні комунікації в публічному управлінні авторкиня визначає як: своєрідний принцип публічного управління, який має бути імплементований на усіх рівнях формування і реалізації державної політики з метою реалізації національних інтересів та забезпечення національної безпеки; як технологію публічного адміністрування (складовою публічного управління), тобто певну сукупність дій, що мають бути послідовно, належним чином із використанням конкретних засобів і прийомів реалізовані суб'єктом публічного адміністрування для досягнення стратегічної мети, реалізації державної політики. Обов'язковою умовою стратегічних комунікацій як технології є чітке визначення мети, суб'єктів та об'єктів (цільових аудиторій), шляхів і засобів впливу та зворотного зв'язку [68, с. 41].

М. Шклярчук, досліджуючи стратком в розрізі публічного управління, відзначає, що *стратегічні комунікації*, з одного боку, є сполучною ланкою між державними органами та суспільством, а з другого – потужним бар'єром на шляху до узурпації влади та монополізації вузьким колом державних діячів імперативного права на владу та процеси ухвалення управлінських рішень [69, с. 30].

До того ж, така позиція знаходить свій вияв і у працях зарубіжних дослідників, в яких обґрунтовано зв'язок стратегічних комунікацій і стратегій розвитку, з урахуванням зазначення на ту обставину, що вони мають бути обов'язковим компонентом на *стратегічному рівні управління* і мають стати *органічною частиною державної політики* [7].

Висновки:

- 1) стратком виступає складовою державного управління на стратегічному рівні, тобто стратегічного управління;
- 2) мета – формування умов для реалізації стратегічних національних інтересів, підтримка ефективних відносин зі стратегічними партнерами, реалізації державної політики в розрізі досягнення стратегічних цілей, або завдань, що мають стратегічне значення;
- 3) інформаційна взаємодія, процеси та технології інші процеси та види діяльності розглядаються **інструментом страткому**;

4) стратком детермінує національні стратегії розвитку, формує нові види правовідносин, визначає вектори розроблення актів стратегічної правотворчості.

Безпековий підхід

О. Кушнір визначає *стратком* як процес, який лежить в основі *забезпечення національної безпеки України* в цілому й реалізації державних інтересів, в т.ч. в інформаційній сфері, та до здійснення якого залучені не лише суб'єкти стратегічних комунікацій, а й суб'єкти з інших сфер діяльності; стратегічна взаємодія й взаємовплив в інформаційному середовищі між окремими суб'єктами (державними, чи визначеними для виконання державних цілей), що полягає у всебічному залученні можливостей кожного окремого компонента стратегічної комунікації у комплексі або відокремлено, та спрямовані на досягнення визначеної мети [70].

Стратком – один з керівних чинників *національної стратегії безпеки*, оскільки вони, пояснюючи наміри або дії міжнародних акторів, сприятимуть використанню комунікативного впливу як у безпековій, так і зовнішньополітичній сферах, тобто вони є невід'ємною складовою стратегічного планування і здійснення політики [71].

На думку Р. Брукса стратегічні комунікації мають більшою мірою відношення до стратегії, ніж до комунікації, адже по суті все ж витіє комунікацією, не лише те, що ми говоримо, а й те, що ми робимо [72].

Важливим та цікавими можуть також стати висновки, отримані внаслідок проведеного дослідження щодо становлення та розвитку системи стратегічних комунікацій *сектору безпеки і оборони* [73], силових структур [74], інтерпретації страткому в якості *державного механізму у секторі безпеки і оборони* [75-77].

На думку В. Ліпкана, який досліджував стратком через застосування безпекознавчого підходу, *мета стратегічних комунікацій* – створення сприятливих умов для реалізації державної політики України через попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України; припинення інформаційних, психологічних, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також громадських об'єднань, транснаціональних корпорацій, окремих груп та осіб, в тому числі анонімних або таких, які не діють від імені або в інтересах будь-якої держави чи організації на національну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення [24].

Відтак, з позицій безпекознавчого підходу стратегічні комунікації визначаються даним вченим як: 1) скоординоване і належне використання системних спроможностей держави – публічної дипломатії, агентів впливу, зв'язків із громадськістю, залучення ключового лідера, військових зв'язків, інформаційних та психологічних, інших спеціальних операцій, цілеспрямованих заходів, спрямованих на творення геостратегії держави; 2) розподіл (переорієнтація) ресурсів впливу, тобто спосіб реалізації стратегічних цілей соціального суб'єкта шляхом передавання нематеріальних ресурсів впливу на об'єкт [78, с. 177].

Продовжуючи цю думку, М. Стрельбіцький відзначає, що своєчасне застосування стратегічних комунікацій має вирішальне значення в запобіганні сучасним викликам і загрозам національній безпеці України у тому числі в інформаційній

сфері; тому виникає нагальна потреба дотримання інтересів національної безпеки України та проведенням ефективних заходів зі стратегічних комунікацій, для якісного виконання чого необхідне створення та розвиток як державних, так і відомчих механізмів стратегічних комунікацій виходячи із міжнародного досвіду [79, с. 61].

Висновки:

- 1) стратком – вид державної безпекової політики;
- 2) інструментом страткому виступає стратегічне планування;
- 3) *мета страткому* – створення сприятливих умов для реалізації державної політики України через попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам будь-якого характеру і походження безпеці України.

Інструменталістський підхід

У рамках даного підходу нами було згруповано ті визначення, в яких автори чітко ілюстрували та ідентифікували стратком в якості інструмента чи то державної чи то комунікаційної політики.

В. Князев зауважує, що *стратком* – важливий *інструмент* формування позитивного іміджу органів державної влади, що покликаний забезпечувати різні форми взаємодії між державою та громадськістю на основі узгодження спільних потреб, інтересів, позицій та налагодження співпраці [80, с. 158].

Стратком – *національний ресурс* управління дипломатією, інформацією, збройними силами та економікою, що охоплює всіх міжнародних акторів, який містить системну оцінку значущості стратегічних комунікацій у зовнішній і безпековій політиці країни [81].

Прямо на відзначаючи це у визначенні, але ж акцентуючи увагу на технологіях, Т.В. Сивак відзначає: «Обов'язковою умовою стратегічних комунікацій, як технології, є чітке визначення мети, суб'єктів та об'єктів (цільових аудиторій), принципів, шляхів і засобів впливу та зворотного зв'язку» [18, с. 31].

Своєю чергою, Ю. Шлапак пропонує розглядати *стратком* в якості *інструментарію* системи публічного управління стратегічними цілями [82, с. 28]. Водночас Е. Голдман, зберігаючи підхід в якості ідентифікації страткому в якості «інструмента» визначає *стратком* в якості *інструмента асиметричної війни*, в їх основі лежить *управління сприйняттям*, в якому найбільш важливу роль має відігравати координація інформаційних потоків, ідей, дій і рішень, спрямована на приведення сприйняття цільових аудиторій у відповідність до цілей державної політики [83].

Отже, в рамках даної групи стратком позбавляється права на наявність окремого предмета, окремої сутності та окремого призначення. Роль страткому зводиться до служниці, чи то публічного управління чи то комунікативної політики, асиметричної війни чи то будь-чого іншого. Такий підхід дисонує нашої науковій позиції, яка послідовно викладається в авторських статтях.

Окрему незначну групу досліджень становлять публікації, в яких робиться спроба аналізувати стратегічні комунікації в якості правової категорії. З урахуванням важливості для нашої роботи результатів досліджень цієї умовної за нашою класифікацією групи, вони будуть виділені нами в окреме дослідження в рамках наукової статті.

Внаслідок наукового аналізу існуючих підходів нами виділено три типи джерел, в яких містяться визначення ключового

поняття: 1) нормативні; 2) словникові, енциклопедичні; 3) доктринальні.

В рамках третьої групи сформовано типологічну модель наукових підходів до формування поняття стратегічних комунікацій, що може бути подано в якості елемента наукової новизни, зокрема виділено наступні підходи: 1) комунікаційний; 2) інформаційно-інтеракціоністський; 3) діяльнісний; 4) процесний; 5) політико-управлінський; 6) безпековий; 7) інструменталістський. Виділено ключові ознаки, які характеризують визначення по кожному з визначених нами підходів.

Внаслідок проведеного дослідження, в якості наукової дискусії подається наступне авторське визначення: **стратегічні комунікації** – індоктринація стратегічними архітекторами у свідомість національних і зарубіжних суб'єктів українських національних цінностей, стратегічних інтересів, стратегічних цілей на всіх рівнях стратегічного управління через цілеспрямовану, узгоджену синхронізацію діяльності всіх суб'єктів стратегічного управління із відповідним системним супроводженням та реалізацією в рамках національної стратегії.

Література:

- Ліпкан В. А. Безпека стратегічної інфраструктури та стратегічні комунікації в контексті реалізації геостратегії сучасної України. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2021. № 38. с. 205–216.
- Сивак Т. В. Інституціоналізація стратегічних комунікацій у системі публічного управління України: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2020. 490 с.
- Understanding NATO Strategic Communications. LTC Rita LePage 22 October 2014. URL: <https://www.stratcomcoe.org/about-strategic-communications>.
- Капштик О. В. Поняття і сутність стратегічних комунікацій як засобу забезпечення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. № 16.2018. С. 109–113.
- Kertysova K., Rademaker M., Sweijts T. The Role of Strategic Communications in Enhancing Resilience and Stability in the EU's South-Eastern Neighbourhood. Report. 2019. URL: <https://hcss.nl/report/role-strategic-communications-enhancing-resilience-and-stability-eus-south-eastern>.
- Благодарний А., Кононець, О. Стратегічні комунікації у секторі безпеки і оборони України. *Молодий вчений*. 2023. № 1 (113). С. 5–9.
- Communication for Strategic Change: Principles, Practices and Prospects. 27 September 2011. Chatham House, London. URL: <https://www.chathamhouse.org/events/view/177771>.
- William Hybl. Narratives and Strategic Communications in Foreign Policy. URL: <https://www.rand.org/events/2011/11/29.html>.
- Почепцов Г. Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні: навч. посіб. для студ. і аспір. Київ: Альтерпрес, 2008. 216 с.
- Макаренко Л. П. Стратегічні комунікації як засіб запобігання і протидії інформаційним війнам. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 75–81.
- EU strategic communications With a view to counteracting propaganda. POLICY DEPARTMENT. European Parliament's. 2016. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578008/EXPO_IDA\(2016\)578008_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578008/EXPO_IDA(2016)578008_EN.pdf).
- Strategic Communication Joint Integrating Concept. Department of Defence concept – Version 1.0 – 07 October 2009. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/concepts/joint_concepts/jic_strategiccommunications.pdf.
- National framework for strategic communication. Report of the Federal government – White House, Washington, 2009. 16 p.
- Фролова А. Є. Побудова системи державних стратегічних комунікацій. // <http://mip.gov.ua/documents/99.html>.
- DOD Dictionary of Military and Associated Terms. July 2019. 382 p. URL: <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>.
- Магюшина І. І. Дві теорії комунікативної дії: Ю. Габермас і М. Попович. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет "Одеська юридична академія"*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 67–70.
- Ліпкан В. А. Синхронізація комунікацій. Ліпкан В. А. Стратегія державної інфраструктурної політики України: *словник*. Київ: В.А. Ліпкан, 2023. 252 с.
- Сивак Т. В. Стратегічні комунікації у системі публічного управління України: *монографія*. Київ: НАДУ, 2019. 338 с.
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
- Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про нову редакцію Военної доктрини України» від 2 вересня 2015 року №555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>.
- Доповідь до щорічного послання Президента України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» // <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-12/ad-nisd-do-poslannya-prezidenta-ukraini-2022.pdf>.
- Культурна спадщина та національна безпека: *аналітична доповідь* / В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 58 с. // <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>.
- Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України: *аналіт. доп.* / [С. І. Здіюрук, В. В. Токман]; за ред. С. І. Здіюрука. Київ: НІСД, 2023. 36 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07>
- Ліпкан В., Попова Т. Стратегічні комунікації: *словник*; за заг. ред. доктора юридичних наук В. А. Ліпкана. Київ: ФОП Ліпкан О. С., 2016. 416 с.
- Ліпкан В. А. Стратегія державної інфраструктурної політики України: *словник*. Київ: В.А. Ліпкан, 2023. 252 с.
- Іжutowa І. В. Порівняльна характеристика термінів і визначень у сфері стратегічних комунікацій за стандартами НАТО: глосарій. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 12 с.
- Термінологічний довідник НАТО зі стратегічних комунікацій. І. Іжutowa, О. Сальнікова, В. Шиповський. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2020. 22 с.
- Драгомирецька Н. М. Сучасні тенденції комунікацій у державному управлінні. *Публічне урядування*. 2015. № 1 (1). С. 85–96.
- Paul C. Getting Better at Strategic Communication. RAND Corporation. Santa Monica, on July 12, 2011. 18 p. URL: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2011/RAND_CT366.pdf.
- Paul C. Strategic communication is vague. PRAEGER, Santa Barbara URL: www.au.af.mil/au/awc.
- Почепцов Г. Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні: навч. посіб. для студ. і аспір. Київ: Альтерпрес, 2008. 216 с.
- Hallahan K., Holtzhausen D., van Ruler B., Verčič D. & Sriramesh K. Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*. 2007. № 17. P. 3–35.
- Strategic Communication Joint Integrating Concept. Department of Defence concept. Version 1.0. 07 October 2009. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/concepts/joint_concepts/jicstrategiccommunications.pdf.
- Коник Д. Стратегічні комунікації: *посібник для державних службовців*. Київ: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІЇ», 2016. 256 с.

35. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО: *навч. посіб.* Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 180 с.
36. Макаренко Є. А. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини.* Серія «Політичні науки». 2917. № 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3117.
37. Макаренко Є. Зовнішньополітичні комунікативні технології : *підручник.* Київ : Центр вільної преси, 2016. 450 с.
38. Стратегічні комунікації: *підручник.* Київ: Вадекс, 2019. 446 с.
39. National framework for strategic communication. Report of the Federal government. White House, Washington, 2009. 16 p.
40. Дубов Д. Формування концепту «Стратегічні комунікації у США: до історії виникнення та розуміння поняття»: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. 20 травня 2016 р., Чернівці / відп. ред. В.П. Фісанов. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. С. 8–12.
41. Пономарьова Д. С. Стратегічні комунікації як особливий вид взаємодії міністерства оборони України з іншими державними органами. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Серія: «Право». Випуск 64. С. 261–264.
42. Шопіна І. М. Стратегічні комунікації як правова категорія: поняття та розвиток. *Наука і правоохорона.* 2020. № 2. С. 158–165. URL: https://naukaipravoochona.com/journal/ukr/2020_2/18.pdf.
43. Syvak T. Strategic narrative as a methodological toolkit for strategic communications. *The World of Politics, Society, Geography.* Shupsk : Institute of Geography and Regional Studies APS, 2016. Year I, Issue 1. P. 171–181.
44. Ten Years On: The Evolution of Strategic Communication and Information Operations since 9/11: Hearing before the Subcommittee on Emerging Threats and Capabilities of the Committee on Armed Services House of Representatives, 112 Cong. H.A.S.C. 2011. 12 July. No. 112–49. URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CHRG112hhrg67796/pdf/CHRG-112hhrg67796.pdf>.
45. Стратегічні комунікації: данина моді чи вимога сучасності? URL: <https://defence-ua.com/index.php/statti/3036-stratehichni-komunikatsiyi-danyina-modi-chy-vymoha-suchasnosti>
46. Рудницька С. Ю. Гуманітарні технології: від скепсису до оптимізму. *Технології розвитку інтелекту.* 2017. Т.2. URL: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Rudnytska_Svitlana_Juriiivna_Gumanitarni_tehnologii_vid_skepsysu_do_optymizmu.pdf.
47. Інформаційний супровід соціальних ініціатив Президента України : *навч.-метод. матеріали* / Т. А. Гузенко, Т. В. Федорів, О. М. Руденко, В. В. Святенко. Київ : НАДУ, 2013. 52 с.
48. Сивак Т., Безверхнюк Т., Тенденції розвитку кваліфікаційних потреб у спеціалістах зі стратегічних комунікацій. Теоретичні та прикладні питання державотворення : *електрон. наук. фах. вид. ОРІДУ НАДУ при Президентіві України.* Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2016. Вип. 18. С. 61–83.
49. Gage D. The continuing evolution of Strategic Communication within NATO. *The Three Swords Magazine* 27. 2014. P. 53–55.
50. Paul C. Getting Better at Strategic Communication. RAND Corporation. Santa Monica, on July 12, 2011, 18 p. URL: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2011/RAND_CT366.pdf; DOD Dictionary of Military and Associated Terms. March 2017. Join Chief of Staff. URL: <http://www.jcs.mil/Portals/36/documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>.
51. Reding A., Weed K., Ghez J.J. NATO's Strategic Communications concept and its relevance for France. URL: https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR855z2.html.
52. Ліпкан В. Анатомія сучасного стратегічного мислення в Україні. *Цензор. НЕТ. Блоги.* 2019. 23 жовтня. URL: https://censor.net/ua/blogs/3155578/anatomya_suchasnogo_strategchnogo_mislennya_v_ukran.
53. Ліпкан В. Удосконалення системи стратегічних комунікацій. *Цензор. НЕТ. Блоги.* 2016. 13 вересня. URL: https://censor.net/ua/blogs/1102963/udokonalennya_sistemi_strategchnih_komunkatsiyi.
54. Ліпкан В. Завдання національної системи стратегічних комунікацій. *Цензор. НЕТ. Блоги.* 2016. 12 вересня. URL: https://censor.net/ua/blogs/1102948/zavdannya_natsionalno_sistemi_strategchnih_komunkatsiyi.
55. Інформаційно-комунікативна діяльність органів публічної влади : *монографія* / за заг. ред. В.С. Куйбіди, О.В. Карпенка. Київ : ЦП «Компринт», 2018. 364 с.
56. Кушнір О. В. Поняття й сутність стратегічних комунікацій в сучасному українському державотворенні. *Право і суспільство.* № 6. 2015. С. 27–31.
57. Шклярчук М. Г. Сутність і зміст стратегічних комунікацій у системі державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України.* Серія: Державне управління. 2018. № 1 (88). С. 25–31.
58. Лісниченко, Лілія Василівна. Вітчизняний та зарубіжний досвід упровадження стратегічних комунікацій у систему державного управління. *Наука і правоохорона.* 2021. № 4. С. 68–78.
59. Шклярчук М. Г. Стратегічні комунікації у системі державного управління України : дис. ... к-та держ. упр. : 25.00.02 / МАУП. Київ, 2018. 230 с.
60. Murphy D.M. Strategic Communication Talking the Talk: Why Warfighters Don't Understand Information Operations / Center for Strategic Leadership; U.S. Army War College. 2009. May. Volume 4-09. P. 3.
61. Hamilton B. Review on “Persuasion and Power: The Art of Strategic Communication by James P. Farwell». Washington, DC, Georgetown University Press, 2012. 288 pp. Paper. *Political Science Quarterly.* Winter 2013/2014. № 128. P. 4; ProQuest Central, p. 780.
62. Остапенко І. О. Роль стратегічних комунікацій у правовому забезпеченні національного спротиву в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 6, 2021. С. 114–118.
63. Дубов Д. В., Баровська А. В. Організаційно-правові проблеми впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави.* 2017. № 1 (21). С. 10–17.
64. Соловійов С. Г. Стратегічні комунікації в публічному управлінні : *монографія.* Харків : Точка, 2019. 373 с.
65. Іжутова І. Організаційно-правові засади формування та розвитку системи стратегічних комунікацій безпекового сектору України. МАУП, Київ, 2021.
66. Соловійов С. Стратегічні комунікації в публічному управлінні: впровадження в Україні. *Актуальні проблеми державного управління.* 2016. Вип. 3. С. 93–96.
67. Сивак Т. В. Проблемне поле формування та функціонування стратегічних комунікацій в Україні. *Збірник наукових праць НАДУ.* Вип № 1. 2019. С. 51–60.
68. Сивак Т. В. Теоретичний аналіз сутності поняття «стратегічні комунікації» в публічному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління.* №3(75). 2018. С. 36–42.
69. Шклярчук М. Г. Сутність і зміст стратегічних комунікацій у системі державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України.* Серія : Державне управління. 2018. № 1. С. 25–31.
70. Кушнір О. В. Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні. URL: <https://goal-int.org/ponyattya-ta-sutnist-strategichnix-komunikacii-u-suchasnomu-ukrainskomu-derzhavotvorenni/>.
71. Cornish P., Lindley-French J. and Yorke C. Strategic Communications and National Strategy. A Chatham House Report. London, 2011. 42 p. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/24-1436781085.pdf>ChathamHouse,2011.

72. Brooks R. Confessions of a Strategic Communicator. Tales from Inside the Pentagon's Message Machine. Foreign Policy. December 6, 2012. URL: <http://foreignpolicy.com/2012/12/06/confessions-of-a-strategic-communicator/>.
73. Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони : монографія / Пилипчук В.Г., Компанцева Л.Г., Кудінов С.С., Доронін І.М., Дзьобань О.П., Акульшин О.В., Заруба О.Г. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк»», 2018. 271 с.
74. Пелепейченко Л. М. Стратегічні комунікації силових структур України в сучасному соціальному контексті. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1(21). С. 34–41.
75. Капшик О. В. Державні механізми стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.05; Хмельн. облрада, Хмельн. ун-т упр. та права. Хмельницький, 2019. 20 с.
76. Стратегічні комунікації для фахівців сектору безпеки і оборони : *практ. порадник* / [Л. Ф. Компанцева та ін. ; за заг. ред. Л. Ф. Компанцевої] ; Нац. акад. служби безпеки України. Київ : Національна академія СБУ, 2019. 211 с.
77. Лапугіна Ю. А. Стратегічні комунікації у секторі безпеки: сучасний стан правового регулювання та перспективи удосконалення. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1 (21). С. 29–33.
78. Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації (політико-безпекова практика). Ліпкан В. А. Стратегія державної інфраструктурної політики України : *словник*. Київ : В.А. Ліпкан, 2023. 252 с.
79. Стрельбицький М., Мазур В., Олексієнко Б. Удосконалення системи стратегічних комунікацій Державної прикордонної служби України та закономірності її розвитку на основі євроатлантичних принципів і підходів. *Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека* : матер. XIII Всеукр. наук. конф. молодих учених, студентів та курсантів (м. Київ, 10 квітня 2022 р.). Київ : НА СБУ, 2022. С. 59–62.
80. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : *монографія* / авт. кол. : В. М. Князєв, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська ; за заг. ред. В. М. Князєва. Київ : НАДУ, 2010. 220 с.
81. Strategic Communication Joint Integrating Concept. Department of Defence concept. Version 1.0. 07 October 2009. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/concepts/joint_concepts/jicstrategiccommunications.pdf.
82. Шлапак Ю. Стратегічні комунікації як феномен: наукова дефініція. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 28–39.
83. Goldman E. Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare. Small Wars Journal. October 6, 2007. URL: <http://smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare>.

Melenko O. Strategic communications: on the concept's definition

Summary. The formation of the system of strategic communications is taking place amidst the new realities of the changing world order, the so-called reset. The role of international institutions in maintaining national stability and the balance of the international security architecture has been significantly undermined, and their effectiveness is becoming increasingly obscure and questionable. Similar

conclusions apply to law: it is used depending on the power and authority of the state, such values as justice, human rights, humanism, and goodness are increasingly shifting to the academic dimension and less being put into practice. Law has turned into a tool for the great to pursue their own interests at the expense of the weaker.

Against this background, strategic communications should become a separate subject of solid theoretical-applied systemic interdisciplinary research for Ukrainian lawyers and scientists. Moreover, it affects our strategic survival as a state-making nation and unitary state.

Many publications are discordant with the clarity and paradigmatic definition and understanding of the key concept. Under such circumstances, there is a need to pay attention to the theoretical understanding and scientific definition of “strategic communications».

The article analyzes the available opinions on the definition of strategic communications (stratcom). The author analyzes the legal acts and highlights the tendencies of lawmakers' misunderstanding of the purpose of stratcom and the lack of hyper-linkages in both strategic lawmaking acts and ones on stratcom. It is emphasized the absence of an established subject system and the system of stratcom in general that violates some existing regulations, which defined the relevant task but did not fulfil it.

The poor dictionary-encyclopedic representation of the issue concerned is highlighted. It is marked that today in Ukraine there is only one fundamental dictionary edited by V. Lipkan and two departmental reference dictionaries devoted to stratcom. The need to intensify relevant scholarly research is proved.

The analysis of the doctrinal sources was aimed at identifying the dominant trends and methodological approaches used by the authors in constructing the definition. Based on the study, it is formulated and presented for the first time a typological model of scientific approaches to defining the concept of “strategic communications», which is an essential element of scientific novelty.

The following approaches and components of the developed typological model are specified: 1) communication; 2) information-interaction; 3) activity-based; 4) process-based; 5) political-management; 6) security; 7) instrumentalism. The key features characterizing the definition for each of the approaches were identified.

As a result of the study, the following author's definition was formulated as a scientific discussion: strategic communications is the indoctrination of Ukrainian national values, strategic interests and goals at all levels of strategic management by strategic architects into the minds of national and foreign actors through targeted, coordinated synchronization of activities of all stratcom actors with appropriate systemic support and implementation within the framework of the national strategy.

Key words: strategic communications, stratcom, communication strategies, concept, definition, system of categories and concepts, legal discourse, legal fundamentals, administrative law regulation, public policy.

Семенчук Н. О.,

здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

СУБ'ЄКТ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЯК УЧАСНИК ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ: ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Метою статті визначено встановлення особливостей практики правозастосування категорії «суб'єкт владних повноважень як учасник публічно-правових спорів». Автором підкреслено, що нормативне тлумачення категорії «суб'єкт владних повноважень» вживається через застосування таких інститутів як «публічно-владні управлінські функції» та «делеговані повноваження». Встановлено, що на законодавчому рівні відбувається певне правообмеження функцій суб'єкта владних повноважень в адміністративному суді під час розгляду публічно-правового спору у сфері містобудування, надаючи цим перевагу суб'єктам, що виступають опонентом суб'єкта владних повноважень. З врахуванням матеріалів судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду визначено, що до компетенції адміністративних судів під час розгляду публічно-правового спору у сфері містобудування, належать спори фізичних чи юридичних осіб з органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, предметом яких є перевірка законності рішень, дій чи бездіяльності цих органів (осіб), прийнятих або вчинених ними під час здійснення владних управлінських функцій, крім спорів, для яких законом установлений інший порядок судового вирішення. На підставі аналізу практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду визначено, що є сформованою певна система норм, які забезпечують рівність та змагальність сторін у процесі шляхом урізання низки процесуальних можливостей суб'єкта владних повноважень порівняно з фізичними та юридичними особами. Зроблено висновок, що адміністративні суди розглядають значне коло справ, де позивачем є суб'єкт владних повноважень, реалізуючи свою контрольну та примусову функції у сфері організації публічного управління.

Ключові слова: адміністративний суд, делеговані повноваження, містобудування, публічно-владні управлінські функції, суб'єкт владних повноважень.

Постановка проблеми. Питання судового захисту прав, свобод та інтересів осіб, які порушено рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктами владних повноважень на сучасному етапі набуває особливого значення, оскільки суб'єкт владних повноважень є обов'язковою стороною публічно-правового спору.

Сучасна практика розгляду публічно-правових спорів у сфері містобудування в Україні свідчать про актуальність дослідження проблем оскарження результатів рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у досліджуваній сфері та вимагає ґрунтовного аналізу суб'єктного складу та процесуальних строків.

Варто зазначити, що врегулювання публічно-правових спорів у сфері містобудування належить до юрисдикції адміністративних судів. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори у сфері містобудування, зокрема спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності. Так, під час розгляду адміністративних справ суд має встановити, чи підпадає спір у сфері містобудування під юрисдикцію адміністративного суду та чи підсудний спір адміністративному суду. У зв'язку з цим позитивним визначення поняття «суб'єкта владних повноважень» у межах саме КАС України, є оптимальним.

Стан наукової розробки проблеми. Встановлення змісту розуміння категорії «суб'єкт владних повноважень» в межах даної публікації базується на наукових працях таких вчених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, Т.О. Коломєць та ін.. При цьому необхідно підкреслити, що встановлення змісту категорії «суб'єкт владних повноважень» на законодавчому рівні є дещо фрагментарним. Наприклад, відповідно до пункту сьомого частини першої статті 4 КАС України встановлюється, що суб'єктом владних повноважень є «орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг» [1]. Зокрема, спірним залишається питання встановлення розуміння категорій «публічно-владні управлінські функції» та «делеговані повноваження». Вище зазначені обставини обумовлюють актуальність даного дослідження.

Метою статті є встановлення особливостей практики правозастосування категорії «суб'єкт владних повноважень як учасник публічно-правових спорів».

Виклад основного матеріалу. У Постанові КАС ВС від 10 вересня 2021 року при розгляді справи № 766/20776/17 зазначив, що публічно-правовий спір має особливий суб'єктний склад. Участь суб'єкта владних повноважень є обов'язковою ознакою для того, щоб класифікувати спір як публічно-правовий. Проте сама собою участь у спорі суб'єкта владних повноважень не дає підстав ототожнювати спір з публічно-правовим та відносити його до справ адміністративної юрисдикції. Крім того ужитий у цій процесуальній нормі термін «суб'єкт владних повноважень» означає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій

на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (пункт 7 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України) [2].

Отже, невід'ємною ознакою держави є суб'єкти владних повноважень, які виконують свої функції на професійній основі. Статтею 19 Кодексу адміністративного судочинства України закріплено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Чинний КАС України, суб'єктом владних повноважень розуміє, як орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг.

У наукових колах немає єдиного підходу до визначення поняття суб'єкта владних повноважень. Зокрема, досліджуючи поняття «суб'єкта владних повноважень» у межах КАС України окремі вчені звертають увагу саме на види можливих суб'єктів, проте, акцентують на розмежуванні та необхідності законодавчого визначення понять службова та посадова особа, задля уникнення неоднозначності та різного тлумачення дефініції [3, с. 19–23].

Інші дослідники вказують на окремі частини «суб'єкт», «влада» та «повноваження», зазначаючи, що суб'єкт – це особа, учасник суспільних відносин, яка за своїми особливостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; особа, що реально здатна володіти суб'єктивними правами та обов'язками, набула властивості суб'єкта права відповідно до правових норм. Влада є істотним компонентом соціального управління на всіх ступенях суспільної організації й забезпечує процеси та контроль систем відтворення суспільства, виховання, поведінки, діяльності в різних сферах, способів життя індивідів, соціальних спільнот, суспільства. Повноваження – це система прав та обов'язків, набутих у легітимний спосіб державою, державними органами і органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини і громадянина, окремих соціальних груп та суспільства в цілому [4].

На підставі наведеного пропонується визначати поняття «суб'єкт владних повноважень» як орган державної влади, орган місцевого самоврядування, що здійснюють владні, управлінські функції на основі чинного законодавства, в рамках їх повноважень для забезпечення реалізації політики держави та захисту прав і інтересів людини і громадянина [4, с. 327–329].

Окремі автори аналізоване поняття розглядають через визначення характерних ознак таких суб'єктів (як-то суб'єкт обов'язково має бути наділений певним обсягом управлінських повноважень та належати до конкретного державного або громадського інституту тощо) та закономірностей їх функціонування [5, с. 327–329].

Суб'єкт владних повноважень є органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їхньою посадовою чи службовою особою (державним службовцем), іншим суб'єктом під час здійснення ним владно-розпорядчих повноважень на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих

повноважень, із метою практичного виконання завдань і функцій держави [6, с. 33].

Оптимальним, на нашу думку, є визначення сформульоване В.М. Бевзенком, який пропонує під суб'єктом владних повноважень розуміти уповноважений державою суб'єкт (орган, підприємство, установа, організація, посадова чи службова особа), який на основі та у відповідності із чинним законодавством здійснює управлінський чи регулятивний вплив як на суспільство у цілому, так і на його окремі елементи (групи, інститути тощо) [7, с. 14].

В межах Закону України «Про доступ до публічної інформації» поняття «суб'єктів владних повноважень» визначено як «суб'єкти владних повноважень – органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання» [8].

Суб'єкт владних повноважень може виступати як відповідачем, так й позивачем, а з урахуванням глави 4 КАС України – і третьою особою. Очевидною є необхідність викласти визначення понять «позивач» і «відповідач» в адміністративній справі більш точно, повно та чітко – через особливості кожного, закріпивши бланкетну норму щодо можливості звернення суб'єкта владних повноважень в якості позивача лише у передбачених КАС України випадках.

Щоб бути стороною публічно-правового спору у сфері містобудування, переданого на вирішення до адміністративного суду, або ініціатором звернення відповідно до наданих повноважень, суб'єкт владних повноважень повинен мати адміністративну процесуальну правосуб'єктність, а саме має бути наділений певним обсягом управлінських повноважень, які реалізуються у зв'язку з необхідністю виконання завдань і функцій держави, положень чинного законодавства. Крім того така реалізація відбувається у суспільних відносинах, участь в яких бере значне коло суб'єктів права та мають реалізовуватися уповноваженим суб'єктом не у будь-яких суспільних відносинах, а лише у тих, які за своїм змістом є спірними [9, с. 181–182].

Проте суб'єкт владних повноважень як позивач у публічно-правовому спорі у сфері містобудування, як відповідач та його можливість бути іншим учасником процесу потребує певного аналізу.

У якості позивача в адміністративному судочинстві під час вирішення публічно-правового спору у сфері містобудування, суб'єкт владних повноважень характеризується певними особливостями, зокрема: 1) до моменту набуття суб'єктом владних повноважень адміністративної процесуальної правосуб'єктності передують правовідносини владно-публічного характеру, в яких ці суб'єкти здійснюють владно-публічні повноваження; 2) такі суб'єкти наділені функціями та визначеними чинним законодавством завданнями; 3) способом виконання цими суб'єктами покладених на них чинним законодавством завдань та функцій є здійснення суб'єктами владних повноважень адміністративної процесуальної правосуб'єктності позивача; 4) участь суб'єктів владних повноважень в процесі обумовлена приписом чинного законодавства [9].

Варто вказати, що участь суб'єкта владних повноважень у якості позивача – це імперативна норма закону, що надає повноваження останньому для звернення до суду задля виконання

функцій держави. Проте варто підкреслити, що КАС України надає доволі вузький перелік підстав, відповідно до яких фізична чи юридична особа виступає як відповідач, а суб'єкт владних повноважень як позивач. Причому підкреслено, що «позивачем в адміністративній справі можуть бути суб'єкти владних повноважень» (ч. 2 ст. 46 КАС України) [1].

Зокрема суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Ян Берназюк зазначає, що на підставі положень КАС України доцільно виокремити таких двох категорій: 1) справи за позовом суб'єкта владних повноважень до іншого суб'єкта владних повноважень; 2) справи за позовом суб'єкта владних повноважень до суб'єкта приватного права [10].

Визнання судами права звернення суб'єкта владних повноважень з позовом до суб'єкта приватного права за відсутності про це прямої вказівки у законі, є правова позиція Великої Палати Верховного Суду, сформульована у постанові від 30 січня 2019 року у справі № 826/2793/18, та підтримана Палатою також у постановках від 6 лютого 2019 року у справі № 810/3046/17 і від 13 лютого 2019 року у справі № 810/2763/17, та застосована Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду, зокрема, у постановках від 24 жовтня 2019 року у справі № 810/3165/18, від 3 грудня 2019 року у справі № 810/3164/18 та від 13 грудня 2019 року у справі № 810/3160/18.

Ці справи стосуються права суб'єкта владних повноважень звертатися до суду з позовами про: визнання протиправного бездіяльності органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій в частині погодження будівництва; визнання протиправними дій ДАБІ щодо видачі документів, які дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, та скасування їх; визнання незаконними та скасування декларацій про початок виконання будівельних робіт, дозволів на виконання будівельних робіт, а також містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки.

Подібну практику також можна знайти у постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2019 року у справі № 915/478/18, від 13 листопада 2019 року у справі № 826/3115/17 та постановою Верховного Суду від 4 грудня 2019 року у справі № 826/6228/17 [10].

Висновок. Таким чином, законодавець вдався до певного правообмеження функцій суб'єкта владних повноважень в адміністративному суді під час розгляду публічно-правового спору у сфері містобудування, надаючи цим перевагу суб'єктам, що виступають опонентом суб'єкта владних повноважень.

Окрім того, відповідно до висновків Касаційного адміністративного суду Верховного Суду у справі № 826/1130/16 до компетенцій адміністративних судів під час розгляду публічно-правового спору у сфері містобудування, належать спори фізичних чи юридичних осіб з органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їхньою посадовою або службовою особою, предметом яких є перевірка законності рішень, дій чи бездіяльності цих органів (осіб), прийнятих або вчинених ними під час здійснення владних управлінських функцій, крім спорів, для яких законом установлений інший порядок судового вирішення. Аналіз рішення КАС ВС, основним предметом якого є розгляд справ адміністративного судочинства, вказує на те, що сформовано певну систему норм, які забезпечують рівність та змагальність сторін у процесі шляхом урізання низки процесуальних можливостей

суб'єкта владних повноважень порівняно з фізичними та юридичними особами [11].

Отже, адміністративні суди розглядають значне коло справ, де позивачем є суб'єкт владних повноважень, реалізуючи свою контрольну та примусову функції.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
2. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 10 вересня 2021 року у справі № 766/20776/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521548>
3. Скорчиляк-Павлів О. В. Поняття суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2014. No 801. С. 19–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_6
4. Льницька Ю. М. Щодо визначення сутнісних ознак суб'єкта владних повноважень. *Форум права*. 2011. No 2. С. 327–330. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_50
5. Шевченко В. С. Поняття суб'єкта владних повноважень. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. No 13. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/424>
6. Джафарова М. В. Суб'єкт владних повноважень: теоретичні та прикладні проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. No 1, т. 2. С. 30–33.
7. Бевзенко В. М. Суб'єкти владних повноважень у адміністративному процесі України. *Журнал східноєвропейського права*. 2013. No 1. С. 12–18.
8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
9. Топор І. В. Підстави участі суб'єктів владних повноважень в адміністративному судочинстві як позивачів. *Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.)* / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ «ОЮА»; Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 181–183.
10. Берназюк Я. Звернення суб'єкта владних повноважень із позовом до адміністративного суду: виняток чи необхідність. 31 березня 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/919443/>
11. Вербицька М., Боднарчук Л. Суб'єкт владних повноважень як позивач з адміністративних справ <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46491/1/Вербицька.PDF>

Semenchuk N. The subject of authorities as a participant in public legal disputes in the field of urban planning: law enforcement practice

Summary. The purpose of the article is to establish the peculiarities of the practice of law enforcement of the category “subject of power as a participant in public law disputes”. The author emphasizes that the normative interpretation of the category “subject of power” is used through the use of such institutions as “public management functions” and “delegated powers”. It has been established that at the legislative level there is a certain legal restriction of the functions of the subject of power in the administrative court when considering a public law dispute in the field of urban planning, giving preference to subjects who act as opponents of the subject of power. Taking into account the materials of the judicial practice of the Cassation Administrative Court as part of the Supreme Court, it was determined that the competence of administrative courts when considering a public law dispute in the field

of urban planning includes disputes between individuals or legal entities with a government body, a local government body, their official or official, the subject which is to verify the legality of decisions, actions or inactions of these bodies (persons), taken or committed by them in the exercise of power management functions, except for disputes in which the law establishes a different procedure for judicial decision. Based on an analysis of the practice of the Cassation Administrative Court as part of the Supreme Court, it was determined that a certain system of norms has been formed to ensure equality

and competitiveness of the parties in the process by reducing a number of procedural capabilities of the subject of power in comparison with individuals and legal entities. It is concluded that administrative courts consider a significant range of cases where the plaintiff is a subject of authority, implementing their control and enforcement functions in the field of organizing public administration.

Key words: administrative court, delegated powers, urban planning, public authority management functions, subject of authority.

*Соцький А. М.,**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри юриспруденції**Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету*

ЩОДО З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ПІДХОДИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню сутності публічного адміністрування та публічного управління на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних підходів до розуміння даних понять, порівнянню їхнього змісту і узагальненню з метою чіткого формування уявлень щодо їх відмінних особливостей.

Уперше використано зарубіжний порівняльний аналіз структурних елементів публічного адміністрування та публічного управління з метою з'ясування особливостей публічного управління та нових підходів до його розуміння у зв'язку із переходом до моделі «нового публічного управління», яка передбачає реалізацію управління на якісно новому рівні, зокрема, передбачає створення конкуренції для приватного сектору шляхом покращення структури, підвищення ініціативності та відповідальності з боку менеджерів.

В статті проаналізовано, що вітчизняні та зарубіжні підходи до розуміння поняття «публічне адміністрування» відрізняються між собою. Українські вчені здебільшого сприймають публічне адміністрування як діяльність суб'єктів публічної адміністрації з приводу прийняття адміністративних рішень та надання адміністративних послуг, регламентованих законами та іншими нормативно-правовими актами, зарубіжні – як адміністративну діяльність з організації, координації, планування та керівництва.

Доведено, що недоцільно ототожнювати терміни «публічне управління» та «публічне адміністрування». Автор під терміном «публічне адміністрування» розуміє дії державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування щодо виконання своїх посадових обов'язків та надання послуг відповідно до наданих повноважень і вимог чинного законодавства.

Вказано на необхідність законодавчого закріплення базових понять державного управління, яке б допомогло усунути неоднакове наукове тлумачення публічного адміністрування та управління та підвищило б ефективність адміністративно-управлінських процесів на державному рівні та на рівні органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: публічне адміністрування, публічне управління, тлумачення, сутність поняття, зарубіжні підходи до розуміння.

Постановка проблеми. Ефективне державне управління та досягнення цілей публічного врядування завжди є головними пріоритетами для країн, які прагнуть збереження цінностей громадянського суспільства та підвищення рівня економічного розвитку. Безпекові виклики, які з новою силою постали перед Україною у 2022 році, потребують адекватного реагування

з боку системи державних органів, установ та органів місцевого самоврядування, що, в першу чергу, забезпечується належним законодавчим та адміністративно-правовим регулюванням з боку Верховної Ради України, уряду, Президента України та судових органів. Відсутність законодавчого закріплення базових категорій державного управління, таких як «публічне адміністрування», «адміністративна діяльність», «публічне управління» ускладнюють адміністративно-управлінські процеси на практиці, і навпаки, брак єдиного підходу до розуміння таких понять як «публічне адміністрування», «публічне управління», їх часте ототожнення, викликають труднощі із правовим регулюванням. З урахуванням існування зазначених проблем виникає необхідність наукового дослідження цих понять, зокрема, публічного адміністрування та управління, щодо яких у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині відсутня однастайність в розумінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням поняття та сутності публічного адміністрування та управління займалися А. Авер'янов, О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Битяк, М. Бліхар, О. Гребельник, Є. Додін, І. Козюбра, А. Колодій, О. Кузьменко, О. Мосейко, В. Негодченко, С. Погорілко, Д. Приймаченко, В. Пузирний, С. Селіванов, О. Шевчук та велика кількість інших учених. Зазначені наукові роботи стали підґрунтям для здійснення даного дослідження та його подальшого розвитку. Теоретичною основою для вивчення проблематики зарубіжних підходів до поняття «публічне адміністрування та управління» стали роботи Жана-Еріка Лейна, Оуена Х'юза, Джей М. Шафрітца та І.В. Рассела.

Метою статті є дослідження сутності публічного адміністрування та управління на основі вивчення зарубіжних концепцій розуміння даних адміністративно-правових категорій, порівняння із вітчизняними підходами до їх визначення в доктрині адміністративного права задля подальшого усунення розбіжностей у тлумаченні та можливості використання такого наукового досвіду в удосконаленні законодавчого регулювання.

Виклад основного матеріалу. Термін «публічне адміністрування» з'явився в юридичній літературі пізніше, ніж такі поняття як державне управління, адміністративна діяльність або публічне управління, чим пояснюється те, що на практиці немає єдиного підходу до розуміння його сутності та характерних особливостей. Деякі науковці вважають, що «термін «публічне адміністрування» з'явився завдяки прямому перекладу англословного поняття «public administration». Однак за своєю сутністю воно більше відповідає змісту такого явища, як «публічне управління» в якості дієслова та «публічна

адміністрація» в якості іменника. Сам же термін «публічне адміністрування» є, скоріше, аналогом іноземного «public management» і має пов'язуватися також із внутрішніми управлінськими процесами, які відбуваються в системі суб'єктів публічної адміністрації [1, с. 113]. З огляду на іноземне походження терміну вважаємо за потрібне проаналізувати зарубіжні підходи до розуміння понять «публічне адміністрування» і «публічне управління».

Найбільш різносторонньо в зарубіжній науці публічне адміністрування досліджене Джей М. Шафрітцом та І.В. Расселом (Jay M. Shafritz, E.V. Russel). В своїй роботі «Впровадження публічного адміністрування» («Introducing Public Administration») автори розглядають його з позицій управлінських процесів, юридичної діяльності, дисципліни, науки і навіть мистецтва. Відтак, науковці зауважують, що «публічне адміністрування можна визначити з політичної, правової, управлінської та професійної точок зору. Незалежно від визначення, його сфера охоплює все, що здійснюють уряди. Публічне адміністрування не може існувати поза політичним контекстом. Саме цей контекст робить його публічним, що відрізняє його від приватного чи бізнес-адміністрування.

Публічне адміністрування – це те, що робить держава. Воно створюється законом, підпорядковується йому і є інструментом закону. За своєю суттю воно є виконанням публічних законів. Кожне застосування загального закону обов'язково є актом адміністрування. Правова основа дозволяє публічному адмініструванню існувати, але без його управлінського аспекту не так вже й багато публічних справ було б зроблено» [2, с. 33].

Науковець Оуен Х'юз (Owen Hughes) вважає, що публічне адміністрування можна розглядати як діяльність, пов'язану зі служінням суспільству, в якій державні службовці реалізують політику, сформовану державою. Воно пов'язане із виконанням заходів реалізації політики та з діловодством. Публічне управління передбачає дещо більше. Воно включає в себе адміністрування, організацію для досягнення поставлених цілей з максимальною ефективністю, а також справжню відповідальність за результати [3, с. 287].

Натомість більш конкретизований підхід демонструють автори М.О. Обімпех та Дж.А. Данква (Mary Owusu Obimpeh, Juliana Audria Dankwa). Вони досліджують співвідношення понять «публічне управління» та «публічне адміністрування», порівнюючи їх ключові елементи. Наведемо основні з них.

Елемент	Публічне адміністрування	Публічне управління
Матеріальні та ідеологічні передумови виникнення	Індустріалізація, урбанізація, поява сучасної корпорації, спеціалізація, віра в науку, віра в прогрес, занепокоєння великими провалами ринку, досвід Великої депресії та Другої світової війни, висока довіра до уряду	Занепокоєння з приводу невдач уряду, недовіра до уряду, віра в ефективність та раціональність ринків
Первинні теоретичні та гносеологічні основи	Політична теорія, науковий менеджмент, прагматизм	Економічна теорія, позитивізм суспільствознавство, самоврядування
Політична спрямованість	Політичні цілі визначаються державою	Політичні цілі визначаються урядовцями, уповноваженими менеджерами, адміністративна політика пов'язана із використанням конкретних механізмів
Роль державних органів	Розробка та впровадження політики і програм у відповідь на політично визначені цілі	Керівництво, яке розглядається як визначення цілей та прискорення надання послуг за допомогою відповідних інструментів для бізнесу та неприбуткових організацій
Основні цілі	Політично визначені цілі, які реалізуються через діяльність державних службовців; здійснення моніторингу та нагляду відповідними посадовими особами	Політично визначені цілі; управлінці здійснюють керівництво таким чином, щоб забезпечити ефективне реагування на суспільні потреби
Механізми для досягнення політичних цілей	Адміністрування програм через централізовані, ієрархічно організовані державні органи та установи	Створення механізмів та стимулюючих структур для досягнення політичних цілей
Внесок у демократичний процес	Досягнення політично визначених цілей; конкуренція між обраними лідерами забезпечує всеохоплюючу підзвітність; державний сектор має монополію щодо ідеології публічної служби	Забезпечує досягнення політично визначених цілей; надає перевагу цілям державного управління відповідно до ринкової моделі менеджменту

Джерело – [4, с. 287].

З наведеної таблиці помітно, що автори не порівнюють публічне адміністрування та публічне управління як часткове і ціле, а розглядають їх як два різних структурно-ідеологічних явища, пов'язуючи перше з виключною роллю держави, а друге – із реалізацією управління на якісно новому рівні з метою створення конкуренції приватному сектору шляхом покращення структури, підвищення ініціативності та відповідальності з боку менеджерів, а також переходу від старої моделі публічного управління до нової, так званої моделі «нового публічного управління» (new public management).

Професор політології Женевського університету Жан-Ерік Лейн (Jan-Erik Lane) вважає, що публічне управління або

публічне адміністрування формується в залежності від того, як уряд організовує управлінців, мотивує їх до виконання програм, а також здійснює моніторинг і оцінку їхньої діяльності та результатів. Це одночасно емпірична та нормативна діяльність, при чому одне формує публічну політику, а інше реалізує її заходи та доводить їх до суспільства. Автор стверджує, що політичні лідери «покладаються на організації або команди людей для виконання публічного управління» [5, с. 4-5].

Наведені наукові підходи до категорій «публічне адміністрування» та «публічне управління» свідчать про те, що вони не сприймаються зарубіжними вченими як тотожні явища. Більш того, зарубіжні автори здебільшого не співвідносять їх

як «ціле» та «структурний компонент», а сприймають їх як два рівнозначні паралельні процеси, що стало особливо помітним з переходом до моделі «нового публічного управління». Таким чином, значення публічного управління полягає у прийнятті відповідальності за рішення, яке підвищує ефективність всього державного управління в цілому. Публічне адміністрування – це процес планування, організації, керівництва, звітування, координації функцій, комплектації та бюджетування державних ресурсів; тобто, це обов'язки посадових осіб і працівників державних органів та органів самоврядування.

Що стосується вивчення публічного адміністрування вітчизняними науковцями, то можна помітити, що навіть найбільш сучасні дослідження з даної тематики не збігаються із зарубіжними і часто об'єднують їх смислове значення між собою у визначенні понять. Так, наприклад, О. Ігнатюк, та В. Горачук, вважають, що публічне адміністрування є «трансформацією класичного розуміння державного управління, що передбачає участь громадськості в управлінській діяльності» [6, с. 103]. Досліджуючи публічну діяльність в сфері безпеки, науковець О. Шевчук зазначає, що «публічне адміністрування – це організаційно-розпорядча діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка врегульована законодавством і направлена на забезпечення й реалізацію публічних інтересів» [7, с. 140].

Ю. Битяк, Н. Матюхіна та М. Ковтун стверджують, що публічне адміністрування – це «регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг» [8, с. 10]. Водночас, О. Задихайло стверджує, що сутність понять «державне управління» та «публічне адміністрування» є елементами категорії управління і співвідносяться між собою як одне поняття та його частини, які характеризуються спільними та відмінними рисами, що виключає можливість їхнього ототожнення. Державному управлінню найбільш притаманна риса державно-владного впливу на суспільні відносини. Щодо публічного адміністрування необхідно зазначити, що воно більшою мірою є діяльністю професійних управлінців (державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування), пов'язаною з виконанням законів та рішень уряду, органів місцевого самоврядування, організацією роботи апарату управління, а також з наданням адміністративних послуг [8, с. 47-48]. Безсумнівно, що такі різні підходи до одного й того ж поняття породжують складнощі для адміністративної науки, не кажучи вже про його нормативне регулювання.

Висновок. Публічне адміністрування – це категорія зарубіжної термінології, тому для ефективної імплементації у національне законодавство і подальшої гармонізації із європейською нормативною базою необхідно мати чітке уявлення про його сутність, яке має бути засноване саме на зарубіжних гносеологічних концепціях, адже просте запозичення нових іноземних термінів суттєво ускладнює розуміння адміністративно-правових явищ. Такий підхід забезпечить однакове застосування поняття «публічне адміністрування» у вітчизняній юридичній науці та прискорить його законодавче закріплення, яке в подальшому повністю виключить неоднозначність в інтерпретації та значно підвищить якість адміністративного управління на державному рівні та рівні органів місцевого само-

врядування. На разі відсутність закріплених понять «публічне адміністрування» та «публічне управління» на законодавчому рівні негативно позначається на ефективності адміністративно-управлінських процесів. Адміністрування та управління відіграють важливу роль в керівництві організацією. У наш час важливо, щоб менеджери були адміністраторами, а адміністратори – менеджерами, особливо в умовах можливого оновлення концепції публічного управління, яка пропонує такий тип організації, коли люди стають зосередженими на досягненні результатів (output), а не на дотриманні правил та приписів, запропонованих традиційними моделями. Значення публічного управління полягає у виконанні певних завдань, пов'язаних з реалізацією політики в рамках програм, що підтримуються державою. Менеджери впроваджують політику, досягають очікуваних результатів, управляють ризиками, формують оцінки та прогнозують можливі рішення та наслідки. Адміністрування – це процес планування, організації, керівництва, звітування та координації функцій, укомплектування та бюджетування державних ресурсів. Його можливо ототожнювати із обов'язками державних службовців і працівників державних установ, органів місцевого самоврядування, які виконують свою роботу, керуючись тими ж принципами управління. З огляду на викладене, вважаємо, що публічне адміністрування є реалізацією уповноваженими суб'єктами завдань публічного управління шляхом прийняття відповідних рішень у сфері організації, керівництва, планування, звітування, координації функцій, звітування та бюджетування державних ресурсів у сфері адміністративної діяльності.

Література:

1. Бугайчук К. Функції публічного адміністрування в органах національної поліції України: поняття та класифікація. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 112-117.
2. Shafritz Jay M., Russel E.V. *Introducing public administration*. New York: Longman. 2003. 575 p.
3. Hughes O. PUBLIC MANAGEMENT OR PUBLIC ADMINISTRATION? *Australian Journal of Public Administration*. 1992. Vol. 51 № 3. pp. 286-296.
4. Mary Owusu Obimpeh, Juliana Audria Dankwa. PUBLIC ADMINISTRATION – PUBLIC MANAGEMENT INTERFACE: HOW DIFFERENT IS THE «MANAGEMENT» FROM THE «ADMINISTRATION»? *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*. 2021. Volume V, Issue V. pp. 285-292.
5. Lane Jan-Erik. Public ADMINISTRATION AND PUBLIC MANAGEMENT. THE PRINCIPAL – AGENT PERSPECTIVE. 2005. London, New York, NY: Routledge. 292 p.
6. Ігнатюк О.Б., Горачук В.В. Основні засади публічного адміністрування в правовому полі українського законодавства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 98-104. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.8.98
7. Шевчук О. Сектор безпеки України як об'єкт публічного адміністрування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №2. С. 138-142 DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.25>
8. Основи публічного адміністрування: навч. посіб. / Ю. П. Битяк, Н. П. Матюхіна, М. С. Ковтун та ін.; за заг. ред. Н. П. Матюхіної. Вид. 2-ге, допов. та перероб. Харків: Право. 2021. 238 с.
9. Задихайло О.А. Співвідношення понять «державне управління», «публічне управління» та «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. 2020. №31. С. 43-48.

Sotskyi A. On clarifying the essence of public administration and public management: domestic and foreign approaches

Summary. The article is devoted to defining the essence of public administration and public management on the basis of foreign and domestic approaches to understanding these concepts, comparing their main features and generalising them with a view to clearly forming an idea of their distinctive features.

For the first time, a foreign comparative analysis of the structural elements of public administration and public management is used to clarify the features of public management and new approaches to its understanding in connection with the transition to the "new public management" model, which provides for implementation of management at a qualitatively new level, in particular, provides for creation of competition for private sector by improving the structure, increasing the initiative and responsibility of managers.

The article analyses that domestic and foreign approaches to understanding the concept of "public administration" differ from each other. Ukrainian scholars mostly perceive public administration as the activities of public administration

entities in making administrative decisions and providing administrative services regulated by laws and other regulatory legal acts, while foreign scholars perceive it as administrative activities related to organisation, coordination, planning and management.

It is proved that it is inappropriate to equate the terms "public management" and "public administration". The author understands the term "public administration" as the actions of civil servants and employees of local self-government bodies in performing their official duties and providing services in accordance with the given powers and requirements of current legislation.

The author points out the need for legislative consolidation of the basic concepts of public administration, which would help to eliminate the unequal scientific interpretation of public administration and management and would increase the efficiency of administrative and managerial processes at the state level and at the level of local self-government bodies.

Key words: public administration, public management, interpretation of the essence of the concept, foreign approaches to understanding.

*Терлецький А. В.,**аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ*

СПЕЦІАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Метою даної статті є дефініція та визначення змісту спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління в умовах воєнного стану у співвідношенні з іншими функціональними проявами діяльності органів публічної влади у подібних екстраординарних обставинах суспільного буття.

Встановлено, що публічне управління – це цілеспрямований процес діяльності органів публічної влади, який полягає у обранні відповідних форм, методів та засобів щодо захисту прав та свобод людини, інтересів держави та суспільства, основним механізмом реалізації якого є саме публічне адміністрування. Суб'єктами публічного управління виступають перш за все органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. В екстраординарних умовах особливого та воєнного стану функціональне спрямування діяльності, завдання, повноваження, коло прав та обов'язків цих органів зазнають відповідної трансформації, що безпосередньо відображене у нормативно-правових актах.

Серед нормативних актів, які закладають юридичні підвалини в реалізацію змісту правосуб'єктності органів публічного управління під час дії воєнного стану, виділено ті, які визначають: 1) загальні організаційно-стратегічні та правові заходи у змісті спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління на період дії військового стану (Закони України «Про Національну безпеку України» та «Про оборону України»); 2) окреслюють організаційно-тактичні та правові заходи у змісті спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління на період дії військового стану (Закони України «Про основи національного спротиву» та «Про правовий режим воєнного стану»).

В залежності від правової підстави спеціальна правосуб'єктність органів публічного управління проявляється через: 1) формування основних принципів, інтегрованої політики та процедур взаємодії органів публічного управління у сфері забезпечення національної безпеки і оборони на основі здійснення у цій сфері демократичного цивільного контролю, що залежно від сфери прояву національних інтересів відповідна категорія таких суб'єктів може бути додатково детерміновано та диференційовано; 2) повноваження, основні функції та завдання органів публічного управління у сфері оборони; 3) реалізації заходів зі сприяння обороні України; 4) делегування функцій органів місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування утвореним військовим адміністраціям.

Ключові слова: публічна влада, публічне управління, органи, воєнний стан, військова адміністрація.

Постановка проблеми та її актуальність. Воєнний стан, запроваджений в Україні відповідним указом Президента України, є адекватною реакцією держави, в особі перш за все її

органів управління, на виниклі загрози зовнішньополітичного характеру. Зміст воєнного стану полягає у втіленні у суспільне життя низки соціально-політичних, економічних та правових конструкцій, які закладають підвалини в існування відповідного особливого правового режиму, здатного стримати всі життєдайні для існування держави джерела, що проявляється у оптимізації та гіперболізації широкого кола ресурсів різноманітної природи.

Безумовно, такий правовий режим є винятковим, що має цілком перегукуватись з положеннями міжнародного законодавства у цивілізованому, демократичному, громадянському суспільстві, де найвагомимим здобутком є пріоритет прав та свобод людини і громадянина. Навіть побіжний погляд на зміст Статуту ООН свідчить про закладення в ньому засадничих принципів існування незалежних та самобутніх держав, що проявляють свою правосуб'єктність через відповідні органи публічної влади. При цьому в умовах особливого правового режиму така правосуб'єктність отримує спеціально-юридичне та кваліфіковане відображення, оскільки вимагає прояву низки особливих і разом з тим досить важливих функцій, покликаних забезпечити збереження державності та самобутності відповідного державного утворення.

Прийняття спеціальних нормативних актів в Україні, які заклали підвалини до окреслення меж правосуб'єктності органів публічної влади в умовах особливого, воєнного стану, та втручання рф у внутрішні справи України у гібридному форматі та у вигляді реальної військової агресії створило передумови для апробації відповідних правових конструкцій у даній сфері на практиці та наукових напрацювань.

Наведене актуалізує пізнання спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління в умовах воєнного стану через дослідження теоретичних напрацювань та емпіричного матеріалу й висловлення власних бачень вирішення виявлених проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження правосуб'єктності органів публічної влади було предметом наукових пошуків низки вчених різних галузей науки, у тому числі й правової, серед яких найбільша питома вага належить саме представникам адміністративного права. Серед таких робіт необхідно вказати праці: Д.В. Бараненка (охарактеризовано адміністративно-правовий статус центральних органів виконавчої влади) [1], М.В. Коваліва та І.Б. Старухи (деталізовано особливості адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади) [2], В.М. Коссака (детермінована правосуб'єктність державних органів і створюваних ними юридичних осіб у механізмі регулювання цивільної відповідальності) [3], Б. Мельниченко (досліджено правову основу організації та ді-

яльності органів публічного управління в Україні) [4], Р.Г. Щокіна (надано визначення адміністративно-правовому статусу органу центральної влади на прикладі Міністерства освіти та науки України та розкрито його особливості) [5].

Питання висвітлення окремих рис правосуб'єктності органів публічного управління зазнали втілення у наступних дослідженнях: І. Бінька [6] та О.С. Ковриги [7] (стосовно встановлення відповідності термінів «публічна влада», «публічне управління» та «публічне адміністрування» та їх місця у правосуб'єктності наведених органів), Ю. Буглака (у площині співвідношення меж функціонування органів публічного управління на регіональному та загальнодержавному рівнях) [8], авторського колективу під керівництвом Є.Г. Карташова (щодо характеристики місця органів публічного управління у здійсненні антикорупційної діяльності в державі) [9], Д.В. Холодненка (через дефініцію контрольної функції органів публічної адміністрації) [10].

І, нарешті, спеціальну правосуб'єктність органів державного управління, пов'язану з виконанням функцій, що прямо або опосередковано витребувані правовим режимом воєнного часу, досліджували: В.М. Александров (правовий статус органів публічного управління, що складають сектор безпеки і оборони України в механізмі реалізації оборонної функції держави) [11], С.Г. Братель (визначено складові спеціальної правосуб'єктності Національної поліції в якості одного із основних центральних органів виконавчої влади із захисту національних інтересів) [12], Є. Дуліба (з'ясовано особливості правосуб'єктності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану) [13], А.М. Запорожець та С.М. Смоков (окреслені прояви спеціальної правосуб'єктності в діяльності оперативних підрозділів в становленні Державного бюро розслідувань в межах виконання правоохоронних функцій) [14], А.С. Колісник (охарактеризовано спеціальну правосуб'єктність правоохоронних органів у сфері економічної безпеки) [15].

Викладене свідчить про актуальність дослідження спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління загалом і в умовах воєнного стану зокрема, на що буде зосереджена увага у даному дослідженні.

Метою статті є дефініція та визначення змісту спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління в умовах воєнного стану у співвідношенні з іншими функціональними проявами діяльності органів публічної влади у подібних екстраординарних обставинах суспільного буття.

Виклад основного матеріалу. Дослідження будь-якого явища, особливо соціально-правової природи, необхідно проводити з огляду на термінологічну сутність тих чи інших понять. У розрізі предмета дослідження виникає питання співвідношення сутності термінів «публічна влада», «публічне управління» та «публічне адміністрування». У кожному з наведених термінів наявний прикметник «публічний», під яким розуміється ознака прилюдності, всенародності, широкої доступності для всієї громади [16, с. 1187]. Іменник «влада» в ньому ж витлумачений як право керувати, щодо держави – керівні державні органи, «управління» сприймається як прийняття стратегічних рішень в межах відповідної діяльності або як метод управлінської діяльності, а «адміністрування» в якості діяльності з керівництва установою, організацією, підприємством [16, с. 193, с. 1511, с. 13].

У проаналізованих дослідженнях публічна влада сприймається як форма народовладдя, що реалізується через виконавчу, законодавчу та судову гілку влади. Публічне управління здійснюється перш за все органами виконавчої гілки влади та органами місцевого самоврядування, які ще сприймаються у науковій літературі як публічна адміністрація. При цьому вплив наведених суб'єктів на соціальні процеси в межах країни та відповідних територіальних громад здійснюється через механізми публічного адміністрування [7, с. 15]. На думку І. Бінько пропонує розглядати публічне адміністрування в якості зовнішнього вираження основної функції публічного управління – досягнення відповідної стратегічної мети управлінської діяльності органів публічної влади [6, с. 46]. У той же час, Жукова Є.О., порівнюючи сутність наведених категорій, приходять до висновку, що публічне управління проявляється у впливі держави на суспільство і громадян, воно ігнорує зворотній зв'язок, має політизований характер, воно забезпечує зміну поведінки громадянина, за характером впливу (суб'єкт – об'єкт), а публічне адміністрування має ознаки сервісного характеру, відображає зворотній зв'язок, деполітизоване, носить партнерський характер за характером впливу (суб'єкт – суб'єкт) [17, с. 140].

З наведеного необхідно визначити публічне управління як цілеспрямований процес діяльності органів публічної влади, який полягає у обранні відповідних форм, методів та засобів щодо захисту прав та свобод людини, інтересів держави та суспільства, основним механізмом реалізації якого є саме публічне адміністрування.

Суб'єктами публічного управління виступають перш за все органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. В екстраординарних умовах особливого та воєнного стану функціональне спрямування діяльності, завдання, повноваження, коло прав та обов'язків цих органів зазнають відповідної трансформації, що безпосередньо відображене у нормативно-правових актах.

З огляду на те, що правосуб'єктність вказаних органів сприймається у сучасній літературі саме як здатність виступати учасником відповідних відносин, у контексті предмету дослідження – відносин з публічного управління, то й мова має йти про коло означених елементів, що відображені у нормативних актах. Серед останніх, вочевидь, мають бути виділені ті, що окреслюють загальну правосуб'єктність тих чи інших органів, а також ті, що визначають спеціальні її риси у контексті наявного правового режиму воєнного стану.

Серед нормативних актів, які закладають юридичні підвалини в реалізацію змісту правосуб'єктності органів публічного управління під час дії воєнного стану, необхідно виділити Закони України «Про Національну безпеку України», «Про оборону України», «Про основи національного спротиву» та «Про правовий режим воєнного стану». Наведені законодавчі акти необхідно поділити на ті, які визначають: 1) загальні організаційно-стратегічні та правові заходи у змісті спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління на період дії військового стану (Закони України «Про Національну безпеку України» та «Про оборону України»); 2) окреслюють організаційно-тактичні та правові заходи у змісті спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління на період дії військового стану (Закони України «Про основи національного спротиву» та «Про правовий режим воєнного стану»).

Зміст першого нормативно-правового акта з наведених спрямований на формування основних принципів, інтегрованої

політики та процедур взаємодії органів публічного управління у сфері забезпечення національної безпеки і оборони на основі здійснення у цій сфері демократичного цивільного контролю. Спеціальна правосуб'єктність у даній сфері проявляється у таких органах влади як: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, розвідувальні органи України, Управління державної охорони України, Служба судової охорони, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Окрім наведених суб'єктів публічного управління, у даній сфері з урахуванням їх класифікації у наведеному законі та наявної характеристики структури сектору безпеки і оборони України у літературі, де виокремлюються сили безпеки та сили оборони, доречно вказати й інші, як-то Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба України з надзвичайних ситуацій тощо [11, с. 80-81]. Необхідно зауважити, що залежно від сфери прояву національних інтересів відповідна категорія таких суб'єктів може бути додатково детермінована та диференційована. Так, на думку А.С. Колісника, в сфері забезпечення економічної безпеки спеціальна правосуб'єктність проявляється у наступних правоохоронних органах: Служба безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань [15, с. 266-268]. Зокрема, доречно деталізує спеціальну правосуб'єктність Національної поліції України С.Г. Братель, який підтримуючи наявні напрацювання виокремлює такі види повноважень зазначеного органу публічного управління: організаційні, контрольні, охоронні, розшукові, примусові, профілактичні, сервісні. До речі, всі вони цілком відображають специфіку правосуб'єктності Національної поліції в ролі органу, на який покладено функції із забезпечення національної безпеки [12, с. 269-270]. Подібним чином можна виокремити спеціальну правосуб'єктність Державного бюро розслідувань у даній сфері та коло оперативних підрозділів як в Національній поліції, так і в інших правоохоронних органах, які виконували доручення зазначеного органу, а також власних оперативних підрозділів з відповідною функціональністю [14, с. 276-277]. Додатково необхідно звернути увагу на універсальні ознаки спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління, визначених у Законі України «Про Національну безпеку України», що проявляються під час дії воєнного стану і пов'язані із захистом держави, суспільства і громадянина від загроз різноманітної соціально-економічної та політичної природи. Важливе місце в управлінні діяльністю наведених органів відіграє Рада національної безпеки і оборони України як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Розділі II Закону України «Про оборону України» деталізує повноваження, основні функції та завдання органів публічного управління у сфері оборони. Наведений нормативно-правовий акт сутність оборони України визначає як систему відповідних заходів держави (політичного, економічного, соціального, воєнного, наукового, науково-технічного, інформаційного, пра-

вового, організаційного тощо характеру) у розрізі двох етапів: 1) підготовчого; 2) фактичного або безпосереднього (у випадку збройного конфлікту чи агресії). Тобто, мова йде про підготовчі заходи до моменту встановлення правового режиму особливого, воєнного стану, а також про заходи, що вживаються вже після настання такого моменту. У зв'язку з цим ці нормативні приписи відіграють досить важливу роль у визначенні правосуб'єктності відповідних органів публічного управління на період настання таких екстраординарних обставин. Поряд з Кабінетом Міністрів України (надалі – КМУ) у цьому нормативно-правовому акті окреслюється риси правосуб'єктності у сфері оборони Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів, а також центральних та інших органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Дослідження нормативного матеріалу Закону України «Про оборону України» надає привід виділити, вочевидь, як ті норми, що дійсно окреслюють спеціальні ознаки правосуб'єктності певних органів публічного управління, так і ті, що вирізняють дещо вищий рівень такої винятковості для відповідних органів через кардинально іншу сферу питомої ваги функцій, завдань та повноважень відповідних суб'єктів публічного управління. Про це свідчить, зокрема, зміст ст. 13, 14, 15, де мова йде про низку заходів, які вчиняють центральні та інші органи виконавчої влади, окрім тих, що охарактеризовані вище у контексті забезпечення захисту національних інтересів, а також Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

Заходи, які зазначені суб'єкти реалізують у сфері оборони згідно останніх нормативних приписів, можуть бути диференційованими на такі групи: 1) з формування кадрового резерву сил оборони через організацію військового обліку та підготовки громадян до військової служби, створення мобілізаційного ресурсу; 2) забезпечення функціонування підрозділів територіальної оборони та цивільного захисту; 3) забезпечення приміщеннями, транспортом, приміщеннями житлового та нежитлового призначення та іншими матеріальними та енергетичними ресурсами сил оборони; 4) налагодження виробництва для забезпечення сил оборони; 5) створення організаційних, правових та матеріально-ресурсних засад для забезпечення соціально-економічного та соціально-правового захисту військовослужбовців та працівників інших підрозділів сил оборони; 6) створення колегіальних органів для оптимізації діяльності відповідних суб'єктів публічного управління за наведених обставин в даній сфері, на прикладі рад оборони місцевих державних адміністрацій; 7) з організації та проведення заходів військово-патріотичного виховання громадян; 8) сприяння у підтриманні відповідного режиму в прикордонній смузі та у контрольованих прикордонних районах; .

Сутність Закону України «Про основи національного спротиву» зводиться до визначення комплексу заходів організаційного та правового характеру, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України через реалізацію механізмів максимально широкого залучення громадян України до дій, що спрямовані на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету, територіальної цілісності держави, а також інших національних інтересів України, стримування і відсіч агресії,

завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України. У контексті наведеного, вочевидь, термін національний спротив, наведений у пункті 8 частини 1 ст. 1 цього Закону, потребує редагування шляхом подання словосполучення після слів «територіальної цілісності держави,» у такому вигляді:

«а також інших національних інтересів України, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України та вчинити дії щодо відновлення територіальної цілісності, відшкодування завданої моральної та майнової шкоди».

У сфері національного спротиву розглянутий нормативно-правовий акт відмежує повноваження КМУ, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які можуть бути згруповані у такі заходи: 1) формування та реалізація державної політики з питань національного спротиву; 2) організація та формування кадрового ресурсу для комплектування підрозділів територіальної оборони; 3) створення військового, спеціального та іншого матеріального, фінансового ресурсу для забезпечення національного спротиву; 4) забезпечення взаємодії центральних органів влади між собою та місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування у колі заходів із забезпечення національного спротиву вчиняють наступні: 1) беруть участь в організації та проведенні заходів національного спротиву; 2) беруть участь у створенні та функціонуванні системи управління територіальної оборони; 3) забезпечують формування кадрового резерву територіальної оборони; 4) сприяють створенню, зберіганню та обслуговуванню запасів матеріально-технічних та сировинних ресурсів, передбачених для виконання національного спротиву; 5) сприяють популяризації доручення населення відповідної територіальної громади до заходів національного спротиву.

І нарешті, найбільш кваліфіковано визначено спеціальну правосуб'єктність органів публічного управління в умовах воєнного стану у положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану», яким унормовано зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності низки суб'єктів, у тому числі й органів публічного управління в наведених екстраординарних умовах.

Вагомою ознакою реалізації правосуб'єктності Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану є делегування всіх або частини повноважень тимчасово створеним державним органам – військовим адміністраціям у відповідності до ст. 4 цього Закону. При цьому за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування за рішенням Президента України можуть утворюватись такі органи на будь-яких територіях, де запроваджено воєнний стан з метою здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Органи місцевого самоврядування теж можуть бути представлені в межах відповідної територіальної громади військовою адміністрацією у випадку, коли їх виконавчі органи не здійснюють покладені на них чин-

ним законодавством повноваження. На думку Є. Дуліби, наведена риса правосуб'єктності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану є найбільш значимою, пояснення чого ґрунтується на потребі у формуванні соціально-правової конструкції, яка могла б оперативніше і швидко реагувати на динамічні виклики соціального буття в подібних екстраординарних умовах [13, с. 50].

Серед основних заходів, до реалізації яких в умовах запровадження воєнного стану залучаються наведені органи публічного управління за ініціативою військового командування чи військових адміністрацій (у випадку їх утворення), необхідно віднести: 1) встановлення (посилення) охорони об'єктів критичної інфраструктури; 2) організація й оптимізація використання трудових та матеріальних ресурсів в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць; 3) забезпечення процедури вилучення майна всіх форм власності в інтересах потреб держави; 4) реалізація обмежувальних заходів щодо прав та свобод громадян (комендантська година, право на пересування, право не недоторканість та свободу з огляду на зміст ст. 64 Конституції України, право на мирні зібрання тощо); 5) заходи з евакуації населення; 6) заходи з евакуації матеріальних та культурних цінностей; 7) адміністрування окремих видів критичного виробництва; 8) проведення інших заходів міжнародного гуманітарного права.

Загальним і універсальним повноваженням наведених органів в умовах воєнного стану є сприяння діяльності військового командування та військових адміністрацій, а також різнобічна взаємодія з ними задля досягнення єдиної мети – припинення підстав, за яких виникає потреба в існуванні правового режиму воєнного стану.

Висновки. Викладені міркування створюють умови для наступних висновків. Воєнний стан, правовий режим якого був введений в нашій державі з початку відкритої агресії РФ проти України, започаткував низку наукових досліджень правового положення учасників таких відносин у різних площинах соціального буття. Однак, найбільш відповідальною та значущою у питанні управління процесом захисту національних інтересів української держави стали органи публічного управління у їх системному втіленні.

У роботі на підставі аналізу природи термінів «публічне управління», «публічне адміністрування» та «публічна влада» зроблено висновок, що публічне управління – це цілеспрямований процес діяльності органів публічної влади, який полягає у обранні відповідних форм, методів та засобів щодо захисту прав та свобод людини, інтересів держави та суспільства, основним механізмом реалізації якого є саме публічне адміністрування. Суб'єктами публічного управління виступають перш за все органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. В екстраординарних умовах особливого та воєнного стану функціональне спрямування діяльності, завдання, повноваження, коло прав та обов'язків цих органів зазнають відповідної трансформації, що безпосередньо відображене у нормативно-правових актах.

Серед нормативних актів, які закладають юридичні підвалини в реалізацію змісту правосуб'єктності органів публічного управління під час дії воєнного стану, виділено ті, які визначають: 1) загальні організаційно-стратегічні та правові заходи у змісті спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління на період дії воєнного стану (Закони України «Про

Національну безпеку України» та «Про оборону України»); 2) окреслюють організаційно-тактичні та правові заходи у змісті спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління на період дії військового стану (Закони України «Про основи національного спротиву» та «Про правовий режим воєнного стану»).

Спеціальна правосуб'єктність органів публічного управління у контексті Закону України «Про Національну безпеку України» проявляється через формування основних принципів, інтегрованої політики та процедур взаємодії органів публічного управління у сфері забезпечення національної безпеки і оборони на основі здійснення у цій сфері демократичного цивільного контролю, що залежно від сфери прояву національних інтересів відповідна категорія таких суб'єктів може бути додатково детерміновано та диференційовано.

У розрізі Закону України «Про оборону України» спеціальна правосуб'єктність наведених органів трансформується через повноваження, основні функції та завдання органів публічного управління у сфері оборони. При цьому виділено комплекс заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, наукового, науково-технічного, інформаційного, правового, організаційного тощо характеру у площині двох етапів: 1) підготовчого; 2) фактичного або безпосереднього. Останні зазнали відповідної диференціації за значенням для організації оборони держави.

З огляду на зміст Закону України «Про основи національного спротиву» виділено особливості спеціальної правосуб'єктності органів публічного управління з метою сприяння обороні України, за наслідками чого надані пропозиції щодо внесення змін до зазначеного нормативно-правового акта.

З урахуванням положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» диференційовано коло заходів, до реалізації яких в умовах запровадження воєнного стану залучаються наведені органи публічного управління. Підтримано точку зору, за якою визначальною рисою правосуб'єктності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану є утворення військових адміністрацій з метою задоволення потреби суспільства у формуванні соціально-правової конструкції, яка могла б оперативно і швидко реагувати на динамічні виклики соціального буття в подібних екстраординарних умовах.

Література:

1. Бараненко Д.В. До характеристики адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5(34). С. 88-93.
2. Ковалів М.В., Старуха І.Б. Особливості адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 807. С. 22-26.
3. Коссак В.М. Правосуб'єктність державних органів і створюваних ними юридичних осіб у механізмі регулювання цивільної відповідальності. *Право України*. 2019. № 1. С. 154-166.
4. Мельниченко Б. Правова основа організації та діяльності органів публічного управління в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 174-177.
5. Щокін Р.Г. Поняття та особливості адміністративно-правового статусу Міністерства освіти та науки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 170-172.
6. Бінько І. Публічне управління і публічне адміністрування: співвідношення понять. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3-4. С. 41-47.

7. Коврига О.С. Розвиток публічного адміністрування як умова вдосконалення функціонування органів влади. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Том 29(68). № 2. С. 14-18.
8. Буглак Ю. Проблеми розмежування повноважень між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 70-75.
9. Основи публічного управління та антикорупційна політика. Навчальний посібник. / Є.Г. Карташов та ін.; за заг. ред. Є.Г. Карташова та М.П. Миколайця. Київ, 2020. 303 с.
10. Холодненко Д.В. Поняття контрольної функції органів публічної адміністрації. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. №4. С. 70-74
11. Александров В.М. Сектор безпеки і оборони України в механізмі реалізації оборонної функції держави. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 78-82.
12. Братель С.Г. Національна поліція як суб'єкт забезпечення Національної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 267-270.
13. Дуліба Є. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4(32). С. 46-55.
14. Запорожець А.М. та Смоков С.М. Роль оперативних підрозділів у становленні Державного бюро розслідувань як окремого спеціалізованого правоохоронного органу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 271-277.
15. Колісник А.С. Спеціальна правосуб'єктність правоохоронних органів держави у секторі економічної безпеки: юридичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 265-268.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
17. Жукова Є.О. Публічне адміністрування та державне управління: особливості співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 137-140.

Terletskyi A. Special legal personality of public administration bodies under martial law

Summary. The purpose of this article is the definition and study of the content of the special legal personality of public administration bodies under martial law in relation to other functional manifestations of the activity of public authorities in similar extraordinary circumstances of social existence.

It has been established that public administration is a purposeful process of activity of public authorities, which consists in choosing appropriate forms, methods and means to protect human rights and freedoms, the interests of the state and society, the main implementation mechanism of which is the public administration itself. Subjects of public administration are primarily bodies of executive power and local self-government. In the extraordinary conditions of a special and martial law, the functional direction of activity, tasks, powers, range of rights and duties of these bodies undergo a corresponding transformation, which is directly reflected in the normative legal acts.

Among the normative acts that lay the legal foundations for the implementation of the content of the legal personality of public administration bodies during the period of martial law, those that determine: 1) general organizational, strategic and legal measures in the content of the special legal personality of public administration bodies for the period of effect are highlighted martial law (Laws of Ukraine "On National Security of Ukraine" and "On Defense of Ukraine");

2) outline organizational-tactical and legal measures in terms of the special legal personality of public administration bodies during the period of martial law (Laws of Ukraine "On the Basics of National Resistance" and "On the Legal Regime of Martial Law").

Depending on the legal basis, the special legal personality of public administration bodies is manifested through:
1) the formation of basic principles, integrated policies and procedures for the interaction of public administration bodies in the sphere of ensuring national security and defense on the basis of the implementation of democratic civil

control in this sphere, which, depending on the sphere manifestation of national interests, the corresponding category of such subjects can be additionally determined and differentiated; 2) powers, main functions and tasks of public administration bodies in the field of defense; 3) implementation of measures to promote the defense of Ukraine; 4) delegation of the functions of local executive bodies and local self-government bodies to the established military administrations.

Key words: public power, public administration, bodies, martial law, military administration.

*Теслюк Я. О.,**кандидатка юридичних наук,**доцентка кафедри адміністративного та інформаційного права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПОНЯТТЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Міграція, як у всьому світі, так і в Україні, є дуже поширеним явищем. Міграційні процеси є чинником, який впливає на міждержавні відносини, визначає соціально-економічний розвиток країн, а також впливає на формування ринку праці, сприяє раціональному використанню трудових ресурсів. За напрямком міграційних потоків міграцію прийнято поділяти на зовнішню, як міждержавну, та внутрішню, тобто переміщення у межах території однієї країни. В свою чергу, зовнішню міграцію можна розглядати як еміграцію (виїзд за межі держави) та імміграцію (в'їзд до країни). Трудова міграція є тим різновидом міграції, яка обумовлена метою працевлаштування особи чи всередині держави, чи за її межами. Явище зовнішньої трудової міграції не нове та часто дозволяє особі реалізувати за кордоном її право на гідну працю. В умовах глобалізації процеси зовнішньої трудової міграції є невід'ємною складовою міжнародних відносин і тим фактором, що впливає на світовий розвиток. Процес глобалізації світової економіки, що охопив світ, створює нові умови для міграції населення.

Україна не залишається осторонь згаданих процесів. Наша держава є країною походження, призначення та транзиту трудових мігрантів. Задля належного правового регулювання зовнішньої трудової міграції, насамперед, необхідним є встановлення змістовного наповнення поняття зовнішньої трудової міграції.

Має місце факт широкого використання вченими терміну «трудова міграція» з одночасною відсутністю однакості поглядів щодо змісту цього явища. В наукових працях існує чимало визначень та класифікацій трудової міграції, що обумовлено економічним та соціально-демографічним характером такого явища. Окрім цього трудова міграція є похідною від процесів культурних, правових, політичних, що також впливає на визначення поняття зовнішньої трудової міграції та велике їх різноманіття.

Обґрунтовано, що з-поміж загального переліку найуживаніших понять найбільш чітко та повно визначає обрану в роботі проблематику дефініція, закріплена у Законі України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 № 761-VIII. Так у статті 1 Закону встановлено зміст поняття «зовнішня трудова міграція», під яким необхідно розуміти переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування.

Ключові слова: законодавство, ознаки, поняття, трудова міграція, трудовий мігрант.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання трудової міграції є багатоаспектним, складним та тривалим процесом, який залежить від багатьох чинників, вра-

ховуючи також якість положень вітчизняного законодавства. Міграція населення завжди була і залишається вагомим чинником формування, функціонування та розвитку усіх без виключення спільнот людей. Саме у цьому пояснюється підвищена увага до регулювання міграційних процесів у світі взагалі та в кожній державі, зокрема. Однак, міграційні зв'язки між країнами і всередині кожної з них можуть відбуватися в не подібних соціально-економічних умовах і на неоднакових рівнях організації. Зазначене визначає характер окреслених відносин – вони можуть бути спонтанними (хаотичними), спрямованими на позитивні результати, або навпаки, носити руйнівний характер і непередбачувані наслідки. Проте слід зазначити, що у розвинутих країнах світу трудова міграція населення забезпечує певний ефект, коли виважена державна політика призводить до позитивних змін і в складі людських ресурсів, і населення загалом.

Відповідно пропонується наукове дослідження спрямоване на розвідку вітчизняного законодавства в частині адміністративно-правового регулювання трудової міграції. Окреслене набуває особливого значення в умовах сьогодення, коли спричинене війною масове покидання співвітчизниками кордонів України може призвести до трагічних демографічних наслідків. Крім того, неефективність правового регулювання трудової міграції своїм негативним результатом також впливає на зростання нелегальних переміщень і зайнятості працівників-мігрантів у сфері тіньової економіки. Міжнародна спільнота, натомість, відповідає посиленням заходів протидії проти нелегальної міграції, які в першу чергу зводяться до удосконалення нормативно-правових положень. В такому випадку виникає можливість застосування ефективніших засобів адміністративно-правового регулювання та охорони фундаментальних прав працівників-мігрантів.

Постановка завдання. Дослідження положень міжнародних нормативно-правових актів та законодавства України в частині визначення понять «зовнішня трудова міграція», «трудова міграція», а також «держава призначення»; визначення характерних спільних та відмінних ознак вказаних понять у міжнародній правовій системі та вітчизняній; встановлення окремих теоретичних та законодавчих проблем, пов'язаних із визначенням та розумінням змісту цих понять, а також обґрунтування можливих способів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання є своєрідним засобом, значення якого обмежується тільки встановленням певних «меж» відносин, визначенням «кордонів» поведінки людей, внесенням порядку в суспільні відносини шляхом направлення поведінки людей тощо [1, с. 9]. Водночас зміст

правового регулювання, відповідно до потреб економічного базису, спрямований на:

а) впорядкування та закріплення пануючих суспільних відносин (регулятивна функція);

б) сприяння розвитку нових суспільних відносин (регулятивна функція);

в) виокремлення суспільних відносин, які не відповідають вимогам економічного базису та застосування до винних осіб засобів державного примусу (охоронна функція).

Зазначене вище вказує на різновиди норм, що здійснюють не лише регулятивну функцію, а окремо ще й охорону. Відповідно зміст правового регулювання вказує, що арсенал державної політики регулювання суспільних відносин використовує широкий спектр нормативно-правового інструментарію. На це звертав увагу і В. К. Гришук, досліджуючи кримінально-правові засоби охорони. Зокрема, вчений стверджує, що норми кримінального права використовуються в гармонійному поєднанні з іншими суспільними засобами: правовими (цивільно-правовими, адміністративно-правовими тощо), соціально-економічними, організаційно-політичними, інформаційними [2, с. 12–13].

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що така взаємодія відбувається не лише під час застосування кримінально-правових засобів, а й нормативно-правових приписів інших галузей права також. В першу чергу це стосується адміністративного права, адже дана сфера правової системи України характеризується особливістю, яка полягає у тому, що адміністративно-правові норми наділені можливістю виконувати як регулятивну функцію, так і охоронну, а окремі із них спроможні здійснювати ці дві функції одночасно. Тому не викликає жодних здивувань переконання вчених що застосування однієї правової норми передбачає звернення до положення іншої галузі права.

Таке поєднання не заважає загалом виконувати праву свої основні завдання, оскільки галузі права не існують паралельно, а постійно конкурують одна з одною. Відповідна внутрішня конкуренція дає змогу системі права розвиватися, усувати протиріччя та дублювання [1, с. 77]. Окреслена позиція є актуальною, з огляду на особливість порушеної в роботі сфери дослідження. Таке твердження впливає з різносторонності трудової міграції, що об'єднує в собі питання не лише трудових правовідносин та права громадян на вільне пересування, а й інших сфер життя суспільства (економічної, політичної, культурної тощо). Зазначене вимагає прискіпливого державного впливу, а відтак і значного масиву норм адміністративно-правового регулювання відносин.

Підтвердженням зазначеному вище можуть слугувати статистичні дані. Зокрема, трудова міграція є найважливішим компонентом глобального розвитку, і в той же час становить серйозний виклик міжнародній спільноті. За даними ООН, за останні 50 років кількість людей, які живуть за межами своєї рідної країни, збільшилася майже вдвічі і в 2010 році складала понад 220 млн. осіб, а в 2020 році – вже 280 млн. осіб. Натомість, трудові мігранти сконцентровані у відносно невеликій кількості країн, зокрема дві третини всіх мігрантів проживають лише в 20 країнах, серед яких лідерами є Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина та Саудівська Аравія [4]. І хоча пандемія коронавірусу сповільнила глобальну міграцію майже на 30 відсотків, однак за даними Міністерства

закордонних справ повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України спричинило до перебування за кордоном більше 8 млн. українців (станом на липень 2023 року) [5].

Окремо варто наголосити на такій частині суспільного ладу, як безпека. Виклики сьогодення (російське збройне вторгнення на територію України) вказують на шалений міграційний сплеск, що може мати для нашої держави незворотні наслідки. Йдеться не лише про стихійність процесу еміграції корінного населення, а також й про імміграційний наплив нової маси іноземців, що у сукупності можуть спричинити до невідповідності законодавчої бази потребам суспільства. Крім того, брак належного правового досвіду діяльності органів управління у цій сфері вимагають проведення вчасних наукових досліджень у міграційній сфері. Очевидно, окремого значення набуває вирішення конкретних проблем, що стосуються особливостей адміністративно-правового регулювання питань трудової міграції.

Отже, попри те, що правове регулювання як різновид юридичного засобу знайшло своє широке використання в наукових роботах учених, однак досі не сформовано чіткої позиції щодо змісту та обсягу поняття адміністративно-правового засобу регулювання трудової міграції. На цю проблему звертав увагу й В. В. Франчук під час дослідження механізму адміністративно-правових засад протидії правопорушенням, пов'язаних з корупцією. Науковець підкреслював, що за одностайності позицій щодо встановлення процесу правового регулювання, як механізму правового впливу адміністративно-правових норм на суспільні відносини, присутні розбіжності в науковому усвідомленні та сприйнятті цих засобів [1, с. 81–82].

Необхідною умовою будь-якої наукової розвідки у сфері права є чітке та повне визначення відповідного понятійного апарату. Ще мислителі та державні діячі Стародавнього Риму дотримувалися тези: «Ignoratis terminis artis ignoratur et ars» (якщо термінологія певного предмета невідома, то невідомий і сам предмет). Відповідно, доки явищу чи предмету не буде притаманне окреме поняття, доти не буде точного сприйняття істотності феномену, що окреслює це визначення, а відтак буде також відсутнім і критерій поділу чи відокремлення одних засобів/заходів від інших [3, с. 49].

Одразу варто наголосити, що серед науковців не має одностайності не лише щодо адміністративно-правових засобів регулювання міграційних процесів, а й щодо визначення поняття, яке характеризувало б це явище. Досліджуючи даний феномен вчені використовують таку термінологію, як «трудова міграція», «економічна міграція», «праця за кордоном», «міграція робочої сили» тощо. Численна кількість згадуваних термінів призводить до дезорієнтацію органів державного управління під час розробки основних напрямів і заходів протидії нелегальним формам здійснення розглядуваної активності, утруднює здійснення статистичного обліку та нівелює достовірність статистичних показників.

Для того щоб з'ясувати зміст та розкрити сутнісні характеристики трудової міграції, а також здійснити оцінку її впливу на соціально-політичні та економічні процеси держави, варто звернутися до окремих робіт, що характеризують сутність міграції, зокрема трудової. Окреслене дослідження сприятиме не лише більш чіткому усвідомленню явища «трудова міграція», а й дозволить виробити пропозиції щодо удосконалення її адміністративно-правового регулювання.

Деякі вчені характеризують трудову міграцію як своєрідний рух населення, його переміщення всередині країни з подальшими галузевим, територіальним, професійним та соціальним перерозподілами [6, с. 134]. В інших роботах трудова міграція визначається як сукупність механічних, професійних переміщень і змін просторового положення індивідів щодо територіально закріплених структур населення, які виникають у цьому зв'язку [7, с. 211]. Окремі вчені розглядають міграцію, зокрема трудову, як масовий в кількісному і складний в структурному відношенні соціально-демографічний процес [8]. Інша група науковців трудову міграцію характеризують як фактично будь-яке переміщення в просторі. Автори цих робіт, характеризуючи переміщення як трудову міграцію, фактично відмовляються від розгляду конкретно-історичних, соціально-економічних та інших трактувань міграції [9].

С. В. Фомішин та І. Д. Шутак здійснивши аналіз міграційних процесів, під призмою розгляду правових основ міжнародної економічної діяльності, підсумували, що загалом у широкому значенні трудову міграцію необхідно визначати як сукупність усіх форм територіального руху населення, пов'язаного з трудовою діяльністю на території іншої країни. Натомість вузьке трактування зводиться до вселення жителів однієї країни на територію іншої, що супроводжується їх подальшим працевлаштуванням [10, с. 289].

Слід також зауважити, що перш за все, трудова міграція характеризується тимчасовістю виїзду та переміщення з метою працевлаштування. На відміну від стаціонарної міграції, для трудової міграції властиве збереження постійного зв'язку мігранта зі своєю родиною як у інформаційноособистісних формах, так і у економічних [11, с. 8]. Відтак у науковій літературі трудову міграцію розуміють як переміщення у просторі, що здійснюються індивідами з метою підвищення рівня життя на основі більш вигідного використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання [там же].

Ще одною перепорою у чіткості встановлення понятійного апарату досліджуваного явища є підміна термінів. Йдеться про феномени «міграція населення» і «трудова міграція». Очевидно, що міграція населення є більш ширшим поняттям, що фактично вміщує в собі один із її різновидів – трудову міграцію, що і є предметом цього дослідження. Таку невизначеність у термінології видається можливим пояснити шляхом вказівки на дві причини:

- по-перше, настільки різноманітні варіанти визначень трудової міграції пов'язані з її багатофактурністю, що призводить до її тлумачення конкретними проявами, що відповідно відображається й на наукових підходах;

- по-друге, більшість досліджень трудової міграції основними сутнісними ознаками вибирають лише такі, як: перетин мігрантами кордонів держави; строк перебування на її території; наявність або відсутність причин або цілей переселення, – що в свою чергу обмежує багатосторонність дослідження явища [12, с. 16].

Перед тим, як вказати приписи вітчизняного законодавства щодо порушеної в роботі проблематики, варто також зазначити окремі положення міжнародних правових норм та історію їх становлення. Отже, проблеми формування та впровадження у практику спільного підходу до поняття трудової міграції активно розроблялися протягом декількох десятиліть в рамках різних установ Організації Об'єднаних Націй. Натомість, ще в

1932 р у рішенні міжнародної конференції з міграційної статистики вказувалося, що «кожен акт від'їзду з однієї країни в іншу на певний час, за винятком туристичних поїздок, потрібно включити в поняття трудової міграції» [8, с. 17]. Для розмежування постійної та тимчасової міграції на цій конференції було запропоновано, що «під час від'їзду на термін один рік і більше трудова міграція повинна розглядатися як постійна», а «під час від'їзду на термін менше одного року трудова міграція повинна вважатися тимчасовою» [там же]. Крім того, не враховувалася прикордонна міграція, а критерії тривалості перебування були настільки обмежені, що не дозволяли повною мірою визначити деякі категорії мігрантів. Йдеться, наприклад, про сезонних мігрантів, коли працівники перебувають в державі призначення (в'їзду) коротший термін, аніж особи під час туристичних мандрівок чи відрядження.

Враховуючи це, в розроблених комісією ООН у 1953 році рекомендаціях, вже вказувалося на необхідності врахування мети перебування. У такому випадку закріплювалася ознака відмінності від «тимчасових мігрантів», до яких зокрема були віднесені особи, які є постійними жителями та які мають намір виконати певну роботу протягом не більше одного року, що оплачується в державі їх перебування [8].

Враховуючи відсутність чіткого терміну, який визначав би розглядувану категорію осіб, Міжнародна організація праці (МОП) розробила натомість класифікацію видів суб'єктів міжнародної трудової міграції, виділивши п'ять їх основних типів, а саме: 1) поселенців; 2) контрактних працівників; 3) професіоналів; 4) нелегальних мігрантів; 5) осіб, що шукають притулок / біженців [13, с. 180]. Таким чином вдалося можливим хоча б окреслити групу осіб, що можуть підпадати під досліджувану категорію.

Наступним кроком вказаної міжнародної організації було визначення поняття «трудоий мігрант», яке знайшло свій зовнішній вияв у Конвенції Міжнародної організації праці № 97 про трудових мігрантів від 1 липня 1949 року [14]. Зокрема, трудоий мігрант – особа, яка мігрує з однієї держави до іншої з метою отримати роботу (не за власний рахунок), і включає будь-яку особу, що допускається відповідно до закону як «трудоий мігрант» (п. 1 ст. 11 Конвенції). Одночасно п. 2 ст. 11 Конвенції встановлює, що ця угода не застосовується до прикордонних працівників, осіб вільних професій, що в'їжджають на короткий термін, а також до артистів і моряків.

Враховуючи вище наведене, видається можливим виділити первинні ознаки, наявність яких формує феномен трудового мігранта. Відповідно це особа, яка:

- мігрує з однієї держави в іншу;
- метою є отримання оплачуваної роботи;
- допускається відповідно до національного законодавства як трудающий мігрант.

У Міжнародній конвенції про захист прав трудових мігрантів і членів їх сімей від 18 грудня 1990 року знаходиться більш розгорнуте визначення поняття «трудоий мігрант» [15]. Згідно п. 1 ст. 2 ч. 1 Міжнародної конвенції термін «трудоий мігрант» означає особу, яка займатиметься, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є. У цьому визначенні вказується на те, що громадянство трудового мігранта є іншим, ніж громадянство держави, що його приймає. Також встановлюється, що до трудових мігрантів відносяться не лише особи, які мають намір працювати або вже

працюють, але і ті, хто раніше здійснював трудову діяльність в приймаючій державі. Варто зазначити, що на відміну від визначення, що міститься в Конвенції МОП № 97, цього разу вже конкретно вказується на те, що трудовий мігрант здійснює оплачувану трудову діяльність.

Натомість у Міжнародній конвенції 1990 року вже наведено визначення таких понять, як: «прикордонний працівник»; «сезонний працівник»; «моряк»; «працівник у проєкті»; «працівник цільового найму»; «працівник, що працює не за договором». Відповідно до вказаного документу, ця категорія працівників відповідає вимогам визначення, що міститься в п. 1 ст. 2 Конвенції.

Одночасно ст. 3 Конвенції вказує, що положення цього документа не застосовуються до таких категорій осіб, як:

- службовців міжнародних організацій;
- осіб, працевлаштованих державою за межами її території для виконання офіційних функцій;
- осіб, скерованих або працевлаштованих державою або від її імені за межами її території, що беруть участь в здійсненні різних програм співпраці від імені держави, що їх працевлаштувала;
- інвесторів, що проживають не в державі свого походження;
- біженців і апатридів;
- учнів і тих, що проходять стажування;
- моряків і працівників, зайнятих на стаціонарній прибережній установці, таких, що не мають дозволу на перебування і роботу в державі роботи за договором працевлаштування [15].

Визначення поняття «трудова міграція» міститься також в міжнародних угодах регіонального рівня. Серед них можна виділити Європейську конвенцію про правовий статус трудових мігрантів від 24 листопада 1977 року, прийняту у рамках Ради Європи. Відповідно до п. 1 ст. 1 зазначеної Конвенції трудовим мігрантом є громадянин держави-учасника Конвенції, якому дозволено іншою державою проживати на її території для виконання оплачуваної роботи [16]. Хоча конвенцію було підписано ще у 70-их роках минулого століття ратифікована вона була Верховною Радою України лише у березні 2007 року.

Окрім зазначених нормативно-правових актів, питанню захисту трудових прав працівників – мігрантів присвячені також: Декларація ООН соціального прогресу та розвитку (1949 р.), Конвенція ООН «Про зловживання в галузі міграції та про забезпечення трудящими – мігрантами рівності можливостей та поведіння (1975 р.), Рекомендації МОП «Про трудящих-мігрантів» (переглянута в 1949 р.), Рекомендації МОП «Щодо захисту працівників – мігрантів у слабозвинутих країнах і територіях» (1955 р.), Рекомендації МОП «Про зловживання в галузі міграції та про забезпечення трудящими-мігрантами рівності можливостей та поведіння (1975 р.), Декларація прав людини відносно осіб, що не є громадянами країни, в якій вони проживають (1985 р.) тощо.

Аналізуючи норми адміністративно-правового регулювання трудової міграції в Україні, варто вказати на наступні правові джерела: Конституція України, Закони України «Про громадянство», «Про зайнятість населення», «Про порядок виїзду з України і в'їзд в Україну громадян України», «Про імміграцію», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання», «Про зовнішню трудову міграцію», «Про соціальні послуги» та інші. Очевидно, що розглядувана група су-

спільних відносин регулюється не лише Законами України, а ще й низкою інших нормативно-правових актів. Йдеться про положення Указів Президента України, Положень та Розпоряджень Кабінету Міністрів України, Наказів міністерств та центральних органів виконавчої влади, що регулюють питання у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції. Прикладом може слугувати Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року».

Розглядаючи предмет дослідження, то варто вказати на його законодавче закріплення. Отже, поняття «трудова міграція» закріплено в Законі України «Про зовнішню трудову міграцію», відповідно до якого це переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування. З даного визначення видається доцільним також виокремити ознаки розглядуваного явища, а саме: переміщення через державний кордон України; метою переміщення є здійснення оплачуваної діяльності; діяльність має здійснюватися в державі перебування. Враховуючи визначення в міжнародних правових актах, бракує ще ознаки яка вказувала б на термін перебування в іноземній державі та вид трудової діяльності (принаймні законність її походження). Одночасно варто вказати, що останню ознаку було все ж таки передбачено у законодавчому закріпленні терміну «трудова міграція», під яким слід розуміти громадянина України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави.

Висновки. Отже, зазначене вище засвідчує важливість такого соціально-політичного й економічного явища, як зовнішня трудова міграція. Як наслідок, міжнародна спільнота, враховуючи вплив розглядуваного феномену на розвиток кожної держави в цілому, розробила низку міжнародних нормативно-правових норм регуляції міграційних процесів. Відповідно, прагнучи бути частиною світової спільноти та обравши курс на європейську інтеграцію, Україна взяла на себе зобов'язання ратифікацію низки положень міжнародних договорів та приведення внутрішнього законодавства у відповідність до їх вимог. Незважаючи на передбачення в приписах Конституції та Законах України основних засад міжнародної міграційної політики, все ж таки існують певні правові прогалини в понятійному апараті досліджуваного явища. Усунення недоліків вітчизняного законодавства в частині суперечливого тлумачення щодо застосування міжнародних положень призведе до можливості трудовим мігрантам України скористатися своїми правами на рівні громадян інших розвинутих держав.

Література:

1. Франчук В. В., Корещка-Шукевич Д. Д. Правопорушення, пов'язані з корупцією: адміністративно-правові засади протидії : монографія. Варшава : ЛьвДУВС, 2021. 183 с.
2. Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посібник / В. К. Гришук. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 112 с.
3. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. – К. : Знання, 2008. – 255 с.
4. Пандемія коронавірусу істотно сповільнила світову міграцію. – URL: <https://www.dw.com/uk/pandemiia-koronavirusu-istotno-spovilnyla-svitovu-migratsiu-oon/a-56248039>

5. Хто і як рахує міграцію українців за кордон після початку повномасштабного вторгнення росії. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cherz-vijnu.html>
6. Лібанова Е. *Зовнішні трудові міграції населення України* – К. : РВПС України, 2002. – 206 с.
7. Кушнірчук-Ставніча О. М. Тенденції, ризики та наслідки трудової міграції населення в регіональному вимірі. – *Регіональна економіка*. – 2012. – № 1. – С. 208–213.
8. World Population in 2030. Draft. Population Division of the Department of the UN Economic and Social Affairs (DESA), 9 December 2003. – P. 17.
9. Позняк О. Нові тенденції міграції населення України. – *Праця і зарплата*. – 1997. – № 15. – С. 17.
10. Фомішин С. В., Шутак І. Д. *Правові основи міжнародної економічної діяльності: [навч. посіб.]* – Київ: Кондор, 2009. – 454 с.
11. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
12. Волоско Я. О. Адміністративно-правове регулювання трудової міграції в умовах трансформації економіки України: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : спеціальність 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Я. О. Волоско. – Львів., 2016. – 24 с.
13. Трюхан О.А. *Право працівників-мігрантів на зайнятість: міжнародні стандарти і законодавство України*. – *Часопис цивілістики*, 2015. – С. 178-183.
14. Конвенція про працівників-мігрантів від 01.07.1949 р. № 97. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_159.
15. Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудових мігрантів і членів їх сімей від 18.12.1990 р. – URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_203.
16. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24 листопада 1977 року. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307.

Tesliuk Ya. The concept of external labor migration as a subject of administrative and legal regulation

Summary. Migration, both in the whole world and in Ukraine, is a very common phenomenon. Migration processes are a factor that affects interstate relations,

determines the socio-economic development of countries, and also affects the formation of the labor market, promotes the rational use of labor resources. According to the direction of migration flows, migration is divided into external, as interstate, and internal, that is, movement within the territory of one country. In turn, external migration can be considered as emigration (leaving the country) and immigration (entering the country). Labor migration is a type of migration that is determined by the purpose of employment of a person both within the state and outside its borders. The phenomenon of external labor migration is not new and often allows a person to exercise his right to decent work abroad. In the conditions of globalization, the processes of external labor migration are an integral part of international relations and the factor that affects world development. The process of globalization of the world economy, which has covered the world, creates new conditions for population migration.

Ukraine does not remain aloof from the mentioned processes. Our state is the country of origin, destination and transit of labor migrants. For proper legal regulation of external labor migration, first of all, it is necessary to establish the content of the concept of external labor migration.

There is a fact of widespread use by scientists of the term "labor migration" with a simultaneous lack of unanimity of views regarding the content of this phenomenon. In scientific works, there are many definitions and classifications of labor migration, which is due to the economic and socio-demographic nature of this phenomenon. In addition, labor migration is derived from cultural, legal, and political processes, which also affects the definition of the concept of external labor migration and their great diversity.

It is substantiated that from among the general list of the most used concepts, the definition established in the Law of Ukraine "On External Labor Migration" most clearly and fully defines the problem chosen in the work. The content of the concept of "external labor migration" has been established, under which it is necessary to understand the movement of citizens of Ukraine, connected with the crossing of the state border, in order to carry out paid activities in the host country.

Key words: legislation, signs, concepts, labor migration, labor migrant.

РЕЦЕПЦІЯ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ ЯК СПОСІБ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. У статті запропоновано та викладено новий підхід до розуміння процесу рецепції права як способу адаптації стандартів адміністративного судочинства на шляху до формування нових засад національного законодавства, яке повинно бути приведене у відповідність до законодавства Європейського Союзу. Проаналізовано зміст поняття рецепції, охарактеризовано його основні ознаки, які є складовими дефініції, наведено наукові підходи, які свідчать про наявність значного масиву праць з відстоюванням позиції класичного розуміння рецепції права. З'ясовано, що рецепція права сьогодні пов'язана із трансформацією правових норм, які існували в системі римського права, тому надзвичайно важливим є історичний складник досліджуваного процесу.

Наведено наукові аргументи, які свідчать про те, що рецепція права в сучасних умовах розвитку державно-правових явищ, набуває нових форм та нового змісту реалізації, а також не пов'язується виключно із запозиченням (перенесенням) норм римського права в правові системи світу. Для аргументації даного твердження було проаналізовано зміст поняття адаптації законодавства як необхідної зміни національного масиву нормативно-правових актів з метою досягнення мети правової європейської інтеграції. В ході наведення наукових позицій стосовно змісту поняття адаптації з'ясовано, що даний термін має різне наповнення на рівні нормативного закріплення.

Визначено, що перелічені у частині 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України стандарти повністю відображають європейські наміри та цінності, які панують у системі захисту прав приватної особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, а отже закріплення стандартів можна охарактеризувати як результат рецепції права. Також з'ясовано, що таке закріплення також має спільні характерні риси з процесом адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС.

Зроблено висновок, що рецепція стандартів адміністративного судочинства набуває нової форми та стає одним із способів адаптації чинного адміністративно-процесуального законодавства, а поняття рецепції та адаптації не ототожнюються, а доповнюють одне одного, що свідчить про наявність специфічного процесу розвитку адміністративного судочинства.

Ключові слова: рецепція права, адаптація законодавства, стандарти адміністративного судочинства, європейські стандарти адміністративного судочинства, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Ставши стороною Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони у 2014 році Україна як європейська країна визнала поділ спільної історії й спільних

цінностей з державами-членами Європейського Союзу і наголосила на рішучому налаштуванні підтримувати ці цінності [1]. Окрім того, Сторони зобов'язались забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне її виконання, а також визнали, що ця Угода не визначатиме наперед і залишає відкритим майбутній розвиток відносин Україна – ЄС [1].

Окремо положенням статті 14 «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод» закріплено, що в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод [1].

Таким чином, офіційно з 2014 року національне законодавство стало залежним від європейських норм, а Україна стала частиною правового простору Європейського Союзу. Варто зазначити, що така залежність може трактуватись виключно як позитивний крок у вдосконаленні положень вітчизняного законодавства, оскільки реальне дотримання конституційних цінностей можливе лише за умови ефективного правового регулювання. Процес адаптації є тривалим, складним та багатоетапним, а рецепція виступає у ролі провідника між існуючою системою законодавства Європейського Союзу та національною системою нормативно-правових актів, саме тому дослідження даної теми на сучасному етапі розвитку правової системи України є актуальним та необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рецепція права тривалий час досліджувалася ученими-правниками, теж саме стосується і дослідження процесів адаптації законодавства України. Варто зазначити таких учених, як І. Бойко, Н. Бондар, С. Гринько, Н. Железняк, З. Мельник, В. Мотиль, Б. Новик, О. Підпригора, Є. Харитонов, та інші.

Тематика дослідження рецепції саме як способу адаптації законодавства не досить детально розглядалася ученими, тому на наш погляд, слід зосередити увагу на даному аспекті з урахуванням дослідження інституційних та нормативних інструментів такої рецепції.

Метою статті є демонстрація нового погляду на процес рецепції права в частині вдосконалення стандартів адміністративного судочинства з урахуванням європейських вимог.

Наукова новизна публікації полягає у формуванні нового підходу до розуміння рецепції стандартів адміністративного судочинства як способу адаптації законодавства України.

Методи дослідження. При підготовці даної наукової роботи було комплексно застосовано сукупність методів (приймів) наукового пізнання, серед яких варто виокремити такі, як аналізу, синтезу, порівняльно-правовий, історичний метод, формально-юридичний метод.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття тематики дослідження необхідно провести аналіз двох ключових категорій, а саме: поняття рецепції права та адаптації законодавства.

Рецепцію права в традиційному розумінні пропонується розглядати як відродження високорозвиненої системи права, яка існувала раніше [2, с. 9]. Мельник З. пропонує розглядати рецепцію через етимологію латинського терміну «*receptio*», який означає прийняття, що в даному випадку означає прийняття власного минулого правового досвіду (коли мова йде про спадкоємність) або ж прийняття елементів інших сучасних правових систем [3, с. 30-31]. Якщо звернутись до змісту юридичної енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка, то дане джерело надає наступне визначення рецепції: «відродження, сприйняття ідей, принципів і положень системи права минулої епохи новою системою права» [4, с. 532].

Варто відзначити, що не зважаючи на зазначені узагальнені розуміння досліджуваного терміну, поняття рецепції пов'язане із трансформацією правових норм, які існували в системі римського права, тому надзвичайно важливим є історичний складник рецепції. Як зазначають Калюжний Р. та Ящурицький Ю., з XVIII ст. починається період наукового освоєння римського права в рамках так званої історичної школи права. Відповідно до потреб нової школи справжня система римського права взагалі могла бути побудована тільки на підставі римського права, адже правильне розуміння головних інститутів права дає лише римська правова культура [5, с. 16].

При аналізі наукових праць Є. Орача та Б. Тищика (2000), Арабаджи Н. та Атаманова Н. наводять наступний аналіз позицій науковців, які досліджували рецепцію права як «своєрідний однобічний і добровільний процес запозичення, а також сприйняття й подальше пристосування до відповідних умов держави розвинутого права, утвореного в другий період часу чи в іншій країні з метою вдосконалення та поліпшення дії своєї правової системи» [6, с. 14]. Рецепція також позиціонувалась «як досить складний процес, що не зводиться до простого механічного перенесення окремого нормативного положення, зокрема, підкреслює її подальше засвоєння й використання деякої ідеї, принципу, інституту правової системи з іншого історичного періоду або ж іншого народу; добровільне запозичення, а не примусове; свідоме запозичення; однобічне запозичення; запозичення з ініціативи суб'єкта-реципієнта; запозичення, яке є можливим у рамках взаємодії майже однорідних правових систем» [6, с. 14]. Досить цікавим поглядом на рецепцію права є позиція Л. Луця, який зазначав, що рецепція – це запозичення та асиміляція суспільством чужої культурної моделі [7], виходячи таким чином за межі правового рівня та розширюючи можливі рамки рецепції.

На думку автора даної статті, враховуючи сучасні тенденції розвитку державно-правових явищ, рецепція вже не асоціюється виключно із запозиченням римського права, що також розширює способи її реалізації. Варто погодитись із позицією Є. Харитонова та О. Харитонової, які вважають, що характер історичного розвитку Європи на початку III тисячоліття, активізація інтеграційних процесів показали, що вивчення лише впливу римського права на більш пізні правові системи є недостатнім. У зв'язку з чим, як зазначають науковці, перед дослідниками проблем взаємодії правових систем постають дві проблеми: або розширити поняття рецепції, або розглядати інші, поряд з рецепцією, форми взаємодії правових систем [8, с. 59].

Враховуючи останню наведену думку та з метою розкрити предмет дослідження, варто звернутись до наукової позиції Гомонай В., який надає визначення рецепції законодавства Європейського Союзу як процесу транспонування правової системи, її частини та/або правової культури Європейського Союзу до правової системи України. Автор зазначає, що «рецепція в праві часто розглядається як різновид спадкоємного зв'язку. Зв'язок між правовими системами в рамках певного історичного типу права має характер рецепції, сприйняття, в основі якого лежить наявність загальних закономірностей і подібних умов розвитку». До того ж, неможливо не погодитись, що «важливим фактором, який впливає на становлення правової системи України в умовах євроінтеграційних процесів, є рецепція права. Рецепція елементів іноземної правової культури для сучасної України є одним із способів вирішити численні власні проблеми. Хоча деякі вчені надають домінуючого значення у правовому розвитку власній правовій спадщині, проте не можна ізолюватись та ігнорувати надбання світової культури, оскільки, вплив та і запозичення в часи глобалізаційних та інтеграційних процесів існують об'єктивно» [2, с. 9, 11].

Таким чином, з'ясувавши, що рецепція права сьогодні виходить за межі буквального перенесення норм римського права, а тлумачиться як процес запозичення культурної, правової, суспільно значимої позитивної спадщини, пропонуємо розглянути значення та зміст терміну адаптації для формування стандартів адміністративного судочинства України в умовах реалізації євроінтеграційних процесів.

Нормативну основу, яка поклала початок забезпеченню процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС, окрім інших актів, становить Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1620-IV. Відповідно до Розділу II даного закону, адаптація законодавства – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*, а метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висувуються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики [9].

Дещо по-іншому процес адаптації тлумачить у положеннях постанови Кабінету Міністрів України «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 16 серпня 1999 року № 1496, якою передбачено, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу (ЄС) є процесом зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС [10].

Таким чином, поняття адаптації існує в межах чинного нормативно-правового регулювання як процес зближення законодавства двох сторін відносин: України та ЄС. На думку Рудой К. М., поняття законодавства Європейського Союзу можна розглядати у широкому і вузькому смислі. Широке тлумачення законодавства ЄС включає в себе загальну правову спадщину, що формувалася у результаті європейської інтеграції, і характеризує сукупність усіх елементів правової системи ЄС, яка підкреслює особливу природу права ЄС. У вузькому значенні під законодавством ЄС слід розуміти лише визначене «копенгагенськими» вимогами законодавство ЄС для України, саме до стандартів якого необхідно адаптувати законодавство України. Адаптація адміністративного законодавства України до законодавства ЄС, як зазначає авторка, є передумовою поступового наближення та приведення всього національного законодавства до європейських стандартів. В роботі зазначено, що адаптація адміністративного законодавства України до законодавства ЄС є комплексним поняттям, оскільки, по-перше, є складовою частиною гармонізації законодавства України та ЄС, по-друге, визначається як пріоритетна складова європейської інтеграції нашої держави, по-третє, розглядається як окремий напрям адміністративної реформи в Україні, який стосується всіх сфер життєдіяльності держави, насамперед забезпечує організаційно-правову основу діяльності органів виконавчої влади [11, с. 7-8].

Стосовно змісту терміну «адаптація» вдало зазначає О. Проневич, що «юридіко-лінгвістичний аналіз україномовного тексту Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами свідчить про відсутність уніфікованого категоріально-термінологічного позначення процесу зближення законодавства України із законодавством ЄС. Зокрема, сторони Угоди одночасно оперують спорідненими категоріями «зближення» (ст. 51, 76), «приблизна адекватність законів» (ст. 51), «адаптація» (ст. 63, 77), «наближення» (ст. 60), «встановлення еквівалентних норм» (ст. 68). У науковому середовищі також відсутня єдина думка, що призвело до одночасного синонімічного використання термінів «адаптація законодавства», «гармонізація законодавства», «наближення законодавства» тощо» [12, с. 370].

Також науковцем зазначається, що «Комплексний аналіз стану «євроадаптаційного» наукового дискурсу дає підстави для узагальненого дефініціювання адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу як ґрунтованого на міжнародній угоді планомірного процесу (комплексу односторонніх заходів) узгодження (зближення, наближення, пристосування, перетворення, приведення у відповідність до) нормативно-правових актів держави-реципієнта з європейськими стандартами (ідеалами) правового регулювання окремих видів суспільних відносин (правової регламентації пріоритетних сфер)» [12, с. 371].

Законодавство, яке закріплює стандарти адміністративного судочинства, також повинно відповідати всім вимогам процесу адаптації.

Як було визначено ще у 2000 році Програмою інтеграції до Європейського Союзу, одним з основних напрямів досягнення відповідності копенгагенським критеріям визнані демократія та верховенство права, які включають розвиток судової системи і відповідної галузі законодавства (судовий кодекс, закон про статус суддів, кримінальний кодекс та інше). Йдеться також про нормативну базу щодо здійснення прокурорського нагляду, управління судами, програми підготовки суддів і підвищення їх кваліфікації [13].

Перелічені у частині 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України стандарти повністю відображають європейські наміри та цінності, які панують у системі захисту прав приватної особи від свавілля державної влади. Дане закріплення цінностей (стандартів) можна охарактеризувати як результат рецепції права, оскільки повністю відповідає тим ознакам рецепції, які наведені у роботі вище. З іншого боку, таке закріплення також має спільні характерні риси з процесом адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, таким чином, ототожнюючи дані поняття.

Дійсно, в межах наукового світосприйняття рецепція повинна тлумачитись по-новому, не обмежуючись лише історичним запозиченням приватно-правових норм та основ римського права. Рецепція як перейняття позитивного в даному випадку правового досвіду є способом наближення законодавства, шляхом реалізації адаптаційних вимог чинного законодавства, в межах якого адміністративне судочинство не є виключенням. Саме тому, варто переглянути концепцію рецепції права в класичному розумінні в межах правозастосування сучасного юридичного виміру та слід вважати, що рецепція є втіленням процесу наближення, узгодження, пристосування визнаних європейською спільнотою стандартів та правил, в тому числі тих, які регулюють непорушний правовий статус людини і громадянина, що окремо закріплено у положеннях європейських нормативно-правових актах, конвенція, угодах та набуває подальшого розвитку правозастосування у практиці Європейського суду з прав людини.

Висновки. Поняття рецепції та адаптації законодавства з урахуванням сучасних тенденцій розвитку держави втратили чітку межу, у зв'язку з чим дані дефініції набувають нових ролей та значень у процесі вдосконалення законодавства у галузі адміністративного судочинства. Стандарти, які є основою всього адміністративного процесу, формують подальший базис правозастосування у ході справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [14], як передбачено статтею 2 Кодексу адміністративного судочинства України. Їх трансформація та наповнення новим змістом викликані логічними та закономірними процесами, які є відображенням динамічності правової системи. Рецепція стандартів адміністративного судочинства набуває нової форми та стає одним із способів адаптації чинного адміністративно-процесуального законодавства. Разом з тим, поняття рецепції та адаптації не ото-

тожнюються, а доповнюють одне одного, що свідчить про наявність специфічного процесу розвитку адміністративного судочинства.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Гомонай В. В. Рецепція права в умовах євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Право. Вип. 18, 2012. С. 9–12.
3. Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект). Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держав і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2009. 20 с.
4. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 5 : П-С. 736 с.
5. Каложний Р. А., Яшуринський Ю. В. Основи римського приватного права: курс лекцій. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 184 с.
6. Арабаджи Н. Ю., Атаманова Н. В. Історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем. *Нове українське право*. Вип. 3, 2021. С. 11–16.
7. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навчальний посібник. Львів : Юрид. ф-т Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. 234 с.
8. Харитонов Є. О., Харитонов О. І. Сучасна одеська школа рецепції римського права та взаємодії правових систем. *Часопис цивілістики*. Випуск 27. С. 58–63.
9. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1620-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 29, ст.367.
10. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 № 1496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-п#Text>
11. Рудой К. М. Адаптація адміністративного законодавства України у сфері охорони особистих прав громадян до норм Європейського Союзу. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2004. 20 с.
12. Проневич О. С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС як складова євроінтеграційного курсу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. № 3. 2016. С. 59–69.
13. Програма інтеграції до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14.09.2000 № 1072/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#top>

Yurkov E. Reception of the standards of the administrative judiciary of Ukraine as a way of adaptation of the legislation of Ukraine

The article proposes and outlines a new approach to understanding the process of law reception as a way of adapting the standards of administrative proceedings on the way to the formation of new foundations of national legislation, which must be brought into line with the legislation of the European Union. The content of the concept of reception is analyzed, its main features are characterized, which are components of definitions, scientific approaches are given, which testify to the existence of a significant array of works defending the position of the classical understanding of the reception of law. It has been found that the reception of law today is connected with the transformation of legal norms that existed in the system of Roman law, therefore the historical component of the researched process is extremely important.

Scientific arguments are presented, which indicate that the reception of law in the modern conditions of the development of state-legal phenomena acquires new forms and a new content of implementation and is also not connected exclusively with borrowing (transferring) the norms of Roman law to the legal systems of the world. To argue this statement, the content of the concept of adaptation of legislation was analyzed as a necessary change in the national array of normative legal acts in order to achieve the goal of legal European integration. In the course of presenting scientific positions regarding the content of the concept of adaptation, it was found that this term has different contents at the level of normative consolidation.

It was determined that the standards listed in Part 3 of Article 2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine fully reflect the European intentions and values that prevail in the system of protection of the rights of a private person against violations by subjects of authority, and therefore the establishment of standards can be characterized as the result of the reception of law. It was also found that such consolidation also has common characteristics with the process of adaptation of domestic legislation to EU legislation.

It was concluded that the reception of standards of administrative proceedings takes on a new form and becomes one of the methods of adaptation of the current administrative procedural legislation, and the concepts of reception and adaptation are not identical, but complement each other, which indicates the existence of a specific process of development of administrative proceedings.

Key words: reception of law, adaptation of legislation, standards of administrative proceedings, European standards of administrative proceedings, administrative proceedings.

*Кобко Р. В.,**кандидат економічних наук,
доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано норми чинного законодавства, які передбачають державну підтримку суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану.

Встановлено зниження ефективності функціонування державного сектору економіки, що істотно вплинуло на споживчу спроможність населення через втрату робочих місць, зниження рівня доходів або їх втрати загалом. Визначено, що державна підтримка підприємництва орієнтована на: відновлення промислового комплексу, надання робочих місць, внутрішній попит, реалізацію державної підтримки та створення пільгових умов для функціонування підприємств.

Акцентовано увагу на реалізації грантових програм для переробних підприємств, що передбачають надання дотацій для розвитку власного бізнесу, які можуть отримати підприємці за обов'язкової умови, передбаченої для отримувача гранту, а саме створення до двадцяти п'яти робочих місць.

Встановлено позитивні наслідки впровадження державної підтримки, яка полягає у виплаті грошової компенсації підприємцям, які забезпечили робочими місцями внутрішньо переміщених осіб, що сприяє стимулюванню підприємців допомагати переселенцям адаптуватися на новому місці.

Проаналізовано державну підтримку суб'єктів підприємницької діяльності, які працюють в агропромисловому комплексі, відповідно до якої аграрії набули можливості одержати банківський кредит на розвиток власних агропромислових господарств. Також встановлено позитивні наслідки реалізації впровадження урядом України розширення з трьох до п'ятнадцяти напрямів підприємницької діяльності, які можуть долучитися до програми через додаток «Дія» та допомогти відремонтувати або відновити житловий фонд.

Ключові слова: підприємницька діяльність, підприємство, суб'єкти господарювання, воєнний стан, державна підтримка, грантові програми, договір факторингу, кредитування.

Постановка проблеми. Українська держава протягом століть здобувала своє право на свободу, самовираження та незалежність. Події, які відбуваються в Україні у теперішній час знову підтверджують чергову визвольну боротьбу українського народу за свої права, цінності, свободу проти російських окупантів. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні було введено воєн-

ний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [1]. Починаючи з цього моменту, Українська незалежна держава продовжує своє героїчне протистояння російському вторгненню. Водночас, беззаперечним є той факт, що окрім фронту бойових дій, не менш важливим для підтримки України є фронт – економічний, оскільки поки економіка в державі працює, відповідно, є можливість для забезпечення оборони та підтримки, а у подальшому і відновлення інфраструктури [2].

Беззаперечним є той факт, що суб'єкти господарювання, здійснюючи підприємницьку діяльність в умовах воєнного стану, потребують підтримки зі сторони держави. Якщо на законодавчому рівні буде врегульоване питання щодо впровадження інструментів підтримки зазначених суб'єктів, відповідно, це сприятиме поповненню державного бюджету, а також стабілізації платоспроможності населення. Як було нами зазначено у попередніх дослідженнях, за цих обставин зазначена синергія взаємодії та співпраці Української держави та підприємців сприятиме стабільності й розвитку економіки країни загалом, а відповідно посиленню економічної стійкості держави та її здатності ефективно протистояти агресору.

Відповідно до зазначеного, Верховною Радою України після повномасштабного вторгнення було запроваджено ряд законодавчих ініціатив, спрямованих на підтримку підприємництва під час війни. Зазначені правові норми передбачають, зокрема, доступне кредитування, можливість релокації з територій, де ведуться активні бойові дії, та інші пільги, які дозволять бізнесу продовжувати функціонувати.

Стан дослідження проблеми. Виклики сучасності, з якими стикнулися підприємці після повномасштабного вторгнення держави-агресорки, свідчить про те, що на сучасній науковій ниві нещодавно з'явилися і продовжують з'являтися дослідження українських учених, які присвячені, зокрема особливостям здійснення підприємницької діяльності та інструментам підтримки підприємств в умовах воєнного стану. Зазначені питання були висвітлені у наукових працях таких вітчизняних учених, як А.Д. Глушко, Н.І. Верхоглядова, В.В. Воскобойніков, Д.І. Груба, Ю.М. Павлюченко, Л.О. Панькова, Ю.О. Подолян та інших дослідників. Першочергові положення порядку здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану закріплені у ст. 417 ГК України [3]. На сьогодні прийнято низку інших нормативно-правових актів, які регламентують підприємницьку діяльність, до положень яких ми неодноразово зверталися у попередніх наукових дослідженнях. Однак, навіть враховуючи наявність вищезазначеного наукового доробку вітчизняних науковців, набуває актуальності проведення дослі-

дження щодо конкретизації правових інструментів підтримки суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Це обумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень у зазначеному напрямку.

Метою даної наукової статті є аналіз і узагальнення норм чинного законодавства, яке регулює порядок надання та механізм підтримки суб'єктів підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Як неодноразово нами зазначалося, що воєнний стан являє собою особливий правовий режим, введення якого для сфери господарювання означає тимчасове обмеження прав і законних інтересів підприємців, а правовий режим здійснення підприємницької діяльності визначається, серед іншого, Законами України «Про оборону України» [4], «Про правовий режим воєнного стану» [5] та інших нормативно-правових актів.

Ми погоджуємося з позицією тих авторів, які вважають, що з початку ведення воєнних дій на території України спостерігається істотне зниження ефективності функціонування державного сектору економіки, що зумовлено, зокрема: зупинкою роботи підприємств в зоні активних бойових дій внаслідок їх часткового або повного руйнування («Азовсталь», «Запоріжсталь», «Арселор Міттал Кривий Ріг»); блокадою морських портів, що негативно вплинула на рівень експорту різних товарів; зупинкою транспортного сполучення у зонах активних бойових дій та повною відміною авіаційного сполучення; руйнацією системи логістичного забезпечення постачань окремих компонентів виробництв; зміною структури попиту та виробництва; втратою ринків збуту та постачання; зниженням податкових надходжень; падінням ВВП країни та дефіцитом бюджету тощо [6, с. 28]. Все зазначене істотно вплинуло, як на споживчу спроможність населення через втрату робочих місць, так і на істотне зниження рівня доходів або їх втрати. У зв'язку із цим виникла необхідність у виробленні державою системи заходів, інструментів, які мають на меті підтримку суб'єктів підприємницької діяльності в умовах війни. Ці заходи, інструменти орієнтовані, перш за все на: відновлення промислового комплексу, надання робочих місць, внутрішній попит, реалізацію державної підтримки та створення пільгових умов для функціонування підприємств.

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне зупинитися на ключових інструментах державної підтримки підприємств в умовах воєнного стану. Почати вважаємо саме з фінансової підтримки суб'єктів підприємницької діяльності. Оброблені нами статистичні дані дають можливість зробити висновок про те, що на кінець жовтня 2023 року двісті одинадцять мільйонів гривень грантів для розвитку бізнесу за програмою «єРобота» отримують від держави сорок сім приватних підприємств переробної галузі [7]. Як бачимо, уряд країни приділяє вагомому значенню, саме грантовій підтримці сфері переробки. Така підтримка зі сторони держави сприятиме тому, що українські компанії зможуть підвищити обсяги виготовлення готової продукції з високою часткою доданої вартості як для експорту, так і для споживачів. Сорок сім компаній-переможців, які є суб'єктами господарювання у переробній галузі, шляхом подання заяв на гранти загалом отримують двісті одинадцять мільйонів гривень на розширення власного бізнесу. До вказаного слід додати, що від початку дії грантової програми вже чотириста вісімдесят п'ять компаній одержали від держави

понад двох мільярдів гривень фінансової підтримки, створили понад шість тисяч нових робочих місць та сплатили до бюджету більше чотирьохсот мільйонів гривень податків.

Цікавою пропозицією є грантова програма для переробних підприємств «Новий рівень», що передбачає отримання до восьми мільйонів гривень на розвиток власного бізнесу, яку можуть отримати підприємці за дотримання обов'язкової умови програми – створення отримувачем гранту до двадцяти п'яти робочих місць. Такі програми державної підтримки спрямовані на відкриття чи розвиток власного бізнесу, створення і розвиток переробних підприємств тощо. Подати відповідну заявку на отримання гранту можуть як діючі підприємці, так і суб'єкти, що не мають досвіду ведення бізнесу. Прийом заявок на всі напрямки програми «єРобота» триває та здійснюється через портал Дія.

Позитивним явищем є підтримка зі сторони держави, яка полягає у тому, що з початку 2023 року було виплачено сто двадцять шість мільйонів гривень компенсації підприємцям, які взяли на роботу внутрішньо переміщених осіб. Загалом було працевлаштовано десять тисяч триста українців, які змушені були переїхати в безпечніші регіони країни, відповідно майже шість тисяч підприємців отримали від уряду грошову компенсацію. Отже, із вищезазначеного можна зробити висновок, що держава стимулює підприємців допомагати переселенцям адаптуватися на новому місці, забезпечуючи їх роботою, що дає можливість останнім подбати про себе і свою родину. Зазначену програму стимулювання підприємців брати на роботу внутрішніх переселенців було запроваджено ще у квітні 2022 року. Відповідно, до кінця першого року дії програми нею скористалися понад десять тисяч підприємців. У результаті реалізації цієї програми суб'єкти господарювання, які працевлаштували майже вісімнадцять тисяч внутрішньо переміщених осіб, отримали від держави компенсацію на загальну суму двісті мільйонів гривень.

У контексті нашого дослідження не можна не відзначити позитивних змін щодо підтримки з боку держави вітчизняних аграріїв. Мова йде про десять з половиною тисяч українських агропідприємств, які одержали з початку 2023 року п'ятдесят три з половиною мільярди гривень банківських кредитів на розвиток власних агропромислових господарств. Більше восьми тисяч агропідприємств отримали кредити за державною програмою «Доступні кредити 5–7–9%» у сумі майже тридцять два мільярди гривень. За цією програмою аграрії мають право взяти кредит розміром до дев'яносто мільйонів гривень під 5–9 відсотків річних, залежно від категорії кредиту [8].

Важливим кроком уряду назустріч удосконаленню умов сприяння розвитку підприємництва стало впровадження 15 вересня 2023 року вищезазначеної нами програми «Доступні кредити 5–7–9%». Метою цієї програми стало відновлення економіки на деокупованих територіях та підтримка вітчизняного виробника. Запропоновані зміни відображають допомогу держави у двох напрямках: по-перше, підприємцям, що здійснюють свою діяльність на деокупованих територіях, які найбільше постраждали від початку війни та потребують пильної уваги держави; по-друге, переробним підприємствам та підприємствам, що працюють у сфері енергоефективності, тобто розвитку галузей та напрямів, які забезпечують найбільший економічний ефект, генерують високу додану вартість і мають стати драйверами зростання економіки [9].

Наведені інструменти підтримки державою підприємств, зокрема, передбачають: для суб'єктів господарювання на територіях зони високого воєнного ризику (деокупованих територіях) – компенсацію відсотків за програмою до рівня один відсоток на перші два роки, п'ять відсотків на інвестиційні цілі з наступного року та три відсотки на фінансування оборотного капіталу, збільшення терміну кредитування до десяти років на інвестиційні цілі, збільшення ліміту програми до ста п'ятдесяти мільйонів гривень (для підприємств, що зазнали руйнувань і працюють на деокупованих територіях); для підприємств, що створюють найбільшу додану вартість – переробні підприємства за всіма КВЕД (Класифікатор видів економічної діяльності – код, який містить усі можливі напрями роботи підприємства) передбачено: компенсацію відсотків за програмою до рівня п'ять, сім, дев'ять відсотків; збільшення терміну кредитування до десяти років на інвестиційні цілі; збільшення ліміту програми до ста п'ятдесяти мільйонів гривень.

Необхідно зазначити, що державна підтримка функціонування суб'єктів господарювання загалом здійснює безпосередній вплив на стан розвитку економічної та фінансової системи держави. Відповідно на себе звертає увагу державна підтримка підприємств, яка здійснюється за договорами факторингу Фондом розвитку підприємництва у межах отриманих коштів, передбачених у державному бюджеті. Про це свідчить постанова «Про надання фінансової державної підтримки» від 24 січня 2020 року № 28, яка доповнена Порядком надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва за договорами факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги тощо) [10]. Вважаємо за необхідне, розглянути основні положення зазначеного Порядку. Так, відповідно до Порядку, за договором факторингу однією стороною (фактором) може бути лише банк, що має відповідну ліцензію, і здійснює свою діяльність лише за договорами внутрішнього факторингу. Також у положеннях Порядку зазначено, що максимальний ліміт фінансування на контрагента та групу становить до дев'яносто п'яти відсотків суми грошової вимоги або до ста п'ятдесяти млн. гривень (з урахуванням, отриманої державної підтримки за програмами кредитування та лізингу). Стосовно максимального строку користування факторинговим фінансуванням для суб'єкта підприємництва визначено триста шістьдесят днів. У свою чергу, держава компенсує підприємцю витрати на сплату базової винагороди до рівня тринадцяти відсотків річних.

Окрім того, Порядок регламентує обмеження для банків розмірів процентної ставки, одноразової комісії та комісії за додаткові послуги, підвищеної (штрафної) винагороди за порушення суб'єктом підприємництва умов договору факторингу тощо; встановлює критерії для підприємств, які претендуватимуть на державну допомогу за договорами факторингу, та вимоги до договорів факторингу [10].

До позитивних змін, які було впроваджені урядом України можна віднести розширення з трьох до п'ятнадцяти напрямів підприємницької діяльності, які можуть долучитися до програми «Відновлення». Завдяки зазначеній програмі, українські підприємці можуть взяти участь у відновленні країни та допомогти людям відремонтувати або відбудувати власні домівки. Так, учасником програми «Відновлення» може стати підприємство, незалежно від розміру бізнесу, що займається торгівлею будівельними матеріалами і має МСС-код, який відпові-

дає критеріям програми. Нагадаємо, що МСС-код (Merchant Category Code) – це код, за допомогою якого платіжні системи розуміють, чим займається торговий об'єкт [11]. Для цільового використання – ремонту чи нового будівництва житла, що було пошкоджене чи зруйноване війною, українці за програмою «Відновлення» отримують від держави кошти, які нараховуються їм на спеціальну банківську картку. Витрати кошти з цієї картки можна лише через торговельні POS-термінали, МСС-коди яких пов'язані зі сферою будівництва чи продажем будівельних матеріалів.

Висновки. Таким чином, діяльність уряду України, яка зосереджена на процесах відновлення у період війни, є однією із стратегічних напрямків розвитку держави у цілому. Механізм, що впроваджується державою, спрямований на сприяння розвитку підприємництва, на постійну адаптацію до сучасних потреб інструментів фінансування підприємств у вигляді кредитних та грантових програм. У зв'язку із цим уряд постійно запроваджує заходи відновлення економіки на деокупованих територіях; підтримує вітчизняного виробника; розвиває галузі та напрями, які дають найбільший економічний ефект, генерують високу додану вартість і мають стати рушіями зростання економіки незалежної Української держави.

Література:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text> (дата звернення 20.10.2023).
2. Тил працює – Україна воює: підтримка бізнесу в умовах воєнного стану. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html> (дата звернення 20.10.2023).
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 20.10.2023).
4. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 20.10.2023).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 20.10.2023).
6. Воскобойников В.В. Особливості підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану в Україні. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану*: наук.-практ. конф. 7 груд. 2022 р. Вінниця: ХНУВС, 2022. С. 27-29.
7. Сробота: 211 млн. грн. грантів від держави отримають переробні підприємства / Міністерство економіки України. 2023. 04 вер. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2762a5db-51aa-421a-ac7e> (дата звернення: 20.10.2023).
8. Близько 54 млрд. гривень банківських кредитів виплатили аграріям на розвиток підприємств / Урядовий портал. 2023. 14 вер. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/blyzko-54-mlrd-hryven-bankivskiykh-kredytiv> (дата звернення: 20.10.2023).
9. Відновлення економіки на деокупованих територіях та підтримка вітчизняного виробника: уряд удосконалив умови підтримки бізнесу за програмою «5-7-9» / Міністерство економіки України. 2023. 15 вер. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b754837a-806c-4206-92e6> (дата звернення: 20.10.2023).
10. Про надання фінансової державної підтримки: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 року № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

11. Томаш М. Що таке МСС-код? Який МСС-код у конкретного магазину/сервісу? URL: <https://help.sensebank.com.ua/hc/uk-ua/articles/360013800360-%D0%A9%D0%BE> (дата звернення: 20.10.2023).

Kobko R. Legal instruments of state support of economic entities in the conditions of martial law

The article analyzes the norms of the current legislation, which provide for state support of economic entities in the conditions of martial law.

A decrease in the efficiency of the state sector of the economy was established, which significantly affected the consumer capacity of the population due to the loss of jobs, a decrease in the level of income or their loss in general. It was determined that state support for entrepreneurship is focused on: restoring the industrial complex, providing jobs, domestic demand, implementing state support and creating favorable conditions for the functioning of entrepreneurs.

Attention is focused on the implementation of grant programs for processing enterprises, which provide for the provision of subsidies for the development of their own business, which

entrepreneurs can receive under the mandatory condition provided for the recipient of the grant, namely the creation of up to twenty-five jobs.

The positive consequences of the introduction of state support, which consists in the payment of monetary compensation to entrepreneurs who provided jobs for internally displaced persons, have been established, which helps stimulate entrepreneurs to help displaced people adapt to a new place.

The state support of business entities working in the agro-industrial complex was analyzed, according to which agrarians were able to obtain a bank loan for the development of their own agro-industrial farms. The positive consequences of the Ukrainian government's implementation of the expansion from three to fifteen areas of business activity, which can join the program through the "Action" application and help repair or restore the housing stock, have also been established.

Key words: entrepreneurial activity, entrepreneurship, business entities, martial law, state support, grant programs, factoring agreement, lending.

*Кривенко Ю. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК СМАРТ-КОНТРАКТУ

Анотація. З появою технології блокчейн оптимізація процесів укладання ділових правочинів стала можливою і призвела до появи такого поняття як смарт-контракт. У цій статті розглядаються поняття цього договору, його технологія та основні елементи, аналізуються сфери застосування, а також виявляються головні переваги та недоліки. На основі цієї інформації робиться висновок про актуальність та подальші перспективи розумних контрактів. Це дослідження присвячене викликам, які характерні для договірної права.

Метою цієї роботи є дослідження теоретичних та практичних проблем правового регулювання смарт-контрактів та його ознак. Методи: методологічну основу дослідження становлять діалектичний метод пізнання, що передбачає стабільність, об'єктивність та взаємопов'язаність досліджуваних явищ; загальнонаукові методи пізнання (аналіз, синтез, гіпотеза, аналогія тощо), функціональний методи. В результаті дослідження було згруповано основні проблеми, що виникають при законодавчому регулюванні смарт-контрактів.

До правових проблем відносяться: складність перевірки контракту юристом, відсутність контролю правочинів, що проводяться з боку держави та податкових органів, можливість проведення протизаконних правочинів, складність доведення факту здійснення контракту, визначення застосовного права, судовий захист.

Описана проблематика укладання, виконання і актуальність проблематики дослідження полягає в тому, що питання використання смарт-контрактів у цивільно-правових відносинах актуальне у зв'язку з розширенням використання технології блокчейн та їх аналогів у різних галузях, а також загальної цифровізації економіки та суспільства. Співвідношення між сторонами записуються безпосередньо в рядки програмного коду. Такі контракти децентралізовані, проте можуть бути централізовані та законодавчо прозорі, незмінні і потенційно можуть знизити потребу в посередниках і витратах при транзакціях та виконанні зобов'язань. В Україні використання смарт-контрактів все ще знаходиться на ранній стадії, і не існує єдиного спеціального правового регулювання, яке б його встановлювало.

Основна мета дослідження полягає у визначенні правового позиціонування смарт-контрактів через аналіз законодавства та наукової літератури.

Розглянуті проблеми зачіпають правове позиціонування смарт-контракту як договору, як форми укладання та вчинення (виконання) цивільно-правових правочинів.

За результатами дослідження, наведено аналіз правового позиціонування смарт-контрактів з позиції розгляду їх як окремих видів договорів, як форми укладання та вчинення (виконання) цивільно-правових правочинів. Визначено способи укладання та вчинення розумних договорів, а також розглянуто основні правові проблеми при їх укладанні та виконанні для яких було запропоновано відповідні шляхи вирішення та вдосконалення даного процесу.

Ключові слова: смарт-контракт, розумний договір, блокчейн, цифрова платформа, криптовалюта, цифрові права, цифрове середовище, правочин.

Постановка проблеми. Розвиток ІТ-технологій настільки стрімкий, що стосується всіх сфер людського життя, внаслідок чого з'являються нові спрощені способи ведення життєдіяльності. Не залишається осторонь право, що направлено на впорядкування новітніх процесів які виникають на сучасному етапі. Вже нікого не дивують такі слова, як блокчейн або криптовалюта.

ІТ-технології сприяють створенню в Інтернеті безпечних підприємницьких правовідносин, договірною основою яких стають правочини, у тому числі оформлені за допомогою смарт-контрактів.

Поява смарт-контрактів, трансформація інституту виконання зобов'язань у бік автоматизації виконання обумовлена розвитком інформаційних технологій, мережі Інтернет, електронної торгівлі. Такі передумови в обороті, як недовіра сторін одна одній, бажання зменшити витрати на участь посередників при вчиненні правочинів, скоротити час виконання зобов'язань і гарантувати їх виконання, призводять до використання смарт-контрактів.

З появою такого поняття, як смарт-контракт у цивільному обороті, перед цивілістами виникає необхідність не просто осмислити цивільно-правову сутність смарт-контракту, а ще й забезпечити належне правове регулювання.

Водночас саме поняття смарт-контракту та його правову природу не можна вважати дослідженими в цивілістиці, так як не було розроблено визначення смарт-контракту, що дозволяло б врахувати його кваліфікуючі ознаки. Додаткової уваги дослідників вимагають і такі ще недостатньо вивчені питання щодо смарт-контрактів, як зміна та припинення, а також застосування заходів захисту та відповідальності у відносинах, пов'язаних із смарт-контрактом.

У доктрині точаться суперечки щодо того, чи можна вважати смарт-контракт особливим різновидом договору або чимось іншим, чи можливо використовувати вже наявні правові інститути та субінститути чи необхідні нові. Дискусійним є питання про те, яким є спосіб виконання зобов'язань за смарт-контрактом. Зокрема, має бути проаналізовано можливість застосування категорії задалегідь вираженої згоди боржника на виконання зобов'язання до виконання зобов'язань із смарт-контракту. Є особливості зміни та припинення зобов'язань із смарт-контракту, застосування заходів захисту та відповідальності щодо зобов'язань із смарт-контракту, які ще не відображені у праві. Отже, актуальність цього дослідження пов'язана з зростаючою динамікою використання у

цивільному обігу смарт-контрактів – зобов'язань, що виконуються автоматизовано у цифровому середовищі.

Стан дослідження. Питання розвитку та трансформації права під впливом цифрових технологій неодноразово аналізували в своїх дослідженнях І.В. Давидова [1, 2], К.Г. Некіт [3], Мамчур Л.В., Недибалюк О.Г. [4], однак незважаючи на це ряд питань потребують подальших наукових розвідок.

Мета дослідження – аналіз концепції поняття смарт-контракту в цивільному праві, що дозволяє визначити його кваліфікуючі ознаки та цивільно-правову сутність, а також особливості укладання, виконання, зміни та припинення смарт-контракту, застосування заходів захисту та заходів відповідальності у відносинах, пов'язаних із смарт-контрактом.

Завдання: аналіз правової сутності смарт-контракту, існуючих підходів до правової природи смарт-контракту.

Виклад основного матеріала. У цивільному праві існує розуміння договору як правочину, зобов'язання, документа. Процес укладання будь-якого договору – це насамперед складання договору, у якому прописані всі умови, права та обов'язки учасників договірних відносин.

Однак у більшій частині договорів є не лише сторони, які укладають договір, а й посередники – банки, нотаріуси, реєстратори. У звичайних договорах документ визначає умови відносин між двома сторонами, які підлягають виконанню відповідно до закону. Якщо одна із сторін порушує умови договору, інша сторона може звернутися до суду за недотримання умов договору [5, с. 54].

У законодавстві договірне право ґрунтується на значному масиві правових норм, які здатні врегулювати порядок укладання, зміни чи розірвання цивільно-правових договорів, у тому числі електронних [6, с. 65]. Цивільним правом передбачається визначення природи та різних умов таких договорів. Проте процес удосконалення договірного права з урахуванням розвитку ІТ-технологій та смарт-контрактів є неминучим. Необхідність поправок, які змогли б заповнити прогалини, що утворилися в чинному законодавстві, очевидна. Насамперед це стосується технології блокчейну – алгоритму, що опосередковує безпечний розвиток, укладання та виконання смарт-контрактів.

Поняття «смарт-контракт» поширилося у всьому світі з небувалою швидкістю і вже впроваджується у законодавство. Раніше в законах не було аналога «розумному договору», тому необхідність створення правових заходів, які зможуть забезпечувати його укладання та виконання з урахуванням захисту інтересів сторін, очевидна.

Ідея смарт-контракту (smart contract) була сформульована та запропонована в 1994 р. вченим у галузі інформатики, криптографії та права Ніком Сабо.

Принцип дії смарт-контракту полягає в наступному: зміст договору записується у вигляді коду в комп'ютерній програмі, що відстежує та забезпечує виконання зобов'язань. Сторони правочину прописують у такому контракті умови, а також санкції за їх невиконання.

Розглянемо принцип роботи смарт-контракту з прикладу звичайної товарно-грошової операції. Допустимо, ви хочете придбати ноутбук на інтернет-платформі у людини з іншого міста. Проблема в тому, що можливості переглянути відгуки на товар у вас немає, а продавець терміново просить передоплату. Передплата потрібна, тому що продавець боїться, що якщо він

відправить посилку післяплатою, ви її не заберете, і він втрачить гроші за доставку туди і назад, тобто отримає збитки. Ви, зі свого боку, боїтеся, що продавець виявиться шахраєм, привласнить ваші гроші і не надішле товар або надішле не те, що потрібно.

Для цього було розроблено програму, яка стежить за виконанням зобов'язань обох сторін, прописаних у контракті, а також автоматично стягує штрафи за порушення чи невиконання умов договору. Розумні контракти забезпечують безпеку договору та позбавлені ризику неоднозначного трактування умов завдяки тому, що ґрунтуються на криптографії. Це вигідні договори у матеріальному плані, оскільки людині не потрібно платити юристам, посередникам або подавати до суду за невиконання договору. Більше того, виконання умов договору відбувається автоматично з мінімальними витратами на їх супровід без залучення третіх осіб.

Логічним буде питання, чому не можна регулювати смарт-контракт наявними нормами цивільного права про цивільно-правові договори. Для відповіді слід звернутися до механізму та форми смарт-контракту. Коли сторона договору робить конклюдентні дії, транзакція пересилається в комп'ютерну мережу рівноправних вузлів (інша назва вузла – нод). Мережа нодів підтверджує транзакцію та визначає статус користувача. Після підтвердження транзакція поєднується з іншими транзакціями і формує новий блок цифрового реєстру, який займає унікальне місце в ланцюжку блокчейна і не змінюється. Тоді транзакція вважається завершеною. Інакше висловлюючись, сам смарт-контракт це умови, написані мовою програмування.

В свою чергу цивільне право встановлює можливість укладання договору лише в усному та письмовому вигляді. На сьогоднішній день оформлення умов договору мовою програмування не може вважатися письмовою формою, оскільки тлумачення самих умов має виходити із буквального значення, написаного в ньому. На даному етапі розвитку цивільного права правова сторона відносин при використанні смарт-контрактів не регулюється нормами закону, а залишається виключно у платформі блокчейну. Інакше кажучи, особи, які використовують такі технології, змушені спиратися виключно на вірність програми смарт-контракту або спеціальних платформ, що дозволяють укладати смарт-контракти. Ще одна проблема правового регулювання смарт-контрактів загальними нормами ЦК України полягає в їх розбіжності з природою договору. Свобода договору, як основа договірних відносин, включає: свободу у вирішенні питання про укладання договору, свободу у виборі контрагента, свободу у виборі виду договору (змішані та непойменовані), свободу у визначенні умов договору [7, с. 117]. Смарт-контракт не може надати сторонам можливість зміни умов як самостійно (або за погодженням з контрагентом), так і за допомогою координуючих осіб, наприклад, модераторів порталів, які надають можливість укладання смарт-контракту.

Найбільш обґрунтованим, з точки зору, цивільного права буде розгляд смарт-контракту як форми укладання договору, а не його виду.

Значення цих контрактів насамперед зумовлене такими перевагами, як самостійне виконання (головна мета даної технології); прозорість угоди (можна відстежити всі дії щодо виконання смарт-контракту); захист від внесення змін, які не затверджені сторонами; можливість укладання угод анонімно.

Перспектива розвитку правового забезпечення смарт-контрактів має бути спрямована насамперед на формування його точного визначення та закріплення на законодавчому рівні. Важливо також те, що визначення має включати особливості, що дозволяють смарт-контракту діяти в рамках цивільного права, показувати його можливість на реалізацію права свободи договору, а не зупинятись виключно на можливості нового способу контролю за виконанням зобов'язання.

Після підтвердження транзакція поєднується з іншими транзакціями і формує новий блок цифрового реєстру, який займає унікальне місце в ланцюжку блокчейна і не змінюється. Тоді транзакція вважається завершеною.

Повноцінною транзакцією вважається переказ коштів у криптовалюті, а також передача інформації, у тому числі контрактів. Спочатку активи та умови контракту кодуються та поміщаються в блок ланцюга, далі контракт розподілено зберігається на безлічі вузлів мережі та виконується після спрацювання умови. Виконання зобов'язань сторін перевіряється автоматично.

Слід зазначити, що розумні контракти реагують лише на транзакції. Коли актив або валюта перетворюються на програму, вона починає стежити за виконанням умов контракту. Як тільки вони будуть виконані, продавець отримує гроші, а покупець – товар.

До елементів смарт-контракту слід віднести, наступне:

Предмет договору. Програма повинна мати доступ до товарів чи послуг, щодо яких укладається контракт, та мати можливість автоматично дати або закрити до них доступ.

Цифровий підпис. Усі учасники ініціюють договір, підписуючи його своїми секретними ключами.

Умови договору. Умови смарт-контракту у формі точної послідовності операцій. Усі учасники мають підписати ці умови.

З практичної точки зору смарт-контракти відрізняються від звичайних контрактів таким чином:

по-перше, етап формування смарт-контракту від формування до виконання відбувається онлайн; по-друге, у створенні в жодному разі не повинна брати участь третя особа, крім сторін, що домовляються; по-третє, виконання автоматизовано та здійснюється машиною, дотримуючись її запрограмованих інструкцій; вчетверте, смарт-контракти записуються та програмуються у розподіленому реєстрі та не можуть бути змінені. Якщо потрібне виправлення, необхідно скласти новий договір, який скасовує або змінює дію попереднього договору; п'яте, смарт-контракт може працювати лише в ситуації, коли існує «алгоритмічно визначене рішення».

Крім позитивних аспектів у смарт-контрактів є ряд значних недоліків:

Оскільки контракт – це код, написаний людьми, у ньому можуть бути якісь помилки; до того ж, смарт-контракт записується в блокчейні – значить він не може бути змінений. Прикладом подібної помилки є історія з проектом The DAO. В 2016 році було виявлено, що код DAO мав свої вразливості, які полягали в помилці в смарт-контрактах гаманця DAO. Цією помилкою скористалися зловмисники, які кілька разів просили DAO повернути їм ETH, перш ніж буде розраховано правильний баланс на DAO. Таким чином вони викрали 3,6 мільйона ETH (станом на 22 вересня 2022 року ця сума є еквівалентом більше ніж 4,5 мільярдів доларів) [8].

Невизначений правовий статус. На сьогоднішній день смарт-контракти не є об'єктом, який регулюється законодавчо, тому якщо державні органи вирішать створити для смарт-контрактів законодавчу базу, можливі серйозні обмеження.

Витрати використання. Смарт-контракти безглузді без програмування, і щоб скласти надійний смарт-контракт, що відображає потреби компанії, бажано мати досвідченого розробника в штаті

Висновки. Смарт-контракт є алгоритмом, який призначений для автоматизації процесу виконання контрактів. Інакше його можна визначити, як набір правил та послідовність дій для їх виконання. Ці правила спочатку зберігаються як умови контракту, далі проводиться їх автоматична перевірка, а потім виконуються умови згідно з цифровим протоколом.

Залежно від обсягу внесених даних смарт-контракти поділяються: на автоматизовані в повному обсязі, тобто всі умови прописані в програмі; автоматизовані частково, тобто одна частина умов прописана у програмі, інша – на паперовому носії.

Крім того, смарт-контракти класифікуються відповідно до сфери застосування: на контракти у сфері контролю майнових відносин; фінансові послуги -торгівля на біржі, участь в аукціонах та ін; виконання зобов'язань за різними формами банківських кредитних продуктів у момент настання подій; соціальні послуги, включаючи проведення різноманітних голосувань, виборів, процеси страхування; організацію управління доставкою та зберіганням продуктів.

Істотною проблемою є відсутність законодавчого закріплення смарт-контрактів як форми укладання цивільно-правових договорів. До мінусів їх використання можна також віднести: смарт-контракти – це програмний код, який опосередковує можливість помилок і збоїв у програмі, що передбачає необхідність залучення спеціаліста з IT-технологій та оплату його послуг; досі відсутнє детальне регулювання правовідносин та правозастосовна практика з правових питань, пов'язаних із смарт-контрактами.

Література:

1. Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія ІВ Давидова - Одеса: Юридична література, 2018 - С.368;
2. Давидова І.В. Технології Блокчейн. Смарт-контракти. Поняття, становлення та законодавче регулювання електронних закупівель (тендерів). IT і заповіт / І.В. Давидова // IT-право: теорія та практика: навч. посібн. [авт. кол.]; за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонові. – Одеса: Фенікс, 2017. – С. 88-95, 101-109, 257-261
3. Некіт К. Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/229494/228501>
4. Мамчур Л.В., Недибалюк О.Г. Цивільно-правові реалії допустимості використання смарт-контракту у договірних відносинах. Історико-правовий часопис: науковий журнал. №2 (12). Луцьк. 2018 р. С. 90-94).
5. Сібільова О. Відповідальність за порушення договору про надання інформаційних послуг: Підприємництво, господарство і право. 2020 №2 С.53-58
6. Харитонов Є.О. Харитонova О.І. Відносини, що виникають у мережі Інтернет: специфіка і проблеми визначення правової природи *Вісник* Південного регіонального центру Національної академії правових наук України 6/2016 с. 63-68

7. Менджул М. Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право № 69 (2022):С.114-117
8. Задобрюк Дар'я Що таке смарт-контракти і які принципи їх роботи? URL:<https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/shho-take-smart-kontrakty-i-yaki-pryntsy-py-yih-roboty/>)

Kryvenko Yu. On the concept and features of a smart contract

Summary. With the emergence of blockchain technology, the optimization of business transactions has become possible and has led to the concept of a smart contract. This article examines the concept of this contract, its technology and main elements, analyzes its application areas, as well as identifies the main advantages and disadvantages. Based on this information, a conclusion is made regarding the relevance and further prospects of smart contracts. This research is dedicated to the challenges encountered by contract law. The purpose of this study is to investigate the theoretical and practical problems of legal regulation of smart contracts and their features. Methods: the methodological basis of the research is the dialectical method of cognition, which implies comprehensiveness, objectivity and interconnection of the investigated phenomena; general scientific methods of cognition (analysis, synthesis, hypothesis, analogy, etc.), functional methods. As a result of the research, the main problems arising in legislative regulation of smart contracts have been grouped. Legal problems include: complexity of contract verification by a lawyer, lack of control over transactions

by the state and tax authorities, possibility of conducting illegal transactions, difficulty in proving the fact of contract performance, determination of applicable law, judicial protection. The described issues regarding the formation, execution, and the relevance of the research problem lie in the fact that the use of smart contracts in civil relations is relevant due to the expansion of blockchain technology and its counterparts in various fields, as well as the overall digitization of the economy and society. The relationship between parties is directly recorded in lines of code. Such contracts are decentralized, but they can also be centralized and legislatively transparent, immutable, and potentially reduce the need for intermediaries and transaction costs. In Ukraine, the use of smart contracts is still in its early stages, and there is no unified special legal regulation establishing it. The main goal of the research is to determine the legal positioning of smart contracts through the analysis of legislation and scientific literature. The discussed issues touch upon the legal positioning of a smart contract as a contract, as a form of formation and performance (execution) of civil legal acts. Conclusions. The research results provide an analysis of the legal positioning of smart contracts, considering them as separate types of contracts and as a form of entering into and executing civil transactions. The methods of entering into and executing smart contracts are determined, and the main legal issues in their formation and performance are examined, for which appropriate solutions and improvements to the process have been proposed.

Key words: smart contract, intelligent agreement, blockchain, digital platform, cryptocurrency, digital rights, digital environment, legal transaction.

*Петруненко Я. В.,**доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СТИМУЛЮВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Досліджено європейський досвід правового регулювання у сфері стимулювання розвитку малого підприємництва та визначено можливі напрями його використання в законодавстві України. Виявлені сучасні проблеми, які стоять на заваді розвитку малого підприємництва в Україні. Обґрунтовано важливе значення малого підприємництва для розвитку економіки як України, так і європейських держав.

Автором охарактеризовано господарсько-правові засоби, за допомогою яких у таких європейських державах як Великобританія, Німеччина, Польща, Франція та інші, забезпечується розвиток та надається державна підтримка малому підприємству. Зокрема, встановлено, що у переважній більшості європейських держав застосовуються податкове стимулювання малого підприємництва, державне фінансування малих підприємств, які здійснюють окремі соціально важливі види господарської діяльності.

Окремо у статті висвітлено питання щодо досвіду європейських держав у сфері здійснення підтримки суб'єктів малого підприємництва в умовах світової пандемії COVID-19 та вимушеного карантину. Зокрема, встановлено, що більшість європейських держав запровадили податкові канікули, а також пряме державне фінансування частини витрат малих суб'єктів господарювання на оплату праці працівників, деякі інші витрати на час вимушеного простою.

Крім того, проведено порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України у сфері регулювання питань щодо надання державної підтримки малим суб'єктам господарювання.

З урахуванням проведеного порівняльно-правового аналізу законодавства країн Європейського Союзу та України у цій сфері автором розроблено пропозиції щодо напрямів удосконалення механізму стимулювання малого підприємництва в Україні. Зокрема, автор дійшов до висновку про необхідність у Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» визначення основних засад інформування суб'єктів малого підприємництва про доступність тих чи інших видів державної підтримки та джерела їх отримання; закріплення положення про засади розробки та реалізації регіональних програм підтримки суб'єктів малого підприємництва.

Ключові слова: європейський досвід, мале підприємство, розвиток, господарське законодавство, правове регулювання.

Постановка проблеми. Запроваджена у нашій країні Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р, вказує, що мале і середнє підприємство в Україні тривалий час функціонує в складних умовах соціально-економічного розвитку; значний негативний вплив мали і накопичені системні диспропорції, що призвело до девальваційних та інфляційних процесів [1].

Водночас, саме мале підприємство у більшості європейських держав, включаючи й Україну, складає основу соціально-економічної стабільності та ефективності національної економіки. Саме через те у країнах Європейського Союзу значна увага приділяється наданню державної підтримки розвитку малого підприємництва, і їх досвід у цьому питанні може бути корисним і для удосконалення господарського законодавства України.

Стан дослідження. Окремі питання світового досвіду надання державної підтримки малого підприємництва досліджували такі науковці як З.С. Варналій, Т.С. Гудіма, Н.М. Заярна, Д.В. Зятіна (Лічак), Л.І. Купчення, К.С. Лебодкін, О.Е. Лілємає, В.К. Малолітнева, Т.В. Некрасова, Я.В. Рогінська, Д.Ю. Сіюшов, Д.В. Слинко, Т.Л. Томнюк, В.А. Устименко, І.М. Феофанова, С.М. Черненко, Д.О. Черніков, І.Є. Шайдюк, О.М. Шмігач та інші. Деякі аспекти цього питання досліджувались й автором цієї статті [2; 3; 4]. Разом з тим, у вітчизняній науці господарського права недостатньо наукових робіт, присвячених актуальному європейському досвіду використання господарсько-правових засобів підтримки малого підприємництва, що пояснює увагу автора до цієї теми та обґрунтовує актуальність даної наукової статті.

Метою статті є проведення науково-правового аналізу європейського досвіду правового регулювання у сфері стимулювання розвитку малого підприємництва та визначення на підставі цього аналізу напрямів використання такого досвіду в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Як було зауважено, мале підприємство складає основу економічного розвитку у багатьох європейських державах, включаючи Україну. Зокрема, як зазначається з цього приводу в Європейській хартії малих підприємств [5], малі підприємства – це основа європейської економіки. Вони є ключовим джерелом робочих місць і благодатним ґрунтом для бізнесових ідей, у зв'язку з чим зусилля Європи з відкриття нової економіки матимуть успіх тільки за

умови, якщо малий бізнес буде висунутий на перше місце в порядку денному.

При цьому, не зважаючи на важливе значення малого підприємництва для економічного розвитку, саме такі суб'єкти, з огляду на незначний розмір їх статутного капіталу, обігових коштів тощо, якраз і виявляються найбільш чутливими до різноманітних правових, соціально-економічних та інших змін. Це змушує держави всіляко підтримувати малих суб'єктів господарювання.

Розробники Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року за результатами ґрунтовного аналізу стану та тенденцій розвитку малого підприємництва в Україні виявили наступні основні проблеми у зазначеній сфері:

відсутність налагодженої та ефективної координації дій заінтересованих сторін;

неузгодженість державної політики у сфері розвитку підприємництва;

нестабільне та непередбачуване регуляторне середовище, в якому функціонують суб'єкти малого і середнього підприємництва;

відсутність взаємодії між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо розв'язання поточних проблем малого і середнього підприємництва [1].

Наведене свідчить про те, що хоча профільним законодавством України [6] і визначені деякі засоби надання державної підтримки суб'єктам малого підприємництва, однак такі засоби виявляються не достатньо ефективними у зв'язку з відсутністю узгодженості між органами державної влади та місцевого самоврядування, відсутністю єдиної державної стратегії у цьому напрямку, а також недостатньою розробленістю механізму реалізації деяких державних програм підтримки суб'єктів малого підприємництва.

Досліджуючи досвід деяких європейських держав у зазначеній сфері, передусім, слід зауважити, що з метою ефективного розвитку малого підприємництва в Європі діє прийнятий Комісією Європейських Спільнот у Брюсселі 25 червня 2008 р. Акт з питань малого бізнесу для Європи [7]. Він є основою політики Європейського Союзу з питань функціонування малих і середніх підприємств і спрямований на удосконалення механізму малого підприємництва в Європі, спрощення регуляторного середовища для нього, усунення перешкод для його розвитку [8, с. 110].

Таким чином, злагоджені дії країн Європейського Союзу у напрямку розвитку та підтримки малого підприємництва є основою для формування ефективної державної політики у цій сфері.

Розглядаючи досвід окремих європейських держав у сфері правового регулювання надання державної підтримки суб'єктам малого підприємництва, слід зазначити, що у більшості європейських держав прийнята програмно-планова форма державної підтримки. Тобто державні органи розробляють відповідні програми, які мають враховуватися під час бюджетного планування. Деякі з таких програм носять постійний, а деякі – тимчасовий (з визначеним періодом дії) характер.

Наприклад, у Великобританії розробляються такі програми надання фінансової допомоги малому підприємству: Схема сприяння створенню підприємств, яка передбачає допомогу

безробітним, що мають намір розпочати власну справу; Програма гарантування кредитів, яка поширюється на 70-80% та надається малому бізнесу банками; програми допомоги молоді у створенні та розширенні власної справи; програми допомоги місцевій владі у розвитку малого підприємництва на місцях [8, с. 111].

Цікавим є досвід у сфері розробки та реалізації державних програм підтримки суб'єктів малого підприємництва у Польщі. У цій державі реалізація відповідних програм забезпечується союзними фондами, кошти яких, крім всього іншого, призначені і на підтримку малого бізнесу. Розпорядником цих коштів виступає Міністерство регіонального розвитку. Окрім того, слід також зазначити, що у Польщі значна увага приділяється республіканським програмам, які запроваджуються як через окремі міністерства, так через установи нижчого рівня, як наприклад, урядові агентства [9, с. 116].

Однак, рекордсменом за кількістю державних програм підтримки суб'єктів малого підприємництва виявилась Німеччина, яка запустила 200 програм підтримки малого та середнього бізнесу під загальною назвою «Mittelstand», які передбачають виділення на кредитування таких підприємств 15,5 млрд. євро щорічно. Для інвестиції в розвиток компанії (якщо фірма існує не більше 3 років на німецькому ринку) є можливість отримати кредити до 500 тис. євро від державного банку до 90% суми необхідних інвестицій. Погодження щодо видачі кредиту здійснюється державним банком, а тому у випадку нездатності виплатити кредит державний банк зобов'язаний погасити кредитний борг тому банком, який видав кредит [10, с. 529].

Значна кількість постійно діючих програм державної підтримки суб'єктів малого підприємництва сприяє у багатьох випадках самозайнятості населення та зниженню таким чином рівня безробіття, розвитку конкуренції та попередженню монополізму тощо. При цьому, цільова спрямованість державної програми, завдання якої чітко визначені у самій програмі, дозволяє сприяти розвитку малого підприємництва саме у тих галузях економіки, які цього найбільше потребують відповідно до прийнятої у державі економічної політики.

Необхідно зазначити, що в Україні державні програми підтримки малого підприємництва діють здебільшого у сфері сільськогосподарської діяльності. Зокрема, у цій сфері переважно на постійній основі діють такі програми як:

бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції;

часткова компенсація вартості сільгосптехніки та обладнання;

державна підтримка фермерських господарств.

Також діє програма Державної служби зайнятості «Власна справа» [11] із надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу.

Поряд з державними програмами в Україні також відомі деякі зарубіжні програми, зокрема діяли програми Європейського Союзу EU SURE (EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy), «Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу» (COSME) на 2014-2020 роки, міжнародні кредитні програми тощо. На даний момент актуальними [12] є наступні:

(1) Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України» (вона підтримує стартапи й малі та середні підпри-

емства з метою підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішньому ринку України та на міжнародних ринках, допомагає у розбудові спрощеного та прозорого бізнес-клімату, а також забезпечує українські компанії можливостями скористатись перевагами міжнародної торгівлі; проект реалізовує грантові програми для підтримки безперервності та відновлення бізнесу, для малих та середніх жіночих та сімейних підприємств, для підтримки експортних альянсів);

(2) Проект «Розвиток малих та середніх підприємств: Економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб та відновлення бізнесу» (проект започатковано Міжнародною організацією з міграції та Агентством ООН з питань міграції, він фінансується Федеральним міністерством економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) через Банк розвитку KfW та являє собою грантову програму для українського мікро- та малого бізнесу; основна мета грантової програми полягає у підтримці економіки України шляхом відновлення робочих місць та виробництва, а також задоволення попиту населення на критично важливі товари та послуги);

(3) Проект «Застосування та імплементація Угоди про асоціацію між ЄС та Україною у сфері торгівлі / EU4Business: конкурентоспроможність та інтернаціоналізація малого та середнього підприємництва» (реалізується за кошти Європейського Союзу та Уряду Німеччини, основна мета полягає у покращенні інституційних та регуляторних умов на місцевому і національному рівнях для підвищення конкурентоспроможності малого бізнесу, який бажає працювати на європейських ринках; проект передбачає як грантові ініціативи, так і надає експертну, консультативну підтримку);

(4) Програма «Fit for Partnership with Germany» (проект дає змогу українським підприємцям підвищувати професійні компетенції у сфері ведення бізнесу, набувати нових компетенцій для здійснення зовнішньоекономічної діяльності, встановлювати ділові контакти з німецькими та іншими іноземними партнерами, а також сприяти просуванню української продукції та послуг на міжнародних ринках).

У європейських державах програми підтримки малого підприємництва ефективно часто поєднуються з іншими засобами державної підтримки, які застосовуються у тому числі за сприяння громадських організацій, усіляких фондів розвитку тощо.

Зокрема, приміром, в Іспанії важливе значення відіграють регіональні та галузеві громадські об'єднання підприємців, а також функціонує велика кількість суб'єктів, покликаних захищати інтереси підприємців. За підтримки агентств регіонального розвитку в Іспанії були створені технологічні парки, бізнес-інкубатори, промислові полігони, які спрямовані сприяти розвитку підприємництва. Іспанія приділяє значну увагу впровадженню інновацій у розвиток малого підприємництва [13, с. 1028].

Крім того, в Іспанії активно запроваджуються інші форми недержавної фінансової підтримки суб'єктів малого бізнесу шляхом створення товариств взаємного гарантування за кошти добровільних внесків підприємців. Метою таких товариств є надання гарантій банкам за своїх членів при отриманні кредитів. У випадку нестачі власних коштів уряд Іспанії надає товариствам фінансову допомогу [14].

До інших засобів державної підтримки суб'єктів малого підприємництва відносяться фіскальні пільги, надання державних гарантій при отриманні суб'єктами господарювання

банківських кредитів, створення спеціальних умов для участі суб'єктів малого підприємництва у публічних закупівлях тощо. Такі механізми передбачені та успішно діють у Німеччині, Польщі, Франції, інших європейських державах.

Зокрема, у Польщі прийнято Закон про малий бізнес, який визначає такі ключові принципи державної підтримки суб'єктів малого підприємництва: 1) створити середовище, в якому підприємці та сімейний бізнес будуть процвітати, а підприємство буде винагороджено; 2) переконатися, що чесні підприємці, які збанкрутували, швидко отримають другий шанс; 3) встановити правила регулювання відповідно до принципу «Спочатку подумай про мале»; 4) змусити органи влади реагувати на потреби суб'єктів малого підприємництва; 5) адаптувати громадські інструменти до потреб суб'єктів малого підприємництва: сприяння участі малих і середніх підприємств у державних закупівлях та ефективному використанню можливостей державної допомоги тощо [15, с. 82].

Слід сказати, що в Україні профільним Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [6] також передбачено цілу систему засобів державної підтримки, включаючи фіскальні та кредитні пільги. Разом з тим, механізм застосування деяких з цих засобів залишається неурегульованим, хоча буде справедливо вказати на певні позитивні зрушення у цій сфері.

Так, 24 січня 2020 р. постановою уряду затверджено Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва [16], який визначає умови, критерії та механізм надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва (мікро-, малого, середнього та великого підприємства) шляхом здешевлення вартості кредитів. До того було утворено *Офіс розвитку малого і середнього підприємництва* [17] (з метою сприяння, зокрема: розвитку державно-приватного діалогу з питань розвитку підприємництва; формуванню інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; розробленню програм підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва тощо), а також *Координаційну раду з питань розвитку мікропідприємництва та малого підприємництва* [18] (основними завданнями якої є, з-поміж інших: підготовка стратегічних рішень щодо проведення реформ у сфері сприяння розвитку мікро- та малого підприємництва; підготовка рекомендацій та пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку мікро- та малого підприємництва; визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань щодо сприяння розвитку мікро- та малого підприємництва тощо).

Також 19 квітня 2020 р. набула чинності нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі» [19], відповідно до якої було запроваджено новий вид закупівлі – спрощену закупівлю, порядок здійснення якої розповсюджується на закупівлі товарів, робіт і послуг, вартість яких дорівнює або перевищує 50 тисяч гривень та є меншою за вартість, що встановлена в пунктах 1 і 2 ч. 1 ст. 3 Закону. Передбачалося, що такі зміни передусім сприятимуть розширенню можливостей для малого підприємництва щодо участі у публічних закупівлях.

Особливе значення у системі засобів державної підтримки суб'єктів малого підприємництва в європейських державах має також залучення таких суб'єктів до сфери інноваційного розвитку.

Наприклад, у Польщі високий рівень конкуренції і боротьба за ринки зумовлює малі підприємства широко впроваджувати інновації та підвищувати свій потенціал, для чого передбачені такі заходи: спрощення процедури створення нових підприємств та інфраструктури для їх роботи; сприяння більш інтенсивному фінансуванню діючих малих підприємств; податкові пільги на вкладення засобів у розвиток малого підприємства.

У науковій літературі також зазначається, що у європейських країнах (Великобританії, Німеччині, Франції, Польщі тощо) утворюються та активно розвиваються інноваційні центри, завданням яких є: обмін науково-технічною та економічною інформацією, надання консультацій з питань інноваційного проектування, можливостей фінансування і використання структурних фондів ЄС; пошук і посередництво іноземних та проектних партнерів; організація та проведення семінарів з питань інноваційної діяльності, впровадження інновацій на підприємствах, можливостей фінансування і залучення коштів програм технічної допомоги ЄС тощо [20, с. 250].

Порівнюючи європейський досвід з досвідом України у цій сфері, варто зауважити, що у нашій державі не достатньо уваги приділяється інформуванню суб'єктів господарювання про існуючі державні програми та інші засоби державної підтримки суб'єктів малого підприємства. При цьому, завдання щодо сприяння забезпеченню громадськості інформацією щодо можливостей та підтримки підприємства в Україні покладено на Офіс розвитку малого і середнього підприємства [17]. Однак, слід констатувати, що крім стислої інформації на офіційному веб-сайті Міністерства економіки України [12] та «Маркетплейсу фінансових можливостей для бізнесу» на порталі «Дія.Бізнес» [21] будь-яка додаткова інформаційно-роз'яснювальна робота серед суб'єктів малого підприємства з приводу доступних напрямків державної підтримки та способів їх отримання майже не ведеться.

У межах даного дослідження не можна обійти увагою актуальне питання державної підтримки малого бізнесу в умовах світової пандемії COVID-19, внаслідок якої більшість суб'єктів малого підприємства опинилися у вкрай складному становищі.

Для зниження негативного впливу на суб'єктів малого підприємства у Франції, Великобританії й Німеччині ухвалили нові закони про COVID-19, основною метою яких є вжиття деяких додаткових заходів підтримки суб'єктів малого підприємства [22].

Німеччина ухвалила низку соціальних пакетів з підтримки підприємств у період пандемії на загальну суму понад 750 млрд. євро. Для допомоги малому бізнесу закладалося 156 млрд. євро, які передбачали, серед іншого, скорочення податкових надходжень на 33,5 млрд. євро через податкові канікули, а 50 млрд. євро виділялися на підтримку самозайнятих громадян та малих підприємств. Уряд Великобританії послабив законодавство про банкрутство, щоб підприємства, які були не спроможні погасити борги через падіння економіки на тлі карантину, могли продовжувати діяльність. Зазначені зміни дозволили британським компаніям-боржникам отримувати і здійснювати поставки. Також було суттєво знижено облікову ставку, майже у 3 рази – з 0,75% до 0,25% [23].

В нашій державі також було прийнято спеціальний Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Ук-

раїни, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [24], який, однак, очікувань малого бізнесу не виправдав, оскільки крім послаблень щодо сплати ввізного мита та оподаткування на деякі лікарські засоби та медичні препарати конкретних заходів державної підтримки для суб'єктів малого підприємства, на жаль, не передбачав.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, по результатах проведеного дослідження представляється можливим сформулювати деякі узагальнюючі висновки.

Зокрема, однозначно можна зробити висновок про те, що Україною здійснено певні кроки на шляху до приведення національного законодавства у сфері державної підтримки малого підприємства до правил і стандартів Європейського Союзу. Так, прийнято Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємства, який визначає умови, критерії та механізм надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємства (мікро-, малого, середнього та великого підприємства), утворено Офіс розвитку малого і середнього підприємства, а також Координаційну раду з питань розвитку мікропідприємства та малого підприємства.

Разом з тим, на відміну від європейських держав, в Україні недостатня увага приділяється регіональним програмам підтримки малого підприємства, а між різними державними органами, органами місцевого самоврядування відсутній єдиний уніфікований підхід у сфері розробки та реалізації державних програм підтримки малого підприємства, так само й відсутній правовий механізм використання деяких визначених Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємства в Україні» засобів державної підтримки малих суб'єктів господарювання.

З урахуванням досвіду окремих європейських держав у цій сфері та для підвищення ефективності механізму надання державної підтримки суб'єктів малого підприємства в Україні доцільно розробити порядок реалізації таких видів державної підтримки як залучення суб'єктів малого підприємства до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємства та ін.; у Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємства в Україні» визначити основні засади інформування суб'єктів малого підприємства про доступність тих чи інших видів державної підтримки та джерела їх отримання; закріпити положення про засади розробки та реалізації регіональних програм підтримки суб'єктів малого підприємства, а також передбачити порядок узгодження дій державних органів, органів місцевого самоврядування у цій сфері.

Література:

1. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємства в Україні на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-p#Text>
2. Петруненко Я.В. Податкова пільга як засіб державного регулювання господарської діяльності: порівняльно-правовий аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 93-100.
3. Петруненко Я.В. Зарубіжний досвід регулювання публічних закупівель як господарсько-правового засобу забезпечення ефектив-

- ного використання державних коштів. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 23-28.
4. Петруненко Я.В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: Монографія. К.: Вид-во «Ліра-К», 2019. 416 с.
 5. Європейська хартія малих підприємств: Міжнародний документ від 19 червня 2000 р. (офіційний переклад). *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_860
 6. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4618-VI. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
 7. Акт з питань малого бізнесу для Європи. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/business-friendly-environment/small-business-act_en
 8. Пукало О.П. Зарубіжний досвід розвитку та підтримки малого підприємництва та його використання в Україні. *Управління розвитком*. 2017. № 3-4. С. 108-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2017_3-4_17
 9. Капітан В.О. Зарубіжний досвід формування державної стратегії розвитку малого бізнесу задля забезпечення зайнятості населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 115-119.
 10. Томнюк Т.І. Зарубіжний досвід підтримки малого бізнесу: уроки для України. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 16. С. 527-533.
 11. Мікрогрант «Власна справа». *Офіційний веб-сайт Державної служби зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/mikrogrant-vlasna-sprava>
 12. Розвиток підприємництва. Можливості для бізнесу від партнерів з розвитку. *Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2ce162f7-5840-487b-8ef1-9c65fc1b1d9b&title=Mozhливо stiDliaBiznesuVidPartnerivZRoZvitku>
 13. Шмігач О.М. Євроінтеграційні процеси у сфері підприємницької діяльності в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 11(51). С. 1026-1030.
 14. Чуй І.Р., Мицак О.В. Фінансовий менеджмент у малому бізнесі: Навч. посіб. Львів: Видавництво ЛКА, 2015. 264 с.
 15. Бондарчук М.Ю. Системи підтримки малого підприємництва в Україні та в Республіці Польща. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 9. Ч. 1. С. 80-84.
 16. Про надання фінансової державної підтримки: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-п#Text>
 17. Про утворення Офісу розвитку малого і середнього підприємництва при Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16 жовтня 2018 р. № 1500. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1500731-18#n14>
 18. Про утворення Координаційної ради з питань розвитку мікропідприємництва та малого підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2019 р. № 892. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2019-п#Text>
 19. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель: Закон України від 19 вересня 2019 р. № 114-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20#Text>
 20. Черненко С.М. Зарубіжний досвід розвитку малого підприємництва в контексті інноваційного розвитку економіки. *Економічні інновації*. 2011. Вип. 45. С. 243-252.
 21. Маркетплейс фінансових можливостей для бізнесу. *Дія.Бізнес*. URL: <https://business.diaa.gov.ua/marketplace/finansuvanna>
 22. Берешак В. Як уряди різних країн підтримують бізнес під час пандемії. *ThePage*. URL: <https://thepage.ua/ua/exclusive/covid-19-yak-u-riznih-krayinah-pidtrimuyut-biznes>
 23. Губарева В. Як уряди різних країн підтримують бізнес під час карантину? *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/article/state-support-business>
 24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17 березня 2020 р. № 530-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>

Petrunenko Ia. European experience of legal regulation in the field of small business stimulation: comparative legal analysis

Summary. The article examines the European experience of legal regulation in the field of stimulating the development of small business and identifies possible areas of its use in the legislation of Ukraine. Modern problems that hinder the development of small business in Ukraine have been identified. The importance of small business for the development of the economy of both Ukraine and European countries is substantiated.

The author describes the economic and legal means by which in such European countries as Great Britain, Germany, Poland, France and others, development is provided and state support is provided to small businesses. In particular, it has been established that in the vast majority of European countries tax incentives for small business and state financing of small enterprises engaged in certain socially important economic activities are used.

The article covers the experience of European countries in the field of supporting small businesses in a global COVID-19 pandemic and forced quarantine. In particular, it was found that most European countries have introduced tax holidays, as well as direct state funding of part of the costs of small businesses to pay employees, and some other costs of forced downtime.

A comparative legal analysis of the legislation of the European Union and Ukraine in the field of regulation of state support for small businesses.

Taking into account the comparative legal analysis of the legislation of the European Union and Ukraine in this area, the author has developed proposals for improving the mechanism of stimulating small business in Ukraine. In particular, the author came to the conclusion that the Law of Ukraine "On Development and State Support of Small and Medium Enterprises in Ukraine" defines the basic principles of informing small businesses about the availability of certain types of state support and sources of their receipt; consolidating the provisions on the principles of development and implementation of regional programs to support small businesses.

Key words: European experience, small business, development, economic legislation, legal regulation.

*Ставніченко М. В.,**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії 2 курсу
кафедри цивільного та господарського права і процесу
факультету права та економіки
Міжнародного гуманітарного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ВИТРЕБУВАННЯ У ОСТАННЬОГО НАБУВАЧА СПІЛЬНОГО СУМІСНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ, ЩО БУЛО НЕПРАВОМІРНО ВІДЧУЖЕНО БЕЗ ЗГОДИ ІНШОГО ІЗ ПОДРУЖЖЯ

Анотація. Початковий етап при опрацюванні матеріалу та проведенню даного наукового дослідження включав визначення основного терміну – права спільної сумісної власності, а також підстав виникнення права спільної сумісної власності. У подальшому автором акцентовано на дійсності та забезпеченості сталою судовою практикою Верховного Суду двох окремих презумпцій права спільної сумісної власності: 1) спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними в період шлюбу; та 2) рівності часток у праві спільної сумісної власності. У основному матеріалі статті розглянуто особливості судового захисту права спільної власності подружжя шляхом пред'явлення ввідикаційних позовів, які є класичними та пріоритетними для захисту права власності, у тому числі, права спільної сумісної власності. Метою статті є визначення та детальний аналіз найбільш дієвих способів захисту при витребуванні спільного сумісного майна подружжя, розкриття особливостей побудови дієвої стратегії при витребуванні майна у судовому порядку. Стаття містить опис практичних ситуацій, преамбул можливих судових спорів та способів їх вирішення. Зі змісту статті можливо дізнатись основні практичні аспекти у реалізації права на захист шляхом витребування майна, що перебувало у спільній сумісній власності, але було відчужено одним із подружжя без згоди іншого, дійти висновків про характерні риси категорій справ, у яких слід застосовувати витребування як спосіб захисту. Стаття допомагає розмежувати справи за предметом позову: про визнання недійсним правочину і, як наслідок, реституції та витребування майна (у випадках, коли недійсність правочину не спричинить юридичних наслідків, адже відчуження відбувалось у подальшому і після укладення оспорюваного правочину). Наведене дослідження містить висновки щодо встановлення відмінностей між спільною частковою та спільною сумісною власністю у розрізі саме процесуальних можливостей захисту у цивільному процесуальному законодавстві. Направленість статті саме на визначення механізмів та алгоритмів захисту на підставі висновків Верховного Суду забезпечує не тільки теоретичне значення, але й може використовуватись як окремий практичний коментар у професійній діяльності юристів, котрі зіштовхнулись із відповідними правовідносинами клієнтів у рамках спору про поділ, повернення, визнання майна спільним сумісним. Висновки дослідження можуть слугувати підґрунтям у подальшій теоретичній діяльності науковців.

Ключові слова: поділ майна, спільна сумісна власність, поділ спільного сумісного майна, витребування майна, позов співвласника.

Постановка проблеми. Законодавчі аспекти правової системи України у побудові інституту спільної сумісної власності сконструйовані на загальних принципах цивільного права, що, в свою чергу, передбачає використання диспозитивного методу на розсуд сторін задля врегулювання спірних правовідносин. Водночас, складність реалізації врегулювання спорів у відносинах з приводу поділу спільного сумісного майна часто зумовлена відстороненістю та, нерідко, негативним психологічним ставленням один до одного сторін таких правовідносин (подружжя). Саме тому існування дієвого, зрозумілого та сталою механізму судового захисту та/або відновлення своїх порушених прав є надважливим аспектом у системі правосуддя України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема щодо регулювання відносин у сфері спільної сумісної власності не є новою та, відповідно, досліджувалась і актуалізувалась у працях багатьох українських вчених, зокрема, до поглибленого аналізу та виявлення проблемних питань у період незалежності України звертались О.В. Мельниченко, В.С. Гопанчук, О.А. Явор, І.П. Малютіна, В.Р. Рентюк, О.І. Розгон, С.В. Кравцов та інші.

Мета статті – визначити та проаналізувати найбільш дієві способи захисту при витребуванні спільного сумісного майна подружжя, розкрити особливості побудови дієвої стратегії при витребуванні майна у судовому порядку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 368 ЦК України майно, набуто подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом [1].

Законними підставами виникнення спільного сумісного майна подружжя є: 1) способи набуття, які передбачені у главі 24 ЦК України; 2) правовий статус зареєстрованого подружжя з урахуванням (здійсненням) їх внеску; 3) правовий статус зареєстрованого подружжя без врахування їх внеску до спільного майна; 4) проживання жінки та чоловіка однією сім'єю. Згідно зі ст. 74 СК України чоловік та жінка, що проживають однією сім'єю, мають правовий статус співмешканців та наділені СК України правами і обов'язками щодо спільної сумісної власності [3, с. 166; 2].

У статті 60 СК України закріплено, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Таке ж положення містить і стаття 368 ЦК України [2].

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 21.11.2018 р. по справі № 372/504/17 зазначила наступне: «Відповідно до частини першої статті 355 ЦК України майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно)» [6].

Відповідно до ч. 1 ст. 70 Сімейного Кодексу у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Згідно позиції Верховного Суду (по тексту – ВС), що викладена у постанові від 29.06.2022 р. по справі №372/2118/16-ц право спільної сумісної власності у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка вважаються рівними, якщо іншого не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором [7].

Вказана позиція є усталеною, та була безліч раз застосована Верховним Судом.

Зазначені норми закону свідчать про дві окремі презумпції: 1) спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними в період шлюбу; та 2) рівності часток у праві спільної сумісної власності.

Презумпція спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними в період шлюбу може бути спростована й один із подружжя може оспорити поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, в тому числі, в судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує [5].

Дана правова позиція викладена у Постанові Верховного Суду України від 24 травня 2017 року у справі № 6-843цс17 та Постановах Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 лютого 2018 року у справі № 235/9895/15-ц, від 05 квітня 2018 року у справі № 404/1515/16-ц» [8, 9].

Від вказаної позиції Верховний Суд не відступав, про що свідчить її застосування у постановах останніх років, наприклад: від 30.09.2022 року по справі 753/2222/19, від 21.09.2022 року у по справі 752/1716319, від 05.10.2022 року по справі 664/906/20 [10, 11, 12].

Слід зазначити, що у спорах з приводу поділу спільного майна подружжя заявлення окремої вимоги про визнання майна спільним сумісним є неефективним способом захисту (окрім випадків, коли майно було набуто під час фактичних шлюбних відносин до/без реєстрації шлюбу), адже майно є спільним сумісним в силу закону. Водночас, відчуження одним із подружжя спільного сумісного майна без згоди іншого є підставою для визнання правочину недійсним.

Саме у позовах про визнання правочину недійсним з підстав відчуження без згоди іншого і криється правильний спосіб захисту своїх порушених прав другого з подружжя. Саме

у таких позовах має відбуватись заявлення вимоги про витребування майна, як похідної. Окрім того, сторони позивача слід враховувати той момент, що формування вимоги про витребування має стосуватись не частки у праві власності, а майна в цілому, як одиницю/індивідуально визначену річ. Вказана позиція обґрунтовується правовою природою інституту спільного сумісного майна, який суттєво відрізняється від спільної часткової власності.

Так, відповідний правовий висновок зробила Об'єднана Палата Касаційного цивільного суду у постанові від 15.06.2020 р. у справі № 430/1281/14-ц: «При розгляді спорів про відчуження одним із подружжя спільного майна без згоди іншого з подружжя слід передусім визначитись з об'єктом, тобто з тим, що відчужується. Предмет правочину є іншою правовою категорією, а саме – об'єктом, а не його частиною. Відчуження спільного майна відбувається за згодою співвласників, а відчуження частки – лише за її наявності...».

«Якщо об'єкт належить на праві спільної сумісної власності кільком особам, то право власності кожного із співвласників у спільній сумісній власності поширюється на весь об'єкт, відтак передати у власність можна лише об'єкт в цілому» [13].

До такого ж висновку згодом і дійшов Верховний Суд у постановах від 08.07.2020 р. по справі № 359/10528/15-ц, у постанові від 15.12.2021 р. по справі № 640/17764/17 [14, 15].

Таким чином, суттєвою відмінністю спільної часткової власності від спільної сумісної є те, що у частковій власності право розпорядження/володіння поширюється на певну частку, що належить власнику, а у спільній сумісній на весь об'єкт, однак таке розпорядження/володіння здійснюється за згодою другого співвласника і щодо всього об'єкта в цілому. Вказане твердження має вирішальне значення при витребуванні майна.

При підготовці стратегії відновлення прав шляхом витребування майна треба пам'ятати, що витребування саме частки (яка визначена в силу презумпції рівності часток або ж на розсуд позивача) у останнього набувача є невірним способом захисту, оскільки витребуване майно позивачу ніколи не належало на праві спільної часткової власності, і відповідно така частка не була визначена. А сімейне законодавство передбачає, що у таких випадках майно є лише спільною сумісною власністю.

Якщо майно знаходилось у спільній частковій власності, то таке частка може бути витребувана відповідник власник такої частки. При цьому, остання позиція Верховного Суду говорить про те що, частку у праві власності, яка не визначена в натурі, витребувати можна.

У постанові від 20 червня 2023 року у справі № 362/2707/19 ВП ВС відступила від правового висновку ВС щодо витребування майна, яке є індивідуально визначеним або виділеним в натурі, визначивши, що співвласник майна може витребувати частку, яка належить йому у праві спільної сумісної власності, з незаконного володіння незалежно від того, чи є це майно індивідуально визначеним або виділеним у натурі [16].

Слід пам'ятати, що витребування спільного сумісного майна, в тому числі не титульним власником, не тільки не забороняється законодавством, але й має прикладне застосування, що, зокрема, підтверджується висновками у постановах Верховного Суду.

Постанова ВС від 16.12.2020 р. по справі 661/2576/16-ц.

За обставинами справи позивач просив витребувати (в цілому) на його користь квартиру, яка належала йому та його

матері на праві спільної сумісної власності (інших позивачів не було). Квартира вибула з його власності на підставі судового рішення, яке згодом було скасовано.

Суд першої інстанції позов задовільнив повністю на підставі статті 388 ЦК. Суд апеляційної інстанції рішення змінив, та витребував лише $\frac{1}{2}$ частки.

Верховний Суд постанову апеляції скасував, та залишив у силі рішення суду I інстанції, зазначивши, що власність була сумісна, виділених часток не було в натурі, натомість витребувати частку зі спільної сумісної власності не можна, а спільна сумісна власність поширюється на все майно, тому висновок суду I інстанції про витребування майна у цілому, є правильним [17].

Постанова ВС від 31.08.2021 р. по справі 643/9638/19.

За обставинами справи позивач, якому на праві спільної сумісної власності належала квартира (другий співвласник не звертався до суду) просив визнати недійсним перший договір купівлі-продажу, та витребувати у останнього набувача квартиру та повернути її у володіння позивача та іншого співвласника. Підставою позову було те, що квартира була декілька разів відчужена на підставі підроблених документів.

Суд першої інстанції позов задовільнив повністю, апеляційна та касаційна інстанції залишили без змін, і ВС зазначив, що витребування майна в цілому є належним способом захисту [18].

Постанова ВС від 11.09.2019 р. по справі 621/1905/16-ц.

За обставинами справи позивач (дружина) звернулася до суду із позовом про визнання недійсним правочину щодо внесення її чоловіком спільного сумісного майна подружжя до статутного капіталу ТОВ, визнання недійсним рішення про збільшення статутного капіталу ТОВ, скасування свідоцтва про право власності, скасування державної реєстрації за ТОВ, витребування спірного майна із чужого незаконного володіння відповідача (добросовісного набувача) та визнання майна об'єктом спільної сумісної власності, скасування державної реєстрації за останнім набувачем.

Верховний суд рішення I та II інстанції скасував та ухвалив нове – визнав недійсним правочин щодо передачі майна до статутного капіталу ТОВ, та витребував майно із чужого незаконного володіння відповідача (останнього набувача) у спільну сумісну власність позивача та її чоловіка (до речі, вимога позивача не була конкретизована, що позивач просить повернути майно у спільну сумісну власність).

Так, ВС у вказаній постанові зробив такі висновки: «Оскільки правочин щодо передачі спірного нерухомого майна подружжя у вигляді внеску у статутний фонд ТОВ, який є угодою щодо розпорядження цінним майном, вчинено з порушенням вимог статті 65 СК України щодо наявності письмової згоди другого з подружжя на вчинення такого правочину, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку про недійсність цього правочину [19].

Щодо доводів про неоднакове застосування висновків Верховного Суду України та Верховного Суду слід вказати, що наведена відповідачем судова практика стосується праводносин щодо поділу майна подружжя, в той час як в цій справі вирішуються вимоги про визнання правочинів недійсними, витребування майна з чужого незаконного володіння. В справі, що розглядається, спірне майно подружжя не залишилось як внесок у статутному фонді товариства, а було відчужене останнім третій особі, у зв'язку з чим позивач позбавлена права на виплату половини вартості внесеного майна в разі поділу

майна подружжя або права вимагати виплатити їй половини отриманого доходу від діяльності підприємства.

За таких обставин позов підлягає задоволенню в частині позовних вимог щодо недійсності правочину про передачу спірного нерухомого майна подружжя в статутний фонд ТОВ та витребування цього майна з чужого незаконного володіння, оскільки нерухоме майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, відчужене (вибуло) без згоди позивача, тобто поза волею власника.

Задовольняючи позов в іншій частині вимог, апеляційний суд не врахував, що позивачем обрано неефективний спосіб захисту порушеного права.

Ефективним способом захисту права позивача в цьому випадку є виндикаційний позов до останнього набувача майна, за яким зареєстровано право власності на спірне нерухоме майно подружжя, а не позов про визнання недійсними: рішення ТОВ договорів купівлі-продажу; свідоцтва про право власності; скасування державної реєстрації права власності на це нерухоме майно».

Постанова ВС від 23.06.2022 р. по справі 520/1146/15-ц.

За обставинами справи, позивач (колишня дружина) просила визнати недійсним правочин укладений її чоловіком – договор купівлі продажу квартири, укладений без її згоди, оскільки квартира була придбана у шлюбі, а тому є спільною сумісною власністю, однак чоловік відчужив квартиру без її згоди.

Після цього було здійснено ще одне відчуження, тому позивач просила витребувати у останнього набувача квартиру. До речі, позивач просила витребувати без конкретизації щодо свого володіння – не зазначивши «на свою користь» тощо. При цьому, витребування відбувалось шляхом формування позовної вимоги із зазначенням перебування майна у «незаконному чужому володінні».

Суд першої інстанції позов задовільнив повністю, ВС залишив рішення без змін. При цьому, у рішенні суду першої інстанції суд зазначив, що витребування є можливим, оскільки спільна сумісна власність поширюється на все майно. ВС такі мотиви суду не змінював [20].

Постанова ВС від 24.02.2021 р. по справі 201/14575/15-ц.

За обставинами справи, позивач (колишня дружина) просила визнати недійсним правочин щодо відчуження її чоловіком спільної сумісної квартири подружжя, а саме укладений її чоловіком договір іпотеки, а також визнати недійсним пов'язаний із іпотекою договір позики. Окрім того, просила визнати недійсним і наступний правочин, скасувати державні реєстрації, також просила витребувати вказану квартиру.

ВС направив справу на новий розгляд для встановлення фактичних обставин, однак дійшов до висновків, що договір іпотеки був укладений без згоди іншого із подружжя, а тому є підстави для визнання його недійсним. Визнання подальшого правочину недійсним щодо відчуження є неефективним, і зазначив, що позивачу майно належало на праві спільної сумісної власності, а тому вона в порядку ст. 388 ЦК має право порушувати питання про витребування такого майна із чужого незаконного володіння [21].

Постанова ВС від 27.11.2019 р. по справі 592/7293/16-ц.

Вказана справа не стосується витребування майна саме одним із подружжя, однак у вказаній справі було зроблено важливий правовий висновок щодо витребування спільного

сумісного майна одним із співвласників, що також може використовуватись у спорах з приводу спільного сумісного майна подружжя.

Так, за обставинами справи, один із співвласників багатоквартирного будинку просив скасувати свідоцтва про право власності за новим набувачем на допоміжні приміщення багатоквартирного будинку, мотивувавши це тим, що такі приміщення належать усім співвласникам. Подальших відчужень у справі не було, тобто був фактично один правочин (реєстрація за новим набувачем і видача цій особі свідоцтв про право власності).

Апеляційний суд позов задовільнив частково, скасував свідоцтва, але у витребуванні відмовив. Відмова була мотивована тим, що допоміжні приміщення будинку належать усім співвласникам на підставі спільної сумісної власності, а тому вимога має бути заявлена про витребування на користь усіх співвласників.

Касаційний суд вказав відмову у витребуванні залишив без змін, але по тій причині, що подальших відчужень приміщень не було, а тому скасування свідоцтв про право власності є достатнім ефективним захистом. Разом з тим, ВС не погодився з висновками апеляційного суду, та зазначив таке:

«Відмовляючи в задоволенні вимог позивача про витребування з незаконного володіння нового набувача спірних нежитлових приміщень апеляційний суд, погодившись в цій частині з висновком місцевого суду, виходив з того, що ці нежитлові приміщення належать на праві спільної сумісної власності не тільки позивачу, але і всім іншим співвласникам квартир у багатоквартирному житловому будинку, які не зверталися з такими вимогами.

Вказаний висновок судів попередніх інстанцій не в повній мірі відповідає змісту повноважень співвласника майна, який не обмежений волею інших співвласників на захист свого права спільної сумісної власності. Разом з цим, наслідком скасування судом свідоцтв про право власності на підвальні приміщення стало повернення спірних приміщень у спільну сумісну власність всіх власників квартир багатоквартирного будинку, які не позбавлені права вимагати усунення перешкод у користуванні власністю в разі його порушення, пред'явивши негативний позов, що у даних правовідносинах буде ефективним способом захисту порушеного права» [22].

Хоча, у юридичній літературі і висловлюється думка про те, розповсюдження режиму спільності майна та спеціальний порядок розпорядження таким майном зумовлює виникнення у власника добровільних обмежень щодо здійснення права власності в силу деяких юридичних фактів, вони не можуть впливати на можливість захисту права власності як такого [3., с. 198].

Висновки. З огляду на вищевказані позиції Верховного Суду, вбачається, що такий спосіб захисту, як витребування одним із подружжя спільного сумісного майна (попередньо визнавши перший правочин недійсним) є належним способом захисту порушеного права. Разом з тим, витребується все майно, оскільки право сумісної власності поширюється не на частку, а на все майно.

Витребування є єдиним можливим способом захисту у разі відчуження іншим із подружжя спільного сумісного майна, натомість, сама вимога про витребування завжди є похідною від визнання правочину недійсним (віндикаційний позов).

У випадку, коли суд визнає правочин недійсним та витребує майно, він фактично повертає сторін до того правового стану, у якому вони існували до вчинення іншим із подружжя оскарженого правочину – майно повертається до спільної сумісної власності.

Окрім того, зазначення позивачем на чію саме користь (подружжя, інший із подружжя – відповідач, всі співвласники, позивач) витребується майно не є обов'язковим та не є підставою для відмови у позові. Дана риторика є досить важливою у боротьбі із надмірним формалізмом, внаслідок якого фактично порушені права позивача не зможуть бути відновлені належним чином через існування законодавчих прогалин. До того ж, є випадки, коли ВС задовольняючи вимогу яка сформульована наступним чином: «витребувати майно з чужого незаконного володіння» зазначає, що таке майно повертається у спільну сумісну власність конкретних осіб. Здійснивши загальний аналіз практики ВС, можна підтвердити, що такий підхід ВС є правильним, та таким, що не виходить за межі позовних вимог.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р., № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 2947-III // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина: Підручник / О.В. Дзера // – Київ: Юрінком Інтер. – 2010. – 976 с.
4. Мельниченко, О. В. Спільна сумісна власність подружжя: суперечлива судова практика. *Часопис Київського університету права : Укр. науково-теоретичний часопис*. 2020. № 3. С. 166-170.
5. Рентюк, В. Р. Судова практика стосовно розпорядження майном у спільній сумісній власності. *Сучасна цивілістика в умовах євроінтеграції* : матеріали 14-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 11-12 квіт. 2019 р.). – С. 150-153.
6. Постанова Верховного Суду від 21.11.2018 у справі № 372/504/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78215412>.
7. Постанова Верховного Суду від 29.06.2022 р. по справі №372/2118/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/105139640>.
8. Постанова Верховного Суду від 06 лютого 2018 року у справі № 235/9895/15-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72199592>.
9. Постанова Верховного Суду від 05 квітня 2018 року у справі № 404/1515/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73335587>.
10. Постанова Верховного Суду від 30.09.2022 року по справі 753/2222/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/106558392>.
11. Постанова Верховного Суду від 21.09.2022 року у по справі 752/1716319 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/106553165>.
12. Постанова Верховного Суду від 21.09.2022 року у по справі 752/1716319 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/106553165>.
13. Постанова Верховного Суду від 15.06.2020 р. у справі № 430/1281/14-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90143648>.
14. Постанова Верховного Суду від 08.07.2020 р. по справі № 359/10528/15-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90436524>.

15. Постанова Верховного Суду від 15.12.2021 р. по справі № 640/17764/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/104258309>.
16. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2023 року у справі № 362/2707/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/111908321>.
17. Постанова Верховного Суду від 16.12.2020 р. по справі 661/2576/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/93834720>.
18. Постанова Верховного Суду від 31.08.2021 р. по справі 643/9638/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/99459288>.
19. Постанова Верховного Суду від 11.09.2019 р. по справі 621/1905/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84449380>.
20. Постанова Верховного Суду від 23.06.2022 р. по справі 520/1146/15-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/105078489>.
21. Постанова Верховного Суду від 24.02.2021 р. по справі 201/14575/15-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/95439486>.
22. Постанова Верховного Суду від 27.11.2019 р. по справі 592/7293/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86070523>.

Stavnichenko M. Features of reclamation from the last acquirer of joint compatible property of spouses, which was wrongfully alienated without the consent of another spouse

Summary. The first step of this scientific study included the work about determination such the main concept as joint ownership rights and also grounds of occurrences these rights. The next step was focused the reality and provision of the stable judicial practice of the Supreme Court of two separate presumptions joint ownership rights 1) common ownership of property acquired by spouses during marriage and 2) equality of shares in the right of joint compatible ownership.

The main material of the article considers peculiarities of judicial protection of the right of joint compatible property of spouses though submission of claims which are classical and priority to protect property rights including joint ownership rights. The article is aimed at defining and detailed analysis of the most effective ways protection when claiming joint property of spouses, opening of peculiarities of building an effective strategy in the recovery of property in the court. The article contains a description of practical situations, preambles of possible litigation and methods of their solution. This article contains main practical aspects in the realization of the right to protection by reclaiming property that was joint property of spouses but had been estranged by one spouse without the consent of the other, to make conclusions about the characteristic features of the categories of cases in which discovery should be applied as way of defense. Article helps to divide the cases on the subject of the claim: on invalidation of the transaction and, as a consequence, restitution and recovery of property (in cases where the invalidity of the transaction will not entail legal consequences, because the alienation occurred in the future and after the conclusion of the disputed transaction). This study contains conclusions about distinguishing between common partial and common joint property with using procedural possibilities of protection in civil procedural legislation. The aim of the article is precisely on determining the mechanisms and algorithms of protection on the basis of conclusions what the Supreme Court provides. This is not only theoretical value, but it can also be used as a separate practical commentary in the professional activities of lawyers, who faced with relevant legal relations of clients within the framework of a dispute on division, return, recognition of property as compatible.

The conclusions of the study can serve as a basis for further theoretical activity of scientists.

Key words: division of property, joint compatible property, division of joint compatible property, recovery of property, co-owner's claim.

Kolosov I. V.,
Dr Hab. (in Poland), PhD in Law (in Ukraine),
Reviewer of "International Journal of Law and Society",
Science Publishing Group Inc. (New York, USA)

WORLD HEALTH ORGANIZATION'S ACTS IN FIELD OF LABOUR RELATIONS LEGAL ADJUSTMENT

Summary. Article proposed devoted to the contemporary impact and role of World Health Organization on labour relations legal adjustment. The purpose of this study consists in review of public relations, doctrines and regulations that created a system of WHO's Acts; clarification of their patterns, features and dialectical connections; derivation of relations in the field of medicine, which, due to their social significance, need and needed legal regulation, in particular, due to labour law; providing of author's conclusions and outlining perspective directions of further scientific investigation.

Research methodology is based on general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, and empirical methods. Research materials are publications sources for the period from 2019 to 2023. Search for the publications was carried out in databases of the official statements, contemporary papers, encyclopedically data and so on and so forth.

Particularly, it was concluded that the mainly features of WHO acts that are of regulatory importance for labor relations are their consolidating nature, the negotiation process of adoption, interaction with the ILO, persuading national governments, attracting sponsorship funds for their implementation, wide communication based on maintaining social dialogue and respect for human rights.

Taking into account the area of interest of WHO aforesaid, in addition to the well-known problems, i.e. combating with tuberculosis, HIV, etc., the prospective areas of local and centralized regulatory labour legal regulation are: combating infodemic due to the COVID-19, forming national strategies for maintaining mental health in companies and comprehensively countering suicide on the workplace.

Equally important is the formation of regional and national strategies to combat cervical and breast cancer, which can cause irreparable damage to the female component of the productive forces of mankind in the foreseeable future what should be devoted to further scientific research both in the field of labour and international law and medicine.

Key words: World Health Organization, labour legal relation, COVID-19, national strategies, infodemic, International Labour Organization, mental health.

Introduction. Profound scientific research in field of medical-labour relations causes need of draw attention to their adjustment in global scale and impact of international organizations on way of attainment the Goals of Sustainable Development [1].

Aforesaid approach will entitle us to recognize medical law not solely as an independent branch, but also as a guarantor of social stability, labour protection and industrial relations, a regulator of labour and work's safety, regime and hygiene which gives conducted study an increased relevance and social demand.

At different times, the general issues of the international organizations' impact on labour law and legal relationship development were devoted to the papers of such scientists as Paliuk V.P., Zhykovskii O., Shevchuk S., Oprishko L., Rabinovich P.M., Radanovich N.M., Goliak L.V., Matsko A.S., Tiurina O.V. [2, p. 71], Viennikova V.V. and so on and so forth.

The general issues of the development of medical law, in particular, in the context of labour law were devoted to the works of Moskalenko V.F., Kolosov I.V. [3-6], Yaroshenko O.M., Kostuchenko O.E., Chanisheva G.I., Prylipko S.M., Inshyn M.I., Zhernakov V.V., Stetsenko S.G., Senyuta I.A., Sereda O.H., Yakovlev O.A., etc.

With all acknowledgements to the scientific achievements of the aforesaid scholars, the issues of the contemporary impact and role of World Health Organization on labour relations legal adjustment, especially in respect to circumstances of COVID-19 pandemic, in our viewpoint, were not given sufficient attention.

Materials and Methods. Presented survey has done with assistance of formal and compares methods as special and ontology, deduction, analysis ad synthesis as common, which led to obtain a new data and background for discussion and further investigations from contemporary scientific viewpoint. Thereof, research methodology is based on general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, analogy and empirical methods – observation, comparison and statistical ones.

A qualitative research used content analysis of publications during 2019–2023 to examine the extent to which WHO's policy impacted on medically-labour law norms development. Search for publications was carried out in databases of official statements, contemporary papers, encyclopedically data and so on and so forth. The search was carried out by keywords: 1) World Health Organization; 2) labour legal relation; 3) COVID-19; 4) national strategies; 5) infodemic; 6) International Labour Organization; 7) mental health.

Methodological basis of the survey, undoubtedly, is a dialectical method, the introduction of which provides an opportunity to study the object and subject of research in their gnoseological unity, as well as the nature of medical and labour law co-development and their impact, as cause and effect. Based on the formal-logical and formal-legal methods, it was developed author's viewpoint about the impact and role of World Health Organization on labour relations legal adjustment, their features as well as presented author's conclusions in field showed.

Tasks and Aims. Consequently, the purpose of the presented study is to:

1) review of public relations, doctrines and regulations that created a system of WHO's Acts;

2) clarification of their patterns, features and dialectical connections;

3) derivation of relations in the field of medicine, which, due to their social significance, need and needed legal regulation, in particular, due to labour law;

4) providing of author's conclusions and outlining perspective directions of further scientific investigation.

The object of the study will be medically-social system and medical law sources as Acts of World Health Organization.

Results and Discussion. The World Health Organization is a sovereign wealth fund unique in global health. Its work targets on support the mission and its partners to build a world where all people achieve the highest possible level of social health and well-being. Its vision is to accumulate more private capital and partnerships to advance WHO's mission, with a particular focus on the positive impact on people whose lives depend on WHO's work; and on innovation to maximize the impact of invested resources [7].

The WHO's team consists of more than 8,000 specialists, including the world's leading health experts: doctors, epidemiologists, scientists and managers. Together, they coordinate the ongoing response to health emergencies on a global scale, promoting well-being, disease prevention and increased access to health care. By comparing countries, people and partners with the scientific evidence of evidence-based medicine, they aim to give everyone an equal chance of a safe and healthy life on the planet [8].

WHO, as the leading and coordinating body for international health within the United Nations system, adheres to values such as integrity, professionalism and respect for diversity. In addition, the values of WHO staff reflects the principles of respect for human rights, universality and justice enshrined in the WHO Charter, as well as WHO ethical standards.

These WHO values are driven by a vision of a world in which all peoples achieve the highest possible level of health and its mission to promote health, secure peace and serve vulnerable populations with tangible impact on people at the regional level. WHO is individually and collectively committed to putting these values into practice [9].

In field of labour law WHO from 2019–2023 paid attention for ongoing global and regional problems: a) mental health at the workplace; 2) unveiling of Semmelweis statute; 3) Malaria vaccine pilot launched in Malawi and Malaria respond on urban areas; 4) dracunculiasis overcome in South Sudan; 5) working conditions of sanitation workers in development world; 6) occupational health events on COP25 UN climate conference; 7) preventing suicide at workplace; 8) COVID-19 and its consequences on occupational health; 9) problems of venous thromboembolism and blood clots; 10) Tuberculosis control activities; 11) improving of physical fitness for employees; 12) public and occupational hygiene measures in South Korea; 13) social dialogue maintaining; 14) avoid long working hours as cause of heart disease and stroke; 15) vaccination promotion within employees; 16) radiation medicine's issues in Ukraine; 17) workforce response for infodemic management; 18) sexual exploitation and abuse at the workplace; 19) encouraging cycling instead vehicles on the Brazil cities; 19) influenza burden impact on employees; 20) food safety at the workplace; 21) partnerships strengthen for HIV testing, treatment and care in Ghana [10].

In addition for aforesaid, WHO provided enormous activities in field of cervical and breast cancer testing, treatment and care [11; 12].

If more detail, WHO acknowledged that the COVID-19 pandemic has dealt an irreparable blow to the mental health of the country – damage that we are still trying to systematically assess. Even before the pandemic, the WHO estimated that 1 in 6 working-age patients had some type of mental disorder. Studies conducted by WHO prove that during a pandemic, depression and anxiety increased by more than 25%. At the same time, the global crisis has exposed gaps in the ability of countries and governments to maintain mental health in the workplace. As of 2020, only 35% of countries reported having national programs to promote and prevent occupational mental health. Just as employers are responsible for protecting the physical health of their workers from risks to health and safety at work, they are also responsible for maintaining the psychological climate in the collective; however, this is for the most part not taken into account. Within the Guidelines on mental health in the workplace WHO has produced evidence-based recommendations on effective addressing mental health in the workplace. Together with the International Labour Organization, they prepared a directive to support the implementation of these recommendations at the global and regional levels [13].

WHO has published a new competency system, thus creating a response resource for managing infodemic. After global consultations on the development of the basis for managing the infodemic of COVID-19, the need to build a competency structure for the upcoming workforce of infodemic managers was identified. WHO, in partnership with the United States Centers for Disease Control and Prevention (USA CDC), conducted qualitative research and consultations on the preparation of this document. The competency framework was developed in three main steps between October 2020 and February 2021. First, the overall structure of the framework was defined during the preparatory work. A series of semi-structured interviews with specific participants were then conducted to explore current processes, models and tools and key disciplines to develop competencies. Thirdly, the full picture was presented to experts from medical institutions and academia through discussion groups. The Framework aims to strengthen efforts at the regional level to manage infodemic by identifying a set of competencies that should guide health care providers in empowerment, education and training. Based on the five areas of information preparedness and response, the framework includes four areas in which specific competencies are grouped, namely:

1. Infodemic management – competencies in infodemiology;
2. Preparation and monitoring – competence in using effective tools to listen to the target audience, as well as methods for developing and sharing relevant information;
3. Identification and intervention – competence in the development, implementation and evaluation of measures to improve resistance to incomplete information/misinformation and to enhance the ability of individuals and communities to exercise their right to access quality medical information;
4. Strengthening competence to enhance the capacity of health systems to ensure a healthier population through better management of infodemic in health emergencies and under normal circumstances [14].

The WHO and ILO estimated that in the first global analysis of deaths and injuries resulting from excessive working hours, people died of stroke and 2016,398,000 from heart disease from

working at least 347,000 hours a week in 55. Between 2000 and 2016, the number of deaths from heart disease due to long working hours rose by 42%, and from stroke by 19%. This burden of work-related illness is particularly clear in men (72% of deaths occurred among men), people living in the Western Pacific and Southeast Asian regions, and middle-aged and older workers. The majority of reported deaths were in people aged 60–79 who worked 55 or more hours a week between the ages of 45 and 74. Given that excess working hours are currently estimated to be approximately one-third of the total estimated burden of occupational diseases, it is considered as a factor of greatest risk. This shifts attention towards a relatively new and more psychosocial occupational risk factor for human health. The study concludes that working 55 or more hours a week is associated with an estimated 35% higher risk of stroke and 17% higher risk of death from coronary heart disease compared to 35–40 hours a week. In addition, the number of people working for a long time is increasing and currently accounts for 9% of the total population worldwide. This trend puts even more people at risk of premature disability and early death. A new analysis is ahead, as the COVID-19 pandemic highlights the shortcomings of working time management; pandemic accelerates developments that may fuel the trend towards longer working hours [15].

Servants and employees all around the world are feeling the issues of climate change and must be part of a just transition to a carbon-neutral society. The European Confederation of Trade Unions (ETUC), Friedrich Ebert Stiftung Organization (FES), WHO and other organizations consider the current and future climate impacts and adaptation challenges in the labour market [16].

Millions of sanitation workers in developing countries are forced to work in conditions that threaten their health and life and violate their dignity and human rights, according to a published report. Sanitary workers are a critical public service that is key to the protection of human health. They are often the most marginalized, poor and discriminated against members of society by doing their jobs without any equipment, protection or protection of their legal rights. Poor sanitation conditions cause up to 432,000 deaths each year from diarrhea or are associated with the transmission of other diseases such as: cholera, dysentery, typhus, hepatitis A and polio. Sanitary workers are people who work in jobs such as cleaning toilets, emptying pits and septic tanks, cleaning sewers and manholes, and operating pumping stations and treatment facilities. They play an important role in improving the health and well-being of populations around the world and have the same right to good health. The World Health Organization assists in strengthening national capacity, focusing on ensuring that measures to protect sanitation workers are taken into account in national sanitation policies as well as in risk assessment and management at the local level. WHO will also work with partners to quantify the sanitation workforce and attempt to assess the burden of disease on sanitation workers [17].

The WHO-ILO joint directive contains a summary of evidence of COVID-19 transmission in the workplace as a whole and recommendations for the prevention and mitigation of COVID-19 in the workplace. WHO and health authorities around the world are taking measures to contain the outbreak of COVID-19. However, long-term success cannot be taken for granted. All sectors of our society, including entrepreneurs and employers, have a role to play if we are to stop the spread of the disease. Social stigmatization in the context of health is a negative association between a person

or group of people who have certain characteristics and a specific disease. In an outbreak, this may mean that people are labeled, stereotyped, discriminated against, considered separately and/or experiencing loss of status due to a perceived association with the disease. The current outbreak of COVID-19 has provoked social stigma and discriminatory behaviour against people of a particular ethnic background as well as anyone perceived to have been in contact with the virus [18].

The COVID-19 pandemic has had a significant impact on employers, workers and the public. Businesses and markets around the world have had to adjust normal operations to address health and safety concerns and adapt to changing supply and demand conditions. In some cases, work moves into the digital sphere, but in other industries, workers have to take often onerous health care measures to maintain service. The interdependence of health care and the economy has never been clearer. The main focus of the "World of Work Dialogue" series is on four themes:

1. Collaboration to Achieve Results: Public-Private Cooperation in Health Emergencies
2. Crisis Communication: Information Sharing and Leadership During Health Emergencies
3. Changing the future today: Sustainability at the heart of business, promoting a healthy society, economy and peace;
4. Health guardians: Employers as health advocates/providers/providers [19].

WHO calls for a number of concrete measures in many areas to improve food security. Policymakers should support policy actions to strengthen national food safety systems and ensure their compliance with food safety standards, and participate in multisectoral cooperation at the local, national, regional and global levels. Food industry enterprises must comply with international food standards and engage employees, suppliers and other stakeholders to develop and develop a food safety culture. At the same time, educational institutions and workplaces should promote the safe handling of food and maintain the safety of food. And consumers need to practice handling food safely at home, keeping information and promoting food safety. World Food Safety Day 2022 is celebrated ten days after the adoption of the updated WHO Global Food Safety Strategy, a major milestone in work to promote health, ensure peace safety and protect vulnerable populations [20].

At the twelfth session of the ILO/WHO Joint Committee on Occupational Health in 1995, it was stated that the focus in the field of occupational health was on three objectives:

1. Maintaining and promoting the health and working capacity of workers;
2. Improving working and working conditions to ensure occupational safety and health;

and 3. the development of working organizations and cultures that support health and safety at work and contribute to a positive social climate and smooth operation and thereby can increase the productivity of the enterprise; in this context, the concept of "culture of work" is intended to reflect the core value systems adopted by the enterprise, as reflected in practice in management systems, personnel and participation policies, training policies and enterprise quality management. The timeliness of these initiatives is reflected in resolution A4-0050/99 of the European Parliament of 25 February 1999, in which, *inter alia*,

- considered that labor should be adapted to the abilities and needs of people, not vice versa, and noted that by preventing the emergence

of inequalities between labor needs and the abilities of workers, it is possible to retain workers until retirement age and considered that new technologies should be used to achieve these goals;

- urged the Commission to examine new problem areas not covered by current legislation (stress, burnout, violence and the threat of customer violence, as well as workplace harassment);

- noted that musculoskeletal diseases and psychosocial factors pose the greatest modern threat to the health of workers;

- drew attention to the problems caused by lack of independence in the workplace, monotonous and repetitive work and work with a narrow variety of content (characteristic of women's work in particular), and called for attention to the importance of ergonomics to improve health and safety conditions in the workplace;

- pay attention to the health and safety at work of groups that are now largely outside the scope of legislative protections, such as home-workers and the self-employed;

- and • recommended a safety management principle whereby risk management in the work environment and the development of worker safety and well-being are considered as part of normal workplace activities, and that this should be done in collaboration with management and staff [21, p. 3; 22].

In connection with the World Economic Forum Summit in Africa, the World Health Organization (WHO) and the International Labour Organization (ILO) have begun new efforts to protect the health of millions of workers by publishing guidelines on TB control in the workplace. The guidelines describe cost-effective steps to protect labor productivity in the face of the disease: TB infects 8 million and kills an estimated 2 million people each year – the equivalent of 5,000 deaths a day. More worryingly, three-quarters of TB victims are in the most economically productive age group: 15 to 54. Notwithstanding, effective treatment under the internationally recommended DOTS strategy can prevent preventable deaths and allow sick workers to return to productive work more quickly. The WHO-ILO guidelines on TB control in the workplace are expected to play a key role in strengthening public-private partnerships between the TB community and the business sector, which is of great importance for achieving the goals of global efforts to end TB. The DOTS control strategy consists of 5 elements: (i) the government's commitment to sustainable TB control; (ii) case detection using sputum smear microscopy among symptomatic patients reporting to health services; standardized short-term chemotherapy under appropriate case management conditions, including direct follow-up of treatment; a proper drug supply system; (v) standardized registration and reporting system [23].

In 2021, WHO conducted a survey of influenza disease burden study authors to see if and how these studies were informed about policy development. Our findings suggest that while most authors share their findings with government officials, more work is needed to include disease burden estimates in vaccine policy forums. Reliable estimates of influenza burden are needed by decision-makers to determine appropriate policies for seasonal influenza vaccines. Through the Partnership Contribution under the Pandemic Influenza Preparedness Framework, the WHO Global Influenza Program (GIP) supports the preparation of representative national, regional and global burden of disease estimates and facilitates the transfer of these estimates to national and international expert bodies for further informed decision-making. The WHO tracked the literature of influenza disease burden studies between 2018 and 2020 and the authors interviewed to see how these studies contributed to policy development. WHO identified 40 articles from 29 countries

that reported hospitalization or deaths from influenza. As one way to determine whether and how these assessments were informed of influenza policy development, WHO contacted the authors of these studies and asked them: a) whether their results were communicated to government officials and b) what strategies they felt worked best to get results on the burden of influenza disease into the hands of policymakers [24].

The new global malaria response in urban settings aims to provide guidance for city leaders, health programmers and urban planners as they work to fight and eliminate malaria in a rapidly urbanizing world. For each urban context, the strategic use of data can inform effective, tailored responses and contribute to increased resilience to the threat of malaria and other vector-borne diseases. Within the framework of the New Urban Development Agenda, which is consistent with the Sustainable Development Goals, the Framework provides for strong partnerships and a multi-programme approach. For this reason, WHO is working with UN-Habitat to jointly develop and disseminate this framework. This framework was developed as part of the Memorandum of Understanding signed in 2021 between WHO and UN-Habitat aimed at improving urban health. The WHO recommendations are based on a rigorous trial process and evidence from other sources, which are then published in the WHO, consolidated guidelines. Following the publication of the WHO recommendations, it is expected that they will be adapted by countries to their specific conditions. With the new framework, we try to: (a) take advantage of existing malaria guidelines and explain how they can be adapted for urban settings, and; (b) Emphasize the role that environmental management can play in controlling the built environment so that urban development is aimed at "building up" malaria and other vector-borne diseases. Importantly, the framework highlights the need to integrate responses to both malaria and other vector-borne diseases in urban settings. [25].

WHO today released the results of the first phase of the WHO Global Travel Hazards Study (WRIGHT) project. The findings show that the risk of developing venous thromboembolism (VTE) roughly doubles after a journey of four hours or more. However, the study indicates that even with this increased risk, the absolute risk of developing VTE if it sits and is motionless for more than four hours remains relatively low at around 1 in 6,000. In 2000, media and public attention focused on the risk of thrombosis in long-haul travelers, which followed the death of a young English woman who returned on a long-haul flight from Australia by pulmonary embolism. In the same year, a report by the Select Committee on Science and Technology of the House of Lords of the United Kingdom recommended a study on the risk of DVT. Following expert consultations convened by WHO in March 2001, implementation of the WRIGHT project. Phase I was funded by the Government of the United Kingdom and the European Commission.

The objectives of Phase I was to confirm whether the risk of VTE increased through air travel and to determine the extent of the risk. The research was conducted under the auspices of WHO and was conducted as part of an international collaboration of researchers from Leiden, Amsterdam, Leicester, Newcastle, Aberdeen and Lausanne Universities. Five studies have been conducted:

- a population-based case control study to investigate risk factors for VTE;
- two retrospective cohort studies among employees of international organizations and Dutch commercial pilots to examine the actual risk of VTE associated with air travel;

• and two physiological pathway studies to study the effects of immobility on travel-related VTE and the effects, if any, of low oxygen and low cabin pressure on travel-related VTE [26].

In the WHO series "Vaccines Explained," vaccines are supported by decades of medical research. They work by preparing the body's own immune system to recognize and protect against a particular disease. The amount of vaccination information available may be overwhelming. A number of organizations in the health sector and beyond can play a vital role in sharing accurate information about vaccination and its benefits. Almost everyone can play their part by knowing the basics of vaccination and reliable sources for more detailed information, as well as openly expressing their enthusiasm for vaccination. Organizations and employers can increase trust by openly sharing their vaccination support or personal vaccination experience. This promotes acceptance of vaccination as a social norm in the workplace. Meanwhile, local civil society organizations and community groups can help people get vaccinated organize transportation or offer any other help that can help someone get vaccinated [27].

WHO has published its Response Plan to review the findings of the Independent Commission (IC) on allegations of sexual abuse and exploitation in the workplace (SEA) in the response to the tenth Ebola outbreak in the Democratic Republic of the Congo (DRC). The plan outlines short-term measures that focus on the most urgent recommendations contained in the ICP report, namely, providing support to victims and their families; completion of investigations; taking urgent management measures and conducting a series of internal reviews and audits; and reforming WHO structures and culture. The plan also outlines the measures that WHO will take over the next 15 months to develop and put into practice an approach that focuses on victims and survivors; ensure that WHO personnel and managers are responsible for preventing, detecting and responding to SEA; and begin revising WHO policies, procedures and practices to strengthen guarantees against SEA in its programs and operations. WHO is committed to providing livelihoods for SEA victims and survivors, including more comprehensive medical and psychosocial support; Support trade training and small business resources and providing support to children born as a result of SEA by providing education grants and health care costs. In addition, alleged management misconduct and potential misconduct will continue to be investigated due to the fact that the investigation procedures referred to in the IC report were not initiated. WHO also allocated \$7.6 million initially. US to strengthen its capacity to prevent identify and respond to allegations of sexual abuse in the ten highest-risk countries: Afghanistan, Central African Republic, Democratic Republic of Congo, Ethiopia, Nigeria, Somalia, South Sudan, Sudan, Venezuela and Yemen. [28].

Finally, the WHO Global Breast Cancer Initiative brings together stakeholders from around the world and across sectors of the economy and economy with the common goal of reducing breast cancer cases by 2,5% per year, which over a 20-year period should save 2,5 million women's lives [29].

Conclusions. 1. The spectrum of labour social relations regulated by WHO acts is quite extensive both at the global and regional and national levels. Its range ranges from the consequences of the COVID-19 pandemic and mental health problems to gender-oriented morbidity problems of the working-age population.

2. The mainly features of WHO acts that are of regulatory importance for labor relations are their consolidating nature,

the negotiation process of adoption, interaction with the ILO, persuading national governments, attracting sponsorship funds for their implementation, wide communication based on maintaining social dialogue and respect for human rights.

3. Taking into account the area of interest of WHO aforesaid, in addition to the well-known problems, i.e. combating with tuberculosis, HIV, etc., the prospective areas of local and centralized regulatory labour legal regulation are: combating infodemic due to the COVID-19, forming national strategies for maintaining mental health in companies and comprehensively countering suicide on the workplace.

4. Equally important is the formation of regional and national strategies to combat cervical and breast cancer, which can cause irreparable damage to the female component of the productive forces of mankind in the foreseeable future what should be devoted to further scientific research both in the field of labour and international law and medicine.

Bibliography:

1. Activities in the UN. Permanent Mission of Ukraine to the United Nations. URL: <https://ukraineun.org/en/ukraine-and-un/activities-in-un/> (Retrieved on October, 10, 2023).
2. Колосов І. В. Міжнародна організація праці, її акти та роль у правовому регулюванні трудових правовідносин. *Альманах міжнародного права*. 2014. № 6. С. 71-79.
3. Ilya Kolosov. MILITARY'S MEDICAL COOPERATION BETWEEN POLAND AND UKRAINE: LABOUR LAW FEATURES. The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces: Scientific monograph [science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, R. Kordonskyi]. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022. 268 p. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-225-8-9>
4. Kolosov I.V. Wellbeing and mental health of CSO's workers as labour law problem in the EU. Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 06 жовтня 2022 р.). Львів-Торунь: Liha-Pres, 2022. 344 с.
5. Kolosov I. Impact of the International Labour Organization Acts on public relations in field of medicine. International scientific conference «The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period»: conference proceedings, July 29–30, 2022. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 93-96 doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-24>
6. Kolosov Illia. IMPACT OF UN ON MEDICALLY-LABOUR RELATIONS' LEGAL ADJUSTMENT. *Актуальні проблеми захисту прав громадян України на працю та соціальний захист на шляху до Євроінтеграції: тези доп. та наук. повідомл. учасників XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 жовт. 2022р.)*/уклад. О.Г. Серета, О.М. Ярошенко, О.В. Соловійов. Харків. 2022. 430 с.
7. WHO Foundation. Who we are? URL: <https://who.foundation/who-we-are> (Retrieved on October, 10, 2023).
8. World Health Organization. About WHO. URL: <https://www.who.int/about/who-we-are> (Retrieved on October, 10, 2023).
9. World Health Organization. Our values, our DNA. URL: <https://www.who.int/about/values> (Retrieved on October, 10, 2023).
10. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/home/search?indexCatalogue=genericsearchindex1&searchQuery=employees&wordsMode=AnyWord> (Retrieved on October, 10, 2023).
11. WHO CERVICAL CANCER ELIMINATION INITIATIVE: FROM CALL TO ACTION TO GLOBAL MOVEMENT. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/cervical-cancer/230519-ccci-brochure.pdf?sfvrsn=8f15a050_5&download=true (Retrieved on October, 10, 2023).

12. The Global Breast Cancer Initiative: Empowering women, building capacity, providing care for all. URL: <https://www.who.int/initiatives/global-breast-cancer-initiative> (Retrieved on October, 10, 2023).
13. WHO Director-General's opening remarks at the Mental Health at Work panel, World Economic Forum – 18 January 2023. URL: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-mental-health-at-work-panel--world-economic-forum--18-january-2023> (Retrieved on October, 11, 2023).
14. WHO releases competency framework for workforce response to infodemic management. URL: <https://www.who.int/news/item/20-09-2021-who-releases-competency-framework-for-workforce-response-to-infodemic-management> (Retrieved on October, 11, 2023).
15. Long working hours increasing deaths from heart disease and stroke: WHO, ILO. URL: <https://www.who.int/news/item/17-05-2021-long-working-hours-increasing-deaths-from-heart-disease-and-stroke-who-ilo> (Retrieved on October, 11, 2023).
16. Health events at the COP25 UN climate conference. URL: <https://www.who.int/news-room/events/detail/2019/12/01/default-calendar/health-events-at-the-cop25-un-climate-conference> (Retrieved on October, 11, 2023).
17. New report exposes horror of working conditions for millions of sanitation workers in the developing world. URL: <https://www.who.int/news/item/14-11-2019-new-report-exposes-horror-of-working-conditions-for-millions-of-sanitation-workers-in-the-developing-world> (Retrieved on October, 11, 2023).
18. World Health Organization. Employers and workers. URL: <https://www.who.int/teams/epi-win/employers-and-workers> (Retrieved on October, 11, 2023).
19. World of Work dialogue – public plenary. URL: <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/12/15/default-calendar/world-of-work-dialogue--public-plenary> (Retrieved on October, 11, 2023).
20. World Food Safety Day 2022 – Safer food, better health. URL: <https://www.who.int/news/item/07-06-2022-world-food-safety-day-2022-safer-food-better-health> (Retrieved on October, 11, 2023).
21. Guidelines on Improving the Physical Fitness of Employees by Frank Kelly. WHO European Centre for Environment and Health. Bilthoven. 2000. 70 p.
22. Summary report of the twelfth session of the joint ILO/WHO Committee on Occupational Health. Geneva, World Health Organization, 1995.
23. WHO and ILO launch "guidelines for workplace TB control activities", bringing new hope to millions in the workforce. URL: <https://www.who.int/news/item/12-06-2003-who-and-ilo-launch-guidelines-for-workplace-tb-control-activities-bringing-new-hope-to-millions-in-the-workforce> (Retrieved on October, 11, 2023).
24. New WHO survey investigates how influenza burden studies influence policy. URL: <https://www.who.int/news/item/03-02-2022-new-who-survey-investigates-how-influenza-burden-studies-influence-policy> (Retrieved on October, 11, 2023).
25. Responding to malaria in urban areas: a new framework from WHO and UN-Habitat. URL: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/responding-to-malaria-in-urban-areas-a-new-framework-from-who-and-un-habitat> (Retrieved on October, 11, 2023).
26. Study results released on travel and blood clots. URL: <https://www.who.int/news/item/29-06-2007-study-results-released-on-travel-and-blood-clots> (Retrieved on October, 11, 2023).
27. How to talk about vaccines? URL: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/how-to-talk-about-vaccines> (Retrieved on October, 11, 2023).
28. WHO unveils action plan to address findings of Independent Commission on DRC SEA allegations. URL: <https://www.who.int/news/item/21-10-2021-who-unveils-action-plan-to-address-findings-of-independent-commission-on-drc-sea-allegations> (Retrieved on October, 11, 2023).
29. WHO CERVICAL CANCER ELIMINATION INITIATIVE: FROM CALL TO ACTION TO GLOBAL MOVEMENT. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/cervical-cancer/230519-ccci-brochure.pdf?sfvrsn=8f15a050_5&download=true (Retrieved on October, 12, 2023).

Колосов І. Акти Всесвітньої організації охорони здоров'я та їх значення у правовому регулюванні трудових відносин

Анотація. Запропоновано до ознайомлення науковою спільнотою статтю присвячено сучасному впливу та ролі Всесвітньої організації охорони здоров'я на правове регулювання трудових відносин. Мета цього дослідження полягає в огляді суспільних відносин, доктрин і нормативних актів, які створили систему актів ВООЗ; з'ясування їх закономірностей, особливостей і діалектичних зв'язків; виокремлення відносин у галузі медицини, які в силу своєї соціальної значущості потребують правового регулювання засобами трудового права; надання авторських висновків та окреслення перспективних напрямів подальшого наукового дослідження.

Методологія дослідження базується на загальних наукових методах, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та емпіричні методи. Матеріали дослідження – це публікації за період з 2019 по 2023 роки. Пошук публікацій здійснювався в базах даних офіційних заяв, сучасних статей, енциклопедичних даних тощо. Методологічною основою (базисом) дослідження, поза сумнівом, є діалектичний метод, впровадження якого дає досліднику можливість вивчати об'єкт і предмет дослідження в їх гносеологічній єдності, що, по відношенню до теми дослідження, означає характер спільного розвитку медичного і трудового права та їх вплив, як причину і наслідок.

Зокрема, зроблено висновок, що головним чином особливостями актів ВООЗ, які мають нормативне значення для трудових відносин, є їх консолідуючий характер, переговорний процес ухвалення, взаємодія з МОП, переконання національних урядів, залучення спонсорських коштів для їх реалізації, широка комунікація на основі підтримки соціального діалогу та поваги до прав людини.

Враховуючи сферу інтересів ВООЗ, крім загальновідомих проблем, тобто протидії туберкульозу, ВІЛ тощо, перспективними напрямками місцевого та централізованого нормативно-трудового правового регулювання є: боротьба з інфодемією внаслідок COVID-19, формування національних стратегій підтримки психічного здоров'я в компаніях та всебічна протидія самогубству на робочому місці.

Не менш важливим, з точки зору автора дослідження, є формування регіональних і національних стратегій боротьби з раком шийки матки і молочної залози, які можуть завдати непоправної шкоди жіночій складовій продуктивних сил людства в осяжному майбутньому – те, чому мають бути присвячені подальші наукові дослідження обопільно: як у сфері трудового, так і міжнародного права і медицини.

Ключові слова: Всесвітня Організація Охорони Здоров'я, трудове правовідношення, COVID-19, національні стратегії, інфодемія, Міжнародна Організація Праці, ментальне здоров'я.

*Алексеева О. В.,**кандидат юридичних наук, старший дослідник,**провідний науковий співробітник**Державного науково-дослідного інституту МВС України*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто одне з найактуальніших питань сьогодення – насильства над дітьми під час війни. З'ясовано, що натеper немає чіткої дефініції цього явища (власне як і «насильство» загалом, і «насильство над дітьми»), однак можна виокремити низку ознак, які характеризують і визначають його. Запропоновано всі насильницькі дії часу війни щодо дітей поділити на дві категорії: ті, що з'явилися безпосередньо під час війни (депортація, катування, вбивство, втягнення неповнолітніх до участі в бойових діях і т.ін.); ті, що були й до війни (домашнє насильство щодо дітей, згвалтування й інші види сексуального насильства, недогляд тощо). Констатовано, що й насильницькі дії першої категорії, спрямовані на геноцид українського народу, і другої категорії, які часто знецінюються, видаються несуттєвими на тлі трагічних подій часу війни, однаковою мірою становлять загрозу для життя й здоров'я дітей. Стверджується про істотне зростання випадків домашнього й сексуального насильства над дітьми під час війни попри їх латентність. Виокремлено проблему насильства над дітьми, які опинилися за кордоном.

Указано на кореляцію понять «насильство над дітьми», «жорстоке поводження з дитиною» та «порушення прав дітей», а також на безпосередній зв'язок із ними категорії «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій» і збройних конфліктів, що закріплено в українському законодавстві, зокрема в Законі України «Про охорону дитинства». Засвідчено, що всі, без винятку, форми насильства щодо дітей під час війни є жорстокими й жахливими порушеннями їхніх найважливіших прав: права на життя, права бути з родиною, права на охорону здоров'я, розвиток особистості, турботу і захист, фізичну та психологічну безпеку, нормальне існування та розвиток, сімейне виховання, житло, достатній життєвий рівень, громадянство, вільне переміщення.

Наголошено на необхідності упровадження ефективних гарантій реалізації прав дітей в умовах воєнного стану на національному й міжнародному рівнях, які мають ґрунтуватися на принципах забезпечення якнайкращих інтересів дитини, ролі та відповідальності держави й міжнародної спільноти, співвідношення права потерпілого на захист від насильства; своєчасності; безпеки та конфіденційності; участі дитини в ухваленні рішень, що її стосуються. Усі дії, спрямовані на захист дітей від усіх форм насильства під час війни, повинні мати комплексний характер і розроблятися на основі наявних міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини, із урахуванням практики їх застосування та особливостей національно-правового регулювання.

Ключові слова: насильство над дітьми під час війни та збройних конфліктів, діти, що постраждали внаслідок війни, види насильницьких дій, захист прав дітей, гаран-

тії реалізації прав дітей в умовах воєнного стану, забезпечення якнайкращих інтересів дитини, травмівний досвід.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного воєнного вторгнення російської федерації в Україну наше суспільство опинилося в ситуації тотальної суспільної аномії, яка спричиняє комплексні, глибокі, іноді дуже тривалі за часом негативні наслідки. Ідеться не лише про безпосередні матеріальні та людські втрати, а й такі, що залишаються ніби «в тіні», проте фатальним чином позначаються на всьому подальшому житті людини – різні види насильства, яких зазнають ті, хто вижив, особливо діти.

Стан дослідження. Аналіз сучасних зарубіжних і вітчизняних праць, присвячених усебічному висвітленню проблем насильства над дітьми, зокрема, сутності цього феномена, його факторів, причин, умов виникнення, форм, методів та засобів профілактики, видів та наслідків їхнього впливу на розвиток, виховання, соціалізації особистості (Р. Арон, Р. Берон, А. Блага, А. Браун, К. Бютнер, К. Вільсон, Л. Волинець, Д. Ешлі, Н. Крестовська, О. Кривов'яз, К. Левченко, Н. Лесько, Н. Максимова, К. Мілютіна, Н. Опольська, Д. Річардсон, Д. Стей, В. Холігер, І. Щебетун та ін.) засвідчує необхідність продовження глибокого й систематичного дослідження цього феномена в контексті війни.

Метою дослідження є проаналізувати різні аспекти одного з найактуальніших питань сьогодення – проблеми насильства над дітьми під час війни з метою формування пропозицій щодо ефективної реалізації прав дітей в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Насильством (лат. «violentia») зазвичай вважають застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось. Іншими словами, насильство може бути спрямоване на будь-кого й пов'язане з безпосереднім втручанням у волевиявлення людини, а також із порушенням того чи іншого її права. Віддавна насильство як інтердисциплінарний феномен розглядалося в розрізі філософії, історії, психології, етики, права (зокрема, такими геніями світової наукової думки як З. Фрейд, Е. Фромм, К.Г. Юнг, Г.В. Ф. Гегель та ін.) тощо. Проте в жодній із цих сфер поняття насильства не дістало хоч якоїсь більш-менш вичерпної дефініції через його оціночність, багатоманітність проявів, розмаїття наслідків щодо кожного окремо взятого об'єкта, який підпадає від дію насильства.

За відсутності вичерпного визначення поняття насильства в нашому дослідженні ми, зокрема, спиратимемося на погляди Благої А.Б. щодо його природи, які поділяємо, а саме те, що: натеper усталилися дві основні позиції щодо природи насильства – прихильники першої вважають насильство природженою

властивістю людини; прибічники другої позиції визначають насильство як результат впливу соціального й культурного середовища, у якому живе людина; поняття «насильство» розглядається вченими різних галузей знань по-різному: від вузького поняття – завдання фізичної шкоди іншій особі – до всеосяжної категорії – утиск прав людини; жодну дефініцію насильства не можна вважати остаточною, оскільки воно належить до оціночних понять: те, що в одному випадку є негативним і має антисоціальний характер, тобто вважається насильством, у інших – таким не вважається; до основних ознак насильства, своєю чергою, можна віднести такі: насильство – це акт поведінки (а не мотив або емоції) у вигляді дії або бездіяльності; протиправність як ознака насильства означає, що воно порушує права чи свободи людини; умисний характер діяльності (діяння, вчинене з необережності, не може бути насильницьким); здійснюється методом фізичного або психічного впливу; вчиняється з використанням силової переваги (застосовується до осіб, які мають меншу здатність до захисту, наприклад, через вікові, фізичні, психічні особливості чи фактори зовнішньої ситуації); потерпіла особа вважає цю поведінку жорстокою і несправедливою; здійснюється шляхом нав'язування своєї волі всупереч (якщо зберігається активний стан волі) або поза волею потерпілого [1, с. 50].

Тим складніше надати визначення поняттю насильства щодо дитини, тим більше, якщо вона перебуває в умовах війни. Діти внаслідок вікових особливостей розвитку становлять групу осіб, що характеризуються наївністю, довірливістю, залежністю від інших осіб. Вони є однією з найменш захищених верств населення і їм найважче пережити жахи війни [2, с. 280]. Водночас дитинство є надзвичайно динамічним періодом людського життя, і в період зростання й дорослішання дитини щодо неї можуть чинитися різні насильницькі дії. Саме тому немає вичерпного визначення цього поняття, хоча спроби надати його неодноразово робилися. Наприклад, Е. Волкова визначає насильство над дитиною як фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім'ї, групи та держави, які змушують її переривати значущу діяльність і виконувати іншу, що суперечить їй, або загрозову для її фізичного чи психологічного здоров'я і цілісності [1]. Втім, на нашу думку, така дефініція зводиться до примусу об'єкта виконувати ті чи інші дії, які йому шкодять, і, звичайно ж, не може охопити дітей молодшого віку, та й зводити насильство до примусу до діяльності не є цілком коректним. Значно доречнішим видається визначення насильства щодо дітей як явища, котре полягає в тому, що жертву змушують до якоїсь поведінки або до прийняття певних умов, руйнуючи її біологічне чи психічне життя або ж погрожуючи його зруйнувати [3]. Тож слід окреслити, крім перелічених вище ознак властивих насильству загалом, ознаки властиві насильству щодо дітей. Насильство над дітьми можна класифікувати за такими ознаками: 1) залежно від стратегії кривдника: явне та приховане (непряме); 2) за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому; 3) за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; 4) за місцем та оточенням: удома – із боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих; 5) залежно від характеру насильницьких дій: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне [4]. Як слушно зазначила Овсяннікова Я.О., «по-перше, це завжди буває раптово, по-друге, це пов'язано

із загрозою для життя, яку дитина в цей момент відчувала вперше, по-третє, ситуація неконтрольована дитиною, оскільки вона не має відповідного досвіду. Ці три чинники призводять до сильного сполоху, який викликає стрес... у суспільстві факт пережитого насильства, як правило, сприймається як ганебний, тому таємницю пережитого у дитинстві людина приховує протягом всього життя, в той час, як про інші травматичні події вона може розповісти без сорому й отримати допомогу фахівців. Латентність насильства над дитиною має під собою безліч причин. Коли жертвою стає доросла людина, вона завжди розуміє, що трапилося з нею – неправильно і виходить за рамки нормальних людських відносин. Дитина ж в силу відсутності життєвого досвіду може вважати, що насильницькі відносини є нормальними. Тому вона мовчить і не просить допомоги. У зв'язку з цим, фахівцям стає відомо лише про невелику частку фактів насильства над дітьми» [5, с. 218].

З насильством безпосередньо пов'язане поняття *жорстокого поводження з дитиною* – будь-яких форм фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-яких незаконних угод стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини (стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства»). Насильство щодо дітей також безпосередньо пов'язане з порушенням їхніх прав, що закріплено в Законі «Про охорону дитинства», до якого внесено категорію дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів – дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, *зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства*, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі в військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». Відповідно захист дітей від того чи іншого виду насильства є водночас захистом їхніх прав.

Усі, без винятку, форми насильства щодо дітей під час війни є жорстокими й жахливими порушеннями їхніх прав [6, с. 9]. Під час військових дій порушуються всі найважливіші права дитини: право на життя, право бути з родиною, право на охорону здоров'я, розвиток особистості, турботу і захист, на фізичну та психологічну безпеку, нормальне існування та розвиток, сімейне виховання, житло, достатній життєвий рівень, громадянство, вільне переміщення [7, с. 19; 6, с. 100].

Війна – чи не найгостріший період суспільно-правової аномії і створює максимально живильне середовище для здійснення безпокарних, як засвідчив досвід російсько-української війни (за влучним виразом А. Грінберга, війна в Україні призвела до «кризи захисту дітей надзвичайних масштабів»), насильницьких дій щодо дітей, містить безліч ризиків як для їх фізичного, так і психічного здоров'я.

Так, у зоні бойових дій діти зазнають катувань і отримують серйозні травми, які можуть призвести як до інвалідності, так і до смерті; існують випадки, коли дітей змушують користуватися зброєю, що завдає шкоди як самим дітям, так і наражає їх на ризик травмувати інших; відсутність вноормованого харчування призводить до недоїдання та ослаблення імунної системи; погані житлові та санітарні умови сприяють поширенню інфекційних захворювань; нестача медикаментів, медичного персоналу й якісних медичних послуг для дітей збільшують

рівень смертності та показники захворюваності в воєнний час; під час війни батьки постійно зосереджені на виживанні й тому звертають значно меншу увагу на дітей [7, с. 19].

Усі насильницькі дії часу війни щодо дітей можна поділити на дві категорії:

– ті, що з'явилися безпосередньо під час війни (депортація, катування, вбивство, втягнення неповнолітніх до участі в бойових діях тощо);

– ті, що були й до війни (домашнє насильство щодо дітей, зґвалтування й інші види сексуального насильства, недогляд тощо).

У проявах насильства, умовно кажучи, першої категорії, чітко простежується фактор раптовості (наприклад, держава вперше зіштовхнулася з низкою викликів через масову незаконну депортацію дітей і пов'язаних із нею насильницьких дій: зміни персональних даних дітей, торгівлі дітьми, втягнення їх у проституцію та порнографію, втягнення дітей у активні воєнні дії, численних випадків психологічного, фізичного, сексуального насильства щодо неповнолітніх, особливо підлітків, з метою послаблення волі, залякування, приниження тощо). Щодо другої категорії видів насильства щодо дітей, то вони часто знецінюються, видаються несуттєвими на фоні смертей, поранень, потрапляння в полон, перебування на окупованій території, інших трагічних подій [8, с. 352]. Проте нехтування, до прикладу, домашнім насильством щодо дітей є неприпустимим, оскільки воно має не менш згубні наслідки для їх майбутнього. У війну будь-яка родина тією чи іншою мірою втрачає свій виховний потенціал. Позаяк із початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України відбулося суттєве руйнування укладу життя всього населення, різко змінилися економічні умови та спроможність людей, їх соціальні ролі та взаємовідносини, у тому числі і всередині родини [9, с. 262]. Збройний конфлікт став передумовою виникнення нового для українського суспільства явища – «раптової бідності». Це сприяє збільшенню прошарку знедолених громадян, загостренню ситуації на ринку, руйнації принципів соціальної справедливості. Кількість звернень щодо домашнього насильства за п'ять місяців 2023 року зросла на 39,8 порівняно з аналогічним періодом минулого року. Це свідчить про те, що у зв'язку з повномасштабними бойовими діями на території нашої держави проблема домашнього насильства над дітьми нікуди не зникла, а ще більше загострилася, оскільки з'явилися фактори, які її погіршують [8, с. 351].

Перебування дорослих у стані постійного стресу ще більше напружує обстановку, зменшує їх можливість контролювати свої емоції та дії. В.Н. Семікоп зауважує, що діти, які виїхали за кордон, опинилися в ще більш складному становищі. До стресу, який є наслідком власне ситуації війни, додається стрес нового місця, відсутності друзів та звичного кола оточення. Теоретично вона може звернутися до поліції, але практично це доволі складно. У першу чергу, на заваді стає мовний бар'єр, коли дитина не може просто зателефонувати й пояснити, що відбувається, а в деяких випадках навіть назвати адресу [8, с. 353]. Також дитина боїться, що її заберуть у рідних, а такі прецеденти є вже непоодинокими в родинах українських біженців [10, с. 186–187].

Наслідки насильства над дітьми безпосередньо пов'язані із двома різновидами травматичних подій, із якими неповнолітні зіштовхуються тією чи іншою мірою: несподівані трав-

матичні події та довготривалі несприятливі події, що зумовлюють виникнення непродуктивних стратегій подолання труднощів [11, с. 283]. До довготривалих наслідків належить те, що в дітей-жертв війни найчастіше проявляються симптоми депресії та тривоги, психосоматики, ПТСР (посттравматичний стрес у дітей – це реакція на подію або ситуацію, яка була тривожною або страшною, яка породжує, у свою чергу, такі психопатологічні феномени як нав'язливі спогади (наприклад, короткочасне й яскраве повторне переживання перенесеного – «flashback»), нічні кошмари – «*ravog posturna*»), обтяжливі сновидіння; перезбудження; емоційне збіднення), спостерігається схильність до насильства, а в підлітків діагностуються суїцидальні думки та наміри. Загалом дитячі психічні травми, набуті під час війни, мають незворотний вплив на особистість дитини й потребують залучення спеціалістів у сфері кризової психології для реалізації тривалих реабілітаційних програм [12, с. 69].

Висновки. Війни та збройні конфлікти належать до подій, які мають глобальний характер і позначаються на житті мільйонів людей, і найгіршим їх проявом є вчинення фізичного, психологічного та сексуального насильства над дітьми. Тому найважливішим завданням усіх державних інституцій є створення ефективних гарантій реалізації прав дітей в умовах воєнного стану, здійснення відповідних соціальних функцій, особливо в галузі охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, розроблення ефективного механізму захисту прав дітей, що постраждали внаслідок війни [6, с. 101], який має ґрунтуватися на принципах забезпечення якнайкращих інтересів дитини, ролі та відповідальності держави, співвідношення права підозрюваного/ обвинуваченого на справедливий суд та прав потерпілого від насильства; своєчасності; безпеки та конфіденційності; участі дитини в ухваленні рішень, що її стосуються. Вони повинні носити комплексний характер, бути вироблені на основі наявних міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини, із урахуванням практики їх застосування та особливостей національно-правового регулювання [13, с. 79]. Слід звертатися до світових правозахисних організацій (і не лише в рамках ООН, Ради Європи, Європейського Союзу тощо, а й до, зокрема, неурядових громадських організацій) з метою притягнення винних до міжнародної відповідальності, адже захист дітей від насильства під час збройних конфліктів є однією з найбільш важливих прерогатив світової спільноти.

Література:

1. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Х.: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.
2. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. Право. 2015. Вип. 27. С. 278–283.
3. Насильство в сім'ї. Як себе захистити? URL: <https://teplyk-vin.gov.ua/news/1638293005/> (дата звернення: 26.09.2023).
4. Сушик Н. Сутність, види, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей» (м. Тернопіль, 29–30 квітня 2014 р.). Тернопіль, 2014. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153579867.pdf>
5. Овсяннікова Я.О. Форми і методи роботи з дітьми і підлітками, які пережили насильство. Вісник Національного університету оборони України. 2012. № 4(29). С. 217–221.
6. Лілія Ярмол, Анастасія Карпюк. Порушення прав дитини в умовах війни в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2022. № 4 (36). С. 96–105.

7. Повалена М. В. Щодо порушення прав дитини під час війни. Запобігання та протидія домашньому насильству та насильству за ознаками статі: проблемні питання в умовах російської агресії : матеріали Міжнародного круглого столу (12 жовтня 2022 року) / МЕГУ імені академіка Степана Дем'янчука. Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2022. С. 19–20.
8. Семікоп Н.В. Проблемні аспекти запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей під час війни в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 351–353.
9. Савінова Тетяна. Особливості запобігання домашньому насильству в умовах воєнного стану. Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 7 липня 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 340 с. С. 262–264.
10. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2013. Вип. 28. С. 185–189.
11. Цюпка Д.В., Нестеренко М.О., Пасько О.М. Психологічні аспекти впливу військового стану на становлення та розвиток дітей. Захист прав дитини в умовах військової агресії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 червня 2022 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 316 с. С. 283–285.
12. Островська Б.В. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 60–72.
13. Пархоменко П.І. Міжнародні стандарти та адміністративно-правові засади формування нерівних принципів документування порушення прав дитини внаслідок сексуального насильства. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 73–80.

Aliksieieva O. Social and legal aspects of the problem of violence against children during the war

Summary. The article deals with one of the most pressing issues of our time – violence against children during war. It has been found that it is currently no clear definition of this phenomenon (as well as violence and violence against children in general), but a number of features that characterise and define it can be identified. The author suggests to divide all wartime violent acts against children into two categories: those that occurred directly during the war (deportation, torture, murder, involvement of minors in hostilities, etc.); those that

have already been before the war (domestic violence against children, rape and other types of sexual violence, neglect, etc.). It is stated that both violent acts of the first category, aimed at the genocide of the Ukrainian people, and the second category, which are often devalued and seem insignificant against the background of the tragic events of the war, equally pose a threat to the life and health of children. It is argued that there has been a significant increase in the cases of domestic and sexual violence against children during the war, despite their latency. The problem of domestic violence against children abroad is highlighted.

The author points out the correlation between the concepts of violence against children, child abuse and violation of children's rights, as well as the direct connection with them of the category of a child affected by hostilities and armed conflicts, which is enshrined in Ukrainian legislation, in particular, in the Law of Ukraine "On Protection of Childhood". It is demonstrated that every form of violence against children during the war, without exception, is a cruel and horrific violation of their most important rights: the right to life, the right to be with family, the right to health care, personal development, care and protection, physical and psychological safety, normal existence and development, family upbringing, housing, an adequate standard of living, citizenship and free movement.

The need to introduce effective guarantees for the realisation of children's rights under martial law at the national and international levels, which should be based on the principles of ensuring the best interests of the child, the role and responsibility of the state and the international community, the correlation of the victim's right to protection from violence; timeliness; security and confidentiality; and the child's participation in decision-making concerning him or her, is emphasised. All actions aimed at protecting children from all forms of violence in time of war should be comprehensive and developed on the basis of existing international standards in the field of child protection, taking into account the practice of their application and the specifics of national legal regulation

Key words: violence against children during war and armed conflicts, children affected by war, types of violence, protection of children's rights, guarantees of children's rights under martial law, support of the best interests of the child, traumatic experience.

*Гуржій С. В.,**старший науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКИМ БОТАМ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики поширенню у соціальних мережах ботів російського походження та виробленню ефективних засобів запобігання таким проявам. Визначено тенденції розповсюдження рф фейкових акаунтів та ботів з метою маніпулювання свідомістю, поширення антиукраїнських наративів, викрадення персональних даних та конфіденційної інформації. Окреслено загрози використання російських ботів у соціально орієнтованих ресурсах мережі Інтернет з метою здійснення деструктивної та підривної інформаційної діяльності на шкоду національним інтересам України. Розкрито поняття, зміст та особливості діяльності ботів у соціальних мережах. Акцентовано, що в сучасному світі боти генерують майже половину інтернет-трафіку світу. Визначено роль та місце ботів під час їхнього використання зловмисниками з метою поширення шкідливого програмного забезпечення. Розглянуто механізми використання ботів під час інформаційної війни рф проти України та визначено цілі й завдання російських глобальних інформаційних кампаній впливу. Деталізовано методи роботи російських спецслужб щодо нарощування зусиль із використання такого інструменту інформаційної війни як створення на платформах соціальних мереж «Facebook», «Instagram» і «Twitter» облікових записів (акаунтів), які містять недостовірні дані щодо користувачів, з метою проведення акцій інформаційного деструктивного впливу. Визначено засади політики конфіденційності таких сервісів як «Facebook», «Instagram» і «Twitter» стосовно використання підроблених облікових записів під час проведення реєстрації у якості ідентифікуючих даних інших осіб. Розглянуто ризики використання в Україні соціальної мережі «Telegram». Визначено передумови, ризики та загрози фішингу під час використання соціальною мережею «Telegram». Вказано роль фактчекінгу та кібергігієни як важливих складових профілактики виявлення, блокування та знищення російських ботів. Обґрунтовано актуальність застосування процедури клоакінгу з метою посилення захисту контенту від зовнішнього копіювання, шпигунських сервісів та шкідливих ботів. Узагальнено подальші шляхи удосконалення чинного законодавства з метою обмеження використання мережі «Telegram» в Україні. Визначено напрямки розробки дієвих механізмів протидії інформаційним атакам з використанням, на замовлення спецслужб рф ботів, які загрожують національній безпеці України. Розкрито європейський досвід законодавчого забезпечення боротьби з дезінформацією та нелегальним контентом у соціальних мережах та відомих інтернет-сервісах. На підставі узагальнення проведеного дослідження визначено організаційно-технічні основи та кримінально-правові засади запобігання деструктивній діяльності російських ботів в соціальних мережах та у всесвітній глобальній мережі.

Ключові слова: акаунт, бот, національні інтереси, війна, контент, соціальні мережі, фактчекінг, кібергігієна, клоакінг, фішинг.

Постановка проблеми. Держава-агресор – сучасна масштабна світова загроза на перманентній основі. В умовах триваючої війни рф проти України московія використовує усі наявні у своєму арсеналі сили та засоби з метою досягнення своїх амбітних цілей – захоплення територій та повалення конституційного ладу України. Важливе місце у сфері російської інформаційної експансійної політики у соціальних мережах посідають боти з метою їхнього злочинного використання на шкоду державним інтересам України та підриву міжнародного авторитету нашої країни. Російська Федерація, її спеціальні служби протягом тривалого часу проводять свої спеціальні інформаційні операції, більшість з яких спрямовані на ліквідацію української державності та знищення української ідентичності. Відбувається провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізація суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні з використанням саме деструктивного контенту [1, с. 168]. Досить успішно держава-агресор вдається до використання фейкових онлайн-акаунтів у соціальних мережах. За допомогою фейкових сторінок користувачів поширюються наративи «руського миру», спрямовані на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації, відбувається маніпулювання свідомістю пересічних громадян, проводяться заходи з метою вимановання або викрадення персональних даних тощо. Паралельно росія активізує свій вплив на світову спільноту за допомогою ботів у вигідному пропагандистському руслі не тільки в Україні, але й навколо світу, в державах ЄС та США. Останнім часом виявлено чимало випадків та фактів активного використання російських ботів у соціально орієнтованих ресурсах мережі Інтернет з метою здійснення деструктивної та підривної інформаційної діяльності на шкоду державним інтересам, провокування витоку даних, крадіжок службової інформації. Такий стан справ вимагає ефективного реагування на чисельні прояви злочинної діяльності російських спецслужб за допомогою ботів у мережі Інтернет з метою їхнього виявлення, блокування та знищення. В умовах війни це важливі кроки, спрямовані на запобігання деструктивній інформаційній експансії рф. Саме тому висвітлення питань щодо організаційно-технічних основ та кримінально-правових механізмів запобігання деструктивній діяльності російських ботів в соціальних мережах є тематично актуальним та заслуговує на увагу.

Результати аналізу останніх досліджень і публікацій.

Питання поширення фейкових облікових записів у соціальних мережах досліджували у своїх працях: О.Войтович, Л. Куперштейн, В. Головенко [2]. Актуальні проблеми протидії інформаційним загрозам у соціальних медіа під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну вивчали: О. Кантур [3], Л. Котихова [4], О. Левін [5], О. Панченко [6], О. Поляков [7]. Проблема загрозового використання ботоферм на шкоду державним інтересам перебувала у фокусі уваги таких науковців, як: Т. Лиска та В. Паламарчука [8], А. Юшкова [9]. Проте вказані фахівці не акцентували достатньої уваги на питаннях створення механізмів боротьби з масовим поширенням фальсифікованих акаунтів та ботів російського походження, предметно не визначали напрями удосконалення чинного законодавства щодо посилення заходів кримінально-правового впливу у цій площині.

Метою статті є узагальнення тенденційного використання та масштабів глобального поширення російських ботів як складової інформаційно-психологічних операцій кремля, особливо в умовах тотальної війни. Визначення організаційно-технічних основ та кримінально-правових засад з метою удосконалення системи реагування на випадки злочинного використання ботів у соціальних мережах та у всесвітній глобальній мережі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки середній користувач Інтернету витрачає понад двох годин на день у соціальних мережах, Інтернет став чи не провідним місцем для спілкування про події, культуру та політику, підвищуючи важливість впливу на те, що бачать і говорять у мережі. На цьому фоні фейкові акаунти або боти існують у кожній соціальній мережі та їх налічується мільйони. Боти являють собою автоматизовані облікові записи в соціальних мережах, запрограмовані на певні дії, що імітують поведінку реальних Інтернет-користувачів. Сукупність таких облікових записів, запрограмованих на однакові дії та об'єднаних спільною метою, утворюють мережу ботів (ботнет), що характеризується наявністю великої кількості зв'язків у формі взаємної підписки на інші акаунти для відслідковування розміщення в них контенту та інших видів взаємодії.

Тобто боти – це спеціальні програми, які виконують автоматично або за заданим розкладом певні дії через ті ж інтерфейси, що й звичайні користувачі. Бот може виглядати як звичайний користувач мережі зі своїм профілем у соціальних мережах, ставити вподобайки й писати коментарі, публікувати дописи у фейсбуці, вайбер- і телеграм-групах, ютубі тощо. Боти можуть виконувати практично будь-які завдання, зокрема розважати, шукати, транслювати, переглядати, «лайкати», підписувати та публікувати контент. За своїм змістом, боти – це зручний для людини інтерфейс роботи із різноманітними веб-службами. Саме тому боти технологічно продовжуватимуть динамічно розвиватися, щоб краще імітувати людську поведінку, головним чином завдяки впровадженню штучного інтелекту. З виникненням штучного інтелекту можна згенерувати тисячі якісних фото людей, яких насправді не існує. Боти на основі штучного інтелекту здатні розпізнавати людську мову, аналізувати повідомлення, виявляти потреби користувача. Навіть отримало поширення програмне забезпечення – так звані «бот-комбайни», яке дозволяє керувати десятками та сотнями таких акаунтів. Це настільки продумана технологія, що роботи-адміністратори соціальних мереж не завжди можуть від-

різнити фейки від реальних користувачів. Типовими ознаками бота є такі характеристики: – обліковий запис з низьким рівнем активності; – стандартний або повторюваний контент; – використання відповідей з певними ключовими словами; – велика кількість підписників без активності.

В сучасному світі боти генерують майже половину інтернет-трафіку світу. Так у 2019 році люди власноруч генерували 68,2% усього трафіку мережі, у 2021 році – 57,7% людської присутності в інтернет-трафіку, а у 2022 році лише 52,6%, а відтоді цей показник неухильно знижується [10]. Боти, як спеціальне програмне забезпечення здебільшого не займається створенням контенту, а виконує інші цілі – стеження, збір даних, аналіз тощо. Зазвичай ботів поділяють на «поганих» і «нейтральних», тому що «добрих» не існує за визначенням. У кращому разі від дій бота не буде прямої шкоди, але він все одно споживає ресурси й створює перешкоди в роботі сайтів, коли моніторить їхню активність або веде індексацію контенту. Так, наприклад, у 2022 році 51,2% усіх ботів належали до категорії «поганих» і мали складну структуру, тоді як середнього рівня було лише 15,4%. Усі решта являли собою найпростіші нейтральні веб-програми. «Погані» боти використовуються для організації кібератак, викрадення даних, таємного стеження за сайтами та користувачами, дезінформації та інших зловмисних цілей тощо. Цифрові боти стають усе більш поширеними та працюють у різних сферах обслуговування, оптимізації пошукових систем і розваг. Проте не всі боти мають «добрі» намірами – чимало з них можуть бути шкідливими.

Зловмисники та хакери продають журнали, зібрані шкідливими ботами на різних ринках, навіть у мережі «Darknet», створюючи потужні загрози. Таким чином, у світових масштабах набирають обертів продажі журналів шкідливих ботів. Саме бот використовує шкідливе програмне забезпечення з метою викрадення інформації. Це можуть бути реквізити кредитної карти або облікові дані в онлайн-банку. Боти можуть отримати доступ до особистого листування, фотографій, історій переглядів у браузері. Також з використанням ботів зловмисники можуть видалити або заблокувати акаунти жертви (наприклад, Netflix, Spotify або Steam). Найпопулярніші типи шкідливого програмного забезпечення, які використовуються ботами для крадіжки та збору даних: «RedLine», «Vidar», «Racoon», «Taurus» і «AZORult». При цьому, сам «RedLine» є найпоширенішим. Наприклад, на платформі «Russian Market» ця програма займає понад 60% усього ринку, що переконливо засвідчує вірогідну можливість використання російськими хакерами та зловмисниками шкідливого програмного забезпечення за допомогою ботів для досягнення своїх цілей у кібервійні. Наприклад, шкідливе програмне забезпечення «Racoon», розроблене у 2019 році, отримує конфіденційні дані з широкого спектру додатків, включаючи 29 окремих браузерів та бази «Chromium», додатків на базі Mozilla. Після того, як «Racoon» отримує усі дані з інфікованого комп'ютера, відразу видаляє сліди своєї злочинної діяльності. Тобто використовуючи сучасні передові технології, зокрема шкідливі боти, держава-агресор активно вдається до їхнього використання у своїх злочинних інтересах.

Кремль прагне успішно маніпулювати свідомістю українців в соціальних мережах і пошукових системах, поширюючи брехню про збройні сили України та нагнітання істерії через соціально-економічні проблеми завдяки постам та коментарям у соціальних мережах від сотен тисяч ботів. На жаль, така

тенденція зберігається й по теперішній час. Також рф технологічно намагається використовувати боти щодо української та європейської аудиторії з метою поширення своїх нарративів та масштабного збору інформації. Російські боти в соцмережах видають себе за справжніх українців та активно просувають нарративи московії. Основні зусилля у поширенні російських ботів покладаються на головний науково-дослідний обчислювальний центр рф (ГОЛОВНІВЦ) – установу, яка виконує завдання фсб та підпорядковується безпосередньо адміністрації президента рф. Ця структура активно проводить кампанії з дезінформації та викрадення даних. Останнім часом рф демонструє тренд застосовувати боти з метою викрадення конфіденційної (таємної) інформації, оскільки лише 1% російських ботів вдається виявити та знищити [11]. У зв'язку з цим російський уряд став більш успішним у маніпулюванні рейтингами в соціальних мережах та пошукових системах навколо світу, поширюючи брехню за допомогою сотень тисяч фейкових акаунтів та ботів. «Google», «Meta» та інші гіганти технологічної індустрії намагаються зупинити ці процеси, проте рф прагне будь-яким чином обійти такі обмеження.

Так, 7 квітня 2023 року видання «The New York Times» повідомило про те, що в мережі були опубліковані секретні військові документи США, в яких йшлося про плани НАТО та Вашингтона збільшити допомогу Збройним Силам України перед контрнаступом, що мало російський слід та стало наслідком успішної дезінформаційної кампанії з боку кремля. Першочергово відповідні документи з'явилися в соціальних мережах «Twitter» і «Telegram» [12].

Російські спецслужби автоматично збирають інформацію з коментарів у телеграм-каналах або відкритих чатах. Для цього використовуються спеціальні «скринери», які відстежують активність користувача або чату в цілому. З метою анонімізації своєї злочинної діяльності особи, причетні до керування ботів, використовують різноманітні засоби, зокрема, недостовірні акаунти, віртуальні мобільні телефони, іноземні SIM-карти, віртуальні виділені сервери тощо. Російськими спецслужбами в інтересах країни-агресора нарощуються зусилля із використання такого інструменту інформаційної війни як створення на платформах соціальних мереж «Facebook», «Instagram» і «Twitter» мереж облікових записів (акаунтів) (так званих бот-мереж), які містять недостовірні дані щодо користувачів, діяльність яких є координованою ззовні та об'єднана єдиною метою, зокрема такою як проведення акцій інформаційного деструктивного впливу. Така діяльність з використання бот-мереж певним чином порушує політику конфіденційності та умови використання вказаних сервісів.

Зокрема, відповідно до політики співтовариства мережі «Facebook» у цій соціальній мережі заборонено створювати профілі і сторінки, власники яких видають себе за інших людей або порушують умови використання «Facebook». У разі порушення користувачем правил платформи йому заборонено створювати інші облікові записи (акаунти) без дозволу «Facebook». Крім того, мережа «Facebook» приділяє особливу увагу цілісності облікового запису і достовірності ідентифікаційних даних. Зокрема, грубим порушенням правил спільноти є координація діяльності у рамках мережі облікових записів або інших об'єктів. Так, наприклад, тільки у січні-березні 2022 року «Facebook» видалив 1,6 млрд. фейкових акаунтів [13]. У квітні 2022 року соціальна мережа «Facebook» заблокувала створену

в рф мережу акаунтів, спрямовану проти України та українських військових, які поширювали неправдиву та тенденційну інформацію на шкоду державним інтересам [14].

Правилами встановлені соціальною мережею «Instagram» не заборонено одному користувачу створювати декілька облікових записів (акаунтів), разом із тим політика конфіденційності платформи спрямована на протидію використанню підроблених облікових записів, при реєстрації яких використовуються ідентифікуючі дані інших осіб. Відповідно до правил «Twitter», користувачам заборонено використовувати недостовірні дані про особу, а саме фотографії профілю користувача, біографічні дані, інформацію щодо місцезнаходження профілю тощо. Саме величезна кількість російських ботів змусила власника «Twitter» Ілона Маска спочатку ввести плату за верифікований обліковий запис, а потім і зменшити можливість перегляду твітів для незареєстрованих користувачів.

Однозначно викликає певне занепокоєння використання найнебезпечнішого ресурсу для спілкування української аудиторії – російської соціальної мережі «Telegram», особливо в умовах війни. Російській месенджер «Telegram» у липні 2015 року відкрив платформу для створення ботів, які відкликаються на команди користувачів та взаємодіють із зовнішніми сервісами. Боти на базі платформи месенджера «Telegram» особливо популярні, завдяки її широкій аудиторії та високого ступеню захисту даних. Як ні парадоксально, для української аудиторії користувачів соціальних мереж та Інтернету саме телеграм-канали є першочерговим джерелом отримання інформації [15]. Ворожі боти у мережі «Telegram» можуть здійснювати фейкові коментарі або дописи у вигідному для держави-агресора руслі. Загальновідомо, що анонімні телеграм-канали мають величезну кількість проросійських активностей, а «Telegram» створив у собі спільноту, яка закрита від суспільства, при цьому цей месенджер наповнили боти, які викрадають акаунти користувачів.

Вітчизняні спеціалісти з безпеки нещодавно виявили нову шахрайську схему з клонування акаунтів у мережі «Telegram» [16]. Зловмисники підробляють імена каналів та груп, змінюючи букви у назві на ідентичні латинські символи. Такий спосіб створення фейкових каналів є досить простим, адже все, що необхідно зробити шахраям – створити новий канал або групу та замінити букви у назві. Зазвичай у фейкових групах розміщують фішингові посилання, при переході за якими користувачі можуть заразити свій ПК або смартфон шкідливим програмним забезпеченням. Також «працює» шахрайська схема з викрадення акаунтів у «Telegram» – зловмисники надсилають користувачам листи з проханнями взяти участь в онлайн-голосуванні, перейшовши за посиланням. Жертви нерідко вірять у такі повідомлення, адже їх надсилають облікові записи, які є в телефонних книгах користувачів, інформацію з них теж викрадають.

Оскільки російські спецслужби зазвичай використовують такі ж методи заволодіння інформацією, як звичайні кібершахраї або хакери, то саме фішинг під виглядом різних телеграм-ботів активно використовується нею задля досягнення своїх злочинних цілей. При цьому фішинг став одним із основних способів шахрайства у популярному месенджері, а зростання інтересу зловмисників та хакерів до платформи «Telegram» обумовлений притоком аудиторії, які перейшли до цього месенджера з інших сервісів. Тільки у 2022 році фішинг

у мережі «Telegram» продемонстрував зростання на 800%, при цьому робочим інструментом зловмисників стали саме боти. У цьому месенджері чимало шахрайських угруповань, які власне координують дії ботів. Використовуються схеми, які передбачають викрадення інформації за допомогою фейкових ресурсів, на яких тим чи іншим способом користувачів стимулюють ввести персональні дані, які необхідні для входу до месенджера. Основною метою є злом акаунтів користувачів з подальшим перехопленням контролю над популярними групами або каналами. На думку експертів, ще більш загрозу, аніж фішинг представляє новий метод авторизації в месенджері, який з'явився після того, коли «Telegram» перестав відправляти код авторизації за допомогою SMS, замінивши цей механізм на використання двофакторної аутентифікації (two-factor authentication, 2FA) через систему «активний клієнт» на мобільному пристрої або ПК.

Таким чином, месенджер «Telegram» залишається каменем спотикання, особливо враховуючи такі фактори, як: – він не підпадає під дію закону України «Про медіа», хоча більшість українських ЗМІ мають власні канали; – відсутність зворотного зв'язку з компанією-розробником; – наявна активність росіян у соціальній мережі; – існування анонімних каналів з невідомими авторами; – відсутність способів здійснювати контроль над сплатою податків телеграм-каналами тощо. На цьому фоні цілком логічно обмежити використання або навіть заборонити «Telegram» на період воєнного стану, оскільки через боти у цьому сервісі російські спецслужби масово закидують фейкові новини та пропагандистські матеріали деструктивного контенту, які розраховані на українську аудиторію користувачів.

На жаль, соціальні мережі не досить активно реагують на повідомлення про фейкові профілі і сторінки, які причетні до проведення інформаційних атак. Певним чином вирішення цього питання, особливо в умовах інформаційної війни рф проти України, можливо завдяки використанню фактчекінгу – комплексного процесу, який являє собою перевірку фактів у відкритих джерелах інформації та містить пошук першоджерел інформації, дат створення фото та відео, перевірку біографії певного експерта тощо. Важливим напрямком виступає й кібергігієна – це заходи безпеки, розроблені для захисту пристроїв користувача від інфікування шкідливим програмним забезпеченням та можливого викрадення конфіденційної інформації та які включають: – перевірку безпеки активних акаунтів; – аналіз програм; регулярне оновлення програмного забезпечення; – встановлення надійного пароля; – постійне резерве копіювання тощо. Правила кібергігієни допоможуть своєчасно виявити підозрілу діяльність зловмисників та запобігти втраті персональних даних та іншої особистої інформації, у тому числі й шпигунській діяльності російських ботів у соціальних мережах.

Актуальним інструментом і є клоакінг (від англ. cloaking – маскування) – сучасний сервіс фільтрації трафіку, який передбачає, у тому числі, введення в оману пошукових ботів, модераторів соціальних мереж. Під час клоакінгу створюється декілька різних за змістом веб-сторінок для звичайних користувачів, модераторів, пошукових ботів. В основі клоакінга перебувають спеціальні скрипти, які виконуються у веб-сервері. Коли до сервера спрямовується запит, він визначає хто саме звернувся: модератор чи звичайний користувач. Клоакінг надає

зможу захистити контент від зовнішнього копіювання, шпигунських сервісів та забезпечити надійний захист систем від шкідливих ботів.

Розробка методу виявлення окремих ботів або бот-мереж потребує здійснення аналізу їх архітектури та можливостей, оскільки на сьогодні не існує загальноприйнятого чіткого стандарту стосовно їх структури, класифікації, можливих зловмисних дій. Тому при розробці методів їх виявлення необхідним є здійснення представлення об'єкта дослідження формалізованими загальноприйнятими засобами та його функційних можливостей. Керування бот-мережею здійснюється зловмисником через командно-контролюючий центр безпосередньо або через інші проміжні віддалені контролюючі центри [17, с. 185].

Окрім того, цю проблему, варто вирішувати законодавчими змінами. Зважаючи на чисельні зростання негативних наслідків для нашої держави, зокрема у ході війни рф проти України, які завдаються шляхом створення з метою збуту і використання облікових записів, що містять завідомо неправдиві відомості щодо користувача, задля організації здійснення інформаційних атак з поширенням тенденційної та недостовірної інформації, що загрожує національним інтересам України, вбачається актуальним і логічним запровадження кримінальної відповідальності за вчинення таких дій.

Слушно в цьому контексті вказує професор Д. Олейніков, що на жаль, у чинному законодавстві не передбачено порядку створення облікових записів на соціально орієнтованих платформах та інших ресурсах, не закріплено обов'язку користувачів при цьому вказувати свої анкетні дані, за якими вони можуть бути ідентифіковані [18, с.177]. Доцільно вказати, що у серпні 2023 року в ЄС набув чинності закон про цифрові послуги (Digital Service Act, DSA) [19], який має на меті посилення боротьби з дезінформацією та нелегальним контентом в мережі Інтернет. Відповідно до цього закону великі технологічні платформи та пошукові системи з аудиторією понад 45 млн. користувачів на місяць повинні суворо стежити за контентом, що розміщується, і сплачувати збори наглядовим органам. Станом на 1 листопада 2023 року дія цього закону поширюється на 19 платформ та пошукових систем, зокрема AliExpress, Amazon Store, AppStore, Bing, Booking, Facebook (належить корпорації Meta), Instagram, Google Maps, Google Play, Google Search, Google Shopping, LinkedIn, Pinterest, Snapchat, TikTok, X (раніше Twitter), Wikipedia, YouTube та Zalando. Заздегідь готуючись до набуття чинності законом, платформи запровадили нові способи для європейських користувачів позначати незаконний онлайн-контент і оманливі продукти, які компанії будуть зобов'язані швидко та оперативно видаляти, включаючи боти.

Висновки. З появою нових досягнень в сфері інтернет-технологій кремль через шкідливі боти намагається використовувати їх у своїх амбітних геополітичних інтересах. Адже використання ботів постійно набирає обертів. Актуальним є питання ефективної протидії інформаційним атакам з використанням ботів на замовлення російських спецслужб. Інформаційна війна рф в українському інформаційному просторі ведеться, серед іншого, із залученням цілої армії ботів у соцмережах. Мета їхніх дописів – сіяти зневіру, паніку, брехню серед українців, викрадення персональних та конфіденційних даних. Завданням російських інформаційних кампаній з використанням ботів є: деморалізація українців; акцентування уваги на розбіжностях

серед західних союзників та партнерів; збільшення можливостей рф у сфері контролю свого внутрішнього інформаційного середовища та просування проросійських наративів за кордоном. На підставі узагальнення результатів проведеного дослідження цілком логічно визначити організаційно-технічні аспекти протидії російським ботам, зокрема це: – обмеження використання або навіть заборона месенджеру «Telegram» на період воєнного стану; – системне використання фактчекінгу та заходів кібергігієни; – застосування сучасного сервісу фільтрації трафіку – клоакінга; – використання методів виявлення окремих ботів або бот-мереж на підставі аналізу їх архітектури та можливостей.

Окрім того, вважаємо доцільним прискорити схвалення законопроекту № 9223 від 19.04.2023 року [20], положення якого спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за створення, придбання, використання або збут облікових записів, що містять завідомо неправдиві відомості щодо користувача, в інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних мережах за допомогою яких поширюється недостовірні інформація (у тому числі від імені інших осіб, причетність яких до оприлюднення інформації не підтверджена). Це надасть змогу посилити кримінально-правовий захист інтересів держави в інформаційній сфері, сприятиме підвищенню ефективності боротьби проти інформаційних атак та інформаційних кампаній російського походження, які підвищують рівень соціальної напруги в суспільстві.

Література:

1. Гуржій С.В. Сучасні загрозливі тенденції використання telegram-каналів на шкоду державним інтересам. *Інформація і право*. 2021. № 4 (39). С. 162-169.
2. Voitovych, O., Kupershtein, L., & Holovenko, V. (2022). Виявлення фейкових облікових записів в соціальних мережах. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 2(18), С.86–98. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.18.8698>
3. Кантур О.М. Актуальні проблеми протидії інформаційним загрозам у соціальних медіа під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 2. С. 102-110. – URL: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.11>.
4. Котихова Л. Дослідження використання ІТ для протидії поширенню російської дезінформації в медіапросторі в умовах війни. *Вісник Приазовського Державного Технічного Університету. Серія: Технічні науки*. 2022. (44), С. 5-9. <https://doi.org/10.32782/2225-6733.44.2022.1>
5. Левін О. Використання фейкових акаунтів як інструмент ПІСО під час українсько-російської війни. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (123). С. 89-94.
6. Панченко О.А. Інституційне забезпечення процесів протидії російській інформаційній експансії та пропаганді в сучасному світі. *Інформація і право*. 2021. №3 (38). С. 28-34. URL: https://ipri.org.ua/sites/default/files/5_22.pdf
7. Поляков О.М. Особливості протидії поширенню деструктивного контенту. *Інформація і право*. 2023. №1(44). С. 129-141.
8. Лисько Т.Д., Паламарчук В.О. Ботоферми та інші кіберзагрози під час воєнного стану: питання кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 570-572. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/138>
9. Юшков А.Г. Загрозливі тенденції використання ботоферм на шкоду державним інтересам України: механізми запобігання та протидії. *Інформація і право*. 2021. №3(38). С. 90-98.
10. Боти генерують майже половину інтернет-трафіку світу URL: https://24tv.ua/tech/mayzhe-polovina-svitovogo-internet-trafikuna-lezhit-botam_n2321537
11. Russians boasted that just 1% of fake social profiles are caught, leak shows URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/04/16/russia-disinformation-discord-leaked-documents/>
12. Ukraine War Plans Leak Prompts Pentagon Investigation URL: <https://www.nytimes.com/2023/04/06/us/politics/ukraine-war-plan-russia.html>
13. Фейкові друзі. Чому соцмережі заповнили шахраї і як з ними боротися URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/13/690089>
14. Закликали здатися українських військових. Facebook заблокував російську та білоруську мережу акаунтів URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/29329/2022-04-12-zaklykaly-zdatysya-ukrainskykh-viyskovykh-facebook-zablokuvav-rosiysku-ta-bilorusku-merezhu-akauntiv/>
15. Загальні суспільно-політичні настрої та джерела інформації URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1307&page=1>
16. Росіяни створюють клони українських медіа URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/rosijani-stvorjuyut-kloni-ukrajinskikh-media-958263.html>
17. Савенко О.С. Виявлення бот-мереж розподіленими системами на основі класифікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: технічні науки*. Том 30 (69). 2019. №2. Ч.1 С. 183-191.
18. Олейніков Д.О. Критичний аналіз проекту закону України №9223 від 19.04.2023 в частині кримінальної відповідальності за дії, передбачені ст. 114-3 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія «Право». Випуск 77. Частина 2. С. 175-180.
19. Digital Service Act (DSA) URL: <https://www.eu-digital-services-act.com>
20. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України: проект закону №9223 від 19.04.2023 року URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1738124>

Hurzhi S. Organizational-technical and criminal-legal fundamentals of countering russian bots in the conditions of war

Summary. The article is devoted to the research of the problem of the spread of russian bots in social networks and the development of effective means of preventing such manifestations. The trends in the spread of fake accounts and bots in the russian Federation for the purpose of manipulating consciousness, spreading anti-Ukrainian narratives, stealing personal data and confidential information have been determined. The threats of the use of russian bots in socially oriented Internet resources for the purpose of carrying out destructive and subversive information activities to the detriment of the national interests of Ukraine are outlined. The concept, content and features of bot activity in social networks are revealed. It is emphasized that in the modern world, bots generate almost half of the world's Internet traffic. The role and place of bots during their use by attackers for the purpose of spreading malicious software is defined. The mechanisms of using bots during the information war of the russian federation against Ukraine are considered, and the goals and objectives of russian global information campaigns of influence are determined. The methods of work of the russian special services in increasing efforts to use such a tool of information warfare as the creation of accounts (accounts) containing unreliable data about users

on the platforms of social networks "Facebook", "Instagram" and "Twitter" in order to carry out information destructive actions are detailed. The principles of the privacy policy of such services as "Facebook", "Instagram" and "Twitter" regarding the use of fake accounts during registration as identification data of other persons have been determined. The risks of using the "Telegram" social network in Ukraine were considered. Prerequisites, risks and threats of phishing when using the Telegram social network are defined. The role of fact-checking and cyber hygiene as important components of the prevention of detection, blocking and destruction of Russian bots is fixed. The relevance of the application of the cloaking procedure in order to strengthen the protection of content against external copying, spy services and malicious bots is substantiated. The directions of the improving the current legislation with the aim

of limiting the use of the Telegram network in Ukraine are summarized. The directions for the development of effective mechanisms for countering information attacks with the use of bots, which threaten the national security of Ukraine, were determined by the special services of the Russian Federation. The European experience of legislative provision of combating disinformation and illegal content in social networks and well-known Internet services is revealed. On the basis of the generalization of the conducted research, the organizational and technical foundations and criminal and legal principles of preventing the destructive activity of Russian bots in social networks and in the worldwide global network have been determined.

Key words: account, bot, national interest, war, fake, content, social networks, fact-checking, cyber hygiene, cloaking, phishing.

*Стомагов Е. Г.,**кандидат юридичних наук, доцент,**суддя**Комунального районного суду м. Запоріжжя*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА НА ПРИВАТНЕ ТА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ

Анотація. У статті розглянуто стан наукової розробки проблематики визначення поняття (концепту) кримінально-правової охорони в наукових дослідженнях. Дослідження здійснювалося на прийнятті тієї тези, що кримінально-правова охорона будь – яких суспільних відносин, соціальної цінності чи блага породжена охоронною функцією кримінального права. Тому увага приділена з'ясуванню основних теоретико-методологічних підходів щодо сутності охоронної функції кримінального права, її призначення, взаємодії з регулюючою функцією кримінального права. З'ясування теоретико-методологічних підходів до наукової інтерпретації охоронної функції кримінального права (явища конкретного) здійснювалось в логічному зв'язку з особливостями охоронної функції права загалом (як явища загального). В процесі аналізу з'ясовано, що існує принаймні дві основні наукові позиції щодо розуміння призначення охоронної функції права та її взаємозв'язку з регулюючою функцією кримінального права в темпоральному вимірі. За першою визнається, що охоронна функція права діє з початку формулювання правових приписів і не пов'язується виключно з юридичним фактом вчинення певного правопорушення. За другою – охоронна функція права уводиться в дію після певного правопорушення і реалізується в межах правових відносин, що витікають з цього факту. Ці відмінності в розумінні прояву охоронної функції безпосереднім чином визначають і відмінність в засобах реалізації охоронної функції. На прикладі норм, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на приватність особи, з'ясовано яким чином формулювання змісту певного конституційного права, а також порядок та межі регулювання певних суспільних відносин в галузевому законодавстві визнаються орієнтиром для законодавця при визначенні об'єкту кримінально-правової охорони та визначення меж (обсягу) останньої.

Акцентовано на специфічних особливостей об'єктів кримінально-правової охорони залежно від рівня їх правового регулювання та зроблено висновок й продемонстровано на прикладі кримінально-правових норм, що охороняють право приватності, що окремих випадках відбувається, так би мовити, поєднання (переплетіння) рівнів регулювання, коли визнанні в міжнародно-правових актах і Конституції України цінності (суспільні відносини щодо їх забезпечення) тією чи іншою мірою також врегульовані іншими галузями права. Важливим питанням є з'ясування меж (обсягу) втілення охоронної та регулятивної функції та їх розмежування в часі з огляду на темпоральне домінування власне однієї з зазначених функцій, оскільки від вирішення цього питання залежить і визначення поняття «кримінально-правова охорона».

Ключові слова: функції права, охоронна функція кримінального права, кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми. Право на приватність захищається національним та міжнародним правом, а кожна держава, в світлі статті 8 Європейської Конвенції має утримуватися від свавільного втручання у приватне життя людини, а та вживати заходів з забезпечення поваги до приватного життя в будь якій сфері. Забезпечення права на приватність людини є одним зі стратегічних напрямів реалізації Національної стратегії у сфері прав людини 2021 року, а забезпечення кожному доступу до дієвих механізмів захисту права на приватність в усіх сферах життєдіяльності, зокрема медичній сфері, сфері соціального захисту, під час проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій визначено очікуваним результатом. Відтак кримінально-правова охорона, нарівні з іншими засобами, включена в механізм забезпечення та захисту відповідного конвенційного та конституційного права.

Стан наукової розробки питання. В тій чи іншій мірі проблематика функцій кримінального права, зокрема й особливості реалізації охоронної функції, розглядалася такими вітчизняними науковцями як Ю.В. Баулін, Н.О. Гуророва, О.О. Дудоров, В.В. Кузнецов, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, С.Д. Шапченко та іншими. Безпосередньо питання визначення поняття та сутності кримінально-правової охорони як категорії кримінального права розглядалися в наукових працях О.О. Дудорова, Н.О. Гурорової, М.В. Карчевського, В.К. Матвійчука, Т.А. Павленко, С.Д. Шапченка та ін. Водночас В.В. Кузнецов, проаналізувавши наукові розробки, підготовлені впродовж 2001–2014 років (більше двох десятків дисертацій, які в назві роботи використовували термін «кримінально-правова охорона»), слушно вказує на тенденцію уникнення від визначення поняття «кримінально-правова охорона» [1, с. 107]. Зазначимо, що подібна тенденція спостерігається а надалі, в чому переконує аналіз дисертацій, захищених після 2014 року [2; 3; 4; 5]. Певну увагу питанню методологічних засад визначення охоронної функції кримінального права в контексті кримінально-правової охорони життя особи приділили В.М. Трубников та Т.А. Павленко в розробленій ними Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні [6]. Однак критичному аналізу були піддані розробки здебільшого російських науковців, то ж в сучасних умовах, отримані ними висновки певним чином знецінені. Отже на сьогодні в науці кримінального права відчувається нестача наукових розробок теоретико-методологічних засад визначення

поняття кримінально-правової охорони, узгодження позиції щодо розуміння її меж (обсягу), засобів реалізації тощо.

Мета статті – з'ясувати основні теоретико-методологічні підходи щодо формування поняття та сутності термінологічного конструкту «кримінально-правова охорона» (як рефлексиваного поняття (*secunda intentio*)), а також засобів кримінально-правової охорони, що реалізуються в межах кримінально-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи теоретико-методологічні підходи щодо розмежування функцій кримінального права проф. Віталій Кузнецов слушно звертає увагу на те, що «ідея розрізнити поняття «кримінально-правового регулювання» й «кримінально-правової охорони» належить О.С. Йоффе й М.Д. Шаргородському, які висловили думку, що норми кримінального права регулюють тільки відносини, що виникають внаслідок вчинення злочинів, – інші відносини кримінальне право не регулює, а охороняє [1, с. 108]. Прихильниками подібного підходу в кримінально-правовій науці є, наприклад, М.І. Панов та Н.О. Гуророва. Саме на цій позиції перебувають прихильники концепції, що кримінально-правова охорона породжена охоронною функцією кримінального права й не слід її змішувати з іншою функцією – регулятивною [1, с. 108].

З'ясування теоретико-методологічних підходів до наукової інтерпретації охоронної функції кримінального права (явища конкретного) варто, на нашу думку, здійснювати в логічному зв'язку з особливостями охоронної функції права загалом (як явища загального). Саме такий підхід надасть можливість визначення ступінь кореляції між ними. Адже ці поняття є порівняльними, обсяги яких співпадають повністю або частково, вони мають спільну основу, на якій будуються їх відношення, а відтак підлягають подальшому аналізу [7, с. 77-78].

Функції права поширюються на суспільні відносини; вони визначають і, водночас, визначаються соціальним призначенням права в різних сферах суспільного життя [8, с. 157]. Охоронна функція права визнається однією з спеціальних правових функцій нарівні з регулятивною, установчою та інформаційною. Правова система включає також інформаційно-правовий простір, який має як зовнішній, так і внутрішній напрями детермінації, історичні, етнічні та культурні особливості існування; структурно така система має певні елементи (законодавство, правозастосування, правосвідомість, принципи та функції), що стабілізують, упорядковують та охороняють суспільний лад, правовий порядок, інтереси суспільства та людини [9, с. 58]. Охоронній функції права притаманні певні правові методи і способи її реалізації. Прагматичний аспект функцій права, забезпечується певними засобами, способами, ресурсами державної діяльності. Соціальні об'єкти, цінності, з приводу й навколо яких формуються функції права, визначають певною мірою властивості цих функцій, їх роль і межі впливу на законодавчу систему, на внутрішню політику, практику правозастосування [9, с. 61].

Функції права реалізуються через систему права, зокрема, через галузі, інститути, норми, договори, прецеденти, через акти застосування права, а також шляхом відповідної діяльності органів державної влади [10, с. 312-317]. В.С. Ковальський акцентує увагу на тому, що охоронна функція права має кілька складових, одна з яких, зокрема, визначає її належність до правоохоронної системи (кари, примусу, обмежень), інша – до

соціально-правого (процесуального) захисту від охоронного (карного, примусового) впливу, третя – до запобіжного напрямку функціонування права. Відтак навіть пропонує структурно розрізнити, зокрема, карально-репресивну, карально-обвинувальну, захисну, запобіжну форми реалізації охоронної функції права [9, с. 59] або ж карально-репресивну, карально-обвинувальну та карально-захисну [11, с. 15].

До спеціально-юридичних функцій відносить охоронну функцію права В. Копейчиков. На його думку, охоронна функція спрямована на захист позитивних суспільних відносин шляхом усунення соціально шкідливих і небезпечних діянь людей і їх об'єднань, відновлення порушених прав суб'єктів [12, с. 111]. В літературі висловлено підхід за якого охоронна функція, як різновид спеціально-юридичної функції, включає в себе підфункції: каральну, компенсаційну, відновлюючу, профілактичну та контрольну [13, с. 17]. Доволі розважливою видається думка Заморської Л. І., яка вказує, що «Розкриваючи зміст якої-небудь функції права, необхідно постійно мати на увазі зв'язок призначення права з напрямками його впливу та, навпаки, визначеність останніх призначенням права. Соціальне призначення права, як зазначалося, зумовлюється потребами суспільного розвитку, відповідно до яких створюються закони, спрямовані на закріплення певних відносин, їх регулювання чи охорону» [14, с. 4]. Надалі авторка аргументує власне бачення сутності та призначення охоронної функції права, як зумовленого соціальним призначенням напрямку правового впливу, спрямованого на охорону загальнозначущих, найбільш важливих економічних, політичних відносин, подолання явищ, непритаманних певному суспільству. Отже, на її думку, право не тільки охороняє загально-позитивні, фундаментальні суспільні відносини, воно також спрямоване на подолання непритаманних конкретному суспільству відносин. Домінантним спрямуванням охоронної функції варто вважати не стільки викорінення небажаних явищ, скільки саме охорону тих відносин, які такої охорони потребують [14, с. 7]. Надалі акцентує на тому, що «Не варто сприймати охоронну функцію тільки у зв'язку зі скоєним правопорушенням. Основне призначення цієї функції полягає передусім у запобіганні порушенню норм права. Ефективність охоронної функції тим вища, чим більше суб'єктів права слідує приписам норм права. Саме факт встановлення заборони чи санкції справляє серйозний вплив на деяких осіб, спонукає їх утримуватися від скоєння караних вчинків. Це означає, що досягнута одна із цілей впливу права – охороняються певні суспільні відносини» [14, с. 8]. Специфіка охоронної функції права полягає, на думку Заморської Л.І. в такому: по-перше, вона характеризує право як особливий спосіб впливу на поведінку людей, що виражається у впливі на їх свідомість погрозою санкцій, встановленням заборон і реалізацією юридичної відповідальності; по-друге, вона інформує суб'єктів суспільних відносин про те, які соціальні цінності знаходяться під охороною, засобами правових приписів; по-третє, вона є ознакою політичного й культурного рівня суспільства, гуманних засад права [14, с. 8].

Отже існує принаймні дві виразні наукові позиції щодо розуміння та меж охоронної функції права 1) охоронна функція права діє з початку формулювання правових приписів і не пов'язується виключно з юридичним фактом вчинення певного правопорушення; 2) охоронна функція права уводиться в дію після певного правопорушення і реалізується в межах правових відносин, що витікають з цього факту.

Як було зазначено вище прихильниця першого підходу, проф. Н.О. Гуторова вважає, що «Правова охорона суспільних відносин здійснюється кримінальним правом шляхом встановлення кола суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами, а також кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які їх вчинили. Здійснюючи в такий спосіб охорону суспільних відносин, кримінальне право в подальшому регулює інші суспільні відносин – ті, що виникають між державою й особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з приводу притягнення останньої до кримінальної відповідальності [15, с. 32]. Продовжуючи власну думку вчена зауважує, що «Обов'язкове одночасне виконання цією галуззю права функцій охорони суспільних відносин, а також регулювання, власне, кримінально-правових відносин із приводу притягнення особи до кримінальної відповідальності неминуче створює дуалізм предмета правового регулювання. Такий дуалізм притаманний лише окремим галузями права, що входять до правової системи, оскільки регулятивні галузі права (цивільного, господарського, трудового тощо) в багатьох випадках мають можливість обмежитися лише виконанням регуляторної функції, залишивши функцію охорони цих відносин шляхом встановлення відповідальності за невиконання правових приписів норм інших галузей права, зокрема, кримінального й адміністративного [15, с. 32].

Також і М.І. Панов відносячи до основних функцій кримінального права охоронну, регулятивну та превентивну, вважав, що «охоронна функція кримінального права полягає у встановленні в кримінальному законі заборон вчинення суспільно небезпечних діянь, що заподіюють чи можуть заподіяти істотну шкоду певним суспільним відносинам та визначення покарання, яке підлягає застосуванню до тих осіб, які вчиняють такі діяння» [16, с. 207]. Фактично мова йде про криміналізацію та пеналізацію суспільно небезпечних діянь. Схожа позиція викладена простежується і в інших науковців [17, с. 16-17]. Як зазначає О.В. Синьов, «значення терміну «охорона» носить хоча й активний, але попереджувальний характер впливу, а охоплювана даним терміном діяльність органів виконавчої влади та дія норм права здійснюється до вчинення певного правопорушення і спрямована на його запобігання [18, с. 30].

Так, В.В. Кузнецов, схиляючись до позиції С.Д. Шапченко та інших щодо виникнення об'єкта (предмета) кримінального права з моменту набуття чинності кримінального закону, вважає, що «об'єктом кримінального права, слід визнавати: 1) суспільні відносини, які поставлені під кримінально-правову охорону (впливаючи на які здійснюється охоронна функція кримінального права); 2) суспільні відносини, які виникають у момент вчинення злочину (впливаючи на які здійснюється регулятивна функція кримінального права) [1, с. 108]. Відтак простежується доволі чітка позиція автора, що окрема охоронна функція кримінального права, упорядковує суспільні відносини, що виникають з моменту набуття чинності закону про кримінальну відповідальність та завершуються вчиненням злочину.

Ю.В. Баулін робить акцент на регулюючій функції кримінального права, адже вважає, що «об'єктивне кримінальне право є однією із публічних галузей права, норми якої регулюють (впорядковують) імперативним методом суспільні відносини, що виникають між державою та особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, шляхом наділення владними

повноваженнями органів кримінальної юстиції та її посадових осіб для законного обмеження певних прав і свобод осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, з метою забезпечення і захисту публічних інтересів» [19, с. 12]. Основна ідея тез перегукується з баченням принципового розмежування регулюючої та охоронної функції кримінального права проф. Наталії Гуторової, про що вказувалося вище.

Кардинально відмінною є позиція в цьому питанні В.О. Навроцького, який вважає, що «виокремлення регулюючої функції та завдань кримінального права є доволі умовним... Загалом ж кримінальне право покликане не щось змінювати і вдосконалювати, забезпечувати позитивний розвиток, а гарантувати незмінність, стабільність існуючих суспільних відносин, що найповніше охоплюється поняттям охорони [20, с. 27-28]. Розвиваючи власну думку автор розрізняє власне функції кримінального права як галузі права, як галузі кримінального законодавства та кримінально-правової науки. І саме щодо галузі права охоронна функція реалізується (втілюється) у відповідному державному акті (кримінальному законі) кола діянь, які визнаються злочинами, та державних заходів впливу (покарання та інших примусових заходів) за їх вчинення, обставин, що виключають злочинність діяння, а також підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [20, с. 28].

Особливості механізму кримінально-правової охорони соціальних цінностей С.Д. Шапченко вбачає в його дуальності, що складається з двох елементів: «загально регулятивного» (встановлення конкретної кримінально-правової заборони та її дотримання суб'єктами правовідносин) та «традиційного» (порушення кримінально-правової заборони, за чим слідує кримінально-правова оцінка такого порушення, обрання конкретного заходу кримінально-правового впливу і застосування його до правопорушника) [21, с. 141]. В той же час О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк кримінально-правові відносини, пов'язані з криміналізацією і пеналізацією діянь, небезпечних для суспільства називають загально-регулятивними, а охоронними кримінально-правовими відносинами вважають ті, які виникають внаслідок вчинення злочину і «розриву» загально-регулятивних відносин [22, с. 26-28]. Подібну позицію висловлює і професор Віктор Гришук. На його думку, регулятивні кримінально-правові відносини виникають з моменту набрання чинності кримінальним законом, а з вчиненням злочину припиняються, і саме з цього моменту виникають охоронні кримінально-правові відносини [23, с. 30].

І така позиція має послідовників, які висловлюються за те, що об'єктом охоронної функції кримінального права виступають: суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням особою злочину і закінчуються з моменту погашення або зняття з особи судимості [24, с. 242]. Тобто, об'єкт охоронної функції – це охоронювані кримінально-правові відносини, правовідносини кримінальної відповідальності і покарання, а також інші правовідносини, які складаються в процесі реалізації приписів норм санкційного комплексу кримінального права. Таким чином, об'єкт охоронної функції кримінального права за своїм змістом набагато вужчий, ніж об'єкт злочинного посягання або об'єкт кримінально-правової охорони [24, с. 242]; охоронювані суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення і державою в особі органу досудового розслідування, прокурора або суду [25, с. 7].

Крім охоронної та регулятивної функції кримінального права згадуються також запобіжна та виховна [26, с. 9]. При цьому сутність охоронної функції кримінального права виводиться з завдань кримінального кодексу, визначених в статті 1 КК України, а саме: правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля та конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Запропоноване В.В. Кузнецовим визначення кримінально-правової охорони як певної системи кримінально-правових засобів, до яких слід включити кримінально-правові норми (заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні) та методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин [1, с. 109].

Досить переконливими є міркування проф. Наталії Гуторової щодо специфічних особливостей об'єктів кримінально-правової охорони залежно від рівня їх правового регулювання. Так, на її думку, «одну групу цих відносин становлять ті, які пов'язані із забезпеченням основоположних прав і свобод людини, – права на життя, здоров'я, свободу, честь, гідність, недоторканність. Специфіка цих відносин полягає в тому, що вони врегульовані міжнародно-правовими актами і Конституцією України, які визнають ці соціальні цінності як найважливіші і гарантують їх правову охорону. Як правило, в цій сфері спеціальні нормативно-правові акти регуляторного характеру відсутні, а правова охорона таких відносин передбачається в нормах, що належать до охоронюваних галузей права і встановлюють відповідальність за посягання на них» [15, с. 33].

Інша група відносин, поставлених під кримінально-правову охорону, належить до тих, які докладно врегульовані іншими галузями права, а норми кримінального права при виконанні охоронної функції виконують у межах логічної правової норми роль санкцій [15, с. 33]. Вважаємо такий підхід правильним і прагматичним, але таким, що не вичерпує всіх можливих ситуацій, а тому потребує уточнення. Так, К.П. Задоя застерігає, що «в окремих випадках норми кримінального права абсолютно криміналізують окремі аспекти (пласти) соціального життя, не залишаючи місця для впливу на поведінку людей нормам регулятивних галузей права. Така абсолютна заборона не залишає місця для «позитивного» регулювання ввезення, виготовлення та розповсюдження вищезгаданих творів [27, с. 82]. Наприклад, ст. 300 Кримінального кодексу України забороняє ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Також зауважимо, що в окремих випадках відбувається, так би мовити, поєднання (переплетіння) рівнів регулювання, коли визнанні в міжнародно-правових актах і Конституції України цінності (суспільні відносини щодо їх забезпечення) тією чи іншою мірою також врегульовані іншими галузями права.

Так, аналізуючи кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за посягання на приватність особистого та сімейного життя, ми бачимо, що здебільшого вони сформульовані шляхом відтворення основних конституційних приписів. Так, приміром ст. 162 КК України «Порушення недоторканності житла» фактично відтворює припис норми Конституції,

передбачені ст. 30 «Кожному гарантується недоторканність житла», де проголошено, що «Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду» [28]. Відтак кримінальна відповідальність встановлюється саме за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян. Вочевидь, що такі дії як незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла дещо виходять за межі розуміння недоторканності житла, визначенні в Конституції України.

В ст. 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

В ст. 163 КК України встановлено відповідальність саме порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер. Фактично діяння криміналізовано в тому обсязі як це визначено ст. 31 Конституції України.

В ст. 32 Конституції передбачено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Обсяг криміналізації порушення відповідної конституційної норми в ст. 182 «Порушення недоторканності приватного життя» в цілому збігається з відповідною конституційною нормою, адже стаття передбачає відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації, крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу. Такі форми як знищення та зміна конфіденційної інформації виходять за зміст конституційного розуміння втручання в приватне та сімейне життя особи, але, в принципі, не суперечать йому. Також різниця і назви статей, оскільки в конституційному приписі мова йде про невтручання в особисте та сімейне життя людини, тоді як в назві ст. 182 КК згадується лише приватне життя.

Формулювання змісту певного конституційного права, а також порядок та межі регулювання певних суспільних відносин в галузевому законодавстві можна визначати орієнтиром для законодавця при визначенні об'єкту кримінально-правової охорони та визначення меж (обсягу) останньої.

Утім слід зважати, що, з одного боку, повага до приватного та сімейного життя особи визнається на міжнародному рівні, тобто врегульована міжнародно-правовими актами, як от Європейською Конвенцією з прав людини. Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» якої передбачає, що: кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції, а органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту

країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

З іншого боку не можна говорити про виключно міжнародно-правове та конституційне регулювання права на повагу до приватного та сімейного життя, зважаючи на те, що окремі його прояви врегульовані нормативно-правовими актами. Мова йде, зокрема, про незаконні дії з конфіденційною інформацією. Так, метою регулювання ЗУ «Про захист персональних даних» [29] визначено правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, цей закон спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права **на невтручання в особисте життя**, у зв'язку з обробкою персональних даних. Персональні дані є частиною конфіденційної інформації (ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про захист персональних даних»), ризики посягань на які, що вчинюються у зв'язку з обробкою персональних даних, є найпоширенішою на сьогодні, формою порушення недоторканності приватного життя людини (автор.). В ст. 28 цього закону зазначено, що порушення законодавства про захист персональних даних тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Зокрема мова йде про адміністративну та кримінальну відповідальність, передбачену відповідно ст. 188-39 і 188-40 КУпАП та 182 КК України.

Згідно з ЗУ «Про інформацію» захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя є одним з основних принципів інформаційних відносин (ст. 2). Право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 2 ст. 6). Відповідно до ч. 2 ст. 11 цього закону, не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження.

В ст. 27 ЗУ «Про інформацію» передбачено, що порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України [30]. Утім ці норми ці не є бланкетними, а відтак зміни у регуляторному законодавстві, не продукують зміни й в нормах, за допомогою яких здійснюється їх кримінально-правова охорона.

Висновки. Отже існує принаймні дві достатньо обґрунтовані наукові позиції щодо розуміння та меж охоронної функції права: 1) охоронна функція права діє з початку формулювання правових приписів і не пов'язується виключно з юридичним фактом вчинення певного правопорушення; 2) охоронна функція права уводиться в дію після певного правопорушення і реалізується в межах правових відносин, що витікають з цього факту. Відсутність єдності думок щодо цього питання, як в загальній теорії права, так і в кримінально-правовій науці не може не продукувати відмінне бачення і засобів реалізації охоронної функції кримінального права, відмінних від регулюючої функції, навіть за умови їх тісного взаємозв'язку. За умови

підтримки позиції, що охоронна функція кримінального права полягає у встановленні в кримінальному законі заборон вчинення суспільно небезпечних діянь, що заподіюють чи можуть заподіяти істотну шкоду певним суспільним відносинам та визначення покарання, яке підлягає застосуванню до тих осіб, які вчиняють такі діяння, засобами реалізації цієї функції слід визнавати конструювання певних кримінально-правових норм (статична охорона), спрямованих на охорону визначених об'єктів, як кінцевий результат процесів криміналізації та пеналізації (динамічна охорона). Важливим питанням є з'ясування меж (обсягу) втілення охоронної та регулятивної функції та їх розмежування в часі з огляду на темпоральне домінування власне однієї з зазначених функцій. Отже, визначення поняття «кримінально-правова охорона» за функціонального підходу має також залежати від сприйняття того чи іншого теоретико-методологічного підходу щодо розуміння охоронної функції кримінального права та меж її дії і прогнозовано викликати зауваження прихильників відмінної позиції.

Література:

1. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 30. Том 2. С. 107-110.
2. Сотула О.С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження). Дис. на здоб. наук. ст. докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.08. Одеса 2016. 424 с.
3. Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні. Автореф. дис. на здоб. наук. ст. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2018. 18 с.
4. Драчевський Є.Ю. Кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері організації і проведення азартних ігор та лотерей. Дис. на здоб. наук. ступ. доктора філософії за спец. 081 «Право». Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2021. 261 с.
5. Коротюк О.В. Кримінально-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності. Видавництво: ОВК. 2019. 1008 с.
6. Трубников В.М. Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: Монографія. Х. : Харків юридичний, 2009. 288 с.
7. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Олег Шепетяк. Київ: Фенікс, 2015. 256 с.
8. Загальна теорія держави і права: [підручник] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; [за ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина]. Х.: Право, 2009. 584 с.
9. Ковальський В.С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 4-9.
10. Юридична енциклопедія: В 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. К.: Українська енциклопедія, 2004. Т. 6: Т-Я. 768 с.
11. Ковальський В.С. Охоронна функція права: питання історичної обумовленості. *Юридична Україна*. 2010. № 1. С. 15-19.
12. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / В. Копейчиков та ін. Київ : Юрінком, 1997. 320 с.
13. Миронець О.М., Функції права: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 15-17.
14. Заморська Л.І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 3-9.
15. Гуторова Н.О. Охоронна функція кримінального права. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р. – Харків, 2014. С. 31-35.

16. Панов М.І. Завдання та функції кримінального права. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017 Харків : Право, 2016. С. 206-209.
17. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
18. Синьов О.В. Права людини як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Право і безпека*. 2005. № 4'2. С. 30.
19. Баулін Ю.В. Наступність у кримінальному праві: до 70-річчя Ю.В. Бауліна: матеріали наук. конф. (м. Харків, 8 верес. 2023 р.) редкол.: Ю.А. Пономаренко (голова), О.В. Харитонova, Н.В. Маслак та ін.; Нац. Юрид. Ун-т ім. Ярослава мудрого. Харків: Право, 2023. 352 с.
20. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
21. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник для студентів юрид. вузів і фак.]. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та ін.]; за ред. П.С. Магішевського. К. : Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
22. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
23. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 666 с.
24. Анастасія Оцяця. Охоронна функція кримінального права України: основні доктринальні підходи. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : кол. монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Е. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 239-258.
25. Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182 с.
26. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.]; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
27. Задоя К.П. Механізм кримінально-правового регулювання та модель «стадій» («вимірів») кримінального права: порівняння українського та англійського підходів щодо функціонування кримінального права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 33 (72) № 1 2022. С. 80-86.
28. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141.
29. Про захист персональних даних: Закон України 1 червня 2010 року № 2297-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
30. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

Stomatov E. Theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of criminal law protection of the right to private and family life

Summary. The article examines the state of scientific development of the issue of defining the concept of criminal legal protection in scientific research. The study was based on the thesis that criminal law protection of any social relations, social value or benefit is generated by the protective function of criminal law. Therefore, attention is paid to clarifying the main theoretical and methodological approaches to the essence of the protection function of criminal law, its purpose, and interaction with the regulatory function of criminal law. The author examines the theoretical and methodological approaches to the scientific interpretation of the protective function of criminal law (a specific phenomenon) in a logical connection with the specific features of the protective function of law in general (as a general phenomenon). The analysis shows that there are at least two main scientific positions regarding the understanding of the purpose of the protective function of law and its relationship with the regulatory function of criminal law in the temporal dimension. The first recognizes that the protective function of law is in effect from the beginning of the formulation of legal provisions and is not associated exclusively with the legal fact of committing a certain offense. According to the second one, the protective function of law comes into effect after a certain offense and is realized within the framework of legal relations arising from this fact. These differences in the understanding of the manifestation of the protective function directly determine the difference in the means of realization of the protective function. Using the example of the provisions which provide for criminal liability for encroachment on a person's privacy, the author shows how the wording of the content of a certain constitutional right, as well as the procedure and limits of regulation of certain social relations in sectoral legislation are recognized as a guideline for the legislator when determining the object of criminal law protection and defining the limits (scope) of the latter. The author emphasizes the specific features of the objects of criminal law protection depending on the level of their legal regulation and concludes and demonstrates, using the example of criminal law provisions protecting the right to privacy, that in some cases there is, so to speak, a combination (interweaving) of the levels of regulation, when the values recognized in international legal instruments and the Constitution of Ukraine (social relations for their ensuring) are also regulated to some extent by other branches of law. An important issue is to clarify the boundaries (scope) of the implementation of the protective and regulatory functions and their delimitation in time, given the temporal dominance of one of these functions, since the definition of the concept of "criminal legal protection" depends on the resolution of this issue.

Key words: functions of law, protective function of criminal law, criminal law protection.

*Черняк Р. А.,
співробітник
Служби безпеки України*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ, ВЧИНЕНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджені статистичні дані про результати судового розгляду кримінальних проваджень про державну зраду у 2022–2023 р.р., тобто в умовах воєнного стану, а також вивчено публічну інформацію про факти вчинення в цей період діянь з ознаками корупційних злочинів посадовими особами, що займають особливо відповідальне становище. Адже метою публікації було формування обґрунтованих та об'єктивних пропозицій з ефективного запобігання злочину, передбаченого ст. 111 КК України, на підставі аналізу наявних наукових праць та відкритих актуальних статистичних даних про факти вчинення державної зради. Робота виконана з використанням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Із загальнонаукових, зокрема, використовувалися системно-структурний метод, метод функціонального аналізу, із спеціальних – формально-юридичний, логіко-процесуальний методи, метод порівняльного правознавства. Простудійовані основні законодавчі норми, які стосуються тематики публікації.

На підставі отриманих результатів зроблено висновок, що метою привласнення окремим високопосадовцем – членом Кабінету Міністрів України, – виділених для фінансування потреб Збройних сил України державних коштів слід вважати не збагачення окремої особи, а послаблення обороноздатності країни, що дало підстави запропонувати законодавцю удосконалити ст. 111 КК України.

Водночас, 10 грудня 2020 року рішенням Європейського суду з прав людини констатовано порушення у справі «Чернов проти України» та було встановлено порушення ст. 4 Протоколу № 7 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у зв'язку з тим, що заявника двічі було притягнуто до суду та покарано за одне й те саме правопорушення. Підставою встановлення міжнародною судовою установою (юрисдикція якої визнана Україною) є порушення нашою країною міжнародних зобов'язань, Велика Палата Верховного Суду 29 червня 2021 року у своєму рішенні у справі № 1-464/2008 визначила, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції України). Зважаючи на правову позицію Європейського суду з прав людини та Верховного Суду, подальшими розвідками проблем юридичної відповідальності за вчинення державної зради є питання, які висвітлено у публікації.

Ключові слова: державна зрада; форми державної зради; вирок суду; вчинення державної зради членом Уряду; корупційне правопорушення вчинене посадовою особою; Кабінет Міністрів України; суб'єкт злочину; правопорушення.

Постановка проблеми. В Україні кримінальна відповідальність за вчинення державної зради передбачена у ст. 111

Кримінального кодексу України (далі – КК України). Це кримінальне правопорушення віднесено до особливо тяжких злочинів, які досягають на основи національної безпеки України. Сучасна редакція ст. 111 КК України набула чинності 07 березня 2022 р. [1].

Варто зазначити, що в Україні переломними у діяльності з протидії державній зраді стали: 2014 рік – початок збройного конфлікту росії проти України та 2022 рік – повномасштабна війна в Україні. Зокрема, у 2014 році кримінальних проваджень за ст. 111 КК України було зареєстровано 65, у 2015 р. – 80, у 2016 р. – 126, у 2017 р. – 89, у 2018 р. – 127, у 2019 р. – 123, у 2020 р. – 145, у 2021 р. – 208, у 2022 р. – 1957. За перші два місяці 2023 р. було зареєстровано вже 215 кримінальних проваджень [2].

Як свідчить статистика, від початку військової агресії росії правоохоронними органами України загалом було зареєстровано 3135 кримінальних проваджень за ст. 111 КК України, у тому числі у 2014–2021 р.р. – 963 провадження, у 2022 р. – 1957 проваджень, за два місяці 2023 р. – 215 проваджень.

Збільшення кількості виявлених фактів вчинення державної зради привернуло увагу вчених та спонукало їх до проведення ґрунтовних наукових досліджень. Водночас переважна більшість цих досліджень відбулося ще до початку військової агресії росії проти України, а тому ними не враховані особливості прояву державної зради, які виявлялися під час воєнного стану, а також те, що підвищилася суспільна небезпека цього злочину, що й відобразилося на посиленні санкцій ч. 1 ст. 111 КК України.

Крім того, під час підготовки статті до уваги бралися рішення саміту Україна-ЄС, що відбувся у Києві 03 лютого 2023 р., про незворотність процесу євроінтеграції України, яка в найближчий час має стати членом Європейського Союзу, а тому законодавство нашої країни повинно відповідати європейським стандартам. Вказані обставини й спонукали до підготовки даної публікації.

Стан дослідження. Основою для подальшого дослідження правових проблем боротьби з державною зрадою в теорії кримінального права України є наукові праці Андрусіва Г.В., Бантишева О.Ф., Бауліна Ю.В., Демидової Л.М., Загінєй З.А., Зайцева О.В., Кончук Н.С., Лебедева О.Р., Ліпкана В.А., Матвійчука В.К., Мошняги Л.В., Навроцького В.О., Письменського Є.О., Сергієвського С.К., Тація В.Я., Тищенко Є.Ф., Хавронюка М.І., Чувакова О.А., Шамари О.В., Шлапаченка В.М. та інших вчених. Зокрема дослідженню проблем протидії державній зраді присвячені дисертаційні дослідження Кончук Н.С. [3] та Сергієвського С.К. [4].

Метою даної публікації є розроблення пропозицій щодо удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 р. президент російської федерації оголосив про рішення розпочати повномасштабну військову агресію під виглядом так званої «спеціальної військової операції» проти України. В той же день Указом Президента України № 64/2022 у зв'язку із військовою агресією РФ проти України на підставі пропозиції РНБО, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [5] та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6] введено воєнний стан на всій території України з 05 год. 30 хв., який набув чинності з дня опублікування даного Указу 24 лютого 2022 р. [7]. Ухвалені рішення та бойові дії на території України спонукали до перегляду кримінального законодавства нашої країни.

Так, відповідно до положень чинної редакції ст. 111 КК України, державна зрада у формі переходу на бік ворога може бути вчинена лише в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Правовий режим воєнного стану, порядок його введення та скасування регламентуються Конституцією України і Законом «Про правовий режим воєнного стану». Вводиться та скасовується воєнний стан в Україні або на окремих її територіях відповідним Указом Президента, затвердженим Верховною Радою України. На відміну від воєнного стану, поняття збройного конфлікту в чинному законодавстві України не визначено. Хавронюк М.І., даючи визначення такому конфлікту в аспекті кваліфікації державної зради, зазначає, що цей конфлікт відбувається поза межами воєнного стану – у разі фактичного початку воєнних дій без оголошення воєнного стану, або взагалі у мирний час та є юридичним синонімом до поняття бойова обстановка. Збройний конфлікт може бути проявом гібридної (системної) війни, основним інструментом якої є створення державою-агресором в іншій державі внутрішніх конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей [8, с. 334-340]. Тому до 24 лютого 2022 р. державна зрада у формі переходу на бік ворога кваліфікувалася лише як вчинена в період збройного конфлікту. Після початку повномасштабної війни та введення в Україні воєнного стану з'явилися правові підстави для кваліфікації державної зради у формі переходу на бік ворога, вчиненої в умовах воєнного стану.

Відповідь на дане питання, на поточний момент, надали положення Закону № 2113-IX від 03.03.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану», яким була введена нова редакція ст. 111 КК України, яка набрала чинності 07 березня 2022 р. Метою прийняття цього закону було посилення відповідальності за вчинення державної зради в умовах дії режиму воєнного стану в Україні.

Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) з 01 січня 2022 р. по 28 лютого 2023 р. судами на території України було винесено вироків у 200 кримінальних провадженнях про державну зраду, з яких 152 вироків щодо 153 осіб у 2022 р. (вироком у справі № 727/7620/22 засуджено 2 особи) і 48 вироків у січні-лютому 2023 р. Слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» до Єдиного державного реєстру судових рішень не вносяться відомості про судові рішення, які містять інформацію, що є державною таємницею [9]. Через це у реєстрі відсутній вільний доступ до судових рішень про вчинення злочинів таких осіб, як Янукович В.Ф., Медведчук В.В., Козак Т.Р., Богуслаєв В.О. та інших.

Згідно із статистичними даними Генеральної прокуратури України, у 2022 р. правоохоронними органами України розслідувалося 1957 кримінальних проваджень про вчинення державної зради, з яких направлено до суду з обвинувальним актом 269 проваджень, з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 38, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 2, закрито за відсутністю складу злочину – 89 [2]. За січень-лютий 2023 р. правоохоронними органами України розслідувалося 215 кримінальних проваджень про вчинення державної зради, з яких направлено до суду з обвинувальним актом 7 проваджень, з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 4, закрито за відсутністю складу злочину – 4 [2].

За даними судової статистики у 2022 р. в провадженні судів першої інстанції перебували кримінальні провадження про вчинення державної зради щодо 1036 осіб (з них 3 в складі організованої групи), у яких ухвалено 200 вироків, 1 особу засуджено до примусових заходів медичного характеру, 54 проваджень закрито [10].

Аналіз винесених у 2022 р. вироків свідчить, що діяння осіб, котрі вчинили державну зраду, судами лише в 1 випадку були кваліфіковані як шпигунство, як форма вчинення вказаного злочину, в інших випадках вони були кваліфіковані як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану (після 24 лютого 2022 р.) або в період збройного конфлікту (до 24 лютого 2022 р.) та як надання іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

У 152 вироків, які були винесені у 2022 р., діяння суб'єктів злочину були кваліфіковані судом лише як державна зрада у 59 провадженнях, в інших 93 провадженнях діяння суб'єктів кваліфікувалися за сукупністю злочинів. Супутніми були злочини, передбачені ст.ст. 110, 111-1, 113, 146, 258, 258-3, 260, 408, 436-2, 438 КК України. Слід зауважити, що до довічного позбавлення волі, передбаченого санкцією ч. 2 ст. 111 КК України, судами при розгляді у 2022 році проваджень про вчинення державної зради жодна особа не засуджувалася.

В той же час у судовій практиці навіть виникали випадки застосування ст. 69 КК України, коли засудженим призначалися більш м'які покарання, ніж передбачене санкцією ст. 111 КК України. Слід зауважити, що відповідні вироків приймалися щодо діянь, які були вчинені ще до введення в Україні воєнного стану. Так Святошинським районним судом міста Києва, 15 листопада 2022 року, було оголошено вирок громадянину РФ, який вчинив пособництво громадянину України у вчиненні державної зради. Особі, із застосуванням ст. 69 КК України, було призначено покарання у вигляді 5 років позбавлення волі без конфіскації майна та на підставі ст. 75 КК України особу було звільнено від відбування покарання з випробуванням із встановленням іспитового строку 2 роки (судова справа № 761/17573/20).

Показовим прикладом особливостей кваліфікації діянь особи, яка вчинила державну зраду вже під час введення в нашій країні воєнного стану, є вирок Івано-Франківського міського суду від 23.09.2022 р. у справі № 344/9789/22. Вказаним вироком було засуджено до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна уродженця Луганської області, який добровільно 24.02.2022 р. прибув до пункту збору мобілізованих «ЛНР», підписав контракт і до 14.05.2022 р., коли його було взято у полон військовослужбовцями ЗСУ, проходив військову служ-

бу у непередбаченому законом збройному формуванні «ЛНР», діючи з прямим умислом, з метою виконання загального плану захоплення території України у складі збройних сил рф, із закріпленою зброєю (автомат Калашникова) та боєкомплектom, виконував обов'язки «солдата» в різних видах бою та формах його забезпечення, здійснював штурмові напади на позиції ЗСУ, а також забезпечував безпеку місць перебування збройних сил «ЛНР» в населених пунктах, які ними захоплені під час повномасштабного вторгнення, на блокпостах. Тобто дії підсудного було кваліфіковано як державна зрада у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 111 КК України), а також як участь в терористичній організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України) та участь у діяльності не передбаченого законом збройного формування (ч. 2 ст. 260 КК України). Таким чином в умовах воєнного стану дії особи, яка скоїла державну зраду, несуть більшу суспільну небезпеку через причетність зрадника до інших злочинів.

Варто зазначити, що протягом 2022 року переважна більшість випадків державної зради було вчинено саме у вигляді військової служби у не передбачених законом збройних формуваннях «ДНР» та «ЛНР», причому тривалість перебування в складі означених формувань на покарання не впливало. Наприклад, вироком Івано-Франківського міського суду від 03.06.2022 р. у справі № 344/5957/22 за ч. 2 ст. 111, ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 260 КК України засуджено до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна уродженця м. Донецьк, що проходив службу в незаконному збройному формуванні «ДНР» з 02.03.2022 р. по 25.03.2022 р., 13 днів. Вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 03.11.2022 р. у справі № 761/22894/22 за ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 260 КК України до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна засуджений уродженець Луганської області, який проходив службу у збройному формуванні «ЛНР» з 25.08.2022 р. по 10.09.2022 р., 15 днів.

Як вчинення державної зради у формі шпигунства були кваліфіковані діяння суб'єкта злочину у справі № 761/14162/22. Вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 19.08.2022 р. у цій справі за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 111 КК України засуджено до 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна уродженця Київської області, який перебуваючи на державній службі у секретаріаті Кабінету Міністрів України, вступив у змову з іншим співробітником секретаріату і протягом 2006–2007 рр. на його прохання за допомогою наявної в будинку Уряду України копіювальної техніки копіював документи, що містили державну таємницю. Скопійовані документи підсудний передавав своєму поплічнику, за що отримав грошову винагороду в сумі 3000 доларів США (тричі по 1000 доларів США). У 2007 році підсудному було запропоновано прибути до м. Москва рф для зустрічі з особами, що виявили інтерес до нього та отримання пропозицій на співробітництво та отримання за це грошової допомоги, на що підсудний погодився і прибувши до м. Москва, в одному з ресторанів у центрі міста був завербований співробітниками фсб рф. Збиранням службової інформації та її передачею фсб за грошову винагороду підсудний займався у період з 01.07.2018 р. по 07.02.2022 р. 08.04.2022 р. злочинець був затриманий співробітниками СБУ. Таким чином зрадник, діючи за попередньою змовою у складі групи осіб, вчинив державну зраду у формі надання допомоги фсб рф в проведенні підривної діяльності проти України шляхом передачі таємних відомостей у скопійованих документах. Одночасно злочинець

вчинив державну зраду у формі шпигунства, збираючи за місцем роботи інформацію, що містить державну таємницю, та передаючи її працівнику фсб рф.

Широким за своїм проявом є вчинення з 2022 р. державної зради у такій її формі, як надання іноземній організації або її представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Показовий та одночасно цікавий приклад вчинення цієї форми державної зради викладений у вирокі Зміївського районного суду Харківської області від 27.07.2022 р. у справі № 621/1065/22, яким за ч. 2 ст. 111 КК України засуджено до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна уродженку Харківської області, котра у період з 07.03.2022 р. по 13.04.2022 р. у соціальних мережах «Однокласники», «Вконтакте», «Тік-Ток» ініціативно шукала громадян, що мають відношення до збройних формувань рф, «ДНР» чи «ЛНР», та осіб, які виражають погляди з виправдання збройної агресії рф проти України. В подальшому підсудна передавала відповідним особам із свого мобільного телефону через месенджер «WhatsApp» відомості щодо дислокації та переміщення підрозділів ЗСУ та інших військових формувань на території Чугуївського району Харківської області, щодо фортифікаційних споруд та техніку, пошук, збір і аналіз інформації. Такі заходи вона здійснювала шляхом особистого спостереження та опитування місцевих жителів. Передану інформацію вона підписувала текстовими повідомленнями, наприклад «К вам поехали 4 пушки с нашей стороны Укры повезли», «3 града потянули к вам Эти б**ди», «Только что укры поехали через меня на БАЛАКЛЕЮ пять машин грады» і т.п. Крім цього, підсудна надавала відповідним особам інформацію щодо участі місцевих жителів у забезпеченні національної безпеки і оборони та відсічі збройної агресії рф, щодо персональних даних та місця проживання патріотично налаштованих місцевих жителів, з наданням підтверджуючих це фотознімків. 18 квітня 2022 р. особа була затримана СБУ.

Суттєвим показником ганьби та підлості засуджених осіб, є факти вчинення ними поряд з державною зрадою таких діянь як виправдання та визнання правомірною збройної агресії російської федерації проти України, виправдання та визнання правомірною тимчасової окупації частини території України (ст. 436-2 КК України); жорстоке поводження з цивільним населенням, грабiжницькі дії щодо їх особистого майна, вчинені за попередньою змовою групою осіб (ст. 438 КК України); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України).

Так, вироком Київського районного суду м. Одеси від 25.11.2022 р. у справі № 947/26981/22 за ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 28, ч. 6 ст. 111-1, ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 146 КК України було засуджено громадянина України, росіянина, до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна, а також з позбавленням права обіймати посади, пов'язані із здійсненням функцій представників влади та місцевого самоврядування на 15 років, який в червні 2022 р. в спілкуванні зі знайомими виказував явно проросійські погляди щодо подій в м. Буча і м. Ірпінь Київської області та обстрілів м. Одеси в наступних висловах: «Наші не могли вчинити таких звірств в Бучі та Ірпені, це все «бендери», «Наші ніколи дітей не чіпають, це для нас святе, а у «фашиков» і «нациків» нічого святого немає», «Нацикі» ще будуть відповідати за звірства 2 травня, які вони вчинили в Одесі», ««наші» не будуть знищувати Одесу, оскільки це є російське місто». 19.06.2022 р.

підсудний зустрівся з колишнім працівником податкової служби Одеської області і попросив його здобути номери мобільних телефонів, паспортні дані, індивідуальні податкові номери, інформацію про майновий стан та інформацію про «куркулів», яких можна «розкулатити», «як було в Херсоні». Крім того, під час спілкування вимагав у співрозмовників, погрожуючи насильством, гроші на розвиток колабораційної мережі; проводив заходи політичного характеру та інформаційну діяльність на підтримку РФ, діючи за попередньою змовою групою осіб; намагався встановити на багатопверховому будинку в Одесі прапор РФ; діючи за попередньою змовою групою осіб здійснював практичні дії по викраденню особи з метою послідувального вимагання грошей за його викуп. 29.09.2022 р. злочинець був затриманий співробітниками СБУ.

Аналіз стану боротьби українських правоохоронних органів з державною зрадою в період повномасштабної війни свідчить, що війна як лакмусовий папір стала каталізатором для розкриття прихованих соціальних гнітників в українському суспільстві. Багато проросійськи налаштованих громадян України приховували власні реальні погляди на перспективи соціально-політичного розвитку нашої держави. З початком війни ці особи проявили нетерпимість до українського суспільства, тим самим вчинивши відповідні злочини. Боротьба з державними зрадниками, які відкрито висловлюють власну позицію та зі зброєю в руках її захищають, не є єдиною небезпечною загрозою для держави в період дії воєнного стану. Не менш небезпечними для суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, державної та економічної безпеки України є приховані дії осіб, котрі займають високі посади в органах державної влади та управління, які протиправно використовують свої посадові повноваження для вчинення в умовах воєнного стану корупційних злочинів, всупереч вимог ст. 19 Конституції України [5]. Підставою для такого висновку стали непоодинокі випадки вчинення в період дії в Україні воєнного стану діянь з ознаками корупційних злочинів посадовими особами, що займають відповідальне становище.

Ст. 113 Конституції України визначено, що вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України (далі – КМУ, або Уряд). Організацію, повноваження і порядок діяльності КМУ визначає Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України», відповідно до положень якого до основних завдань КМУ належить забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України (ст. 2), а особа, призначена на посаду члена КМУ, у день свого призначення перед вступом на посаду складає на пленарному засіданні Верховної Ради України присягу (ст. 10) такого змісту:

«Усвідомлюючи високу відповідальність члена Кабінету Міністрів України, урочисто присягаю на вірність Українському народові. Зобов'язуюся додержуватися Конституції України та законів України, зміцнювати суверенітет і незалежність України, відстоювати права і свободи людини та громадянина, дбати про добробут Українського народу, сталий демократичний розвиток суспільства» [11].

Згідно зі своїми посадовими обов'язками члени КМУ повинні зміцнювати суверенітет і незалежність України, тобто саме ті основні цінності, на захист яких направлена ст. 111 КК України. Особливо ця вимога актуальна в умовах воєнного стану, коли держава мобілізує всі наявні в неї матеріальні ресурси

для протистояння військовій агресії. А ці всі мобілізовані ресурси концентруються якраз в КМУ і можливість розпоряджатися ними надається членам Уряду відповідно до їх напрямків діяльності та функціональних обов'язків. При цьому, як зазначено вище, розпоряджатися цими ресурсами члени Уряду повинні неабияк, а згідно з вимогами чинного законодавства, тобто максимально раціонально і результативно використовувати ці ресурси для досягнення цілей державної політики і з єдиною метою – забезпечити Збройним силам України можливість ефективно протистояти ворогу на полі бою.

Ст. 1 Закону України від 12.05.2015 р. № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що воєнний стан передбачає надання відповідним органам державної влади повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та усунення загрози безпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [6]. Діяльність КМУ в умовах воєнного стану регламентована ст. 12-1 того ж Закону, згідно з якою КМУ визначає, зокрема, особливості здійснення оборонних та публічних закупівель із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз.

У випадку воєнної агресії російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» КМУ був зобов'язаний «невідкладно: 1) ввести в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні; 2) забезпечити фінансування та вжити в межах повноважень інших заходів, пов'язаних із запровадженням правового режиму воєнного стану на території України» [7].

Таким чином, в умовах воєнного стану забезпечення обороноздатності України є обов'язком Уряду. Якщо ж посадова особа Уряду в умовах воєнного стану вчиняє одне із корупційних кримінальних правопорушень, передбачених приміткою до ст. 45 КК України, це, як наслідок, призводить до ослаблення обороноздатності України, створює реальну загрозу її суверенітету та незалежності. А КК України встановлено, що відповідальність за діяння, які створюють реальну загрозу її суверенітету та незалежності, настає за ст. 111 даного Кодексу.

Наприклад, якщо високопосадовець КМУ з метою особистого збагачення привласнює державні кошти шляхом завищення обсягів оплачених цими коштами робіт або вартості наданих послуг, або шляхом направлення виділених для фінансування потреб Збройних сил України коштів на інші цілі, це автоматично призводить до ослаблення обороноздатності, тому що на оборону держави від збройної агресії надійде в реальності менше коштів, ніж повинно було чи могло б надійти. Це очевидний факт і тому метою таких дій високопосадовця КМУ слід вважати, передусім, ослаблення обороноздатності країни, тобто вони вчиняються на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній та економічній безпеці України.

Свого часу Кончук Н.С. пропонувала доповнити ст. 111 КК України частиною 2 такого змісту: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені військовослужбовцем чи службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище – караються...» [3, С. 188]. Ця пропозиція залишилася не реалізованою при введенні законодавцем в дію нової редакції ст. 111 КК України. Тому з урахуванням викладених аргументів пропозицію Кончук Н.С. доцільно удосконалити шляхом введення замість запропонованого нею спеціального суб'єкта державної

зради нової форми зради і доповнити ст. 111 КК України частиною 3 наступного змісту:

«Вчинення в умовах воєнного стану членом Кабінету Міністрів України корупційного кримінального правопорушення, передбаченого статтями 191, 210, 364, 368, 369 цього Кодексу, що призвело до ослаблення обороноздатності України – карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна. У зв'язку з цим частину 3 ст. 111 КК в чинній редакції вважати частиною 4».

Варто зазначити, що на розгляді у Верховній Раді перебуває проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні» № 9659 від 30.08.2023 [12]. У вказаному законопроекті передбачено доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-3 «Вчинення корупційного кримінального правопорушення під час дії правового режиму воєнного стану», у зв'язку з чим прирівняти у період воєнного стану карність за корупційні кримінальні правопорушення із карністю за вчинення державної зради.

Водночас, як зазначалося вище, у період воєнного стану саме члени КМУ уповноважені максимально раціонально і результативно використовувати мобілізовані державою матеріальні ресурси для забезпечення Збройних сил України реальною можливістю ефективно протистояти ворогу на полі бою. Зважаючи на це, відповідальність саме членів Уряду повинна бути адекватною місії, яка ними виконується у державі, з тим, щоб запобігти корупційним діям, які у період воєнного стану є надзвичайно деструктивним явищем, що не просто руйнує засади верховенства права та стримує економічний розвиток держави, а й послаблює обороноздатність країни, призводить до втрат особового складу на полі бою.

Висновки. Згідно з чинною редакцією структура ст. 111 КК України має 3 частини, якими встановлено такі форми державної зради: 1) перехід на бік ворога в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Аналіз обставин вчинення державної зради в період розпочатої російською федерацією повномасштабної війни проти нашої держави, а також стан криміногенної обстановки в Україні дає підстави запропонувати викласти ст. 111 КК України в наступній редакції:

«1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану – караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

3. Вчинення в умовах воєнного стану членом Кабінету Міністрів України корупційного кримінального правопорушення, передбаченого статтями 191, 210, 364, 368, 369 цього Кодексу, що призвело до ослаблення обороноздатності України – карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

4. Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання».

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 №2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (січень-грудень 2013 р.). База даних «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultaty-ih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 13.10.2023).
3. Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 218 с.
4. Сергієвський С.К. Кримінальна відповідальність за державну зраду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. 19 с.
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон від 12.05.2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ від 24.02.2022. База даних «Укази» / Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 13.10.2023).
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : станом на 11 січня. 2019 р. . М. І. Хавронюк; за заг. ред. за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
9. Про доступ до судових рішень: Закон від 22.12.2005. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
10. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження №1-к: 2022. База даних «Судова статистика» / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 13.10.2023).
11. Про Кабінет Міністрів України: Закон від 27.02.2014. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні: Проект Закону № 9659 від 30.08.2023. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1951215> (дата звернення: 13.10.2023).

Cherniak R. Criminal liability for high treason, committed under martial law

Summary. The research is devoted to the study of the further statistic data of high treason on the results of the court hearings in 2022–2023 at martial law. Public information in relation to criminal offenses of white collar crimes has been studied. Therefore, the main goal of the research is to perform the effective hypothesis to deter the crime in accordance with the Article 111 of the Criminal Code of Ukraine, analyzing high treason in scientific papers and current statistic data.

Scientific and legal research methods for acquiring knowledge are used in the study. Thus, among the scientific

methods, in particular, the system-structural method and data analysis method are used. Among the main approaches of comparative law research are descriptive method, conceptual method, and factual method. Legislative regulations related to the subject matter of the study have been acquired.

On the basis of the obtained results, the conclusion has been drawn up. The effect of a high-ranking member of the Cabinet of Ministers of Ukraine who misappropriated funds for Ukraine's Armed Forces and undermined the country's defense has led to clarify the provisions of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine.

On April 10, 2020, the European Court of Human Rights took the decision on a case "Chernov against Ukraine" in accordance with the Article 4 Protocol № 7 of the Convention

on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It was manifested that the accused had been prosecuted twice for the same offence. The causes for the violation were the Grand Chamber's decision of the Supreme Court dated on June 29, 2021, case reference № 1-464/2008. It was mentioned that no one can be prosecuted twice for substantially the same crime, the Double Jeopardy (Part 1, Article 61, Constitution of Ukraine). Respecting the legal position of the European Court of Human Rights and Supreme Court, the further concepts of legal liability for high treason are highlighted in the study.

Key words: high treason, high treason classification, court verdict; to commit high treason by a member of the government, white collar crime, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the victim, offence.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

*Дульський О. Л.,
доктор філософії за спеціальністю 081 – Право,
заслужений юрист України, адвокат, докторант
Національної академії внутрішніх справ*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. У ній зауважується, що міжнародні стандарти у кримінальній процесуальній площині займають чільне місце, адже рівень дотримання прав і свобод людини є одним із мірил, що дозволяє визначити правомірність застосування тієї чи іншої процесуальної дії у кримінальному провадженні. Наголошено, що під час збирання доказів і виникають ситуації, за яких органи досудового розслідування повинні враховувати міжнародні стандарти, недопускаючи порушень прав і свобод людини.

Метою наукової статті є визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування.

У статті проведено лінгвістичне та наукове тлумачення терміна «міжнародний стандарт». Було з'ясовано, що міжнародні стандарти поділяються на міжнародні універсальні та міжнародні регіональні (європейські) стандарти. Окрема увага звернена на критеріях розмежування міжнародних універсальних і європейських стандартів з прав людини в кримінальному процесі. Зауважено на діяльності таких міжнародних судових установ як Міжнародний кримінальний суд та Європейський суд з прав людини, та як вони впливають на формування міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів.

У роботі визначено зміст і таких понять як «криміналістичне забезпечення», «збирання доказів», «органи досудового розслідування».

Автор дійшов висновку, що міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування виявляються у двох аспектах: 1) норми та принципи міжнародних правових актів та позиції міжнародних судових установ, які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення; 2) стандарти, прийняті міжнародною організацією із стандартизації, які є рекомендаційними та доступними для широкого кола користувачів, – під час виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації.

Ключові слова: стандарти, європейські стандарти, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини, забезпечення прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми. Після набуття Україною незалежності спостерігається невпинний процес її розбудови як правової, соціальної та демократичної держави, що виявляється у

спробі органів державної влади забезпечити як правові, так і практичні гарантії забезпечення прав і свобод людини, в тому числі і у кримінальній процесуальній сфері. Зважаючи на це, наша країна свого часу прийняла ряд міжнародно-правових актів, норми та принципи яких переважна більшість вчених у глобальному значенні називає міжнародними стандартами, адже вони, вкорінившись в наше національне законодавство, носять нормативно-правовий характер.

Якщо звертати увагу на кримінальну процесуальну площину, то міжнародні стандарти займають чільне місце, адже рівень дотримання прав і свобод людини є одним із мірил, що дозволяє визначити правомірність застосування тієї чи іншої процесуальної дії у кримінальному провадженні. Саме під час збирання доказів і виникають ситуації, за яких уповноважені особи повинні враховувати міжнародні стандарти, недопускаючи порушень прав і свобод людини (кримінальний процесуальний аспект) та виконавши всю заплановану ними процедуру з урахуванням криміналістичних рекомендацій (криміналістичний аспект). Центральне місце серед уповноважених органів в цьому процесі належить органам досудового розслідування відповідно до їх повноважень, що передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 року (КПК України).

Стан дослідження. На сьогодні існує чимало наукових робіт, що направлені на дослідження міжнародних стандартів у кримінальному провадженні. Вченими, які присвятили свої публікації цій проблематиці, є: Т.В. Бабчинська, Т.В. Волошанівська, О.І. Коровайко, Г.Р. Крет, С.М. Меркулов, І.М. Одинцова, Х.Р. Слюсаренко, А.С. Степаненко, Т.М. Юденко та ін. Проте, ними не було враховано криміналістичного аспекту в ході збирання доказів під час дослідження обраної ними тематики. Тому і виникла необхідність у визначенні міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування, що є актуальним з огляду на те, що юридична сила міжнародних договорів в Україні (які ратифіковані та імplementовані в законодавство держави) є вищою від національних законів України.

Метою наукової статті є визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Повне визначення тематики неможливе без висвітлення ключових понять: «міжнародні стандарти», «криміналістичне забезпечення», «збирання доказів», «органи досудового розслідування». Тому, спершу, визначимо поняття «міжнародні стандарти».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подаються: термін «стандарт – 1. Норма, зразок, мірило...», а «міжнародний – 1. Стос. до відносин між народами і країнами. 2. Який існує між народами, поширюється на них. 3. У якому беруть участь представники різних країн, народів...» [1, с.1383, 671]. Словник міжнародно-правових термінів передбачає тільки визначення «стандарту міжнародні», що означає: «1) Міжнар.-прав. норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи ін. сферах міждерж. співробітництва. 2) Доктри Міжнародної організації з питань стандартизації (ІСО), які встановлюють норми і вимоги у сфері готової продукції масового в-ва, напівфабрикатів і сировини...» [2, с. 424]. Друге значення, яке висвітлене у словнику міжнародно-правових термінів, корелюється із поняттям «міжнародний стандарт», яке передбачене у п. 10 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року («стандарт, прийнятий міжнародною організацією із стандартизації і доступний для широкого кола користувачів»[3]). Також слід зазначити, що до повноважень національного органу стандартизації (Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості») належить вжиття заходів щодо гармонізації національних стандартів і кодексів усталеної практики з відповідними міжнародними і регіональними стандартами, а також кодексами усталеної практики. Своєю чергою, у ст. 23 вказаного Закону наголошено, що такі стандарти «застосовуються на добровільній основі, крім випадків, якщо обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами» [3].

Слушно звернути увагу і на наукове тлумачення міжнародних стандартів у площині кримінального процесуального та криміналістичного спрямування.

Так, Т.В. Садова поняття «міжнародні стандарти» визначає як «загальноновизнані і закріплені нормами міжнародного права мінімальні взірці забезпечення прав людини, дотримання та розвиток яких має стати головним обов'язком держави, яка наживає себе правовою» [4, с. 209].

У розрізі своєї тематики дослідження, І.М. Одинцова зазначає, що «міжнародні стандарти в галузі захисту – система загальноновизнаних міжнародною спільнотою правил, дефініцій, приписів, принципів, правових позицій і прецедентів, які через ратифікацію державами отримують юрисдикцію правових норм та імплементуються до системи норм права, що діють на території суверенної держави» [5, с. 67].

О.І. Коровайко під міжнародними стандартами кримінального судочинства розуміє: «закріплені в міжнародно-правових актах відповідні мінімальні вимоги (правила, норми, настанови, характеристики тощо) до діяльності чи її результатів у галузі судочинства, ухвалені з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості суспільних відносин у цій галузі, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінальних процесуальних правовідносин» [6, с. 62].

Т.В. Бабчинська, досліджуючи тематику «Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів», визначила, що «міжнародні стандарти реалізації права на захист – це закріплені в міжнародно-правових актах та прецедентній практиці міжнародних судових установ принципи, норми та рекомендації, які закріплюють стандартизовані правила поведінки учасників кримінального

провадження щодо забезпечення суб'єктам права на захист можливостей для спростування твердження про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення або вчинення особою кримінального правопорушення, іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність» [7, с. 335].

Вищевикладені дефініції були вироблені вченими з огляду на власний предмет дослідження, тому вони і мають певні відмінності в ознаках, водночас, якщо зважати на їх кримінальний процесуальний та криміналістичний нахил дослідження, то у їх змісті: 1) чітко зазначено, що поняття міжнародні стандарти включає в себе ключовий елемент – наявність норм та принципів правових актів, що були прийняті міжнародною організацією та визнані певними державами чи прийняті державами між собою (включають норми та принципи, які направлені на забезпечення прав та свобод людини), або 2) невиразно прослідковується згадка про забезпечення прав та свобод людини, які закріплені у міжнародно-правових актах.

Окрім цього, слід погодитись із Т.В. Бабчинською, що «зміст поняття «міжнародні стандарти» охоплює не лише ті положення, які закріплені у міжнародно-правових актах, а також ті, що викладені в рішеннях міжнародних судових установ» [8, с. 45]. При цьому доцільно враховувати і позицію М.Г. Моторигіної, яка зауважила, що «стандарт може міститися в договорі, який не ратифікований Україною, проте сприйматися міжнародною спільнотою саме як міжнародно-правовий стандарт, до якого необхідно прагнути державі» [9, с. 72].

Зважаючи на лінгвістичне, наукове та законодавче тлумачення, можна вказати, що міжнародні стандарти кримінального процесуального та криміналістичного спрямування виявляються у двох аспектах: 1) норми та принципи міжнародних правових актів та міжнародних судових установ, які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення; 2) стандарти, прийняті міжнародною організацією із стандартизації, які є добровільними та доступними для широкого кола користувачів.

Доцільно зауважити, що у ст. 567 КПК України наявна лише одна згадка про «стандарти», а саме: «допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальноновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод» [10]. Очевидним є те, що законодавець під поняттям «загальноновизнані стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод» мав на увазі як європейські, так і міжнародні стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод. Зважаючи на це, в дослідженні звертатимемо увагу саме на перше значення поняття «міжнародні стандарти», тобто норми та принципи міжнародних правових актів та міжнародних судових установ, які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення. На сьогодні такі міжнародні стандарти за дією в просторі поділяють на універсальні (діють у всьому світі) і регіональні (діють в певному регіоні земної кулі) стандарти [11]. До регіональних стандартів наразі відносять: європейські, американські та африканські стандарти [12, с. 14]. В межах нашого дослідження слушно звертати увагу саме на європейські стандарти, як на регіональні.

Що ж до міжнародних універсальних стандартів та регіональних – європейських, то тут слушно підтримати позицію В.В. Гвоздюка, який зауважує, що міжнародний стандарт являє собою міжнародно-правові норми та принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав і свобод людини, визначених нормативно-правовими актами міжнародних організацій, які визнали значна кількість держав світу, незалежно від її територіального положення, а європейським стандартом є правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав та свобод людини, прийнятих міжнародною регіональною організацією та визнаних країнами Європи [13, с. 193].

Переходячи до визначення понять «криміналістичне забезпечення» та «збирання доказів», доцільно вказати, що думок щодо визначення їх змісту в науці чимало. Водночас, ми підтримуємо з цього приводу позиції таких вчених як Ю.М. Черноус та О.В. Капліна. Перша науковиця слушно зауважує, що криміналістичне забезпечення складається з техніко-, тактико-, та методико-криміналістичного забезпечення. Його можна розглядати як у науковому (створення наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів та методів), так і практичному (формування практичних рекомендацій щодо застосування прийомів, засобів та методів) змісті [14, с. 71]. Інша дійшла висновку, що збирання доказів є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [15, с. 223]. У контексті нашого дослідження зважатимемо саме на практичний аспект міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів.

Безспірним є той факт, що центральним органом, який уповноважений збирати докази, є органи досудового розслідування – це ті органи, що здійснюють досудове слідство (1) слідчі підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, органів Державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України) і дізнання (підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів: органів Національної поліції, органів безпеки, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України) відповідно до ст. 38 КПК України [10].

Слушно наголосити, що органи досудового розслідування під час збирання доказів дотримуються таких міжнародно-правових актів: 1) включають норми та принципи міжнародних універсальних стандартів: Міжнародний пакт про громадські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі, від 9 грудня 1988 р., Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй (ООН), що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, від 29 листопада 1985 р. тощо; 2) включають норми та принципи міжнародних регіональних стандартів, тобто європейських стандартів: Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р., Європейська конвенція щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню або покаранню від 26 листопада 1987 р., Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 р. тощо.

З цього приводу слушно окремо зауважити і на міжнародних судових установах, практика діяльності яких напряму пов'язана з криміналістичним забезпеченням збирання доказів уповноваженими органами, а саме: Міжнародний кримінальний суд (МКС), принципи діяльності якого, на думку більшості вчених, виступають міжнародними універсальними стандартами, та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), практика якого виступає міжнародними регіональними стандартами, тобто європейськими стандартами.

МКС – це постійно діюча, незалежна від ООН, універсальна міжнародна організація, покликана притягати до кримінальної відповідальності винних у вчиненні міжнародних злочинів фізичних осіб. Суд діє відповідно до свого установчого документу – Римський статут МКС від 17 липня 1998 року [16, с. 6]. Відповідно до ст. 4 цього міжнародного договору він «може здійснювати свої функції і повноваження, як це передбачено в цьому Статуті, на території будь-якої держави-учасниці та, за спеціальною угодою, на території будь-якої іншої держави», а згідно ст. 5 юрисдикція МКС поширюється на найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства (а) злочини геноциду; б) злочини проти людяності; в) воєнні злочини; г) злочин агресії [17].

Слід зазначити, що 20 січня 2000 року Україна підписала Римський статут МКС, проте не ратифікувала його. Водночас, наша держава визнала його юрисдикцію *ad hoc* (ч. 3 ст. 12 Римського статуту МКС). Загалом, Україна подала дві заяви до МКС. Перша стосувалась подій, які мали місце в Україні у період з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року, а друга заява стосувалась продовження скоєних злочинів в період з 20 лютого 2014 року. Аналіз цих двох заяв дав Офісу Прокурора усі підстави стверджувати про вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності [18]. Наприкінці лютого 2022 року Генеральний прокурор МКС Ібрагім Хан виступив із заявою, що МКС буде розслідувати злочини, скоєні російською армією в Україні. Одразу після цього більше 30 країн-підписантів Римського статуту подали позови до МКС з проханням провести розслідування злочинів російської федерації в Україні [19].

Як слушно зауважує Г.Р. Крет, «міжнародні стандарти доказування мають узгоджуватися з міжнародними стандартами прав людини» [20]. Так, у ст. 21 Римського статуту МКС передбачено ряд інструментів, які він уповноважений застосовувати під час доказування (власні правила та процедури доказування, принципи та норми міжнародних договорів, загальні принципи права національних законів правових систем світу). У ч. 3 ст. 21 цього договору засвідчено, що «застосування і тлумачення права відповідно до цієї статті повинно відповідати міжнародно визнаним правам людини та не допускати жодного несприятливого розрізнення за ознаками гендеру, як це визначено в пункті 3 статті 7, віку, раси, кольору шкіри, мови, релігії або віросповідання, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, народження або іншими ознаками» [17].

Загалом, аналіз Римського статуту МКС надає підстави вважати, що принципи доказування, які вироблені МКС, є міжнародними стандартами для тих країн, які ратифікували вказаний договір. Про це свідчить ч. 1 ст. 12 Римського статуту МКС, яка передбачає, що держава, яка стає учасницею цього міжнародного договору, визнає тим самим юрисдикцію МКС стосовно злочинів, зазначених у статті 5 вказаного договору, а також і

ч. 1 ст. 105 Римського статуту МКС, що закріплює наступне: «з дотриманням умов, які держава могла зазначити на підставі підпункту 1(b) статті 103, покарання у виді позбавлення волі є обов'язковим для держав-учасниць, які за жодних обставин не можуть змінювати його» [17]. Що ж до України, то наразі органи досудового розслідування під час збирання доказів можуть звертати увагу на рішення МКС, незважаючи на те, що наша держава не ратифікувала Римський статут МКС, адже у ньому висвітлюються його позиції як результату тлумачення тих міжнародно-правових актів, учасником яких є Україна. Проте, вироблені МКС принципи доказування, і, як наслідок, збирання доказів можуть носити рекомендаційний характер для органів досудового розслідування України.

Що ж до позицій ЄСПЛ, то тут картина інша, адже 17 липня 1997 року Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, що була підписана 4 листопада 1950 року, чим, відповідно до ст. 19 цього міжнародно-правового акту, визнала юрисдикцію ЄСПЛ. Крім цього, визнання позицій ЄСПЛ правовими на території нашої держави сприяло прийняттю таких ключових правових актів як Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» від 23 грудня 2006 року, де у ст. 17 зазначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права, так і КПК України, де у ст. 8 та 9 зазначено, що принцип верховенства права та законності застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Тому практика ЄСПЛ і служить для України європейським стандартом у кримінальному провадженні, в тому числі і під час збирання доказів.

Як слушно зауважено В.В. Гвоздюком, «в рішеннях ЄСПЛ висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій. Аналізуючи матеріали кримінальної справи й інші відомості, ЄСПЛ виносить шляхом тлумачення своє рішення, яке охоплює інформацію про оцінку обставин справи («The Court's assessment»). Саме в частині оцінки обставин справи («The Court's assessment») містяться конкретні позиції ЄСПЛ стосовно доцільності: проведення слідчих розшукових дій; вилучення певної слідчої інформації...; відібрання зразків для експертизи...; отримання показань саме на місці події; вилучення слідчої інформації з подальшою метою забезпечення відтворення обстановки й обставин події задля перевірки наданих показань...; допиту широкого кола свідків тощо. Саме такі рішення створюють підґрунтя для формування європейських стандартів тактики проведення слідчих (розшукових) дій» [13, с. 212]. Тому, органи досудового розслідування мають ураховувати практику ЄСПЛ під час збирання доказів [21, с. 100].

Висновки. Таким чином, міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування виявляються у двох аспектах: 1) норми та принципи міжнародних правових актів та позиції міжнародних судових установ, які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення; 2) стандарти, прийняті міжнародною організацією із стандартизації, які є рекомендаційними та доступними для широкого кола користувачів, – під час виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації.

Міжнародні судові установи можуть виробляти стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів. Практика Європейського суду з прав людини як в кримінальному процесуальному, так і криміналістичному аспекті виступає європейським стандартом криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. Такі органи зобов'язані дотримуватися практики Європейського суду з прав людини у кримінальному процесуальному аспекті, та повинні враховувати його криміналістичні рекомендації. Що ж до Міжнародного кримінального суду, то його рішення для нашої країни не виступають у формі загальнообов'язкових міжнародних стандартів кримінального процесуального спрямування, а щодо криміналістичного аспекту, то вони можуть бути враховані під час збирання доказів органами досудового розслідування на рекомендаційній основі.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Грін О.О. Словник міжнародно-правових термінів. Ужгород : Данило С.І., 2010. 500 с.
3. Про стандартизацію: Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.
4. Садова Т.В. Міжнародні стандарти застосування заходів процесуального примусу. *Держава і закон: теорія, практика, методика*. Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2008. Вип. 3. С. 208–218.
5. Одинцова І.М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя. 2017. 200 с.
6. Коровайко О.І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2017. 313 с.
7. Бабчинська Т.В. Поняття міжнародно-правових стандартів реалізації права на захист у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 333–337.
8. Бабчинська Т.В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2020. 254 с.
9. Моторигіна М.Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 272 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
11. Міжнародно-правові стандарти. *Бібліотека Studies*. URL: https://studies.in.ua/shpora-konst_pravo/407-mzhnarodno-pravov-standarti.html.
12. Альонкін О.А. Міжнародно-праві стандарти прав людини – основа галузі міжнародного права прав людини: лекція. Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2013. 32 с.
13. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії : 081 – Право. Київ. 2021. 294 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.
14. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/16029>.
15. Капліна О. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному*

- провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 2013 р.). ОДУВС, Одеса, 2013. С. 223–229.
16. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду: посібник. Київ: Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, 2019. 43 с.
 17. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
 18. Заява МЗС України щодо відкриття розслідування ситуації в Україні Прокурором Міжнародного Кримінального Суду: Міністерство закордонних справ України від 1 берез. 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-vidkrittya-rozsliduvannya-situaciyi-v-ukrayini-prokurorom-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu>.
 19. Співпраця України з МКС: що може міжнародне правосуддя? ГО «Український мілітарний центр». 2023. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/spivpratsya-ukrayiny-z-mks-shho-mozhe-mizhnarodne-pravosuddya/>.
 20. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К.Т., 2020. 452 с.
 21. Гвоздюк В.В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 95–102. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20098/1/document%20%2815%29.pdf>.

Dulskiy O. International standards of forensic support for evidence collection by pre-trial investigation agencies

Summary. This paper presents the study of international standards of forensic support for evidence collection by pre-trial investigation agencies. It is noted that international standards are prioritized in the criminal procedure as the level of human rights and freedoms observance is one of the criteria allowing to determine the legality of a particular procedural action to be taken in criminal proceedings. It has been

emphasized that in the course of evidence collection situations may arise where pre-trial investigation agencies must consider international standards to prevent violations of human rights and freedoms.

The aim is to determine the international standards of forensic support for evidence collection by pre-trial investigation agencies.

This paper introduces a linguistic and scientific interpretation of the term "international standard". It was concluded that international standards are divided into international universal and international regional (European) standards. Particular attention is paid to the criteria distinguishing international universal and European human rights standards in the criminal process. The activities of such international judiciary bodies as the International Criminal Court and the European Court of Human Rights are noted along with its influence on the establishment of international standards related to forensic support of evidence collection.

It also defines the essence of such concepts as "forensic support", "collection of evidence", "pre-trial investigation agencies".

The author came to the conclusion that international standards of forensic support for evidence collection by pre-trial investigation agencies are manifested in two aspects: 1) the norms and principles of international legal acts and opinions of international judiciary bodies which highlight provisions regarding both ensuring the observance of fundamental human rights and freedoms, and preventing relevant violations; 2) standards adopted by the international organization for standardization, which are of advisory nature and available to a wide range of users – while detecting, requesting, obtaining, securing, and preserving forensically significant information in the prescribed manner.

Key words: standards, European standards, International Criminal Court, European Court of Human Rights, ensuring human rights and fundamental freedoms.

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ЗАКОРДОННИХ КОНЦЕПЦІЙ ЗАХИСТУ СВДКІВ

Анотація. У статті проаналізовано стан розвитку закордонних систем захисту учасників кримінального судочинства. Досліджено основні тенденції кримінального впливу на свідків і потерпілих, наголошено на необхідності розробки національних механізмів контролю за діяльністю державних органів, які здійснюють захист свідків і потерпілих. Проведено аналіз відповідності національного законодавства світовим стандартам у цій галузі.

Автор проаналізував стан емпіричних даних щодо посткримінального впливу на учасників кримінального судочинства в Україні та за кордоном та виявив принципові відмінності між світовим й українським підходами щодо градаційного визначення осіб, які потребують захисту, визначив особливості програм захисту в межах адміністративних процедур прийняття/скасування рішень щодо застосування заходів забезпечення безпеки.

У роботі підкреслено невідповідність української системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства міжнародним стандартам та рекомендаціям. Зроблено акцент на необхідності створення дієвої системи оцінювання ризиків стосовно осіб, які потребують захисту у зв'язку з їхньою участю в кримінальному судочинстві через створення законодавчих положень, підзаконних актів й внутрішніх інструкцій з метою запуску дієвого механізму ідентифікації загроз та причинно-наслідкових зв'язків між участю особи в розслідуванні злочину й посткримінальному впливі на нього або його близьких.

Запровадження в нормованих законодавством процедур оцінювання реальних або потенційних загроз дозволить суб'єктам, які забезпечують такий захист, створити чіткі та неупереджені правила відбору до програм захисту потенційних кандидатів. Автор запропонував сконцентрувати зусилля суб'єктів захисту на розробленні уніфікованих критеріїв оцінювання ефективності програм захисту свідків і потерпілих, а також посиленні міжвідомчої взаємодії та забезпеченні сталого державного фінансування програм захисту.

Ключові слова: захист свідків, протиправний вплив, захист учасників кримінального судочинства, оцінка ризиків, прогностичні моделі.

Постановка проблеми. В інтересах справедливого й ефективного реагування системи кримінального правосуддя на організовану злочинність, тероризм та інші серйозні злочини правоохоронні органи мають забезпечити захист інформаторів і свідків від будь-якого можливого залякування та насильства. Захист свідків є особливо важливим засобом у боротьбі з організованою злочинністю, оскільки залякування інформаторів і потенційних свідків є однією з визначальних ознак злочинних організацій. Забезпечення надійного захисту вкрай необхідне для того, щоб отримати та підтримувати їхню співпрацю з системою правосуддя. Програми захисту свідків у таких країнах,

як США, Італія, Велика Британія та Німеччина вже давно довели свою ефективність як важливий інструмент системи правосуддя в боротьбі з організованою злочинністю.

Водночас національна система забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є такою, що не може гарантувати належних умов для здійснення заходів захисту. Проблеми, пов'язані з наявними прогалинами в українському законодавстві, ще більше загострюються в контексті розвитку системи органів досудового розслідування та змін у функціонуванні кримінальної юстиції загалом. На тлі сучасних викликів у боротьбі зі злочинністю ці проблеми стають все більш актуальними.

Стан наукового дослідження. Проблемам удосконалення системи забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні та дослідженню проблем практичної реалізації програм захисту учасників кримінального судочинства приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері кримінального процесу, зокрема О.В. Бардацька, І.В. Басисита, В.І. Бояров, М.І. Костін, А.М. Орлеан, П.В. Серебрянський, В.П. Бахін, В.К. Весельський, М.В. Гарник, О.О. Гриньків, О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко, М.С. Карпов та інші. Водночас у зазначених наукових роботах, на думку автора, порушено лише окремі аспекти системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, зокрема більшість проблемних питань залишається дискусійною і тому потребують подальшого наукового дослідження та вирішення з урахуванням реалій сьогодення, поточного стану злочинності й сучасних світових трендів у сфері протидії посткримінальному впливу на свідків і потерпілих з боку злочинних організацій.

З урахуванням вищевикладеного, **метою** дослідження є оцінювання поточного стану системи захисту учасників кримінального судочинства в Україні з позиції її відповідності концептуальним засадам забезпечення безпеки свідків і потерпілих за кордоном, визначення найбільш ефективних напрямів розвитку національної концепції, а також аналіз таких аспектів закордонних програм захисту учасників кримінального судочинства як: оцінювання загроз та ризиків, підзвітність програм захисту, міжвідомча взаємодія тощо.

Виклад основного матеріалу. Свідки і потерпілі у кримінальних провадженнях, які володіють інформацією про вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, часто відмовляються від надання викривальних показань та співпраці з правоохоронними органами через зневіру у здатність держави захистити їх від реальної небезпеки. Крім того, захист учасників кримінального судочинства, який на сьогодні надає наша держава, у будь-якому разі завершується із закінченням кримінального провадження, незалежно від актуальності та серйозності загрози, що створює передумови для можливості створення

рення посткримінального впливу на осіб, які сприяють органам правосуддя [1].

У вільному доступі як в Україні, так і за кордоном немає об'єктивної інформації щодо порівняння ефективності дій підрозділів захисту свідків та інших аспектів програм захисту. Це зумовлено, перш за все, певним рівнем закритості від громадськості та ЗМІ діяльності підрозділів захисту свідків, у зв'язку з чим на сьогодні було зроблено небагато спроб оцінити функціональні аспекти діяльності таких підрозділів у будь-якій юрисдикції.

Також немає об'єктивних емпіричних даних щодо масштабів та наслідків залякування свідків у більшості країн світу. Зважаючи на намагання деяких науковців дослідити зазначені аспекти, маємо констатувати, що й досі в межах програм захисту існують наявні системні прогалини щодо ефективного оцінювання ступеня залякування, яке здійснюється з метою запобігання повідомленню про злочин або стримування свідка від співпраці з правосуддям. Оскільки головна мета такого залякування полягає в тому, щоб запобігти спробам громадян звертатися до правоохоронних органів та свідчити проти злочинців, не дивно, наскільки мало існує актуальних даних про характер і масштаби залякування учасників кримінального судочинства.

Офіційні джерела багатьох країн зазвичай містять інформацію стосовно осіб, яким було висунуто обвинувачення або засуджено за різними правопорушеннями щодо залякування свідків та спричинення матеріальних збитків, але ці дані є обмеженими. Свідки, на яких було здійснено тиск представниками злочинних організацій через сприяння останніх у розслідуванні злочинів, як правило, не повідомляють про це до правоохоронних органів, а якщо вони вже взаємодіють із системою правосуддя, припиняють свою співпрацю, приховуючи той факт, що на них було здійснено такий тиск з боку кримінальних елементів. Навіть коли слідчі або прокурори підозрюють факт залякування свідка, це дуже складно довести.

У закордонних концепціях заходи захисту свідків, що застосовуються до конкретної безпекової ситуації, незалежно від того, чи є вони частиною офіційної програми захисту, мають бути пропорційними до ступеня загрози, з яким стикається особа. Водночас включення свідка до програми захисту для більшості країн є лише однією з можливих реакцій системи правосуддя на безпекову ситуацію стосовно свідка або потерпілого.

Хоча захист та підтримку мають отримувати всі свідки, закордонні програми захисту розраховані переважно на ті винятково важливі випадки, коли загроза свідкові настільки серйозна, що іншими засобами неможливо забезпечити його захист та підтримку. Для заповнення цієї адміністративної прогалини низка країн започаткувала застосування альтернативних видів забезпечення безпеки – «планів захисту», які відрізняються від програм захисту свідків менш суворими критеріями відбору, але все ж мають на меті ускладнити відстеження та залякування свідків [3, с. 17].

Такі плани застосовують у випадках, коли немає необхідності змінювати місце постійного проживання та особисті дані свідка. Плани захисту можуть застосовуватися на етапі досудового розслідування або під час судового розгляду та містять низку процесуальних заходів і деякі види забезпечення фізичної безпеки через можливості поліцейських або судових підрозділів.

Залежно від правової системи конкретної країни такі плани захисту можуть бути регламентовані окремим спеціальним

законом або бути частиною функцій поліції. Зазвичай вони передбачають ряд «посилених» поліцейських заходів, спрямованих на стримування потенційних злочинців, які можуть завдати шкоду свідкові. Вжиті заходи мають корелюватися зі ступенем загрози і, як правило, бувають обмежені в часі. Вони можуть містити:

- тимчасовий переїзд у будинок родичів або в сусіднє місто;
- фізичну охорону, регулярне патрулювання навколо будинку свідка, супровід до суду і забезпечення комунікації свідка в надзвичайних ситуаціях;
- юридичну та психологічну підтримку;
- контроль за поштовими відправленнями і телефонними розмовами свідка;
- установа системи безпеки за місцем проживання свідка (як, наприклад, броньовані двері, охоронна сигналізація або система відеоспостереження);
- зведення до мінімуму відкритих контактів з представниками поліції та слідчих органів;
- використання таємних приміщень для опитування та інструктажу свідка тощо [9, с. 61].

В Україні така диференціація заходів захисту неможлива через невизначеність на законодавчому або відомчому рівні чітких критеріїв, які впливатимуть на управлінські рішення щодо застосування тих чи інших заходів забезпечення безпеки стосовно свідків і потерпілих. Зважаючи на те, що в законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон) відсутнє визначення такого поняття як «реальна загроза», це створює передумови для широкого тлумачення суб'єктами, що ухвалюють рішення, підстав для вжиття заходів забезпечення безпеки [1]. На нашу думку, аналітика загроз свідкові, окрім фактичних і наявних, може містити також потенційні загрози та складатися з оцінювання фізичних, психологічних, фінансових, юридичних, інформаційних ризиків тощо. Створення підрозділами захисту відповідних безпекових моделей та алгоритмів для оцінювання сумарних ризиків, а також залучення експертних методів для безперервного моніторингу безпекової ситуації навколо свідка та його близьких може створити необхідну базу стратегій для прийняття якісних управлінських рішень на будь-якому етапі забезпечення безпеки.

Водночас в Україні ухвалення управлінських рішень про застосування заходів забезпечення безпеки стосовно осіб, щодо яких існує ризик посткримінального впливу, здійснюється за відсутності уніфікованих та дієвих механізмів перевірки інформації про загрози. Такий підхід призводить до того, що вищезазначені рішення ухвалюються без урахування наявних або потенційних загроз свідку, а ресурси системи правосуддя в окремих випадках спрямовуються на осіб, які такого захисту об'єктивно не потребують.

Маємо визнати, що сама сутність проблеми залякування свідків та інформаторів робить її стійкою до можливого громадського контролю й зовнішнього дослідження. Більшість закордонних програм захисту мають певну обережність щодо інформації, яку вони оприлюднюють про свою діяльність та методи захисту, які вони використовують для забезпечення безпеки свідків. Деякі випадки, що привертають увагу ЗМІ, стають загальнодоступними саме внаслідок невдалої реалізації окремих програм захисту (витік інформації або вбивство свід-

ка), а це у свою чергу призводить до негативної оцінки у сприйнятті громадськістю діяльності таких програм загалом.

Оптимальним з цієї позиції в закордонних концепціях вважають підхід, за яким незалежне національне агентство відповідає за вступ до програми захисту, визначення необхідних та достатніх заходів забезпечення безпеки, а також постійний супровід та підтримку свідків і потерпілих (соціальну, психологічну, фінансову тощо). Через той факт, що правоохоронний орган, який здійснює розслідування правопорушення, як правило, найбільш обізнаний з можливими загрозами, останній забезпечує представників агентства із захисту свідків наявною в нього оперативною інформацією з метою оцінювання реальної або потенційної загрози свідку та його близьким [9, с. 32].

Більшість закордонних програм захисту свідків пропонують схожі види забезпечення безпеки, хоча між ними й існують деякі відмінності щодо критеріїв включення до програми захисту та методів забезпечення безпеки. Захист, який надається в межах реалізації таких програм, як правило, поширюється лише на свідків, які беруть участь у найбільш серйозних кримінальних провадженнях (тероризм, воєнні злочини, злочини проти людяності тощо), і не обов'язково в провадженнях, що стосуються найбільш серйозних загроз [7, с. 28].

Це пов'язано з тим, що логіка таких програм захисту, з урахуванням їхніх витрат та необхідності встановлення пріоритетів, ґрунтується в першу чергу на забезпеченні належного відправлення правосуддя. Той, хто може бути включений до програми захисту, має відповідати критеріям, установленим для кожної конкретної програми захисту. Водночас відповідність зазначеним критеріям не гарантує право на захист, а остаточне управлінське рішення щодо участі свідка у програмі захисту в будь-якому разі залишається дискреційним.

Водночас в Україні кожен окремий орган, який уповноважений на застосування заходів забезпечення безпеки, керується своїми відомчими інструкціями та процедурами щодо визначення виду захисту, а будь-яка міжвідомча кореляція підходів щодо оцінки загроз та ризиків свідкам та потерпілим взагалі відсутня. Спроби окремих правоохоронних органів створити власні моделі захисту свідків через запровадження систем керування програмами захисту та залученням методології якісного (експертного) аналізу ризиків стосовно учасників кримінального судочинства лише підкреслює безсистемність такого підходу.

Звичайно існують ситуації, коли через наявність факту безпосереднього замаху на життя свідка або його близьких оцінювання ризиків стає в певній мірі детермінованою процедурою [6]. Проте оцінювання загроз та ризиків свідкові далеко не завжди є простим та формалізованим процесом. Зокрема, більшість закордонних програм захисту свідків вимагають обов'язкове встановлення факту наявної або потенційної можливості серйозної небезпеки для свідка перед наданням йому такого захисту. Компетентне та якісне оцінювання таких загроз може запобігти нецільовому використанню державних коштів та сприяти ефективному розподілу обмежених ресурсів підрозділів захисту.

Уважаємо, що оцінювання безпекових ризиків свідку має бути визначено як сукупність оперативного-розшукових та слідчих заходів, які спрямовані на виявлення, оцінювання та контроль осіб, які можуть стати джерелом загрози для учасників кримінального судочинства. Водночас маємо визнати, що таке

оцінювання може іноді ґрунтуватися на інформації, що має сумнівну достовірність та надійність через її епістемічну невизначеність. Контроль за діями зловмисників чи потенційних зловмисників також може бути достатньо складним процесом, якщо останні не можуть бути чітко і швидко ідентифіковані співробітниками підрозділів захисту.

Ми погоджуємося з нашими закордонними колегами-науківцями, що прогностична спроможність сучасних моделей оцінювання загроз ще не є досконалою. Закритий характер діяльності злочинних організацій, які створюють небезпеку для свідка, непередбачувані обставини, а також неоднозначний та іноді невідповідний характер оперативної інформації, отриманої органом, який відповідає за безпеку свідка, ускладнює прийняття суб'єктами захисту управлінських рішень щодо обрання оптимальної стратегії забезпечення безпеки [2, с. 62].

Зокрема, оцінювання ризиків свідкові або потерпілому може бути реалізовано через аналіз певних безпекових критеріїв, зокрема:

- потенційної вразливості свідка (вік, стать, фізичний та психічний стан);
- ступеня близькості свідка до правопорушника;
- характеру злочину;
- характеристик підозрюваного, беручи до уваги його кримінальну історію, незалежно від того, чи має він доступ до зброї, незалежно від того, чи він/вона належить до терористичної або злочинної організації;
- перебування на свободі його/її спільників;
- інформації щодо минулих спроб залякування свідка чи посадових осіб системи правосуддя;
- наявність та характер будь-якої прямої загрози, яка може бути реалізована підозрюваним або його відомими спільниками тощо [8, с. 23].

Природно, що в багатьох безпекових ситуаціях характер потенційної загрози свідку може постійно змінюватись, і він занадто складний, щоб його було легко оцінити будь-яким простим методом. У разі існування потенційної загрози свідок також може піддатися посткримінальному впливу або йому може бути заподіяно шкоди. Завдання спеціалістів підрозділу захисту полягає у визначенні, аналізі, перевірці, оцінюванні та кількісному вимірюванні такого ризику. Такий ризик є за своєю суттю контекстуальним, динамічним та існує в континуумі ймовірності. Саме тому оцінювання всіх виявлених ризиків слід проводити періодично, а їхні результати в необхідному обсязі слід доводити до відома свідків для сприяння розуміння останніми можливих небезпек, з якими останні можуть потенційно стикнутися, водночас не наражаючи останніх за такої процедури на почуття страху або тривоги [8, с. 20].

Тривалість часу, протягом якого має здійснюватися захист, також є фактором, який не завжди може бути визначений представниками підрозділу захисту заздалегідь, урахуовуючи необхідність періодичного перегляду терміну дії програми захисту через призму поточних безпекових умов. В країнах Європейського Союзу, зазвичай, мінімальна тривалість програм захисту свідків визначається тривалістю судового розгляду, що в середньому становить від трьох до п'яти років. Водночас в Канаді та Норвегії захист свідкові може надаватися протягом усього життя, якщо останній не порушує умови договору про захист. Інші національні програми захисту все ж залишають за собою право вирішити, коли такий захист може бути припинений [7, с. 36].

Зокрема, в Південно-Африканській Республіці захист надається лише тоді, коли потенційна загроза сприймається як суттєва та дуже ймовірна, і лише після того, як спливе шеститижневий період перевірки, під час якого факти загрози не знайшли свого підтвердження, заходи забезпечення безпеки скасовуються, а захист припиняється. Схожі положення існують і в законодавствах Австралії, Ямайки та Філіппін, у яких компетентний орган влади має право вирішувати, коли обставини, що викликали необхідність захисту, перестали існувати [6].

В Україні термін перевірки інформації про загрози учасникам кримінального судочинства не має перевищувати трьох діб (ч.2 ст.22 Закону), що порівняно з закордонними концепціями є вкрай обмеженим для якісної перевірки слідчим або прокурором обставин можливого кримінального впливу на учасника кримінального судочинства. Враховуючи, що процесуальні рішення щодо застосування заходів забезпечення безпеки приймаються відповідними суб'єктами без зазначення у відповідних постановках конкретних фактів щодо реальних загроз свідкові, а процедура скасування заходів в спеціальному законі ускладнена жорстким формулюванням такої підстави для скасування заходів, як «усунення загрози життю, здоров'ю, житлу та майну...» (п. б ч. 2 ст. 21 Закону), заходи захисту заходять в управлінський глухий кут через неможливість подальшого спростування потенційних загроз оперативним або іншим шляхом. На думку автора, під час ухвалення рішень про скасування безпекових заходів доречно було б керуватися саме аналізом обставин, що стали «тригером» для застосування таких заходів захисту. Зазначений підхід сприятиме концентрації суб'єктами, які реалізують заходи забезпечення безпеки, своїх оперативних та інших ресурсів, спрямованих на пошук, підтвердження та нейтралізацію саме наявних, а не віртуальних загроз.

Також слід відзначити, що в багатьох закордонних юрисдикціях правопорушники, які вирішили сприяти правосуддю в розслідуванні злочинів проти своїх колишніх співників та яких включено до програм захисту свідків, вносяться до Реєстру правопорушників (Offender Warning Register). Ця система електронного моніторингу гарантує, що підрозділ захисту свідків негайно буде сповіщено в разі будь-якого контакту свідка, який знаходиться під захистом з представниками поліції або інших правоохоронних органів країни [4, с. 44].

Закордонні програми захисту намагаються таким способом створити прийнятний баланс між забезпеченням «прихованого характеру» заходів захисту та підтриманням громадської безпеки. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки минуле свідків та їх реальні персональні дані можуть бути оприлюднені у випадку скоєння ними серйозного злочину. Така система моніторингу та контролю за реалізацією програм захисту свідків в 70-х та 80-х роках минулого століття сприяла ініціюванню судових позовів та відповідних слухань в Конгресі США за участю ЗМІ та громадськості з метою отримання від федерального уряду обґрунтованих пояснень щодо необхідності захисту певних категорій злочинців [2, с. 34].

Ураховуючи той факт, що активне застосування заходів забезпечення безпеки, пов'язаних з переселенням та заміною ідентифікуючих документів, зараз активно обговорюється науковцями та практиками в Україні, створення такої системи моніторингу сприятиме ефективному контролю за реалізацією програм захисту учасників кримінального судочинства відповідними уповноваженими суб'єктами та дозволить вчасно ре-

агувати на інформаційні й репутаційні ризики. Ми вважаємо наявні національні механізми нагляду за діяльністю уповноважених суб'єктів, які забезпечують захист свідків і потерпілих, такими, що не корелюються з вимогами комплексної відповідальності, а процедури оскарження дій або бездіяльності органів – неефективними та такими, що створюють передумови для порушення прав учасників кримінального судочинства.

Маємо визнати, що забезпечення безпеки свідків – складний та багатогранний процес, а деякі заходи забезпечення безпеки (зокрема, захист персональних даних або переселення в іншу країну) вимагають скоординованої співпраці багатьох органів влади на різних рівнях управління. Міжвідомчі змагання та конфлікти як за кордоном, так і в нашій країні часто створюють неабиякі труднощі під час реалізації програм захисту свідків. Уважаємо, що на національному рівні слід створити дієві механізми, що допоможуть мобілізувати можливості всіх державних установ та забезпечити їхню співпрацю для захисту свідків і потерпілих.

Така взаємодія може бути спрямована на розроблення процедур виділення муніципального житла для організації тимчасового переселення, заміни ідентифікуючих документів для свідків та їх близьких, внесення необхідних змін та обмежень у державних реєстрах і базах даних, організації чітких протоколів взаємодії в сфері міжнародного співробітництва з питань захисту учасників кримінального судочинства тощо.

На нашу думку, спроби українських науковців здійснити комплексне оцінювання ефективності національних програм захисту сфокусовані переважно на аспектах фізичної безпеки свідків (незалежно від того, зазнали вони ушкоджень під час участі в програмі захисту чи ні) та їх участі в судових процесах (зокрема, чи призвела їхня участь у кримінальному провадженні до засудження обвинуваченого). Проте, як стверджують Ніколас Файф і Джеймс Шептицькі (Fyfe Nicholas, James Sheptycki), оцінювання ефективності програм захисту свідків має базуватися не лише на інформації щодо кількості засуджених злочинців та захищених свідків, але й враховувати й інші аспекти програм захисту та їх потенційний вплив у протидії організованій злочинності на національному рівні [7, с. 12].

Зокрема, точні цифри щодо кількості засуджень, отриманих на підставі свідчень свідків, які знаходяться під захистом, не перебували і не перебувають у відкритому доступі в більшості країн світу. Водночас прогрес у боротьбі з організованою злочинністю варто асоціювати не лише з ефективними заходами захисту свідків, але й сприймати як комбінацію програм захисту свідків та комплексу законодавчих й інших адміністративно-правових інструментів, що регулюють взаємовідносини з особами, які сприяють системі правосуддя.

Ми погоджуємося з думкою Файфа та Шептицькі щодо необхідності більш глибокого дослідження аспектів, які могли б бути залученими до подальших емпіричних досліджень у цій сфері. Зокрема, може бути корисною інформація щодо невдалих кримінальних переслідувань злочинців або дані про залякування свідків та створення на них тиску у зв'язку з їхньою участю у кримінальному провадженні. Така процедура може бути реалізована шляхом збирання відповідних даних в органах досудового розслідування та прокуратури або стати частиною більш глибокого національного дослідження щодо характеру та поширеності фактів посткримінального впливу на свідків з метою перешкодження правосуддю.

З позиції аналізу ефективності заходів забезпечення безпеки стосовно учасників кримінального судочинства, що здійснюються в нашій країні, може бути корисним також емпіричний огляд усіх безпекових угод та управлінських стратегій, реалізованих протягом останніх 5–10 років, який може бути запроваджений за ініціативою відповідних комітетів ВР України. Зокрема, доречно провести огляд випадків, коли уповноважені особи ухвалювали рішення щодо відмови особі в участі у програмі захисту або таке співробітництво з певних причин було припинено. Також може бути досліджено офіційні звіти суб'єктів, які забезпечують захист, щодо випадків, коли кандидатами на участь у програмі було подано скарги або клопотання щодо можливих неправомірних рішень, ухвалених відповідними посадовими особами в межах програм захисту. Таке дослідження за участю представників всіх суб'єктів, що забезпечують захист учасників кримінального судочинства, може надати українським науковцям та практикам можливість більш системно проаналізувати як позитивні, так і негативні аспекти реалізації безпекових алгоритмів і процедур протягом минулих років.

З огляду на кількість наявних в Україні органів, що реалізують програми захисту, подальші дослідження в цій сфері могли б допомогти зрозуміти взаємозв'язок між цими програмами захисту та виявити потенційне дублювання або неефективність державних витрат. Питання про те, чи змінюють з часом учасники кримінального судочинства та суспільство загалом своє ставлення до національної системи правосуддя через удосконалення державними інститутами механізмів захисту учасників кримінального судочинства, має стати пріоритетним.

Створення спільної робочої групи має стати поштовхом для перегляду чинної законодавчої та відомчої бази, розроблення та затвердження уніфікованої системи оцінки ризиків та налагодження міжвідомчої взаємодії й сталого державного фінансування програм захисту свідків і потерпілих. Подальша співпраця з фахівцями Консультативної місії Європейського Союзу в Україні та представниками підрозділів захисту свідків інших країн, які мають ефективні та дієві національні концепції захисту свідків, сприятиме впровадженню критеріїв оцінювання ефективності програм захисту, а також залученню в національну концепцію захисту учасників кримінального судочинства найкращих світових трендів у цій сфері.

Література:

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 4 квітня 1994 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. С. 51-56.
2. Borum, Randy, Fein, Robert, Vossekuil, Bryan, and John Berglund. 1999. Threat assessment: defining an approach for evaluating risk of targeted violence. *Behavioural Sciences and the Law*, 17: 323-337.
3. Council of Europe. *Report on Witness Protection (Best Practice Survey)*. Strasbourg: European Committee on Crime Problems, Committee of Experts on Criminal Law and Criminological Aspects of Organized Crime, March 24 1999.

4. *Combating Organized Crime: Best Practices Survey of the Council of Europe*. Octopus Programme. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004.
5. Dandurand, Yvon. 2007. Strategies and practical measures to strengthen the capacity of prosecution services in dealing with transnational organized crime, terrorism and corruption. *Crime, Law and Social Change*, 47:225-246.
6. Dedel, Kelly. *Witness Intimidation. Problem-Oriented Guides for Police Series*, No. 42. Washington: United States Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, July 2006.
7. Fyfe, Nicholas. *Protecting Intimidated Witnesses*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2001.
8. Fyfe, Nicholas, and James Sheptycki. *Facilitating Witness Co-operation in Organised Crime Cases: An International Review* (Home Office Online Report 27/05). London: Home Office, 2005.
9. UNODC. *Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime*. New York: United Nations, 2008.

Kovmyr S. Analysis of some aspects of foreign concepts of witness protection

Summary. In this article, the development of foreign systems for the protection of participants in criminal proceedings is thoroughly examined. The study delves into the primary trends of criminal influence on witnesses and victims, emphasizing the necessity of developing national mechanisms to oversee the activities of state agencies responsible for safeguarding witnesses and victims. The author scrutinizes empirical data concerning post-criminal impact on participants in criminal proceedings in Ukraine and abroad, uncovering fundamental differences between global and Ukrainian approaches to grading individuals in need of protection. Special features of protection programs within administrative procedures for decision-making on the application of security measures are identified.

The study underscores the incongruity of the Ukrainian system for ensuring the security of participants in criminal proceedings with international standards and recommendations. It emphasizes the imperative need to establish an effective risk assessment system regarding individuals requiring protection due to their involvement in criminal proceedings. This should be accomplished through the creation of legislative provisions, sub-legislative acts, and internal instructions aimed at setting up an efficient mechanism for identifying threats and cause-and-effect relationships between a person's involvement in a crime investigation and the post-criminal impact on them or their close associates.

Implementation of standardized legal procedures for assessing real or potential threats for witnesses will enable those responsible for such protection to establish clear and unbiased criteria for selecting potential candidates for protection programs. The author proposes concentrating the efforts of protection entities on the development of unified criteria for evaluating the effectiveness of witness and victim protection programs, as well as enhancing interagency cooperation and ensuring sustainable state funding for protection programs.

Key words: protection of witnesses, unlawful influence, protection of participants in criminal justice system, risk assessment, prediction models.

*Махаринець Д. Є.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін**Міжнародного економіко-гуманітарного університету**імені академіка Степана Дем'янука*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ У ПЕРІОД СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.СТ.

Анотація. У статті здійснено ретроспективний аналіз функціонування міжнародних кримінальних трибуналів у період середини ХХ – початку ХХІ ст.ст. Автором зауважено, що передумовами створення та функціонування міжнародних кримінальних трибуналів стали війни та військові конфлікти, а також, необхідність побудови ефективної архітектури міжнародної безпеки та миру. Зауважено, що частиною міжнародної системи притягнення до відповідальності представників політичного та військового керівництва звинувачених у вказаних злочинах стали такі міжнародні трибунали як: Нюрнберзький трибунал, Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії, Міжнародний трибунал з Югославії, Міжнародний трибунал з Руанди, Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово, Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів, Трибунал ООН для Сирії, Трибунал ООН для Лівану. Узагальнено особливості функціонування даних міжнародних трибуналів, визначено, що правова природа даних органів міжнародного правосуддя полягає у тому, що вони виступають судами *ad hoc*, тобто були створені для вирішення конкретних справ, щодо злочинів вчинених на одній території, в межах одного часового періоду та в рамках однієї війни чи збройного конфлікту, а окремі міжнародні кримінальні трибунали відносяться до «гібридних» трибуналів, які частково інтегровані до системи національного правосуддя відповідної країни. Зауважено, що у 1998 р. було створено Міжнародний кримінальний суд – постійно діючий кримінальний трибунал, який на відміну попередніх кримінальних трибуналів розглядає справи за територіальною, індивідуальною, універсальною юрисдикцією, юрисдикцією щодо керівників держав і військових командуючих, щодо агресії.

Визначено перелік позитивних надбань та недоліків функціонування міжнародних кримінальних трибуналів, серед яких відмічено наступні: а) надбання: напрацювання значної судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти людяності та миру, злочини агресії і воєнні злочини; притягнення до відповідальності за пропаганду насилля та підбурювання до геноциду; інтеграція міжнародних трибуналів до системи національного судочинства; формування міжнародних стандартів правосуддя та ін.; б) недоліки: «суд переможців над переможеними»; відсутність паритету рівноправної участі країн-учасників трибуналу; тривалий термін підготовки та проведення трибуналу; обмеження юрисдикції міжнародних трибуналів щодо певної категорій справ; відмова окремих країн у визнанні юрисдикції міжнародних трибуналів; вплив на об'єктивність розгляду справ з боку міжнародних сил та ін.

Ключові слова: міжнародне правосуддя, міжнародні трибунали, Міжнародний кримінальний суд.

Постановка проблеми. Запорукою відновлення миру та справедливості після повномасштабного вторгнення РФ на територію України є не тільки перемога у бойових діях, але й притягнення винних у плануванні та розв'язанні агресивної, нічим не спровокованої війни, осіб винних у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та миру до кримінальної відповідальності та відшкодування завданих збитків. На сьогоднішній момент створення спеціального військового трибуналу для вказаних осіб підтримується значною кількістю суб'єктів міжнародних відносин, проте актуальним є питання «яку саме модель спеціального трибуналу щодо злочинів агресії проти України?». Для вирішення даного питання важливим є здійснення ретроспективного дослідження моделей міжнародних кримінальних трибуналів в історичному розрізі, їх інструментів створення і функціонування, результатів та впливу на систему міжнародного правосуддя загалом для розуміння концептуального підходу до формування моделі спеціального трибуналу щодо злочинів агресії проти України.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню функціонування міжнародних кримінальних трибуналів присвятили свої праці такі науковці, як: І.М. Жаровська (історико-правова ретроспектива міжнародних трибуналів *ad hoc* [1]), У.З. Коруч (вплив практики міжнародних кримінальних трибуналів на визначення пропаганди війни як міжнародного злочину [2]), А.А. Матковський (вплив трибуналів *ad hoc* на становлення та розвиток механізму міжнародної кримінальної відповідальності [3]), В.В. Попко (множинність інституційних моделей органів міжнародного кримінального правосуддя [4]) та ін.

Метою даної статті є здійснення ретроспективного аналізу функціонування міжнародних кримінальних трибуналів у період середина ХХ – початок ХХІ ст.ст.

Виклад основного матеріалу. Передумовами створення та функціонування міжнародних кримінальних трибуналів стали війни та військові конфлікти, а також, необхідність побудови ефективної архітектури міжнародної безпеки та миру.

Після Другої світової війни в системі міжнародних відносин було створено наступні спеціальні воєнні трибунали:

- 1) Нюрнберзький трибунал (дата створення: 20 листопада 1945 р.);
- 2) Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії / Токійський трибунал (дата створення: 19 лютого 1946 р.);
- 3) Міжнародний трибунал з Югославії (дата створення: 25 травня 1993 р.);

4) Міжнародний трибунал з Руанди (дата створення: 8 листопада 1994 р.);

5) Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне (дата створення: 16 січня 2002 р.);

6) Надзвичайні палати в судах Камбоджі (дата створення: 6 червня 2006 р.);

7) Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово (дата створення: 1 січня 2016 року);

8) Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів (дата створення: 1 липня 2012 р.);

9) Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic (Трибунал ООН для Сирії, комісія ООН) місія якого – збір доказів про можливі порушення прав людини та воєнні злочини в Сирії;

10) Special Tribunal for Lebanon (Трибунал ООН для Лівану) місія якого розгляд злочинів, пов'язаних із політичними терористичними актами й вбивствами в Лівані.

Слід зауважити, що більшість міжнародні спеціальні трибунали діяли за принципом *ad hoc*, тобто були створені для вирішення конкретних справ, щодо злочинів вчинених на одній території, в межах одного часового періоду та в рамках однієї війни та збройного конфлікту [7].

Окремі особливості функціонування даних міжнародних трибуналів зазначено нами у таблиці 1.

В результаті прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) у 1998 році було створено постійно діючий кримінальний трибунал – Міжнародний кримінальний суд. Відповідно до ст. 1 Римського статуту Міжнародний кримінальний суд «є постійним органом та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, як зазначено в цьому Статуті, та доповнює національні системи кримінального правосуддя» [5]. Міжнародний кримінальний суд розглядає справи за територіальною, індивідуальною, універсальною юрисдикцією, юрисдикцією щодо керівників держав і військових командуючих. Серед резонансних справ яки розглядав Міжнародний кримінальний суд можна відмітити наступні: справа екс-президента Судану Омара аль-Башіра в контексті конфлікту в Дарфурі, справа екс-президента Демократичної Республіки Конго Жан-П'єра Бемба в контексті конфлікту в Центральноафриканській Республіці, екс-президента Судану Ахмед аль-Фахі аль-Махді в контексті конфлікту в Дарфурі.

До позитивних надбань міжнародних кримінальних трибуналів середини ХХ – початку ХХІ ст.ст. відносять такі, як:

- Нюрнберзький та Токійський трибунали єдині міжнародні кримінальні суди до юрисдикції яких відносилися не тільки воєнні злочини, але й злочину проти миру та людяності;

- за результатами діяльності Міжнародних трибуналів щодо Руанди (ICTR) та Югославії (ICTY) було напрацьовано значну судову практику щодо геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, встановлено такі види відповідальності як індивідуальна та колективна відповідальність, сформовано механізм свідчень жертв та свідків вказаних злочинів;

- Міжнародний трибунал щодо Руанди вперше притягнув до відповідальності представників ЗМІ за пропаганду насилля та підбурювання до актів геноциду по відношенню до народу тутсі;

- створення «гібридних» трибуналів на основі інтеграції у національну систему правосуддя міжнародних елементів

(наприклад, спеціалізовані палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово були приєднані до всіх рівнів системи судів в Косово);

- застосування міжнародних стандартів правосуддя, міжнародного звичаєвого права та міжнародного права захисту прав людини;

- участь представників міжнародного співтовариства у діяльності спеціальних судів (наприклад, у діяльності Надзвичайних палат в судах Камбоджі);

- паралельна юрисдикція міжнародного трибуналу та національних судів з пріоритетом першого, зокрема, Міжнародний трибунал має право втрутитися у національний судовий процес та офіційно просити передати справу до власної юрисдикції (вперше було застосовано під час діяльності Міжнародного трибуналу з Югославії [6]);

- закріплення судових гарантій для підсудних, зокрема, таких як: презумпцію невинуватості, принцип рівності перед трибуналом, право на інформацію щодо висунутого обвинувачення, принцип рівності перед трибуналом, право на захист та спілкування з адвокатом, право користуватися послугами перекладача, право вивчати докази, право не давати свідчення по відношенню до себе та не визнавати свою провину та ін.;

- проведення заочного судового розгляду у поєднанні із правом обвинуваченого постати перед судом;

- мета діяльності більшості Міжнародних кримінальних трибуналів – це справедливий судовий розгляд справ, що знайшло своє відображення в ряді виправдовувальних вироків (зокрема, під час Нюрнберзького процесу було винесено виправдовувальний вирок по відношенню Г. Фріче, Ф. фон Папена, Я. Шахта);

- захист свідків і жертв злочинів від можливих залякувань, переслідування та репресії, захист особистого життя та ін.;

- вперше було здійснено притягнення до відповідальності за геноцид та тлумачення поняття геноциду визначеного в Женевських конвенціях (1948 р.). Зокрема, відповідно до ст. 3 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього «під геноцидом розуміються такі дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; г) заходи, розраховані на запобігання дітонородженню серед такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи на іншу» [8]. Також, Міжнародним трибуналом з Руанди згвалтування було визнано як засіб вчинення геноциду.

Серед недоліків кримінальних трибуналів слід відмітити наступні:

- часто це були «суди переможців над переможцями» з вибірковою правосуддям, щодо осіб винних у кримінальних злочинах віднесених до юрисдикції трибуналів (зокрема, питання винності представників країн-переможців не розглядалося на Нюрнберзькому трибуналі, а під час Токійського трибуналу до відповідальності не було притягнуто членів імператорської сім'ї Японії [6]);

- частина міжнародних кримінальних трибуналів створено коаліцією держав, що в сучасних умовах ймовірно не зможе подолати імунітет вищих посадових осіб;

Таблиця 1

	Нюрнберзький трибунал	Токійський трибунал	Міжнародний трибунал з Югославії	Міжнародний трибунал з Руанди
Підстава створення	Рішення союзників (США, Велика Британія, Франція, СРСР) на основі Лондонської хартії (1945 р.)	Прокламація Головнокомандуючого союзними окупаційними військами (1946 р.)	Рішення Ради Безпеки ООН (Резолюція 827) на підставі рекомендації Міжнародного комітету червоного хреста щодо порушень міжнародного гуманітарного права в Югославії (1993 р.)	Рішення Ради Безпеки ООН (Резолюція 955) після геноциду в Руанді (1994 р.)
Роки функціонування	1945–1946 рр.	1946–1948 рр.	1993–2017 рр.	1994–2015 рр.
Склад трибуналу	Індивідуальні представники США, Великої Британії, Франції, та Радянського Союзу	Індивідуальні представники США, Великої Британії, Китаю, Франції, та Радянського Союзу	Судді та прокурори з різних країн-учасниць, призначені Радою Безпеки ООН	Судді та прокурори з різних країн-учасниць, призначені Радою Безпеки ООН
Склад злочинів, які розглядалися	Злочини проти миру, злочини війни, злочини проти людяності, злочини проти порядку і влади	Злочини проти миру, злочини війни, злочини проти людяності, злочини проти порядку і влади	Злочини проти миру, злочини війни, порушення життєво важливих прав людини, злочини проти порядку і влади	Геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини
Відшкодування шкоди	Після встановлення вини багато засуджених були позбавлені майна, яке було стягнуто на користь жертв війни	Процедура відшкодування шкоди відбувалася в межах національних законодавств та рішень окремих країн-союзників	-	-
Винесені вироки	19 обвинувачувальних вироків 3 виправдовувальних	25 обвинувачувальних вироків	90 обвинувачувальних вироків по відношенню до 161 підсудного	61 обвинувачувальних вироків 14 виправдовувальних
	Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне	Надзвичайні палати в судах Камбоджі	Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово	Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів
Підстава створення	Угода між урядом Сьєрра-Леоне та ООН (2002 р.) для розслідування воєнних злочинів та порушень гуманітарного права	Угода між Камбоджою та ООН (2003 р.) для судового переслідування відповідальних за злочини Червоних Кхмерів	Угода між Косово та Європейським Союзом (2015 р.) для розслідування і судового переслідування злочинів на території Косово	Рішення Генеральної Асамблеї ООН (Резолюція 71/248) для продовження роботи трибуналів Югославії та Руанди (2017 р.)
Роки функціонування	2002–2013 рр.	2006–2014 рр.	2016–2022 рр.	з 2012 р.
Склад трибуналу	Судді та прокурори з різних країн, призначені угодою між урядом Сьєрра-Леоне та ООН	Судді та прокурори з різних країн, призначені угодою між урядом Камбоджі та ООН	Здебільшого місцеві та інтернаціональні судді, а також місцеві та інтернаціональні прокурори	Здебільшого складається з колишніх суддів та прокурорів Міжнародних трибуналів з Югославії та Руанди
Склад злочинів, які розглядалися	Воєнні злочини, злочини проти людяності, порушення міжнародного гуманітарного права	Злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини проти порядку і влади	Злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини проти порядку і влади	Залишкові справи, які продовжуються від Міжнародного трибуналу з Югославії та Міжнародного трибуналу з Руанди, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності, та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права
Відшкодування шкоди	Передбачав механізми відшкодування шкоди для жертв воєнних злочинів і злочинів проти людяності	Визначав механізм відшкодування шкоди для жертв злочинів, вчинених під час режиму Червоних Кхмерів	Передбачає механізми для відшкодування шкоди жертвам злочинів проти людяності та воєнних злочинів	Продовжує розглядати і вирішувати питання відшкодування шкоди у зв'язку із справами, що залишилися від Міжнародного трибуналу з Югославії та Міжнародного трибуналу з Руанди

- питання притягнення до кримінальної відповідальності миротворців які вчиняли воєнні злочини в зоні конфліктів підпадало під юрисдикцію національних суддів, представниками якої були обвинуваченні (наприклад, дана судова практика відслідковувалася у діяльності Спеціального суду у справах Сьєрра-Леоне);

- відсутність паритету рівноправної участі країн-учасників в організації та проведенні судового процесу (наприклад, під час діяльності Токійського трибуналу [7]);

- тривалий термін підготовки та значні ресурсні затрати в сфері функціонування міжнародних кримінальних трибуналів;

- вплив на об'єктивність та незалежність міжнародних трибуналів з боку різних політичних чинників;
- затримка у розгляді справ та виконання вироків, оскільки не завжди є можливість залучити до процесу свідків, не всі засудженні особи притягуються до відповідальності;
- обмеження юрисдикції міжнародних трибуналів щодо певної категорії справ;
- деякі країни можуть відмовлятися визнавати рішення міжнародного кримінального трибуналу або співпрацювати з ним, що ускладнює їх діяльність та може призводити до втрати легітимності;
- у деяких випадках міжнародні трибунали можуть мати труднощі у взаємодії з місцевими системами правосуддя та ін.

Висновки. Передумовами створення міжнародних кримінальних трибуналів стало вчинення злочинів проти миру, людяності, воєнних злочинів та злочинів агресії під час ряду війн та військових конфліктів (зокрема, після Другої світової війни, конфлікту в Югославії, Сьєрра-Леоне, Дарфурі, Центральноамериканській Республіці, геноциду в Руанді та ін.). Частиною міжнародної системи притягнення до відповідальності представників політичного та військового керівництва звинувачених у вказаних злочинах стали такі міжнародні трибунали як: Нюрнберзький трибунал, Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії, Міжнародний трибунал з Югославії, Міжнародний трибунал з Руанди, Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово, Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів, Трибунал ООН для Сирії, Трибунал ООН для Лівану. Правова природа даних органів міжнародного правосуддя полягає у тому, що вони виступають судами ad hoc, тобто були створені для вирішення конкретних справ, щодо злочинів вчинених на одній території, в межах одного часового періоду та в рамках однієї війни чи збройного конфлікту. Окремі міжнародні кримінальні трибунали відносяться до «гібридних» трибуналів, які частково інтегровані до системи національного правосуддя відповідної країни.

У 1998 р. було створено Міжнародний кримінальний суд – постійно діючий кримінальний трибунал, який на відміну попередніх кримінальних трибуналів розглядає справи за територіальною, індивідуальною, універсальною юрисдикцією, юрисдикцією щодо керівників держав і військових командуючих, щодо агресії.

За результатами діяльності міжнародних кримінальних трибуналів можна виділити ряд позитивних надбань, зокрема: напрацювання значної судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти людяності та миру, злочини агресії і воєнні злочини; притягнення до відповідальності за пропаганду насилля та підбурювання до геноциду; інтеграція міжнародних трибуналів до системи національного судочинства; формування міжнародних стандартів правосуддя та ін. Поряд із цим виділяють такі недоліки діяльності міжнародних кримінальних трибуналів як: «суд переможців над переможеними»; відсутність паритету рівноправної участі країн-учасників трибуналу; тривалий термін підготовки та проведення трибуналу; обмеження юрисдикції міжнародних трибуналів щодо певної категорії справ; відмова окремих країн у визнанні юрисдикції міжнародних трибуналів; вплив на об'єктивність розгляду справ з боку міжнародних сил та ін.

Література:

1. Жаровська І.М. Міжнародні трибунали ad hoc: історико-правова ретроспектива. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5898/vnulpurn201684561.pdf> (дата звернення: 18.09.23)
2. Коруц У.З. Вплив практики міжнародних кримінальних трибуналів на визначення пропаганди війни як міжнародного злочину. URL: http://pravoispustvo.org.ua/archive/2021/1_2021/42.pdf (дата звернення: 11.10.23)
3. Матковський А.А. Вплив трибуналів ad hoc на становлення та розвиток механізму міжнародної кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6/2023. С.627-631.
4. Попко В.В. Органи міжнародного кримінального правосуддя: множинність інституційних моделей. *Часопис Київського університету права*. 2021/1. С.304-311
5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут Організація Об'єднаних Націй. 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top (дата звернення: 17.09.23)
6. Спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії РФ проти України немає аналогів в історії або чим він відрізняється від усіх попередніх. *Громадській протіп*: URL: <https://www.prostir.ua/?library=spetsialnyj-mizhnarodnyj-trybunal-schodo-zlochynu-ahresiji-rf-proty-ukrajiny-nemaje-analohiv-v-istoriji-abo-chym-vidriznyajetsya-vid-usih-poperednih> (дата звернення: 14.09.23)
7. Блажівська О. Про роль та місце міжнародного кримінального трибуналу. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3760864-svit-mae-obednatisa-i-stvoriti-tribunal-dla-pokaranna-krainiagresora.html> (дата звернення: 08.10.23)
8. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00YNNB9C82> (дата звернення: 11.09.23)

Makharynets D. Retrospective analysis of international criminal tribunals in the period from the middle of the 20th to the beginning of the 21st century

Summary. The article carries out a retrospective analysis of the functioning of international criminal tribunals in the period from the middle of the 20th to the beginning of the 21st century. The author noted that the prerequisites for the creation and functioning of international criminal tribunals were wars and military conflicts, as well as the need to build an effective architecture of international security and peace. It was noted that such international tribunals as: the Nuremberg Tribunal, the International Military Tribunal for East Asia, the International Tribunal for Yugoslavia, the International Tribunal for Rwanda, the Special Court for the Sierra Leone, Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia, Specialized Trial Chambers and Specialized Prosecutors for Kosovo, International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, UN Tribunal for Syria, UN Tribunal for Lebanon. The peculiarities of the functioning of these international tribunals are summarized, it is determined that the legal nature of these bodies of international justice is that they act as ad hoc courts, that is, they were created to solve specific cases, regarding crimes committed on one territory, within one time period and within of one war or armed conflict, and some international criminal tribunals belong to "hybrid" tribunals, which are partially integrated into the national justice system of the respective country. It was noted that in 1998 the International Criminal Court was created – a permanent criminal tribunal, which, unlike previous criminal tribunals, hears cases based on territorial, individual, universal jurisdiction, jurisdiction over heads of state and military commanders, over aggression.

A list of positive assets and shortcomings of the functioning of international criminal tribunals was identified, among which the following were noted: a) assets: the development of significant judicial practice in bringing criminal responsibility for crimes against humanity and peace, crimes of aggression and war crimes; prosecution for propaganda of violence and incitement to genocide; integration of international tribunals into the national justice system; formation of international standards of justice, etc.; b) shortcomings: "judgment of the victors over the vanquished";

lack of parity of equal participation of countries participating in the tribunal; a long period of preparation and conduct of the tribunal; limitation of the jurisdiction of international tribunals regarding certain categories of cases; refusal of individual countries to recognize the jurisdiction of international tribunals; influence on the objectivity of the consideration of cases by international forces, etc.

Key words: international justice, international tribunals, International Criminal Court.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Шумський І. К.

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР4

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Афанасьєва М. В.

ЮРИДИЧНИЙ ДИЗАЙН ТА «НАМАЛЬОВАНІ» ЗАКОНИ..... 10

Qaracayev C. Ja.

DUE PROCESS AS CONSTITUTIONAL CONTROL'S SUBJECT: THEORY AND PRACTICE
OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF AZERBAIJAN AND EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS..... 14

Недохлебов І. І.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ..... 18

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Барвіненко В. Д.

ПРИНЦИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА
ТА ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ..... 24

Варгуляк О. Г.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ
АВТОРИЗОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ОПЕРАТОРА В УКРАЇНІ..... 28

Горун О. Ю.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ
СТВОРЕННЯ КІБЕРВІЙСЬК НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ ДЕРЖАВ НАТО..... 33

Мавродієва М. В.

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ
ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ..... 38

Меленко О. С.

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ..... 42

Семенчук Н. О.

СУБ'ЄКТ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЯК УЧАСНИК ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ
У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ: ПРАКТИКА ПРАВОНАСТОСУВАННЯ..... 52

Соцький А. М.

ЩОДО З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ПІДХОДИ 56

Терлецький А. В.

СПЕЦІАЛЬНА ПРАВСУБ'ЄКТНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 60

Теслюк Я. О.

ПОНЯТТЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ
ЯК ПРЕДМЕТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 66

Юрков Е. О.

РЕЦЕПЦІЯ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ
ЯК СПОСІБ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 71

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>Кобко Р. В.</i> ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	76
<i>Кривенко Ю. В.</i> ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК СМАРТ-КОНТРАКТУ.....	80
<i>Петруненко Я. В.</i> ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СТИМУЛЮВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	84
<i>Ставніченко М. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИТРЕБУВАННЯ У ОСТАННЬОГО НАБУВАЧА СПІЛЬНОГО СУМІСНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ, ЩО БУЛО НЕПРАВОМІРНО ВІДЧУЖЕНО БЕЗ ЗГОДИ ІНШОГО ІЗ ПОДРУЖЖЯ	89

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Kolosov I. V.</i> WORLD HEALTH ORGANIZATION'S ACTS IN FIELD OF LABOUR RELATIONS LEGAL ADJUSTMENT.....	96
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Алексеева О. В.</i> СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	104
<i>Гуржій С. В.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОТИДІ РОСІЙСЬКИМ БОТАМ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	108
<i>Стоматов Е. Г.</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА НА ПРИВАТНЕ ТА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ.....	114
<i>Черняк Р. А.</i> КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ, ВЧИНЕНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	120

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Дульський О. Л.</i> МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	128
<i>Ковмир С. В.</i> АНАЛІЗ ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ЗАКОРДОННИХ КОНЦЕПЦІЙ ЗАХИСТУ СВИДКІВ	133

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Shumskiy I.

ON THE ISSUE OF SOCIAL REGULATORS OF PRIMITIVE SOCIETY: HISTORICAL AND LEGAL DIMENSION.....	4
---	---

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Afanasieva M.

LEGAL DESIGN AND "DRAWN" LAWS.....	10
------------------------------------	----

Qaracayev C.

DUE PROCESS AS CONSTITUTIONAL CONTROL'S SUBJECT: THEORY AND PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF AZERBAIJAN AND EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	14
---	----

Nedokhliev I.

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF EXTERNAL THREATS TO INFORMATION SECURITY OF UKRAINE.....	18
--	----

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Barvinenko V.

PRINCIPLES OF EUROPEAN ADMINISTRATIVE LAW AND PRINCIPLES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT OF UKRAINE.....	24
--	----

Varhuliak O.

INTRODUCTION AND CURRENT STATE OF FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF AUTHORIZED ECONOMIC OPERATOR IN UKRAINE.....	28
---	----

Horun O.

THE FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL SECURITY AND FEATURES OF THE CREATION OF CYBERTROOPS ON THE EXAMPLE OF SOME NATO STATES.....	33
---	----

Mavrodiieva M.

GUARANTEES OF IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF THE RIGHTS OF PARTICIPANTS IN RELATIONS IN THE FIELD OF URBAN DEVELOPMENT WHEN APPLYING ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC SANCTIONS.....	38
---	----

Melenko O.

STRATEGIC COMMUNICATIONS: ON THE CONCEPT'S DEFINITION.....	42
--	----

Semenchuk N.

THE SUBJECT OF AUTHORITIES AS A PARTICIPANT IN PUBLIC LEGAL DISPUTES IN THE FIELD OF URBAN PLANNING: LAW ENFORCEMENT PRACTICE.....	52
---	----

Sotskiy A.

ON CLARIFYING THE ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION AND PUBLIC MANAGEMENT: DOMESTIC AND FOREIGN APPROACHES	56
--	----

Terletskiy A.

SPECIAL LEGAL PERSONALITY OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES UNDER MARTIAL LAW.....	60
--	----

Tesliuk Ya.

THE CONCEPT OF EXTERNAL LABOR MIGRATION AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	66
---	----

Yurkov E.

RECEPTION OF THE STANDARDS OF THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE AS A WAY OF ADAPTATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE	71
---	----

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік
№ 64, 2023

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.
Комп'ютерна верстка Ковальчук Ю.В.

Підписано до друку 05.09.2023 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 19,25, ум. друк. арк. 17,67.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1223/745.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua